

Izdaje: Institut za filozofiju
Za izdavača: Stipe Kutleša

Recenzenti:

Erna Banić-Pajnić
Žarko Dadić
Slavko Kalenić

Glavna i odgovorna urednica:
Mihaela Girardi-Karšulin

Lektura: Nives Opačić
Korektura: Tomislav Čepulić i Tomislav Bracanović
Kompjutorski slog i prijelom: Janko Popović i Davor Ambreković
Tisak: tiskara PULJKO

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna knjižnica - Zagreb

UDK 141 . 338
1 Skalić, P.
1 (091) (497 . 5) "15"

SKALIĆ, Pavao
Epistemon : (latinski i hrvatski) /
Pavao Skalić ; priredila, uvod i komentare
sastavila Mihaela Girardi-Karšulin ;
preveli Ivan Kapec... <et al.>. - Zagreb :
Institut za filozofiju, 2004.

Tekst usporedo na hrv. i lat. jeziku. -
Bibliografija.

ISBN 953-7173-00-7

I. Skalić, Pavao

440326140

Knjiga je tiskana uz financijsku potporu Ministarstva znanosti,
obrazovanja i športa Republike Hrvatske.

Pavao Skalić
Paulus Scalichius

(Zagreb, oko 1534. - Gdaluisk, 1575.)

Epistemon

(latinski i hrvatski)

Priredila, uvod i komentare sastavila
Mihaela Girardi-Karšulin

Preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović

Institut za filozofiju
Zagreb 2004.

Portret Pavla Skalića
(iz: Ivan Kukuljević Sakcinski, Pavao Skalić, *Vienac* 1876.)

Sadržaj

Predgovor (M. G-K.)	9
Mihaela Girardi-Karšulin, Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu <i>Epistemonu</i>	13
Pavao Skalić, <i>Epistemon</i> (latinski i hrvatski)	33
Pavao Skalić, Dodani tekstovi iz kölnskog izdanja (latinski i hrvatski)	271
Komentar (Mihaela Girardi-Karšulin)	315
Ivan Kapec, Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku	367
Bibliografija	377

PAVLI PRINCIPIS DE
LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS
VERONAE, &c. DOMINI CREVTZ.

BVRGI, EPISTEMONIS CATHOLICI

Liber Primus.

Omnium Scientiarum, omnisque Philosophiæ, Orphicæ,
Pythagoricæ, Platonice, communis sive Peripateticæ,
Medicæ, Iuridicæ, & Theologicæ: deinde etiam Symbo-
licæ, vel Hebræicæ, summam, & breuem descriptionem
complectitur.

EPISTEMON.

STVDET ingrata, & importuna gens, mihi
vitam eripere, & meum nomen ex omni ho-
minum memoria funditus delere: at tu Do-
mine Deus & pater cælestis optime, atq; san-
ctissime, seruuulum tuum serua, quia in tua mi-
sericordia omnem meam spem & præfidium
locavi: omniaque mea pietatis studia & offi-
cia, tibi consecraui, vt cum in nulla re opus o-
pera mea habeas, reliquum sit, quò illa constet in homines sanctos,
& virtute præcellentes, qui mecum in hac vita misera, fragiliq; pe-
regrinantur, quos tu iam inde ab omni æternitate, ex infinita morta-
lium multitudine selegisti, quò vitam puram, & castam agentes, in
terris, postea beati æuo sempiterno fruerebuntur in cælo. Hos ergo
consilio, doctrina, exemplo, rebus denique omnibus iuuabo, & vi-
am tutissimam, rectissimamque muniam, quæ illos perducat ad vi-
tam beatam & immortalem, atque hæc mea beneficia, & studia tibi
perinde gratâ, & iucunda erunt, quasi tuo numini tributa forent.
Hinc est, quod nondum quum excessissem annum ætatis meæ vige-
simum, Encyclopædiam siue orbem disciplinarum tam sacrarum
quam profanarum, scripserim, quæ tandem typis Ioannis Opori-
ni in lucem prodijt: sed malitia serui nequæ amanuensis mei, multis
A erro-

Predgovor

Spis poznat pod naslovom Skalićeva *Enciklopedija*, a koji se zapravo zove *Epistemon enciklopedije ili krugâ disciplina - svetih i svjetovnih* - u cijelosti je ovdje prvi put preveden na jedan živi jezik, hrvatski, i objavljuje se u dvojezičnom izdanju: latinski – hrvatski. To je djelo za Skalićeva života bilo dvaput objavljeno: u Baselu (1559. (dalje u tekstu označeno kao B:)) i u Kölnu 1571. (dalje u tekstu označeno kao K:). Ovo dvojezično izdanje uzima u obzir oba izdanja. Kao osnovni tekst uzet je B:, a dopune i razlike iz K: označene su brojkama u osnovnom tekstu i potom navedene u bilješkama ispod latinskog i u prijevodu ispod hrvatskoga teksta. Veći tekstovi koji su dodani kölnskom izdanju radi bolje preglednosti teksta nisu tiskani u bilješkama, nego u dodatku, nakon teksta i prijevoda baselskog izdanja, pod naslovom *Dodani tekstovi*.

Interpunkcija i ortografija prate B: izdanje - dokle god je to bilo prihvatljivo u odnosu na suvremeni način latinskih izdanja. U skladu s modernim izdanjima klasičnih latinskih tekstova ujednačeno je pisanje slova -s-, dvoglasa -ae-, razriješeno je skraćeno pisanje slova -m-, veznika -et- i enklitike -que na kraju riječi. Grafija latinskoga teksta ujednačena je prema standardu pisanja klasičnog latinskog. Varijabilnost pisanja glasa c uređena je prema pravopisu klasičnog latinskog, npr. *ocium – otium*. Glasovi *u* i *v* pišu se razlikovno, npr. *vniversalis* po klasičnom pravopisu piše se *universalis*, ili obrnuto *aduerte – adverte*. Međuvokalno *j* napisano je kao *i*, npr. *principijs – principis* ili *dijudicat – diudicat*. Oznaka za priloge izostavljena je.

Bilo je nužno provesti i neke korekcije u latinskom tekstu ili ako se radilo o očitim tiskarskim pogreškama ili

ako je tekst bez takve intervencije bio nerazumljiv. Takva mjesta u latinskom su tekstu pisana u ispravljenu obliku, označena su brojem i u bilješki ispod teksta naveden je oblik koji se stvarno nalazi u Skalićevu tekstu. Također je radi lakšeg razumijevanja razriješeno skraćeno pisanje nekih riječi, kao npr. Hung.[ariae], dok su kratice koje se i danas rabe, kao etc. ili c., zadržane. Skalićev tekst sadržava dosta grčkih i hebrejskih riječi. Kako su na lijevoj strani, tj. u latinskom tekstu, te riječi navedene, kao i u izvorniku, grčkim i hebrejskim slovima, na desnoj strani, u prijevodu, transliteracija nije provedena prema međunarodnom standardu, nego tako da hrvatski čitalac koji ne zna grčki i hebrejski može približno točno izgovoriti te riječi.

Prijevodni renesansnih filozofskih tekstova, kako je stručnjacima poznato, složeni su i teški jer se ta učenja i ta terminologija, s jedne strane, više ne doživljavaju kao dio filozofije, nego ili kao neki predstupanj prirodnih znanosti ili kao teologija ili kao mistička literatura. S druge strane, u onom dijelu u kojem se percipira kao filozofska, renesansna filozofija često ne izaziva osobitu pozornost, jer ju se smatra epigonskom i tek nekim predstupnjem bitnih filozofskih uvida novovjekovne filozofije. Takav stav prema renesansnoj filozofiji rezultira poteškoćama i za prevodioce renesansnih filozofskih tekstova, koji su, bar što se tiče hrvatskih autora, većinom pisani na latinskom, i za čitaoce, pa i one primjereno filozofski obrazovane. Prijevodi renesansnih filozofskih tekstova komplicirani su jer pretpostavljaju specijalističke interese i znanja te interdisciplinarni pristup. Osim prevoditelja Ivana Kapeca i Nevena Jovanovića, koji su za prijevod i uspostavu teksta, naravno, najzaslužniji, svojim su savjetima i sugestijama prijevodu izrazito pridonijeli, svaki na svojem području: Erna Banić-Pajnić, Pavo Barišić, Biserka Belicza, Predrag Belić, Žarko Dadić, Dunja Fališevac, Luka Girardi, Alojz

Jembrih, Antun Slavko Kalenić, Ivan Kordić, Srećko Kovač, Nikola Stanković i Stanislav Tuksar, kojima na ovom mjestu iskreno zahvaljujem na interesu, pomoći i dragocjenim savjetima.

Za bolje razumijevanje teksta na kraju prijevoda dodani su komentari, vezani uz stranicu i redak prijevoda, a ti su komentari djelomično filološkoga, djelomično filozofskoga karaktera. Nije, naravno, bilo moguće komentirati svakog autora i svaki pojam koji se u tekstu pojavljuje, i to iz dva razloga: 1. komentari bi opsegom znatno premašili tekst i 2. to jednostavno ne bi bilo moguće jer se sve i nije moglo riješiti. Nisu komentirani oni pojmovi ili autori za koje sam smatrala da su poznati i oni koji su mi, nakon obavljenih istraživanja, i dalje ostali ili nepoznati ili dvojbeni.

Bilo bi preuzetno i nerealno očekivati da u ovom izdanju nema pogrešaka i propusta, no treba se nadati da će te pogreške i ti propusti biti produktivni, da će potaknuti plodne diskusije, interes za hrvatsku renesansnu filozofsku misao i intenzivirati rad na prevodenju hrvatskih latinskih filozofskih tekstova.

U Zagrebu, 31. ožujka 2004.

Mihaela Girardi-Karšulin

REVERENDISSIMIS,
ILLVSTRISSIMIS, ET AMPLISSIMIS,
SACRI RHOMANI IMPERII PRINCIPIBUS,
D. DANIELI ARCHIEPISCOPO MOGVNTINO, ELECTO-
ri, ac Germaniæ Archicancellario: D. Iacobo Archi-
episcopo Treuirensi, Electori & Galliæ atq; regni A-
relatensis Archicancellario: D. Ioanni Episcopo Mo-
nasteriensi, & Osnabrugensi, atq; Paderbornensi Ad-
ministratori, antistitibus ac præsulibus optimis, domi-
nis suis clementissimis, Paulus princeps de la Sca-
la & Hun, &c. se suaque studia & of-
ficia supplex com-
mendat.

CVM animaduertentem, Reueren-
dissimi atque Illustrissimi Princi-
pes, silentium & dissimulatio-
nem meam tantas mihi calamita-
tes importasse, ad extremum vo-
bis confessus sum, de vniuersis
meis ærumnis & miserijs, & tam
magnis vulneribus innocentie meę salutaris fuit mē-
dicina confessio. Nulla enim interposita mora mihi
opem tulistis, & pro mea innocentia apud Cæsarem
gloriosissimum, Dominum meū clementissimum,
per literas, ea, qua decuit Principes Catholicos, & be-
nignos erga perturbatos & fractos animos, clementia
intercessistis. Quibus intercessionibus haud dubiē
perficietur, vt omnem conceptam de me animi mo-
lestiam

Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*

“Gradjanin zagrebački, učenjak na glasu, svećenik katolički i protestantski, prvi ministar pruski, pustolov smjeli, nazvan Cagliostro XVI vieka”¹ – tako naziva Skalića Ivan Kukuljević Sakcinski u podnaslovu studije koju je posvetio više istraživanju Skalićeva života nego njegova djela i koju je u nastavcima objavljivao u *Vienca* 1875. g. I kasnije među istraživačima prevladava interes za nemiran i buran Skalićev život i za njegovu osobu karakteristične renesansne širine interesa, sklonu pretjerivanju i mistifikacijama, više nego za njegovo djelo.

Rodio se 1534. g. u Zagrebu. Otac mu je bio Mihael Jelenčić iz Stubice, a majka Katarina Jambrović. Što se tiče Skalićeva prezimena i njegovih roditelja, ima mnogo neizvjesnosti. Potvrđeno je, međutim, da se prezime Jelenčić spominje u Stubici 1673. g., a neki Juraj Skalić zabilježen je u Samoboru 3. 4. 1555. kao “nobilis” i “literatus”. Rano mu umire otac, a vjerojatno i očuh. Početno školovanje završio je Pavao Skalić u Zagrebu, zatim je na preporuku ljubljanskoga biskupa Urbana Tekstora i za-
govor cara Ferdinanda upisan na bečkom sveučilištu kao Paulus Scalitz de Zagrabia. Nakon studija u Beču boravi neko vrijeme u Bologni. Tada se i zareduje za svećenika; iz Beča u pratnji nećaka ljubljanskoga biskupa Urbana Tekstora odlazi u Rim. Skalić je bio nadaren i vrlo ambiciozan mladić, pa je, kao i Pico della Mirandola (1463. – 1494.), u Rimu htio javno izložiti mnoge filozofske teze. U toj su ga namjeri, međutim, spriječili isusovci. Po pov-

¹ Ivan Kukuljević Sakcinski, *Pavao Skalić*, U Zagrebu, pretiskano iz *Vienca*, god. 1875., str. 1-58.

ratku iz Rima, na preporuku biskupa Urbana, imenovao ga je car Ferdinand I. svojim dvorskim kapelanom i koadjutorom ljubljanskoga biskupa.

U to je doba u Beču Skalić došao u posjed darovnice kralja Bele IV. iz 1263. g., podijeljene knezovima krčkim i modruškim. Prema toj darovnici sastavio je sličnu kojom je Bela IV. tobože nagradio Filipa i Bartola Skalića, darovavši im grad Skrad i predjele s obje strane rijeke Une. Tu je povelju Skaliću potvrdio car Ferdinand I. s danom 1. 3. 1555.

Iste godine došao je Skalić u kontakt s reformatorskim idejama za svoga boravka u Augsburgu. Po povratku u Beč Skaliću su povjerena predavanja na teološkom fakultetu, ali pod sumnjom da brani novu protestantsku vjeru uskoro mora napustiti i predavanja i Beč. Odlazi u Stuttgart, Heidelberg i konačno Tübingen, gdje prelazi na protestantizam. U tom razdoblju tiska u Baselu zbirku: *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum* (1559.). U Urachu Skalić ulazi u krug hrvatskih protestanata, ali ta suradnja ne prolazi bez trvenja i sukoba.² Sklapa prijateljstvo s Ivanom Ungnadom, koji mu postaje zaštitnik i s kojim potpisuje ugovor da će mu, ako mu Ungnad svojim autoritetom pomogne da ponovo dođe u posjed svojih imanja, ustupiti polovicu dobiti. U tom ugovoru Skalić ima sve grofovske titule kojima se predstavljao u Njemačkoj i u kasnijim djelima. Godine 1561. preporukom Ivana Ungnada i na poziv vojvode Albrechta I., koji ga imenuje svojim savjetnikom, Skalić dolazi u Königsberg i na tamošnjem sveučilištu drži predavanja iz filozofije i teologije. Tada

² Usp. Alojz Jembrih, Hrvatski filološki zapisi, MH, Zagreb 1977., str. 91-137. također Jembrih, tekstovi navedeni ovdje u bilj. 3.

objavljuje niz spisa, djelomično kabalističkoga sadržaja. No falsificirajući svoje podrijetlo, Skalić je stekao mnoge neprijatelje koji su skupljali dokaze protiv njega i kad mu je već prijetilo da bude otkriven, Skalić 1565. bježi iz Königsberga u Gdaňsk, potom u Pariz, a godine 1567. nalazi se u Münsteru, gdje je uživao naklonost tamošnjega biskupa. Tu se oženio i vraća se na katoličku vjeru. U tom razdoblju objavljuje također niz spisa, djelomično pretisaka ili malo preuređenih svojih starijih tekstova.

Pred kraj života, 1574. godine dobiva Skalić dozvolu da se vrati u Poljsku i Prusku nakon što su mu vraćena oduzeta imanja. Umire u Gdaňsku 1575. godine.³ Iako je Skalićev život istraživačima uvijek bio zanimljiviji od njegova djela, ipak je i njegovo djelo bilo zapaženo, osobito tzv. Skalićeva *Enciklopedija*, čiji prvi dijalog ovdje objavljujemo u latinskom izvorniku i prvi put u prijevodu na jedan živi govorni jezik, na hrvatski.

Naslov *Encyclopaediae seu orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum Epistemon*, pod kojim se obično u literaturi razumijeva cijela zbirka članaka Pavla Skalića objavljena u Baselu 1559., zapravo je naslov prvoga od ukupno petnaest članaka i dijaloga skupljenih u zbirci. Ta Skalićeva zbirka, odnosno prvi tekst u toj zbirci, obično se spominje kao Skalićeva *Enciklopedija*, no ni to nije sasvim primjereno navođenje. Taj Skalićev tekst trebalo bi navoditi kao *Epistemon* (ili *Znalac*) *enciklopedije*.

Epistemon znači *onaj koji zna* ili *znalac*, a riječ je izvedena iz grčkog pridjeva ἐπιστήμων, ov. Nedvojbeno je

³ Za biografiju P. Skalića usp.: Ivan Kukuljević Sakcinski, op. cit.; Gerta Krabbel, *Aus Paul Skalichs Leben*, Diss. Münster i. W. 1914.; ista, *Paul Skalich, Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915. Alojz Jembrih, *Tragom Pavla Skalića, Gordogan*, br. 29-30, Zagreb 1990., str. 25-87.; isti, *Hrvatski filološki aspekti*, Čakovec 1990., str. 149-218.

riječ o substantiviranom muškom rodu toga pridjeva, a ne o srednjem rodu pridjeva ἐπίστροφος, ov, jer je *Epistemon* ne samo riječ u naslovu nego i ime jednog od sugovornika u ovom članku pisanom u obliku dijaloga.⁴

Epistemon je, kako kaže naslov, znalac u svim znanstvenim disciplinama koje se protežu od profanih do svetih znanosti i umijeća. Neuobičajeno je danas za knjige znanstvenoga sadržaja da naslov jednoga članka ili teksta dobije ulogu objedinjavanja cijele zbirke tekstova, no u beletristici to i nije tako rijetka pojava.

Drugi sugovornik u tom prvom dijalogu zbirke jest *Filomuz*, tj. ljubitelj muza. Kako su muze zaštitnice vještina i znanosti, ljubitelj muza znači zapravo ljubitelj znanosti. Skalić koncipira svoj pregled znanosti – jer *Epistemon enciklopedije* jest upravo to: sažeti prikaz svih znanosti i umijeća – u dijaloškoj formi, kao razgovor između onoga koji posjeduje znanost, između *Epistemona* ili Znalca, i onoga koji ljubi znanost, koji je sklon znanostima, koji posjeduje mnoga znanja, ali sam nije znalac koji uistinu znade ili raspolaže znanostu, tj. *Filomuz*a. S asocijacijom na jedan stari grčki pojam - πολυμαθία - možemo reći da je Skalićev *Epistemon enciklopedije* dijalog između Znalca i *Mnogoznalce*.

U čemu je prema Skaliću razlika između znalca i mnogoznalce nije na prvi pogled jasno. *Epistemon*, dođuse, sadržajno izlaže znanja, ali ni *Filomuz* nije neznalca. O svemu što *Epistemon* govori *Filomuz* je već prije čuo i izlaganja može pratiti bez poteškoća. Čini se da je razlika između *Filomuz*ova i *Epistemon*ova znanja u tome što *Filomuz* posjeduje "školsko znanje", tj. "opću" ili "za-

jedničku" filozofiju (Platona i Aristotela), dok *Epistemon* osim toga poznaje i pitagorejsku, orfičku i simboličku, odnosno kabalističku, filozofiju. Prednost *Epistemona* pred *Filomuz*om jest u tome što *Epistemon* raspolaže cjelinom, a *Filomuz* samo fragmentima znanja. Tomu, međutim, čini se da proturječi *Filomuz*ova izjava kako je odgojen u orfičkoj školi (str. 45., r. 24). Međutim, kad nabraja koja je sve učenja proučavao, *Filomuz* navodi *Empedokla*, *Parmenida*, *Ksenofana*, *Heraklida Pontskog* i *Metrodora s Hija*, a za odluku da se obrati *Epistemonu* zaslužan je *Filon* (str. 47., r. 5-11). Navođenje *Filona* kao poticaja da se *Filomuz* obrati učitelju koji poučava mističko učenje terapeuta jasno je. Veću poteškoću za razumijevanje zadaje spominjanje *Empedokla*, *Parmenida*, *Ksenofana* i *Heraklida Pontskog*. Kako niz završava s *Metrodrom* iz *Hija*, može se pretpostaviti da ih Skalić navodi kao "materijaliste", odnosno - kako *Aristotel* navodi pred-sokratovce - kao fiziologe ili filozofe fizičare. No u sljedećem uzimanju riječi (str. 47., r. 19-22), *Filomuz* jasno kaže da je upoznao svu filozofiju, ali da je malo od toga ostalo, pa za taj zaborav krivi *Metrodora s Hija*, pristašu atomizma i skepticizma.

Moguća je još jedna asocijacija. *Kartezijanac Gregor Reisch* (umro 1525.) objavio je knjigu *Margarita Philosophica* 1503. godine. Knjiga je do kraja 16. st. objavljena u velikoj nakladi u dvanaest izdanja.⁵ Knjigu je sam autor odredio kao "epitoma omnis philosophiae: quantitate quidem parvum, sed continentia immensum", dakle ekscerpt, izvadak iz drugih djela i stoga kvantitativno

⁴ Usp. Valentin Putanec, Dva priloga za našu skalicistiku, *Encyclopaedia moderna*, god. XVII, br. 47, 1997., str. 65.

⁵ Usp. R. v. Srbik, Die Margarita Philosophica des Gregor Reisch, *Denkschriften der Akademie der Wissenschaften in Wien, Math-naturw. Kl.*, 104. B., Wien 1941.

manji od tih djela, ali ipak takav da sadržajno pokriva sva ta djela. Knjigu je Reisch posvetio mladićima, dakle onima koji uče.⁶ Riječ je, dakle, o knjizi koja je služila kao udžbenik koji je studenta vodio od početaka upućivanja u sedam liberalnih vještina do bakalaureata i koju je i sam Reisch rabio u nastavi. Reischova je *Margarita Philosophica*, kao i Skalićev *Epistemon enciklopedije*, pregled stanja znanosti onoga doba, sažetak iz drugih knjiga i istraživanja ili – *enciklopedija*.

U vezi s Reischovom *Margarita Philosophica* pojavljuje se, međutim, i ime *Philomusus*. Uz izdanje Reischove *Margarita Philosophica* tiskane su i neke pjesme u kojima autori preporučuju tu knjigu. Među njima je i epigram Jakoba Filomuza (Jacobus Philomusus), odnosno Jakoba Lochera, u ono doba slavnog govornika i pjesnika. U toj pjesmi Philomusus za *Margarita Philosophica* kaže da u njoj sjaje vještine sedmerostrukog kruga, dakle određuje knjigu kao prikaz sadržaja sedam slobodnih vještina, naziva je biserom i izražava želju da je ne ukaljaju ni zavidnici, ni razdražene svinje.⁷ U odnosu na ovoga Filomuza, poštovatelja Reischove *Margarita Philosophica* mogli bismo pokušati razumjeti i Skalićeva Filomuza, Epistemonova sugovornika u *Epistemonu enciklopedije*. S Epistemonom, Znalcem u *Epistemonu enciklopedije* ne razgovara Neznalica, Nevješt, "Idiota", nego onaj koji znade znanosti ili ih se bar prisjeća, onaj koji je već prije učio – sedam slobodnih vještina. Pretpostavimo li da je Skalićev Filomuz, Epistemonov sugovornik, aluzija na onoga Filomuza koji hvali Reischove *Margarita philosophica*, odnosno na sama *Margarita Philosophica*,

moglo bi se to shvatiti kao Skalićevo uvijeno priznanje da je svoj spis zamislio u antitezi prema Reischu. Skalić, međutim, u Indeksu autora kojima se služio ne navodi ni Reischa ni Lochera. No kad bi se moglo govoriti o izravnom (negativnom) utjecaju Reischa na Skalića, interpretacija bi se uvelike uskladila s onom prethodnom koja se temelji na etimologiji riječi Filomuz. Reischova knjiga obuhvaća, da tako kažem, "školska", općeprihvaćena, u tadašnjoj svijesti nedvojbeno i institucionalno etablirana znanja i znanosti. Filomuz u Skalićevu *Epistemonu* predstavlja rezultat obrazovnoga procesa na tadašnjim učilištima, gdje je i Reischova knjiga služila kao udžbenik. Pritom nije nevažno podsjetiti na to da se Filomuz mnogo stvari o kojima je nekoć učio više ne sjeća. Školsko je znanje izloženo zaboravu, ono nije trajno, vlastitost, čovjekov habitus. Nad školskim znanjem Skalićev Epistemon nudi istinsko ili mističko znanje iz novoplatoničkih, kabalističkih i drugih izvora.

Skalić u izlaganju znanosti polazi od aristotelovske teze da je čovjeku težnja prema znanju prirodna i vlastita. Tu težnju ne promatra kao nešto posebno ni osobito, nego je uspoređuje s ljudskom težnjom prema druženju, društvu i zajedništvu. Skalić ne ulazi, kao Aristotel, u pitanje podrijetla i vrsta znanja, ali ostaje pri aristotelovskom određenju znanja kao onoga što je *poradi sebe sama*. No uz znanje koje je poradi sebe Skalić ne uvodi pojam znanja koje je *poradi nekoga drugog dobra ili koristi*, nego određuje znanje kao najvišu *svrhu*, tj. kao put kojim čovjek postiže *dobar i blažen život*. Spoznaja "poradi sebe" najviša je svrha jer privodi blaženu životu. Nemoguće je i nepotrebno u ovom prikazu iscrpno izložiti sadržaj Skalićeve rasprave. Nepotrebno, jer slijedi tekst i prijevod *Epistemona*; nemoguće, jer u tom spisu Skalić želi dati pregled ili sažetak cjelokupne tada važeće

⁶ Usp. Gregor Reisch, *Margarita Philosophica*, Stern-Verlag Janssen & Co. Düsseldorf 1973. (reprint izdanja iz 1517. u Baselu), str. 581.

⁷ Usp. Gregor Reisch, op. cit. str. 583.; Putanec, op. cit., str. 65.

znanosti: metafizike, prve filozofije, prirodne filozofije, medicine, matematike, ekonomike, politike, dijalektike, retorike, prava itd. Danas bi tu tematiku mogao mjerodavno izložiti samo tim istraživača renesansne filozofije i kulturnoga života. Stoga se ovdje valja ograničiti na prikaz nekih osnovnih metafizičkih teza, želeći pritom sagledati temeljno značenje Skalićeva pojma filozofije.

Polazeći od pojma teorije u smislu promatranja ili dohvaćanja istine, koja se, doduše, ne definira aristotelovskim određenjima, nego u horizontu kršćanskog pojma blaženstva, Skalić utvrđuje teoriju kao *kontemplaciju božanstva*. Poticaj na kontemplaciju ne proizlazi iz običaja ni po nagovoru nekoga drugog; Skalić ne spominje ni čuđenje, nego se kontemplaciji čovjek predaje obuzet ljubavlju i božanskim zanosom. Temelj filozofije jest strast ili odaziv kojim čovjek reagira na egzistenciju ili poziv nebeskih stvari. Kao odgovor na poziv filozofija se pokazuje kao Bogom dana, ulivena. Mogućnost da čovjek strastuje za nebeskim ili mogućnost da Bog ulijeva filozofiju u čovjeka temelji se na činjenici, makar i distancijalne ili udaljene, pri(s)ličnosti čovjeka Bogu. Udaljena prisličnost čovjeka Bogu stupnjevita je, tako da je ljudski um Bogu najbliži, a osjetila su mu, i ono što potpada pod osjetila, udaljenija. Unatoč toj udaljenosti osjetila od prisličnosti Bogu, put spoznavanja ne polazi od uma, nego, naprotiv, od osjetila i preko apstrakcije ide k umu. Ljubav prema božanskom, koja je temelj kontemplacije i filozofije i koju Skalić određuje i kao ljubav prema nevidljivom, odnosno neosjetnom, nastaje tako da polazi od vidljivoga, ali tako da ga nadrašta i nadilazi. To nadraščanje ili filozofska spoznaja ne zbiva se odjednom, nego korak po korak; univerzalni pojmovi nastaju postupno apstrakcijom iz poje-

dinačnog. To je put univerzaliziranja razuma i time se razum tako reći izjednačuje s božanskim.

Ovako određena filozofija jest, po Skaliću, *ljestvica mudrosti*. Mudrost koncipirana kao *ljestvica* znači prije svega *stupnjevitost* znanja ili znanosti obuhvaćenih mudročću. Stupnjevitost znanja u mudrosti proizlazi prije svega iz stupnjevitosti spoznajnih moći od osjetila do uma, ali - izvedeno - to je i stupnjevitost povijesno prisutnih filozofskih učenja i disciplina. No osim načelne hijerarhije spoznajnih moći, ne postoji unaprijed utvrđeno mjerilo po kojem se pojedino učenje može rangirati na ljestvici ili čak isključiti iz ljestvice. Filozofsko učenje kao prečka na ljestvici mudrosti određeno je samo sobom, svojom stabilnošću, dok je drugim prečkama određen možda samo njegov položaj na hijerarhiji prečki.

Skalić ne zahtijeva za filozofiju ili mudrost ni kriterij stroge izvedenosti, ni nužnosti i općenitosti, niti uvodi razliku znanosti i mnijenja. Na temelju partikularnosti ili čak kontingentnosti sadržaja neko je učenje, doduše, udaljenije od konačnoga cilja kojem mudrost teži, ali ono zato nije neznanstveno ili neistinito. Znanstvena učenja ili teze jesu *vidi*, ne međuzavisni, nego prvom usmjereni i prvom stremeći ustroj. Takav ustroj (jer o sustavu možemo govoriti samo krajnje neprimjereno) u osnovi je *pluralistički hod prema jednom*.

Rezultat toga Skalićeva stava o filozofiji ili mudrosti jest konkordizam, tj. usaglašavanje Platonove i Aristotelove filozofije i povrh toga sinkretizam, usaglašavanje grčke filozofije s mističkim i religioznim helenističkim strujanjima. Na temelju takva razumijevanja filozofije Skalić u jednom dahu navodi i Perzijance i Arape, Parmenida, Empedokla, Heraklita, Platona, Aristotela, Speusipa, Pitagoru i pitago-

rejce, Eudoksa, Kalipa i Ptolemeja, a svoje izlaganje započinje orfičkom kontemplacijom.

Kao primjer Skalićeva konkordizma i sinkretizma treba istaknuti njegovo izjednačavanje orfičkog učenja o umu, diskursu, mnijenju, uobrazilji i osjetilu s Aristotelovim učenjem o silogizmu.

Pošto je um, diskurs, mnijenje, uobrazilju i osjetilo naveo kao principe orfičke filozofije Skalić prelazi na izlaganje o silogizmu. Silogizam tumači, prema Aristotelu, kao dvije postavke iz kojih nužno proizlazi treća. Djelatnost silogiziranja stoji, prema Skaliću, u kompetenciji *diskursa*, dok viša i niža premisa nastaju djelovanjem *razuma*. Djelovanje razuma sastoji se u povezivanju i dijeljenju uz prisutno prvo dohvaćanje onoga jednostavnog. Iz više i niže premise kao rezultat diskursa proizlazi stav ili *mnijenje* u vidu afirmacije ili negacije. U nastanku silogizma određenu ulogu imaju osjetilo i imaginacija kao pomagala ili posrednici na temelju kojih dolazi do apstrakcije. Od osjetila kao predmeta apstrahira se osjetilna vrsta koja preko imaginacije ili uobrazilje postaje predmet razuma. Osjetilo tako, iako ne sudi, pretpostavka je suđenja, jer pribavlja spoznaju ili dohvaćanje jednostavnog. Na kraju Skalić zaključuje da je *spoznaja rezultat diskursa*. To je u osnovi peripatetička definicija silogizma povezana s peripatetičkim prikazom procesa spoznavanja. Ono što tu nije peripatetičko, a za Skalićevu je misao određujuće, jest pokušaj da se to učenje izvede iz Orfika. Tu tezu obrazlaže Skalić pukom konstatacijom da se orfičko učenje temelji na istim onim pojmovima *um, diskurs, mnijenje, uobrazilja i osjetilo* na kojima se razvija peripatetička koncepcija spoznaje koja onda kulminira u pojmu silogizma.

Skalić polazi od određenja spoznajnih moći: *mens, discursus, opinio, imaginatio, sensus* kao od prvih *entiteta*

ili prvih *principa* orfičke filozofije i bez imalo dvojbe prelazi na analizu silogizma te tu otkriva iste pojmove. Pritom Skalić ne razmatra o silogizmu u smislu formalne logike, nego ga analizira u *smislu spoznajnoga procesa*, tj. kao realni prosljed spoznavanja ili dohvaćanja istinitih spoznaja. Takvih primjera pomirivanja različitih filozofskih stavova - a posebno se ističu oni primjeri u kojima su stavovi formulirani kao kontrarni - ima mnogo u Skalićevu *Epistemonu enciklopedije* i oni su za njegovu misao karakteristični.

Temeljno Skalićevo filozofsko obrazovanje jest peripatetičko (kao i općenito u ono doba), ali Skalić peripatetizam ne doživljava kao mogućnost koja konkurira, koja je nadmoćna nad drugima ili se potire s drugima, nego kao učenje koje se upotpunjuje s drugim učenjima. Povijesno gledano, to možemo shvatiti i kao neriješen, odnosno nerješiv spor u borbi autoriteta Platona i Aristotela. U horizontu renesansnih rasprava o mogućoj primjerenosti filozofije kršćanstvu, ni platonizam ni aristotelizam nisu jednoznačno uspjeli obrazložiti svoju prednost. Neriješen spor rezultirao je konačno uvjerenjem da je svaka prava filozofija jednako bliska kršćanstvu. Bogu ili istini.

U smislu konkordizma tumači Skalić prije svega odnos Platonove i Aristotelove filozofije. Po Aristotelu, *jedno i biće* predstavljaju *supstanciju* svih stvari. Na temelju te teze moglo bi se, izlaže Skalić, zaključiti da ideje koje nisu ni biće ni ono jedno *u stvarima* ne mogu biti principi bića, odnosno da to Aristotelovo učenje osporava ili dokida Platonovo učenje o idejama. Skalić se takvoj konsekvenciji izmiče razlikujući stupnjeve zbilje i njima odgovarajuće stupnjeve znanosti. Sve što jest dijeli se na tri svijeta: arhetipski svijet, inteligibilni svijet i osjetilni

svijet. Platonov pojam ideje ispravno je postavljen, ali ne u okviru osjetilnoga bića ili u okviru osjetilnoga svijeta o kojem Aristotel govori. U arhetipskom svijetu ideja je sama Božja spoznaja, u inteligibilnom svijetu ideja je uzor ili paradigma u dušama, u osjetilnom svijetu nema ideja, nego su tu forme neodvojive od stvari. Jedan te isti pojam, npr. pojam ideje, može se razmatrati u odnosu na različit stupanj zbilje ili s obzirom na različit svijet i pritom pokazuje različita svojstva i određenja. Pojedina filozofija, iako istinita, ne dohvaća nužno sva tri svijeta, nego može ostati ograničena samo na jedan. Tako Platon govori o idejama, jer govori o arhetipskom i inteligibilnom svijetu, a Aristotel takve ideje poriče, jer ostaje u osjetilnom svijetu.

Proturječja između Aristotela i Platona, međutim, nema, tj. i jedan i drugi imaju pravo. Aristotel niječe ideju nezavisno od singularnog jer se orijentira prema apstrakciji. Mogućnost apstrakcije i općenitoga koje nije nezavisno od singularnog Skalić ne osporava. On, međutim, za takav apstrakcijom istaknut opći pojam kaže: takav nije zadnji princip stvari. Princip stvari o kojem Platon govori nije dobiven apstrakcijom, nego je takav da se jedva može i spoznati – susličan vječnom umu.

Ako ne poseže za ujednačavanjem, tj. za interpretacijom jednoga filozofskog pojmovnog sklopa drugim (kako smo to izložili na primjeru Orfika i silogizma), Skalić se poziva na ideju slojevitosti bića. Svijet ili totalitet bića i uzroka trostruko je ustrojen. *Mundus archetypus*, *mundus intelligibilis*, *mundus sensibilis*. *Mundus archetypus*, koji se određuje i kao *principatus* - prvo mjesto, početak ili temeljna sila, *mundus intelligibilis* koji se određuje kao prihvatilište vrline, i *mundus sensibilis*, koji je mjesto kvantitete, tako su međusobno ustrojeni da jedna teza koja je

istinita u odnosu na jedan svijet predstavlja neistinu u odnosu na drugi svijet - i obrnuto. Ustrojstvo trostrukoga svijeta u njegovu jedinstvu dopušta međusobno proturječne teze i znanosti. Uvid da jedna te ista teza, pojam ili ideja može biti i *istinita* i *neistinita*, već prema tome sagledava li se u horizontu arhetipskog, uzročnog i odstojećeg, ili u horizontu umskog, inteligibilnog ili pak u horizontu osjetilnog pratilac je, ali i pretpostavka, Skalićeve ideje *vječne mudrosti*.

Što se tiče pojma *enciklopedija*, koji se nalazi u naslovu Skalićeva *Epistemon enciklopedije*, u hrvatskoj se znanstvenoj javnosti dugo držalo - tako je, naime, navodila *Enciklopedija Leksikografskog zavoda* - da je taj pojam u naslovu Skalićeva djela prvi put upotrijebljen u značenju srodnom modernom pojmu enciklopedije. Od te se teze danas odustalo, jer je dobro poznato da je taj pojam nastao u Grčkoj, da su ga prije Skalića upotrebljavali npr. Thomas Elyot (1531.), Gregor Reisch (1508.) i Joachimus Fortius Ringelbergius (1541.).⁸ S druge strane upitno je rabi li Skalić termin enciklopedija uistinu u modernom smislu.

Skalićev *Epistemon enciklopedije*, uzet ne kao naslov cijele zbirke, nego kao naslov prvoga poglavlja u zbirci, s obzirom na svoj sadržaj predstavlja kratak i sažet opis svih disciplina, znanosti i vještina, *kruga disciplina*, kako sam Skalić prevodi termin *encyclopaedia*. U tom smislu, kao sažet prikaz neke cjeline znanosti, znanja, vještina (a ne kao rasprava o pojedinim spornim pitanjima i nova rješenja tih pitanja) Skalić rabi termin enciklopedija u "suvremenom" smislu. Od suvremenoga pojma enciklopedije razlikuje se, međutim, taj Skalićev pojam po tome

⁸ Usp. *Encyclopaedia Britannica*, 1964. str. 363.

što je za Skalića enciklopedija zadatak i djelo jednog autora i konačna cjelina, a ne fundus znanja kojem je svojstveno da se kontinuirano širi i dopunjuje. Shvatimo li, međutim, naslov *Enciklopedije Epistemon* kao naslov cijele zbirke tekstova, onda taj termin nije uzet ni u klasičnom smislu kruga *artes liberales*, ni u modernom smislu, nego znači zbirku tekstova najrazličitijega sadržaja – u što ulaze ne samo tekstovi o najrazličitijim temama nego i tekstovi polemičkoga i invektivnoga karaktera – kojoj odgovara i naslov *Miscellanea*.⁹

Osim pojma *enciklopedije*, ni pojam *discipline* u naslovu: *orbis disciplinarum* nije jednoznačan. Skalić u *Epistemonu enciklopedije* daje prikaz ili sažetak ne samo svih filozofskih disciplina u užem smislu, ili filozofskih disciplina i po sadašnjem razumijevanju, prikaz matematičkih, astronomsko-astroloških znanja, medicine, muzike, prava i konačno kabale i teologije, nego uključuje, premda samo taksativno, i razne zanate i vještine: od vođenja rata do zanata potrebnih u kupalištima. Pojam discipline Skaliću očito ne znači samo znanstvenu disciplinu nego i svako djelovanje koje se temelji na nekom znanju.

Rasprava o svim tim temama strukturirana je u okviru podjele filozofije na nadnaravnu, prirodnu, moralnu i racionalnu filozofiju te završava prikazom simboličke filozofije, tj. kabale i prikazom (protestantske, odnosno katoličke) teologije. U *Epistemonu enciklopedije* Skalić izlaže cjelinu filozofskih učenja, cjelinu znanosti, vještina i zanata kako su prisutni u njegovu vremenu, shvaćajući ih kao jedinstven splet istinita govorenja i ophođenja s onime što jest. Cjelina disciplina proteže se od filozofije (u kojoj se izjednačuju ili niveliraju gotovo sve povijesne

razlike i u koju su još uključene sve znanosti koje su se nakon renesanse izdvojile iz filozofije) preko posebnih vještina do svetih znanosti, koje se diferenciraju na simboličku spoznaju (ili kabalistički sistem) i korpus protestantskih (odnosno katoličkih) teza.

U ovakvu konkordističkom i sinkretističkom sklopu nije se mogao održati odnos između filozofije i objavljene istine kako ga je formulirala i zastupala srednjovjekovna kršćanska filozofija i teologija, tj. shvaćanje da filozofija dovodi uvijek samo do praga objavljenih istina. Skalić, međutim, ne širi kompetenciju razuma na objavljene sadržaje, nego upravo obrnuto, njemu je Božji dar ili ulijevanje temelj svake - pa i profane - znanosti, a objava se ne ograničuje na tekstove Svetoga pisma, nego uključuje širok dijapazon mističke i kabalističke literature.

Skalićev *Epistemon enciklopedije* nesumnjivo je kompilatorskoga karaktera. Već je Gerta Krabbel konstatirala da je Skalić doslovno preuzimao tekstove od Steuca Eugubina, Pica della Mirandole i Agrippe od Nettesheima.¹⁰ Prilikom priređivanja ovog izdanja *Epistemon*a nedvojbeno je utvrđeno da je Skalić obilno crpio tekstove od Policijana i Reuchlina, a s velikom se vjerojatnošću može pretpostaviti – i još od ponekoga.

S tim u vezi treba se zapitati kako stoji sa Skalićevom originalnošću, odnosno koju vrijednost i koje značenje možemo pripisati jednom takvom kompilatorskom djelu.

Prvo treba reći da je kompiliranje u znanstvenom radu u Skalićevo doba bilo prihvatljivije nego danas i češće mu se utjecalo. Pretpostavka tog stava jest shvaćanje da je istinito jedno i vječno, pa ga treba uvijek iznova ponavljati. Ako se i pojavi nešto novo (a istinito), to se

⁹ Usp. Valentin Putanec, op. cit., str. 65.

¹⁰ Usp. Gerta Krabbel, *Paul Skalich, Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915., str. 190

dogada samo u uvijek ponavljanom hodu kroz staro, tj. otprije poznato istinito. Reći nešto istinito - a drugim, svojim riječima - nije bilo osobito na cijeni. S druge strane, kad Skalić (i ne samo on) kompilira, ne čini to samo od jednog autora nego od mnogih i povezuje ih stvarajući novu cjelinu. Ma kako to ovdje možda tendenciozno zvuči, ta je cjelina nešto više od sume kompiliranih dijelova, ona može biti nešto novo. Što god bilo to novo u Skalića, ono mora biti sadržano u njegovu sinkretizmu, u ideji povezivanja. O tome dati konačan sud sada je još preuranjeno. Ali jedna se karakteristika čini nedvojbenom. Enciklopedijski spisi nastali prije Skalića (a koje sam pregledala) ograničuju se na ono racionalno, na discipline predviđene u nastavi. Skalić te tradicionalno prihvaćene discipline i vještine povezuje i dograđuje mističnim disciplinama. Ono što je u tome novo možda se može naslutiti kao aspektualnost istine i života ili uvid da ono što ćemo od istine svaki put ugledati ovisi o mjestu s kojega tu istinu motrimo.

* Prvo izdanje *Epistemonae encyclopediae* objavio je Skalić u protestantskom razdoblju svoga života. Taj je spis objavljen i drugi put, u povratničkom - katoličkom razdoblju, pod promijenjenim naslovom koji više ne sadržava pojam enciklopedije, nego ga samo navodi kao naslov (što je netočno) prethodno objavljenog i tuđom krivnjom unakaženog spisa: *Epistemonis catholici liber primus* u zbirci *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam et depravatam Encyclopaediam libri XV* u Kölnu 1571. g. U toj drugoj objavljenoj verziji temeljni tekst neznatno je promijenjen. Skalić je drugom izdanju dao nov naslov, dodao je novu, vrlo opširnu, posvetu i promijenio uvodni tekst u kojem se tuži da je prvo objavljivanje *Epistemonae* netko zlonamjerno krivotvorio, odnosno da je u njega

unio heretičke teze. Samom tekstu dodao je nekoliko kraćih umetaka, a u prikazu simboličke spoznaje dodan je i duži tekst o simboličkom značenju hebrejskih slova. Na kraju je prikaz teoloških učenja prilagođen katoličkom učenju. U osnovi, temeljni je tekst o disciplinama ostao nepromijenjen.

Pitanje razlike između protestantske i katoličke verzije *Epistemonae* ne čini se osobito zamršenim i ocjena Gerte Krabbel da Skalić nakon povratka na katolicizam svoje prijašnje stavove stavlja u usta nekoga drugog i da samo mijenja epitete koje pripisuje pojedinim osobama, ili pojedine osobe koje pridružuje epitetima, čini se potpuno točnom.¹¹ Neke su razlike ipak očite. Tako u katoličkoj verziji *Christiana et Apostolica Ecclesia* postaje *Apostolica Romana Ecclesia*, a povećan je broj sakramenata; no filozofskih razlika, ili uopće nema, ili se čine nejasnima i kontradiktornima. Nema npr. nikakve razlike između baselskoga i kölnskog izdanja u pitanju tumačenja slobode volje, a najznačajniji dodaci u kölnskom izdanju (izuzmemo li sam tekst posvete koja se treba čitati u smislu deklariranja lojalnosti dobročiniteljima i očitovanja konfesionalne pripadnosti), najznačajniji filozofski dodaci odnose se na simboličku, kabalističku filozofiju. Te ćemo tekstove teško moći interpretirati kao autentično katoličke, nasuprot protestantskima.

Čini se, a ovo paralelno izdanje baselskog i kölnskog teksta trebalo bi olakšati prosudbu, da Skalić nije mijenjao osnovne filozofske stavove ni temeljni filozofski tekst *Epistemonae*, nego da je samo želio potaknuti čitaoce da povjeruju kako je prvo izdanje bilo tiskano bez njegova znanja i privole i pritom krivotvoreno - što, uostalom, i

¹¹ Usp. Gerta Krabbel, *Paul Skalich, Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915., str. 194.

izrijekom kaže u kölnskom izdanju.¹² Razlike u izdanjima ili su dogmatske ili predstavljaju proširenje teksta o simboličkoj filozofiji.

Skalićev *Epistemon* u filozofskom smislu u svoja dva izdanja nije bitno određen autorovom konfesionalnom pripadnošću. Temeljna filozofska, sinkretistička misao u oba je izdanja ista. Ono što je u Skalićevu *Epistemonu enciklopedije* najzanimljivije, osim informacija o tadašnjem sustavu znanosti i disciplina, jest upravo Skalićev sinkretizam. On ujedinjuje gotovo sve tadašnje opcije, osim temeljnih konfesionalnih razlika. To ujedinjavanje svih filozofskih struja, sekta, pravaca, učenja u čvrstom uvjerenju da je *Sve-Jedno* ("Εν και πάλιν) nije, doduše ugledalo onu jednu istinu kojoj je težilo, nego je upravo rastočilo tradicionalni pojam znanosti: kako onaj po kojem znanost napreduje od prvoga za nas do prvoga po prirodi stvari (Aristotel), tako i onaj po kojem se znanost kreće od pretpostavki prema Bezpretpostavnom (Platon). To razlaganje, međutim, nije puka destrukcija, jer se upravo po njemu otvorila mogućnost novog utemeljenja jedne znanosti koja više ne motri samo svoje predmete - nego ih anticipira.

Na kraju još samo napomena da prvi prijevod Skalićeva *Epistemona* na hrvatski nije prvi prijevod jednoga Skalićeva teksta uopće. U knjizi *Magnum miraculum homo - Veliko čudo čovjek*¹³ objavljen je na latinskom i s paralelnim hrvatskim prijevodom izvadak iz Skalićeva teksta *Eulogus, seu de anima separata, eiusque passione*, koji je Skalić objavio u istoj zbirci kao i *Epistemona* (Basel 1559.).

¹² Usp. Pavao Skalić, *Epistemon*, Dodani tekstovi, u ovoj knjizi str. 277, r. 18-19.

¹³ Banić-Pajnić, E., Girardi-Karšulin, M., Josipović, M. (koautorstvo): *Magnum miraculum - homo (Veliko čudo čovjek)*, Zagreb 1995., str. 488-522.

Skalić također nije zanemaren autor u povijesno filozofskom i znanstvenopovijesnom istraživanju hrvatske renesansne misli. Iako je, kako je spomenuto, istraživače više zanimao Skalićev pustolovni život ili pitanje prvenstva u uporabi pojma enciklopedija nego o čemu govori njegovo djelo i kako ga treba ocijeniti, ipak je u okviru istraživanja hrvatske filozofske baštine Skalićevo djelo tematizirano s više aspekata. Žarko Dadić¹⁴ ocijenio je Skalićev doprinos u okviru znanstvenofilozofske renesansne misli, Ljerka Schiffler¹⁵ razmatrala je Skalićevo djelo s aspekta enciklopedizma, Stanislav Tuksar¹⁶ istraživao je Skalićve tekstove o glazbi, Erna Banić-Pajnić¹⁷ usmjerila je istraživanje prema utjecaju i ulozi hermetičke misli u Skalićevu filozofiranju, a Mihaela Girardi-Karšulin¹⁸ bavila se pitanjima Skalićeva sinkretizma. (Za popis radova usp. bibliografiju radova o Pavlu Skaliću na kraju knjige).

Mihaela Girardi-Karšulin

¹⁴ Usp. Dadić, Ž.: *Hrvati i egzaktne znanosti u osvjet novovjekovlja*, Zagreb 1994., str. 89-93.

¹⁵ Schiffler, Lj.: *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb 1989.

¹⁶ Usp. Tuksar, S.: Pavao Skalić ... kao glazbeni pisac i njegov *Discursus harmonicus* (1559), *Arti Musices*. Hrvatski muzikološki zbornik, 8/2. Zagreb 1977., također: Pavao Skalić: Harmonija i glazba sfera, u: Hrvatski renesansni teoretičari glazbe, JAZU, Zagreb 1978.

¹⁷ Usp. Banić-Pajnić, E.: Pavao Skalić i tradicija "Aeternae sapientiae". *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 17-18, Zagreb 1983., str. 111-122., ista: *Smisao i značenje Hermesove objave*, Zagreb 1989., ista: Prilog istraživanju renesansnog mišljenja - "Magia naturalis" kao "Sapientia" i "Scientia naturalis", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 15-16 (1982), str. 161-168.

¹⁸ Usp. Girardi-Karšulin, M.: Skalićeva kontemplativna dijalektika, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 47-48, Zagreb (1998), str. 59-77; ista: Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 37-38, Zagreb (1993), str. 31-51; ista: Temeljni pojmovi Skalićeva rasprave *Revolutio alphabetaria*, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 43-44, Zagreb (1996), str. 195-210; ista: Pavao Skalić: Filozofija između sinkretizma i paradoksa, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, br. 39-40, Zagreb (1994), str. 117-130.

AD ZOILVM.

*Hac quicumq; cupis rabie temerare canina,
Ne, precor, occulto sub lare clausus agas,
Si tibi quid Pallas tribuit, si doctus Apollo,
Dentur ab ingenio publica scripta tuo.
Sin minus, at tacitis me perges ledere fannis,
Zoile: non tecum sic ego tectus agam.*

Pavao Skalić
Paulus Scalichius

Epistemon

(latinski i hrvatski)

ENCYCLOPAEDIAE,

seu Orbis disciplinarum,
tam sacrarum quam prophanarum, Epistemon:

PAULI SCALICHII DE LIKA,
5 COMITIS HUNNORUM, ET BARONIS ZKRADINI,
S.[anctae] T.[heologiae] DOCT.[oris]
E I U S D E M ,

THESES Mysticae Philosophiae.

Eulogus, seu de anima separata, eiusque passione.

10 De iustitia aeterna, seu vera promissione, Gradatio.

Exilium, seu de vera Christi doctrina, et de sola fide
iustificante.

Ephesia disputatio.

De chorea Monachorum, seu coetu Antichristi.

15 De Labyrintho Romani Antichristi.

De Illustrium origine.

Revolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omne genus
scientiarum Methodus.

10 Dialectica contemplativa, ad consequendos scientiarum
habitus perquam utilis ac necessaria.

Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille
quingentae quinquaginta tres. olim Bononiae primum,
deinde Romae propositae, De mundo archetypo,
Intellectuali, Coelesti, Elementali, Minore, et Infernali.

25 Dialogus de Missa.

Glossa in trigintaduos articulos Canonis Missae, ex
Apostolo.

Epistola ad Romanum Antichristum.

Encomium Scientiarum.

30 BASILEAE, PER IOANNEM OPORINUM.¹

¹ K: donosi različit tekst: PAULI PRINCIPIS DE LA SCALA ET HUN,

ENCIKLOPEDIJE

ili kruga znanja, kako svetih, tako i svjetovnih

Epistemon, od

PAVLA SKALIĆA IZ LIKE,
GROFA UNSKOG I BARONA SKRADINSKOG, 5
DOKTORA SVETE TEOLOGIJE,
O D I S T O G

Teze mistične filozofije.

Eulog, ili o odvojenoj duši i njezinoj trpnji.

O vječnoj pravednosti, ili o istinskom obećanju, stupnjevanje. 10

Progonstvo, ili o istinskoj Kristovoj doktrini i o jedinjoj vjeri
koja opravdava,

Efeška rasprava.

O gomili redovnika i Antikristovoj družbi.

O labirintu rimskog Antikrista. 15

O podrijetlu plemenitih.

Alfabetško obrtanje, ili najsavršenija metoda za sve rodove
znanosti.

Kontemplativna dijalektika, vrlo korisna i nužna za
praćenje stanja znanosti. 20

Zaključci, njih 1553, u svakom rodu znanosti, nekoć prvo
izloženi u Bologni, a zatim u Rimu: o arhetipskom
svijetu, razumskom, nebeskom, elementarnom, manjem
i paklenom.

Dijalog o misi. 25

Glosa uz trideset i dva članka kanona Mise, iz
Apostola.

Poslanica rimskom Antikristu.

Pohvala znanosti.

U BASELU, POMOĆU IVANA OPORINA.¹ 30

¹ K: donosi različit tekst naslova: Drugi svezak Miscellanea (Zbirke) ili petnaest

Ad Zoilum

Haec quicunque cupis rabie temerare canina,
Ne, precor, occulto sub lare clausus agas,
Si tibi Pallas tribuit, si doctus Apollo,
5 Dentur ab ingenio publica scripta tuo.
Sin minus, at tacitus me perges laedere sannis,
Zoile: nec tecum sic ego tectus agam.²

MARCHIONIS VERONAE, Etc. DOMINI CREUTZBURGI, MISCELLANEORUM
TOMUS SECUNDUS, SIVE CATHOLICI Epistemonis, contra quondam corruptam
et depravatam Encyclopaediam Libri XV.

QUIBUS UNIVERSUS ORBIS, TAM SACRARUM QUAM *prophanarum*
disciplinarum, omnisque omnium Sectarum et Philosophiæ doctrina catholice
declaratur.

Censurae ac iudicio multorum Catholicorum et doctissimorum virorum,
Maguntini, Trevirensis, Monasteriensis, Leodiensis, etc. Principum: nec non
amplissimae civitatis Coloniensis, etc. exhibiti, et ab eis lecti, inquisiti, recogniti,
et ad Apostolicam limam reducti atque approbati.

Eiusdem pro Rhomana Ecclesia, adversus Neopistorum vesaniam, Oratio:
eorundem censura approbata:

Qua olim primus Dux Prussiae, per annos quadraginta turbulentis erroribus
intricatus, se plane extricavit: quae universa Protestantium et Confessionistarum
disciplina validissime confutatur et prorsus evertitur.

Accessit etiam Theodori Graminaei in Esaiam et prophetiam sex dierum
Geneseos Oratio.

Coloniae

Ex officina Theodori Graminaei.

ANNO M.D. LXXI.

² Ovi stihovi u K: nedostaju. Umetnut je tekst, v. Dodani tekstovi I.

Zoilu

Ovo, što želiš okaljati bijesan kao pas
ne čini, molim te, u kući zatvoren tajno
ako ti je što god udijelila Atena ili učeni Apolon
daj da ti se objavi javno što um želi tvoj,
5 a ako ćeš me i dalje vrijeđati prikrivenim ruganjem
Zoile: s tobom neću tako pritajeno ja postupati.²

knjiga katoličkog Epistemona protiv nekoć pokvarene i iskrivljene Enciklopedije od
Pavla prvaka od Skale i Une, markiza Verone, gospodara Kreutzburga V.
U njima se katolički objašnjava čitav krug, kako svetih, tako i svjetovnih disciplina i
sav nauk svih sljedbi i filozofije.

Izložene su cenzuri i procjeni mnogih katoličkih i vrlo učenih ljudi, prvaka u Mainzu,
Treviri, Münsteru, Lütichu i najuglednijem gradu Kölnu, od njih su pročitane,
ispitane, istražene i svedene na apostolsku izvedbu i odobrene.

Od istog autora Govor za Rimsku crkvu protiv ludosti novovjeraca i od onih istih
odobrena cenzura.

U njemu se prvi vojvoda Prusije, zapleten tijekom četrdeset godina burnim
zabludama, jasno izvukao i u njemu se cijela disciplina protestanata i konfesionista
najsnažnije pobija i upravo obara.

Pristupio je također Govor Teodora Graminskog o Izajji i o proroštvu šest dana
Postanka.

Iz tiskare Teodora Graminskog
Godine 1571.

² Ovi stihovi u K: nedostaju. Umetnut je tekst: POSVETA, v. Dodani tekstovi 1.

AD SACRATISSIMUM ET POTENTISSIMUM ROMANORUM
IMPERATOREM CAESAREM, Hung.[ariae] Boem.[iae] etc.
Regem, Divum FERDINANDUM, etc. Pauli Scalichii de Lika,
etc. in Encyclopaediae Epistemona Proemium.³

- 5 Quandoquidem natura omnes trahimur et ducimur,
sapientissime Imperator, ad insitam, vel potius innatam
nobis cognitionis et scientiae cupiditatem, ad congrega-
tionem, ad societatem, ad communitatemque generis
humani: quorum amor in nobis tantus est, ut nemo dubitare
10 possit, quin ad eas res nullo emolumento invitati rapiamur:
utique eius gratia avemus aliquid videre, audire, discere,
cognitionemque rerum aut occultarum aut admirabilium, ad
bene beateque vivendum necessariam ducimus: ob id, Rex
inclyte, ego ingenuis studiis atque artibus ita delector, ut
15 etiam valetudinis posthabita ratione, ipsa cognitione et
scientia captus, omnia perpeti cupiam, et cum maximis curis
atque laboribus compensare eam quam discendo capio
voluptatem: adeo ut non contentus, praeter communes
doctrinas, ipsam etiam Aegyptiorum ac Hebraeorum priscam
20 Theologiam et occultarum rerum harmoniam, in nullius
verba iuratus, ventilare contendam: et quocumque fert
tempestatas, deferar hospes: non ut in me ostendam magni
quid, aut singulare, (docti enim nomen mihi nec sumo, nec
arrogro) sed ut eam fidem, quam cupiditati meae erga
25 bonarum artium studia debeo, liberem: et ut quidam certiores
reddantur, ab hoc otio contemplandi, cui me totum dedicavi,
sicut hactenus non potuerunt, ita nec in posterum me posse

³ Umjesto naslova od riječi *Ad sacratissimum ... do Proemium* K: donosi: Pauli Principis de la Scala et Hun, Marchionis Veronae, etc. Domini Creutzburgi, Epistemonis catholici liber primus. Omnium scientiarum, omnisque Philosophiae, Orphicae, Pythagoricae, Platonicae, communis sive Peripateticae, Medicae, Iuridicae, et Theologicae: deinde etiam symbolicae, vel Hebraicae, summam, et brevem descriptionem complectitur.

*PRESVETOM I PREMOĆNOM RIMSKOM CARU,
KRALJU Mađarske i Češke, božanskom Ferdinandu,
ovaj je uvod u Enciklopediju Epistemona posvetio
Pavao Skalić iz Like.³*

→ usp. Arist. (Metfizika)

Priroda sve nas vodi i vuče, premudri Care, prema žudnji 5
za spoznajom i znanjem koja nam je usađena ili, bolje rečeno
urođena, te prema okupljanju, društvu i zajednici ljudskog
roda. U nama je tolika ljubav prema tome da nitko ne može
sumnjati da smo privučeni ovim stvarima radi koristoljublja.
Stoga zahvaljujući toj ljubavi želimo nešto vidjeti, čuti i 10
naučiti, a spoznaju čudnovatih i tajanstvenih stvari smatramo
nužnom za plemenito i blaženo življenje. Budući da je to
tako, slavni Kralju, ja se toliko radujem plemenitim naukama
i umjetnostima, da, makar i zanemario zdravlje, obuzet
samom spoznajom i znanjem, želim pretrpjeti sve i s 15
najvećim brigama i trudom platiti onaj užitak koji učenjem
dobivam. Stoga, kako nisam zadovoljan samo općim doktri- Plat.
nama, nastojat ću razmatrati i staru teologiju Egipćana i Arist.
Hebreja te harmoniju skrivenih stvari, ne prisežući ni u
čije riječi. Kamo god nosi oluja, bit ću odnesen kao gost, ne 20
da kod sebe pokažem štogod veliko ili posebno (naime, niti
uzimam, niti tražim naziv učenjak), nego da ispunim ono
obećanje koje dugujem svojoj želji za izučavanjem pleme-
nitih znanosti. Isto tako i da neki budu sigurni da me ne mogu
u budućnosti, kao što me nisu mogli ni do sada, odvratiti od 25
ove dokolice razmišljanja, kojoj sam se cijeli predao. Jer me

³ Umjesto naslova K: donosi tekst: Prva knjiga katoličkog Epistemona Pavla prvaka Skale i Une, markiza Verone itd., gospodara Kreutzburga. Sadrži sažet i kratak opis svih znanosti i cijele filozofije, orfičke, pitagorejske, platoničke, zajedničke ili peripatetičke, liječničke, pravničke, teološke, zatim i simboličke ili hebrejske.

detertere. Docuit siquidem me sapientiae studium, a
propria potius conscientia quam ab externis pendere
iudiciis: cogitareque semper, non tam ne male audiam, quam
ne quid male vel dicam ipse, vel agam. Quo fit Imperator
5 invictissime, et serenissime Rex, ut dum mecum ipse
cogitarem de hoc voluptatis genere, in tantam inciderim
amoenitatem studiorum, ut et fulmina et tonitrua istorum
facile caverim, dies noctesque contemplationi incumbens,
disserendo de vetustissima illa Orphei et Pythagorae
10 doctrina, et de tota Encyclopaedia tam sacrarum quam
prophanarum disciplinarum: Philosophia nempe
supernaturali, quae Meta-physica et Prima Philosophia
nuncupatur: Naturali ex qua et Medicina, tum quae de
Anima pertractat, et Mathematicae quattuor, quas et
15 doctrinales appellant, Arithmetica, Musica, Geometria, et
Sphaerica (cum suis illis veluti pedissequis, Calculatoria,
Geodesia, Canonica, Astrologia, Optica et Mechanica)
nascuntur. Item de Morali, Oeconomica et Politica: de
Rationali, unde Grammatica, Historia, Dialectica, Rhetorica,
20 et Poetica emerferunt. Ultimo, de sancto illo et ineffabili
symbolo sacrarum literarum, quod Philosophiam
symbolicam appellare soleo. Quae dum singula exactius
mecum considero, universae Encyclopaediae Dialogum
instituo, in quo particulatim Epistemon cum Philomuso de
25 omnibus sermocinantur. Quem Maiestati tuae, poten-
tiss.[ime] Imperator et sacratiss.[ime] Rex, dedicavi: eoque
iure tibi debere puto, quo me ipsum omnino iampridem
tibi debere intelligo. Minus dico quam vellem: et verba
omnino frigidiora haec sunt, quam ut satis expriment quod
30 concipio: hoc est, qua fide et veneratione, qua observantia
et cultu te prosequar. Quod si eo nomine Bacchum vitatores,
Cererem agricolas, Panem agrestesque, deos pastores
coluisse tradidit antiquitas: tanto magis te potentissime
Imperator, philo-phantium turba observare atque colere

nastojanje oko mudrosti poučilo da više ovisim o vlastitoj
savjesti nego o izvanjskim stvarima i da trebam uvijek
razmišljati ne toliko da ne dođem na loš glas, koliko da
što god loše ne kažem ili ne učinim. Odatle proizlazi,
nepobjedivi Care, presvijetli Kralju, da sam zapao, dok sam 5
razgovarao sam sa sobom o ovoj vrsti užitka, u takvu
ugodnost izučavanja da sam lako izbjegao munje i gromove
tih ljudi, predan i noću i danju razmišljanju i raspravi o
onoj najstarijoj doktrini Orfika i pitagorejaca, kao i o čita-
voj Enciklopediji kako svetih tako i profanih disciplina. A 10
to su naime: filozofija o natprirodnom koja se naziva
metafizika i prva filozofija, zatim filozofija prirode, iz koje
nastaju medicina, pa znanost koja raspravlja o duši i četiri
matematike koje zovu i doktrinarnima: aritmetika, muzika,
geometrija i sferika (sa svojim tako reći sluškinjama: raču- 15
nanjem, zemljomjerstvom, kanonikom, astrologijom, op-
tikom i mehanikom). Isto tako sam proučavao i moralnu
filozofiju, tj. ekonomiju i politiku, kao i racionalnu filozof-
iju, iz koje su izronile gramatika, povijest, dijalektika, re-
torika i poetika. Naposljetku sam razmišljao i o onom sve- 20
tom i neizrecivom simbolu svetih spisa koji obično nazi-
vam simboličkom filozofijom.
Dok sam sâm sa sobom točnije promišljao pojedine
probleme odredio sam da čitava Enciklopedija bude dijalog,
u kojem naizmjenice Epistemon i Filomuz razgovaraju o 25
svemu. Taj dijalog posvetio sam tvome Veličanstvu, o, pre-
moćni Care i presveti Kralju. Mislim da Tebi i mora biti
posvećen i s onim pravom po kojem mislim da sam sâm već
Tebi odavno dužan. Manje kažem nego što bih želio. Ove
riječi odviše su hladne da bi izrazile ono što osjećam, tj. 30
kakovom Te vjerom, poštovanjem, uvidavnošću i poštivanjem
slijedim.
Ako je pak starina prenijela da su vinari po toj osnovi
poštivali Bakha, seljaci Cereru, a pastiri Pana i poljske bogo-

debet, qui literarum solus potestatem facis, et libertate donas gratissima: qui merito Mercurium, illum Aegyptiorum summum et philosophum et sacerdotem et regem, ob id Trismegistum nuncupatum, aequare videris: 5 Ptolemaeum item, Caium Iulium, et prudentia et contemplatione prae te fers. Taceo de Hebraeorum sapientibus, Davide et Salomone, cum quibus facile et continentia et sapientia certare potes. Quamobrem non immerito te veluti Alexandrum Magnum fata ad imperium 10 orbis terrarum vocaverunt. Ut enim ille malebat doctrina, quam magnitudine imperii excellere: quia Aristotelis sapientiam ita complectabatur, ut cum privatis sumptibus explorari naturae animantium non possent, octingenta ei talenta miserit, hoc est 480 millia coronatorum ad 15 conducendos venatores, et alendas bestias, quarum naturae considerari possent: et quod maius est, saepius dicere consuevit, se Aristotelem amare non secus ac patrem, ob studiorum et morum integritatem: Sic tu gloriosius existimasti semper, sapientia ipsa cuncta moderari. Cuius 20 amore percitus, multas Academias alis et plurimorum doctorum virorum integritatem non secus ac tuam ipsius complecteris. Itaque hoc specimen meae erga te fidei, tuo paratum nomini, qui semper fuisti virtutis verae custos, rigidusque satelles, serena fronte ut suscipias, quod tuo iudicio stetque cadatque, oro.⁴

25

ENCYCLOPAEDIAE, SEU ORBIS DISCIPLINARUM, TAM sacrarum quam profanarum, Epistemon, PAULI Scalichii de Lika, Comitum Hunnorum, etc.⁵

PHILOMUSUS. Magnum illud ingenium Parmenidis

⁴ Uvodni tekst u K: potpuno je preformuliran, v. Dodani tekstovi II.

⁵ U K: nedostaje naslov.

ve, tim više, svemoćni Care, mnoštvo onih koji filozofiraju treba poštivati i štovati Tebe, koji jedini cijeniš moć književnosti i podaruješ joj divnu slobodu. Čini se da si s pravom izjednačen s Merkurijem, onim najvećim egipatskim filozofom, svećenikom i kraljem, zbog toga nazvanim 5 Trismegist.

Isto tako razboritošću i promišljanjem prednjačiš ispred Ptolemeja i Gaja Julija. Ne spominjem hebrejske mudrace, Davida i Salomona, s kojima se lako možeš takmiti i u umjerenosti i u mudrosti. Zato te sudbina nije pozvala bez 10 razloga, kao i Aleksandra Makedonskog, da vladaš svijetom. Naime, i on se više volio isticati učenošću negoli veličinom carstva, jer je bio tako oduševljen Aristotelovom mudrošću da mu je čak poslao 80 talenata, tj. 480 tisuća kruna, jer se naravi životinja ne mogu istraživati na vlastiti trošak, za 15 najam lovaca i hranjenje životinja, čije se naravi mogu istraživati. Štoviše, običavao je govoriti da Aristotela voli kao oca, zbog ispravnosti njegova učenja i načina života. Na isti si način i ti uvijek razmišljao, da je slavnije sve upravljati samom mudrošću. Potaknut ljubavlju prema njoj, hraniš 20 mnoge akademije i cijeniš čestitost mnogih učenih ljudi na isti način kao i svoju vlastitu. Stoga, ovaj dokaz moje vjernosti prema Tebi, pripravljen za Tvoje ime, kako si uvijek bio čuvar i čvrst pratilac istinske vrline, molim Te da primiš s vedrim licem jer s tvojim sudom on stoji i pada.⁴ 25

Enciklopedije ili kruga kako svetih, tako i profanih disciplina Epistemon, od Pavla Skalića iz Like, grofa Unskog itd.

Filomuz: Empedoklo, sljedbenik onoga velikog uma Parmenida

⁴ Uvodni tekst u K: preformuliran je i glasi, v. Dodani tekstovi II.

aemulatur Empedocles, et Xenophanis carminibus canit
futura: Heraclides Ponticus, Platonis, Speusippi, Aristotelis,
Pithagoreorumque industria mundum ipsum gubernat. Ego
vero infelix Metrodorum Chium prope triennium audio,
5 sperans cognitionem altissimarum rerum ex eo adipisci: sed
nil minus video. Pergam igitur ad Therapeutas, quod genus
hominum ex Philone olim audivi semper in contemplatione
divinitatis esse occupatum, ordinem habens tendentem ad
felicitatem perfectissimam: cui vitae instituto qui se addicunt,
10 non ex more, aut rogati id faciunt, sed amore correpti rerum
coelestium, et quasi furore divino perciti, donec ad
contemplationem illam desideratissimam perveniant.
Itaque eo me conferam, et recta Epistemona inquiram,
quem aiunt nemini addictum, universarum rerum esse
15 professorem: eum hoc tempore spaciari in horto consuevisse
intellexi. videbo, accedam propius, per rimas saepimenti
considerabo num ibi sit. At est sane, licet me non noscat:
tamen virum huius instituti non arbitror talem esse, ad
quem difficilis sit aditus, et qui peregrinos non nisi
20 benigniter excipiat. Itaque pulsabo. EPISTEMON. Quis nam
pulsat, praeter omnem consuetudinem, fores? Profecto
advena mihi esse videtur.⁶ sed quis es? PHIL. Sum
Philomusus nomine, in schola Orphica educatus. EPIST.
Ingrederere, quid cupis? PHIL. Tuam famam in Latio atque
25 Athenis celebrari summopere scias, quod in universa rerum
contemplatione non sis mediocriter versatus. Item hoc
Therapeuticum genus a multis probatur, et a doctissimis
quibusque nostrae scholae summis laudibus extollitur. ideo
veni ad te, si dignum me existimares, qui reciperer in
30 numerum tuorum collegarum. EPIST. Apud nos non est
respectus personarum. omnes recipimus, quibus nostrum
institutum placet. At iis placere debet, qui amore

⁶ Umetnuto u K: forte ad institutum nostrum paratus

proriče budućnost u pjesmama kao i Ksenofan. Heraklid
Pontski upravlja sam svijet zbog marljivosti Platona, Speuzi-
pa, Aristotela i pitagorejaca. A ja, nesretnik, slušam već skoro
tri godine Metrodora iz Hija u nadi da ću od njega steći spozna-
5 ju najviših stvari, ali čini se da nema ništa od toga. Stoga,
otići ću do terapeutâ, koji su vrsta ljudi za koju sam nedavno
čuo od Filona da se oduvijek bavila razmatranjem božanskog,
držeci se reda koji vodi do savršene sreće, predaju se tom
načinu života ne poradi običaja ili jer ih je netko zamolio, već
zbog toga što su obuzeti ljubavlju prema nebeskim stvarima 10
i potaknuti nekom kao božanskom mahnitošću sve dok ne
stignu do one najžudenije kontemplacije.
Eto, zaputit ću se onamo i odmah ću potražiti Epistemonu
za koga kažu da je profesor svih stvari i da ne pripada ni
jednoj filozofskoj struji. Znam da on u ovo vrijeme običava 15
šetati u vrtu. Prići ću bliže i pogledat ću preko rupa u ogradi
je li ondje.
Evo, baš je sad tu. Premda me ne poznaje, ipak ne smatram
da bi čovjek ovoga karaktera bio takav da bi mu se teško
prišlo i da ne bi drugačije nego dobrohotno prihvatio strance. 20
Stoga ću kucati.
Epistemon: Tko to kuca na vrata mimo svakog običaja? Izgle-
da baš kao da je stranac.⁵ Ali tko si ti?
Filomuz: Zovem se Filomuz. Obrazovan sam u orfičkoj školi.
Epistemon: Uđi, što želiš? 25
Filomuz: Znaš da si u Laciju i Ateni veoma poznat jer se do-
bro razumiješ u cjelokupnu kontemplaciju stvari. Mnogi
cijene ovu terapeutsku vrstu, neki veoma učeni ljudi iz naše
škole uzdižu je mnogim pohvalama. Stoga sam došao k tebi
da me primiš među svoje drugove ako bi me držao dostoj- 30
nim te časti.
Epistemon: Mi se ne obaziremo na vanjski izgled ljudi. Pri-

⁵ Dodano u K: možda spreman za naše učenje.

corripiuntur rerum coelestium. PHIL. Non est alia causa,
quae me ad vestrum emporium compulit, quam desiderium
flagrans contemplandi otium. Audivi enim hactenus ex
Parmenide Empedocleum philosophandi modum, atque
5 Xenophanis concentus, Heraclidem Ponticum, Peripateticos
et Academicos. ultimo, Metrodoro Chio meam dedicaveram
operam: sed magnam iacturam in eo contemplandi otio,
plane voluptati dedito, Epicuraeorum more cum
persensissem, forte mihi hoc institutum Philo vestri
10 observantissimus narravit: quo audito, omni mora postposita
huc me contuli. EPIST. Novi Philonem probe, Iudaeum illum:
is quoque unus e consortio nostro est, Athenas missus, et
Alexandriam, ad conquirendos vetustos codices, quibus se
penitus dedit. Itaque eo gratior mihi es, quod sua
15 persuasione huc deveneris. Scio enim, Philonem neminem
hortari ad hoc genus vitae, nisi eruditum. Quare idem mihi
de te persuadeo. PHIL. Vidi quasi omnium philosophiam,
praeter vestram. sed multa evanuerunt, dum Metrodorii Chii
lectionibus essem inescatus. Porro si necessaria est
20 Philosophia ad consecutionem vestri instituti, repetenda erit.
EPIST. Philosophiae mysteria nostro proposito plurimum
conducunt. sunt enim a Deo hominibus infusa: quae etsi
non patefaciant aperte Dei cultum et reverentiam, tamen a
longinquo demonstrant. Mens enim hominis est ad
25 imaginem Dei: sed in magna distantia, quandoquidem
sensibile hoc corpusculum inhabitet. Quae autem sunt sensui
obnoxia, a longe vident ea quae intellectuali puritate sunt
praedita: et semper magis ac magis appropinquant, dum
mentem a sensibilibus abstrahant. Nam per haec visibilia,
30 in invisibilium amorem rapimur. Quo fit, ut philosophia
ipsa, donum singulare Dei opt.[imi] max.[imi] valde sit
necessaria ad veram cognitionem divinatorum mysteriorum,
his praesertim qui originem a lacte trahunt, solidi cibi

mamo sve one kojima se sviđa naše učenje. A trebalo bi se
sviđati onima koje vuče ljubav prema nebeskim stvarima. ✱
Filomuz: Nema drugog razloga koji me doveo do vašega
trgovišta, osim žarke želje za dokolicom kontemplacije.
Naime, do sada sam slušao Empedoklov način filozofiranja, 5
koji proizlazi iz Parmenidova, zatim Ksenofanov sklad,
Heraklida Pontskog, peripatetičare i akademičare i na-
posljetku sam se posvetio Metrodoru Hijskom. No kad sam
pretrpio velik gubitak zbog te dokolice kontemplacije koja
je na epikurejski način posve posvećena požudi, slučajno mi 10
je za ovo vaše učenje ispričao Filon, vaš najveći poklonik.
Čim sam ga saslušao, odmah sam stigao ovamo.
Epistemon: Dobro znam Filona, onoga Židova. On je također
jedan iz našeg udruženja, poslan u Atenu i Aleksandriju da
istraži stare kodekse. Njima se potpuno posvetio. Još si mi 15
draži što si ovamo stigao po njegovu nagovoru. Znam da
Filon nikoga ne potiče na ovakav način života ako ne bi bio
obrazovan. Vjerujem da se to odnosi i na tebe.
Filomuz: Upoznao sam gotovo svu filozofiju osim vaše. Ali
mnogo od toga propalo je kad sam bio namamljen preda- 20
vanjima Metrodora Hijskog. Dakle, ako je za praćenje vašeg
učenja potrebna filozofija, trebat će je ponoviti.
Epistemon: Filozofijski misteriji mnogo koriste našoj nakani.
Njih je, naime, Bog ulio u ljude. Premda oni ne otkrivaju
jasno štovanje i smjernost prema Bogu, ipak na njih upućuju 25
izdaleka. Naime, ljudski je um na Božju sliku, ali s tom
velikom razlikom što nastava ovo osjetilno tjelešće. A ono
što je podložno osjetilu, iz udaljenosti gleda na ono što ima
razumsku čistoću. I sve mu se više približava kad god izdva-
ja um iz osjetilnog. Naime, preko ovoga vidljivog bivamo 30
odvučeni k ljubavi prema nevidljivom. Iz toga proizlazi da
je sama filozofija, kao poseban dar Velikog i Dobrog Boga,
veoma potrebna za istinsku spoznaju božanskih misterija, i ✱

expertes. ii enim, per infusionem momentaneam recipiunt habitus: illi vero, per saepe iteratos actus, quibus primum omnium necessaria est Philosophica institutio, qua assuefiant, in his naturalibus, conspectus entium in ipso intellectu formare, ex sensibilibus insensibilia facere, per abstractionem obiectorum singularia universalia reddere, tandem universales conceptus operationibus intellectus accomodare, appraehendendo simplicia, dividendo, et componendo, atque discurrendo. Quippe per tales iteratos actus, aptiora redduntur humana ingenia ad res divinas: quia intellectus hac ratione adeo redditur universalis, ut quasi aequetur divinis. Unde prima principia intellectus, quae cum ipsomet surgunt, dicuntur receptacula adaequata divinae sublimitatis. Tum enim non per abstractionem formatur cognitio, sed per suam ipsiusmet substantiam, et concreatum medium, ad differentiam primi intellectus. Sic vides, qua ratione Philosophia ipsa maxime requiratur ad divinarum rerum solidam cognitionem. PHIL. Mi Epistemon, audivi te animo attentissimo, adeoque refectus sum tua prudentia et sublimium contemplatione, ut vix dici queat. Ostendisti enim brevibus, qua ratione ascendendum sit ad res altas et arcanas, quas olim occulte admodum traditas audivi. Edocuisti quoque, Philosophiam esse velut scalam sapientiae, qua iuvamur ad cognitionem divinatorum mysteriorum consequendam. Licet tamen non videaris dubitare me in hoc genere versatum, sed eorum fere oblitterarum apud me esse textum cognoscas. Ideo ut coepisti perge te enim intelligo omnia ad unguem et Philosophorum et Theologorum arcana tenere: te mihi praeterea duces ad Deo concessum, aperte depraehendo. EPIST. Accedamus itaque primum ad Philosophica, tandem ad Theologica ipsa deveniemus. Sed antequam id fiat, vellem ex te denuo cognoscere, quibus nam scientiis operam navasses. PHIL.

to osobito onima koji su na početku, pa nenavikli na jaču hranu još uvijek piju mlijeko. Naime, iskusni primaju starije spoznaje trenutačnim ulijevanjem, a neiskusni čestim ponavljanjima djelovanja. Tima je prije drugoga potrebna filozofijska pouka. Njome se navikavaju među prirodnim bićima oblikovati pojmove bića u samom razumu; iz osjetilnog stvarati neosjetilno, putem apstrakcije predmeta od pojedinačnog tvoriti opće i napokon prilagoditi univerzalne pojmove operacijama razuma: dohvaćajući jednostavno, rastavljajući i sastavljajući i izvodeći dokaze. Takvim opetovanim djelovanjem ljudski umovi postaju prikladniji za božanske stvari, jer razum zbog toga postaje tako univerzalnim kao da se na neki način izjednačuje s božanskim stvarima. Odatle se prva počela razuma, koja su dana njim samim, zovu primjerena prihvatilišta božanske uzvišenosti. Naime, tada se ne oblikuje spoznaja apstrakcijom nego vlastitom supstancijom i sustvorenim posrednikom, a u razlici prema prvom razumu. Tako vidiš zašto je sama filozofija izvanredno važna za čvrstu spoznaju božanskih stvari. Filomuz: Moj Epistemone, slušao sam te veoma pažljivo te jedva mogu izreći koliko sam osnažen tvojom razboritošću i promatranjem onoga uzvišenog. Pokazao si ukratko na koji se način treba uzdignuti prema tajnim i uzvišenim stvarima za koje sam nekad slušao da se samo tajno prenose. Poučio si također da je filozofija poput ljestava mudrosti, ona nam pomaže da ostvarimo spoznaju božanskih misterija. Možeš biti siguran u to da sam upućen u te stvari, ali shvati da je učenje o tome kod mene gotovo palo u zaborav. Dakle, kako si počeo, tako i nastavi, jer uviđam da ti poznaješ potanko sve tajne filozofa i teologa. Osim toga jasno mi je da te Bog poslao k meni da mi budeš vođa. Epistemon: Pristupimo prvo filozofskim pitanjima, a na kraju ćemo stići i do teoloških. Ali prije toga još jednom bih htio

Graecorum institutione hactenus potissimum utebar. Vidi quaedam apud Persas et Arabes. audivi Parmenidem, Empedoclem, Heraclidem Ponticum, Platonem, Aristotelem, Speusippum, et Pythagoreorum dogmata: 5 degustavi quoque Eudoxi et Callippi mathematica, vidi quaedam et Ptolemaei sed vereor ut umbra horum saltem apud me remanserit. Rem igitur mihi profecto longe gratissimam facturus es, si diligenter ea in memoriam revocaveris, quae indefesso olim labore et sedulo adeptus 10 eram. EPIST. Gaudeo te in eo genere operam collocasse: ac priora quidem, quae enumerasti, plurimum sapiunt Orphei contemplationem: posteriora vero, communem modum philosophandi concernunt. PHIL. Ita sane est, ut dicis. Sed Hippocratis quoque atque Galeni principia me degustasse, 15 non ignores. EPIST. Eo gratius mihi erit. nam minori labore ad calcem perveniemus. Nihil enim aliud institui, praeterquam tuo desiderio satisfacere, si qua ratione potero. sed ad ea veniamus, quae iure prius tractanda sunt. PHIL. Esto, me siquidem plurimum delectant. Quare, si placet, ordire 20 ab Orphica contemplatione. EPIST. Placet, acquiescam. Et cum omnis scientia ab ipsis principiis originem trahat, primum igitur operae pretium est ea nos aggredi. PHIL. Bene mehercle proponis, sed perge: malo enim te audire, quam contionari rem quasi semimortuam: ac ubi dubitandi locus 25 dabitur, non praeteribo, ut rem eo perfectius accipiam. EPIST. Iuxta finis nostri considerationem, ipsius nempe beatitudinis, ad perfectionem valde necessaria est rerum divinarum cognitio, et cognitionum opifices: quibus regitur tota machina, unde philosophia priscorum sapientum, praesertim autem Orphei, dependet. Opifices itaque cognitio- 30 num, apud Ammonium quinque numerantur: Mens, Discursus, Opinio, Imaginatio, et Sensus: quae prima et potissima principia Orphicae philosophiae dicuntur. PHIL.

saznati od tebe kojim si se sve znanostima bavio.

Filomuz: Do sad sam se najviše bavio naukom starih Grka. Nešto sam upoznao kod Perzijanaca i kod Arapa. Slušao sam Parmenida, Empedokla, Heraklida Pontskog, Platona, Aristotela, Speuzipa i pitagorejska učenja. Kušao sam i 5 matematička učenja Eudoksa i Kalipa, a vidio sam i neka Ptolemejeva. No bojim se da naposljetku od svega toga kod mene nije ostala ni sjena. Učinit ćeš mi veliku uslugu ako budeš ponovno dozvao u sjećanje, energično, ono što sam jednom bio stekao neumornim radom i marljivošću. 10

Epistemon: Raduje me što si se bavio tim filozofima. Oni koje si prvo spomenuo razumiju se najviše u Orfejevu doktrinu, a oni kasniji tiču se općeg načina filozofiranja.

Filomuz: Posve je tako kako kažeš. Ali nemoj zaboraviti da sam iskušao i Hipokratova i Galenova načela. 15

Epistemon: Ako je tako, bit će mi još draže, jer ćemo s manje napora stići na cilj. Ništa drugo ne želim, osim da zadovoljim tvoju želju ako ikako budem mogao. No, hajdemo na ono što s pravom treba raspraviti prije svega.

Filomuz: Neka bude, to me najviše raduje. Stoga, ako ti je 20 zgodno, počni od orfičke kontemplacije.

Epistemon: U redu, slažem se. Kako sva znanost vuče podrijetlo od samih počela, vrijedno je truda prvo k njima pristupiti.

Filomuz: Herkula mi, dobro predlažeš. Nastavi, jer više volim 25 slušati tebe, nego držati govor o tako reći polumrtvoj stvari; i gdje se pojavi sumnjivo mjesto, neću ga mimoići, da bih što bolje shvatio stvar.

Epistemon: Uz razmatranje naše svrhe, naime same blaženosti, za savršenstvo veoma je važna i spoznaja božan- 30 skih stvari kao i tvorci spoznaje. Oni upravljaju čitavom spravom o kojoj ovisi filozofija starih mudraca, a posebno Orfika. Kod Amonija je nabrojeno pet tvoraca spoznaje: um,

↳ νεοπλ. Α. 10. (5. στ.), Πρωκτορ υέρεμκ

Iam occurrit, mi Epistemon, quoddam arcanum, quod plurimum conducit ad veram horum principiorum intelligentiam, et plurimarum rerum solidam cognitionem. Audiui siquidem, olim apud Orphicos magistros existens, occultam admodum rationem et originem, qui fiat, quod in Peripatetica schola syllogismum asseverent orationem esse, in qua quibusdam positus, et concessis aliud quiddam ab his quae posita sunt, ex necessitate accadat, eo quod haec sunt. Ratio autem est ipsa *διάνοια*: huic enim soli relicta est syllogizandi facultas, quandoquidem nec mens, nec sensus syllogizant: hic longe inferior, illa longe superior ratione. nec imaginatio ipsa, quia est statio sensus, et apparitionum inde migrantium reservatio, nec opinio: illa enim ex necessitate accidit, eo quia discursus est. EPIST. Optime, mi Philomuse, allegas. idem enim et ego intellexi. Dicam autem, ut res clarior reddatur. Quod ad modum syllogizandi attinet, sunt primum considerandae positiones quaedam ex quibus aliud quiddam, ab eis quae posita sunt, de necessitate sequitur. Hae autem positiones manifeste apud Peripateticos maiore et minore extremitate constant: quare haec ratiocinandi forma ex hisce cognitionum opificibus⁷ necessario pendet. Facultas itaque tota penes discursum est: aliud ab his, penes opinionem: maior extremitas atque minor, penes secundam operationem intellectus, quae est compositio et divisio: adiuncta prima simplicium, nempe apprehensione. haec enim maiorem statuit, illa subsumit, inquirendo aut ipsam affirmationem, aut negationem: ac inde opinio ipsa concludit, quae semper effectum discursus consequitur. PHIL. Quid autem sensus et imaginatio faciunt? EPIST. Sunt ipsa instrumenta, seu potius media, quibus abstractio fit: a sensu enim velut obiecto, abstrahitur sensibilis species: ab ipsa vero

⁷ K: hisce cognitionum opificibus

diskurs, mnijenje, uobrazilja i osjetilo. Oni se zovu prvim i glavnim početima orfičke filozofije. S. sukretzau / i
Filomuz: Već se pojavljuje, moj Epistemone, nešto tajanstveno što najviše dovodi do istinitog razumijevanja ovih počela i do čvrste spoznaje mnogih stvari. Naime, čuo sam, dok sam nekoć bio kod orfičkih učitelja, za posve skriven razlog i podrijetlo, zbog kojega se događa ono što u peripatetičkoj školi zovu silogizmom - govor u kojem, kad se nešto postavi ili dopusti, proizlazi nešto drugo od onoga što je postavljeno, na nužan način, samim time što je ono postavljeno. Taj je pak razlog sama *diánoia*. Naime, samo njoj ostavljena je mogućnost silogiziranja, jer ni um ni osjetilo ne tvori silogizme. Osjetilo je daleko niže, a um daleko viši od razuma. Silogizirati ne može ni uobrazilja, zato što je zaustavljenost osjetila i očuvanje onih pojava koje odatle proizlaze, a ni mnijenje; *diánoia* se, naime, događa po nužnosti, time što je diskurs.

Epistemon: Dobro si naveo, Filomuze. Tako sam i ja razmišljao. No još ću nešto reći da stvar bude jasnija. Što se tiče modusa silogiziranja, najprije treba razmotriti neke tvrdnje iz kojih po nužnosti slijedi nešto drugo od onoga što je postavljeno. Te postavke kod peripatetičara očito se sastoje od veće i manje krajnosti. Stoga ovaj oblik zaključivanja nužno ovisi o ovim tvorcima spoznaja. Dakle, cjelokupna sposobnost silogizma jest u vlasti diskursa. Ono od toga različito u vlasti je mnijenja. Manja i veća krajnost u vlasti su jedne druge djelatnosti razuma, koja je sastavljanje i dijeljenje, povezano s prvim dohvaćanjem onoga jednostavnog. To dohvaćanje jednostavnog određuje veću premisu, a ona druga djelatnost subsumira, tražeći ili samu afirmaciju ili negaciju. Iz toga zaključno proizlazi mnijenje koje uvijek slijedi kao rezultat diskursa.

Filomuz: A što pak čine osjetilo i uobrazilja?

imaginatione, insensibilis et quemadmodum illa imaginationi per communem sensum, sic haec per phantasiam intellectui offertur: ubi primum simplicium apprehensio causatur, quam diximus esse causam maioris extremitatis, alioquin sensus non ratiocinantur, nec putandum est apparentia sensuum ratiocinari posse. Quo fit, ut omnis cognitio penes discursum causetur. PHIL. ingenium sane miror: haec enim altae considerationis sunt. Sed quoniam habes singulare Dei donum, ad res arduas et subtiles aptum, non praeter rationem mihi iucundissimus obtigisti. Dicas nunc, an haec principia sint rerum, an alia. Ego siquidem apud Orphicos magistros, scientiam principiorum, nullum esse depraeherendi: quia non sunt prima, cum ex aliis promanent. Praeterea opifices cognitionum mutuo condependent. Itaque oro aperias hoc arcanum, quodnam horum primum principium certo nuncupari debeat. EPIST. Satis acute quaeris Philomuse: adverte igitur. Optime dixisti, scientiam esse principiorum nullum: quae siquidem verissime se habet ad mentem. Mens secundum Philoponum, principiorum primum erit: et cum principia dicantur res primae, Mens nostra non erit principium sed divina potius. Quo fit, ut et Hesiodus et prisci omnes Theologi, Deos statuerint esse prima principia. Hinc est, quod cognitio creditorum supernaturalium a mente ipsa, et non a ratione pendet, quae ratiocinando errare potest: cuius terminos ipsas intellectuales et divinas formas statuunt, quod sint omnium fines. PHIL. Themistius, ut recolo, principium appellat mentem nostram: terminos vero, ex quibus componuntur dignitates, maxime subiectum et praedicatum. Oro, mi

Epistemon: To su sami instrumenti ili, bolje kazano, sredstva pomoću kojih nastaje apstrakcija. Naime od osjetila kao od predmeta apstrahira se osjetilna vrsta, a od uobrazilje neosjetilna vrsta. Kao što se osjetilna vrsta prikazuje uobrazilji preko zajedničkog osjetila, tako se i neosjetilna vrsta nudi razumu preko uobrazilje; tek tu je uzrok dohvaćanja jednostavnog, za koje smo rekli da je uzrok veće krajnosti. U drugom pogledu osjetila ne zaključuju niti se smije smatrati da osjetilne zamjedbe mogu zaključivati. Odatle proizlazi da sva spoznaja nastaje u vlasti diskursa.

Filomuz: Veoma sam zadivljen tvojom oštroumnosti. Naime, to izlaganje posljedica je dubokoga razmišljanja. Nisi mi bez razloga ugodan jer imaš poseban dar od Boga prikladan za teške i istančane stvari. Reci sada jesu li ovo počela stvari ili su to neka druga. Naime, kod orfičkih učitelja opazio sam da ne postoji znanost o principima; jer nisu to prva počela, kad proizlaze iz drugih. Osim toga tvorci spoznaja međusobno ovise. Stoga te molim da razotkriješ ovu tajnu, naime, što od toga treba sigurno prozvati prvim početlom.

Epistemon: Sasvim precizno pitaš, Filomuze. Stoga, slušaj! Veoma si dobro rekao da nema znanosti ni o kojim principima, a to se osobito odnosi na um. Um, po Filoponu, bit će prvo od počela. Budući da se počela nazivaju prvim stvarima, neće biti naš um počelo, već prije božanski um. Otuda proizlazi da su Hesiod i svi stari teolozi postavili da su bogovi prva počela. Odavde proizlazi da spoznaja nadnaravnih vjerskih sadržaja ovisi o samom umu, a ne o razboru, jer razbor može griješiti u zaključivanju. Pojmove uma prvi teolozi određuju kao same misaone i božanske forme, jer su svrhe svega.

Filomuz: Temistije, kako mislim, naš um naziva prvim početlom, a pojmove od kojih su sastavljene zaslužnosti za spoznaju ponajviše naziva subjektom i predikatom. Molim te, moj Epistemone, razriješi mi tu kontroverziju!

Epistemon, dilue hanc controversiam. EPIST. Mens divina est principium identificum cum suo fine: mens vero humana est principium diversum a suo fine. Unde Philoponus de scientia loquitur, quae ultra synderesin non descendit: nec
5 secundum hanc potest nisi verus intellectus, a primo vero descendens.⁸ Sed Themistius de scientia loquitur, ut est demonstratio seu habitus quidam conclusionum. Haec ab inferiori, illa a superiori originem trahit: haec Empiricōs, illa Theoricōs considerat, non ut a posteriori, sed ut a pri-
10 ori. Cum igitur Philoponus docet, mentem divinam principium primum: recte finem illius intelligibiles formas asserit. nam finis imitatur principii naturam, in quantum natura correlativorum sinit: intelligibiles formae cum ipsa
15 fuerint inesse subiecti: sed in eo cum situantur, datur conversio per accidens. Pari modo mens nostra, et demonstratio conclusionum consideratur: nam ipsa mens consimiles habet sibi demonstrationes. Quemadmodum enim illa est insensibilis, sic et demonstratio: ut illa verorum,
20 sic haec quoque: et adeo propinqua, ut supra rationem componatur, mente velut iudice distribuyente cuius termino quod suum est. PHIL. Rapuisti me Epistemon, in tertium quasi coelum: nec scio ubi sim, prae nimia ecstasi: quae mihi quaedam offert haud parvi momenti, dum considero, ad
25 hoc studium sincere complectendum requiri amplissimas cogitandi et credendi vires: maximeque, ut ait Terentius, fidem et taciturnitatem. Unde Pythagoras omnibus disciplinis toto orbe haustis, primus Philosophiae creditor, rectissime primum discipulorum suorum initium posuit, tacere: et

⁸ Umetnuto u K: Est enim synderesis ea pars animae, quae vitis adversatur, et sese semper immaculatam cupit a vitio conservare, et perpetrata male continuo arguit.

Epistemon: Božanski um je počelo istovjetno sa svojom svrhom, a ljudski um je počelo različito od svoje svrhe. Odatle Filopon govori o znanosti koja se ne spušta dalje od prirodne ispravnosti, i s obzirom na tu znanost može postojati samo
5 istinito razumijevanje koje proizlazi od prvog razuma.⁶ Ali Temistije govori o znanosti kao o dokazu ili nekom stanju konkluzija. Ova znanost vuče podrijetlo od nižega razuma, a ona od višega. Temistijeva se promišlja empirijski, a Filiponova teorijski, i to ne a posteriori, nego a priori. Dakle, kad Filopon poučava da je božanski um prvo počelo, ispravno
10 tvrdi da su inteligibilne forme njegova svrha. Naime, svrha oponaša narav počela, koliko to narav korelativnog dopušta. Inteligibilne forme zamjenjive su sa samim umom, doduše ne naprosto, osim kada su unutarnji bitak samog predmeta; ali, kad su smještene u njemu, dopuštena je samo akci-
15 dentalna konverzija. Na sličan se način razmatra naš um i dokazivanje konkluzija. Naime, sam um ima sebi suslične dokaze. Kako je um neosjetilan, tako je i dokaz, i koliko prvi ima udio u istini, toliko ima i drugi. I dokaz je tako blizak umu da se tvori iznad razbora, jer um udjeljuje kao sudac
20 kojem god pojmu što je njegovo.

Filomuz: Epistemone, kao da si me odveo na treće nebo. Ne znam gdje sam, previše sam se zanio. Ovo mi još jednom ukazuje na nešto što nije od malog značenja, dok razmišljam da se za iskreno usvajanje tog nastojanja zahtijevaju najjače
25 snage razmišljanja i vjerovanja, tj. kako kaže Terencije, osobito vjera i šutnja. Odatle je Pitagora, zahvativši sve discipline cijelog svijeta, kao prvi vjernik filozofije ispravno postavio šutnju kao prvo načelo svojih učenika; a učenje meditiranja

⁶ Dodano u K: *Sinderesis* je, naime, onaj dio duše koji se protivi grijesima i želi uvijek sačuvati sebe neuprijanoga od grijeha te odmah optužuje ono što je loše učinjeno.

primum contemplativae sapientiae rudimentum, meditari
condiscere, loquitari dediscere⁹. siquidem multo dignior est
Pythagorica sublimitas, quam quae pueriliter iactatis gerris,
loquitando et garriendo comprehendi possit. Dum inquam
5 haec tracto, ipsius Pythagorae principia mihi obviam
veniunt, quae sunt: infinitum, unum et numerus¹⁰. haec si
discusseris Epistemon, rem mihi aliam gratiorem vix
praestabis. Oro itaque, dic in hanc sententiam nonnulla, quo
meae contemplationi possit satisfieri. EPIST. Rem quidem
10 arcanam valde, et quasi vetitam auribus vulgi optas. Sed
paucis tibi morem geram, ut intelligas tu tantum, mirandum
Philosophi huius et divinum oraculum. Primum itaque
principium apud Pythagoram est, posse ipsum inseparatum
abesse: cui et Anaxagoras assentitur, inquiens, Quoniam
15 erant omnia simul: et Democritus, Erant (inquit) omnia po-
tentia simul in ipso esse. Secundum est, indivisibilis
essentia: Tertium est, Tetractys, in qua omnium rerum una
quaedam summa res est, et maxime principium
Pythagoricum. Hinc unum, duo, tria, quattuor, colectivo
20 progressu decem conficiunt: ac extra decem cum nihil sit,
sapientissime Pythagoras arcanorum parens, numerum
omnium rerum principium statuit. Sed advertite Philomuse
diligenter arcanum his principiis significatum senties,
nullum Philosophorum eo devenisse: imo nec Hebraeorum
25 legislator adeo aperte id patefecit. Ne vero prolixior sim,
Hebraeos nunc praeteribo, in suum locum consulto
reservans. Sed pro isto loco scias, apud nos Trinitatem ipsam
hisce principiis significari. Unum enim essentiam, Numerus
diversitatem respectuum in personis, Infinitum vero
30 proprietatem principiorum indicat, ipsam nempe
aeternitatem quod haec principia non sint momentanea seu

⁹ corr. ex: loquitari, dediscere.; K: loquitari dediscere

¹⁰ corr. ex: infinitum unum, et numerus; K: infinitum, unum et numerus

i odvikavanje od brbljanja postavio je kao početak kontem-
plativne mudrosti. Zaista je mnogo dostojnija pitagorejska
uzvišenost nego što se može shvatiti nadugo govoreći i ble-
betajući djetinjasto sipajući šale.

Dok, kažem, o ovome raspravljam, dolaze mi pred oči sama 5
Pitagorina počela, a to su: beskonačno, jedno i broj. Ako mi
budeš to objasnio, Epistemone, učinit ćeš mi uslugu od koje
jedva da ima draže. Stoga te molim da mi kažeš nešto o ovoj
misli što bi bilo dovoljno za moje razmatranje.
Epistemon: Uistinu težiš veoma tajanstvenoj stvari jer ona 10
kao da je zabranjena ušima prostoga puka. No prikazat ću ti
u nekoliko riječi da samo ti shvatiš taj čudesni značaj i božan-
sko proročanstvo ovog filozofa. Dakle, prvo je počelo kod
Pitagore: sama mogućnost neodvojena je od bitka; s njime
se i Anaksagora slaže kad kaže: "jer sve je bilo ujedno" i 15
Demokrit govoreći "sve je bilo potencijalno ujedno u samom
bitku". Drugo počelo je nedjeljiva bit. Treće počelo je *tetrac-*
tys, u kojoj je sadržana jedna najviša stvarnost, i to je po-
najviše pitagorejsko počelo. Po njoj jedan, dva, tri i četiri
zajedničkim napredovanjem daju deset. A kako izvan deset 20
ne postoji ništa, Pitagora, otac tajanstvenih stvari, odredio
je vrlo mudro da je broj počelo svih stvari. No, Filomuze,
pogledaj pažljivo tajnu nagoviještenu ovim principima,
primijetit ćeš da ni jedan filozof nije do toga stigao, pa ni
onaj zakonodavac Hebreja nije to tako otvoreno očitovao. 25
No, da ne duljim, sad ću mimoići Hebreje, jer ih čuvam
navlastito za njihovo mjesto. Ali znaj unaprijed da se kod
nas ovim počelima označava samo Trojstvo. Naime, Jedno
označava bit, Broj razliku s obzirom na osobe, a Beskonačno
označava svojstvo počela, naime samu vječnost; jer ova 30
počela nisu momentalna ili prolazna, kao što su sanjarili ostali
filozofi. Pomoću ovih počela znao bih također dokazati da
vječnost postoji i u svakoj stvari, pa čak i u artefaktima. No

transitoria, ut reliqui philosophi omnes somniarunt. Hisce principiis scire quoque probare, in omni re, etiam artificiali, dari aeternitatem. Sed rogo te, mi Philomuse, ne id ex me roges: ideo praeveni tuam petitionem. scio enim
5 te nil indiscussum praetermittere: res etenim tibi non est conveniens, quandoquidem ad Theologiam nondum ventum sit. PHIL. Quod si tibi videtur, libenter pareo. At non dubito, te adhuc quod occurrit dubium, discussurum. Ante tempora enim Pythagorae, vetustissimus ille Orpheus
10 in libro Hymnorum ponit tria principia: Iovem, Iunonem, et legem. quid hisce significare voluerit, si licet, dicas. EPIST. Per Iovem, intelligit principium universorum: primus enim et potentissimus est Deorum. Per Iunonem, Iovis conthoralem omnipotentem. inquit enim: Absque te nihil
15 omnino vitae naturam agnovit, conveniens quidem universis, permista supra quam pudice. Per legem, significat naturae confirmativum, seu distributionem. Haec arcana symbola nihil diversitatis habent cum Atheniensibus ambobus, Socrate Sophronisci, Platoni Aristonis: qui pro motu, sive Peripatetica privatione, sapientius contemplati, agillimum activorum posuerunt Deum, dicentes tria esse principia, Deum, ideam, et materiam: quod Pythagoras occulte symbolizavit, arcanis his notis asserendo principia universorum esse, infinitum, unum, et duo. PHIL. Videris
20 mihi aliud modo sentire, quam paulo ante, ubi Pythagoram pro tertio principio tetractyn posuisse asserebas. EPIST. Superius Pythagoras numerum posuit tertium principium, sub quo et tetractys, et binarius, et ternarius comprehenditur, et colectivo processu denarius, qui est omnium rerum
25 receptaculum et productio. Quando igitur tetractyn dicimus principium, id perfecto modo intelligimus. Nam tetractys primus est numerus par compositus, qui est causa omnis perfectionis, continens et unum et duo et tria. Quod autem his tribus principiis occulte symbolizaverit Pythagoras,

molim te, moj Filomuze, da to ne tražiš od mene. Zato sam pretekao tvoj zahtjev. Svjestan sam, naime, da ti ništa ne propuštaš neraspravljeno, ali stvar još nije posve prikladna za tebe, jer se još nije došlo do teologije.

Filomuz: Ako misliš tako, rado se tom pokoravam. Ali ne sumnjam da ćeš i dalje raspravljati, ako naide što dvojbeno. Dakle, prije Pitagorina vremena, onaj prastari Orfej u knjizi svojih *Himni*, postavlja tri počela: Jupitera, Junonu i zakon. Ako smiješ, reci što li je želio ovime označiti.

Epistemon: Pod Jupiterom razumije počelo svega, jer je on prvi i najmoćniji među bogovima. Pod Junonom, Jupiterovom ženom, razumije sveopću majku jer kaže: Bez tebe ništa nije upoznalo prirodu života, slažeš se sa svime, pomiješana i više nego što je pristojno. Zakonom naznačuje učvršćenje ili raspored prirode. Ovi tajni simboli ništa se ne razlikuju od oba Atenjanina: Sofroniskova sina Sokrata i Aristonova sina Platona. Oni su umjesto kretanja, ili peripatetičke lišenosti, mudrije razmatrajući, postavili Boga kao najdjelatnijeg od djelatnih uzroka. Kažu da postoje tri počela: Bog, ideja i materija. To je Pitagora skrovito izrazio u simbolima tvrdeći ovim tajanstvenim oznakama da su počela svega: beskonačno, jedno i dva.

Filomuz: Cini mi se da sad misliš nešto drugačije nego malo prije, kad si tvrdio da je Pitagora za treće počelo postavio *tetractys*.

Epistemon: Kao što sam gore naveo, Pitagora je postavio broj kao treći princip, pod njim se razumijeva i *tetractys*, i dva, i tri, i iz njih proizlazeći deset, koji je prihvatilište i proizvođenje svih stvari. Stoga, kad kažemo da je *tetractys* počelo, to shvaćamo na savršen način. Naime, *tetractys* je prvi parni složeni broj koji je uzrok svake savršenosti, sadržavajući jedan, dva i tri. Sto je pak Pitagora ovim trima principima skriveno simbolizirao Boga, ideju i materiju, učinjeno je zbog naklonosti koju dvojtvo ima prema ma-

Deum, ideam, et materiam: factum est ratione sympathiae, quam habet dualitas cum materia. non te latet enim, Pythagoram omnia numeris ipsis complexum fuisse: de quibus suo tempore, Deo volente, peculiarem tractatum
5 instituemus. Ideo hic quoque binario materiam ipsam significavit: partim, quia materia ipsa semper se habet modo ad aliquid: (est siquidem pura potentia, respiciens suum actum: hic autem respectus duorum est, apte igitur binario materia designatur) partim, quia binarius est numerus par
10 incompositus, sicut materia quae est incomposita: alioqui non esset principium, cuius natura et proprietas id retinet, ut sit simplex. Ultra id quoque, ipse binarius est omnino imbecillis, quia per se nihil potest statuere. Omne enim quod est, qua est ternario copulatur, et quaternario perficitur: ut corpora,
15 longitudine, latitudine, et profunditate: ut spiritus, memoria, intellectus, et voluntate. perficitur¹¹ quaternario, quo ad proportionem respectum: ut memoria ad intellectum et voluntatem ducta, binarium recipit: intellectus ad voluntatem, ternarium: voluntas ad utrumque, quaternarium
20 consummat. Id videtur in corporibus clarius. Longo enim, lato et profundo, nascitur ipsum totum. Et in principiorum connexionem apud Peripateticos, materia, forma, et privatio, parit in ipsa perfectione quaternarium. nisi enim quantum hic producatur, non est compositum. Itaque binarius ubique
25 est imbecillis, perinde ac materia. Unde constat, materiam binario symbolizatam apte fuisse, ob eorum sympathiam. PHIL. Principiis hactenus absolutis, veniamus ad principia. EPIST. Principia sunt omnia entia, quae subsistunt aut substant, quae referuntur continuo ad sua principia velut
30 causas, cur sint: ideas nempe, idearumque ideam. Et tribus omnia constant, alia siquidem sunt corpora¹² et magni-

¹¹ K: perficitur

¹² corr. ex: opera; K: corpora

teriji. Nije ti nepoznato da je Pitagora sve obuhvatio samim brojevima. O njima ćemo se prihvatiti posebne rasprave u prikladnije vrijeme, ako bude Božja volja. Dakle, ovdje je brojem dva označio samu materiju, djelomično zato što je materija uvijek isključivo u odnosu prema nečemu (ona je, 5 naime, čista mogućnost koja teži svojem ozbiljenju; a to je odnos koji postoji između dva; prikladno se dakle, materija označuje brojem dva), djelomično zato što je dva broj paran nesložen kao što je i materija nesložena; inače ne bi mogla biti princip, čija priroda i osobitost sadržava to da je 10 jednostavan. Osim toga, sam broj dva posve je nemoćan jer po sebi ništa ne može odrediti. Naime, sve što jest, po čemu jest, veže se brojem tri i dovršava brojem četiri, kao što se tjelesa vežu dužinom, visinom i dubinom, a duh pamćenjem, razumom i voljom. Tijelo se dovršava brojem 15 četiri, tj. međusobnim odnosom proporcija. Isto tako pamćenje stavljeno u odnos prema razumu i volji prima dva; razum stavljen u odnos prema volji prima tri, a volja u odnosu prema jednom i drugom iznosi četiri. To se jasnije vidi kod tjelesa. Sama cjelina nastaje iz duljine, širine i 20 dubine. I kod peripatetičara, u povezivanju principa, tj. materije, forme i lišenosti, nastaje u samoj dovršenosti četiri. Ako ovdje ne nastaje četvrto, nema ni onog složenog. Stoga je broj dva svugdje nemoćan kao i materija. Oдавде jasno proizlazi da je materija prikladno simbolički izražena kao 25 broj dva, zbog njihove naklonosti. Filomuz: Budući da smo ovdje završili s principima, prijeđimo na posljeticke. Epistemon: Posljedci su sva bića koja podstoje ili jesu supstancije i neprestano se odnose na svoja počela kao uzroke 30 zbog kojih jesu; naime, na ideje i na ideju ideja. Sve se sastoji od tri: prvo su tijela i veličine, kao što misle i općeprihvaće-

tudines, ut etiam communes philosophi, praesertim Aristoteles in lib.[ro] de Coelo, sentiunt: alia vero habitant et observant corpora et magnitudines: alia denique habitantium et custodum principatus sunt et origines, quae merito
5 Olympica tecta, ob eorum nobiles actiones, dicuntur. Nobilioribus quippe, nobiliora et altiora semper attribuuntur, complectentia superos, essentias incorporeas: divina exemplaria, et orbis huius sigilla, quorum instar omnium rerum inferiorum facies sunt factae. Quae prisci appellarunt,
10 immortales prima deos, velut principia rerum. Unde cum prima referant secunda, immortales quoque secunda Deos aptissime statuere possumus: ubi tetractyn ideam in mente divina tradentem, et fontem exemplarem, ideam traditam, et perennem naturam ideam rerum essentialem receptam
15 esse intelligimus. Hinc triplicem mundum facileprehendemus. Idea enim, Alcinoo teste, quo ad Deum, cognitio quidem sua: quo ad sensibilem vero mundum, exemplar: quo ad seipsam vero considerata essentia aptissime dicitur. Quo fit, ut mundum alium sensibilem, alium intelligibilem, alium
20 archetypum apposite dicamus. Primus est receptaculum omnis quantitatis molis: secundus vero, virtutis: tertius principatum, ut paulo ante dixi. Omnes isti diversimode dicuntur receptacula. Primus circumscriptive, secundus definitive tertius non recipitur, sed recipit: et cum recipit,
25 recipitur, quia ubique est, et dicitur receptaculum repletive: ubi est primum, sempiternum, ac sufficientissimum bonum, et vera salus, qua corruptibilia incorruptibilia fiunt, temporalia aeterna, et insolubilis transitoriorum permanentia. Quapropter ipsum salvare et salvari, et ipsa salus,
30 simpliciter apud Orphicos non est aliud quam permanere et esse: alias omnis et improprie et imaginarie appellatur

ni filozofi, a osobito Aristotel u knjizi *O nebu*, drugo pak ono što nastava i čuva tijela i veličine, a treće ono što je uzrok i podrijetlo onoga što nastava i što čuva i što se s pravom naziva Olimpijski dvori zbog svojih plemenitih djelovanja. Naime, plemenitijem se uvijek pripisuje ono što
5 je plemenitije i više, tj. ono što obuhvaća više, tj. bestjelesne, esencije. To su božanski uzori i pečati ovog svijeta na čiju su sliku učinjeni likovi svih nižih stvari. Njih su stari nazvali besmrtnim bogovima ili prvotnim počelima stvari. Odatle možemo veoma prikladno tvrditi, budući da ono prvotno
10 donosi drugotno, da su ono drugotno također besmrtni bogovi. Tu shvaćamo da je *tetractys* u Božjem duhu ideja koja prenosi, da je uzorni izvor prenesena ideja, a da je vječna priroda primljena ideja koja je bit stvari. Odavde lako shvaćamo da je svijet trostruk. Naime, ideja, kako svjedoči
15 Alkinoj, s obzirom na Boga njegova je spoznaja, s obzirom na osjetilni svijet, ona je primjer, a dok se promišlja sama po sebi, najprikladnije se naziva bit. Iz toga proizlazi da valjano kažemo da je jedan svijet osjetilni, drugi misaoni, a treći arhetipski. Prvi je od njih prihvatilište svega mnoštva
20 kvantitete, drugi je prihvatilište vrsnosti, a treći uzroka, kako sam maloprije rekao. Svi ti svjetovi na različit se način zovu prihvatilišta. Prvi je nazvan prihvatilište prostorno, drugi određeno, treći ne zbog toga što biva primljen nego zato što
25 prima i time što prima biva primljen jer je svuda prisutan i nazvan je prihvatilište neograničeno; ondje je, naime, prvotno, vječno i najdostatnije dobro i istinski spas, kojim propadljivo postaje nepropadljivim, ono vremensko vječnim i gdje nastaje neraspadljiva trajnost prolaznog. Zbog toga spasiti i biti spašen, kao i sam spas, kod Orfika jednostavno
30 ne znači ništa drugo, nego trajati i biti, a u svim ostalim slučajevima spas se neprikladno i imaginarno naziva. Odatle Solon vrlo mudro kod Herodota kaže Krezu: "Kao što nitko

salus. Hinc Solon apud Herodotum Croeso sapientissime
inquit: Quemadmodum ante obitum nemo, supremaque
funera debet dici beatus: ita nemo certe miser putandus,
dum hanc vitam vivit: sed qui ultima die, abiecto corpore
5 vitiis permanserit oneratus, is incipit esse miser: alius
quidem transitorie in Elysio campo, cui prope bona sunt,
supera ut convexa revisat: alius terribiliter in Tartaro, cui
sua damna sunt infinita, qui cylindris radiisque rotarum
districtus pendet, ubi sedet aeternumque sedebit infelix, ac
10 tum demum vere miser est. PHIL. De principiatis, o
Epistemon, disseruisti acute et breviter, dum et quid, et ubi
sint ostendis, quidque in quovis mundo proprie contineatur
a primo ente usque ad ultimum devenisti: tamque clare
paucis rei magnitudinem complexus es, ut vix etiam
15 multorum commentariis ita dilucide tradantur. et quod
maius est, cum ipsa brevitate soleat vulgus res obscuriores
reddere: hic oppositum video rem nimirum vix clariorem
posse reddi: imo id compendio praestitisti, quod multi tota
sua philosophia praestare non potuerunt. Quid enim aliud
20 Aristoteles et sui similes investigant, praeterquam huius
sensibilis mundi, in quo magnitudines corporum consi-
derantur rationes, et ex motu ad intelligentiarum cogniti-
onem ascensum? ad intelligibilem vero mundum vel
archetypum nequaquam pervenit, ac mansit in hoc sensibili
25 Oeconomica, Politica, Ethicaque praecepta cudendo. idem
ceteri quoque praestiterunt Peripatetici sapientes. tu vero
brevibus omnia ista, paucis et nudis illis vocibus patefecisti:
ac ultra id, supremum mundum ingressus, felicitatem
conspexisti: et ad Tartara usque descendens, miseriam
30 enarrasti. Hoc unum tamen adhuc subobscurum remansit,
an animarum sit transitus, necne. EPIST. Id ipsemet poteris
advertere, ex duplici loco earundem post obitum. PHIL.
Optime dicis, et ego inde hoc dubium sumpsi. Dicis enim,

prije smrti i prije posljednjih počasti ne može biti nazvan
blaženim, tako nitko ne smije biti smatran istinski jadnim
sve dok ovaj život živi. Ali ako tko u posljednji dan, odbacivši
tijelo, ostane grijesima opterećen, tada će postati bijedan.
Jedan će, ako su mu dobre stvari bliske, biti bijedan prolazno 5
na Elizejskim poljima da bi ponovo vidio nebeski svod.
Drugi, opet, bit će strašno jadan u Tartaru, njegove su kazne
beskonačne, visi rastegnut na valjcima i žbicama kotača, gdje
sjedi sad, sjedit će nesretnik čitavu vječnost, tek tada je
uistinu jadan". 10

Filomuz: O posljedcima si govorio kratko i oštromno; dok
si pokazivao što su i gdje se nalaze i što se u svakom svijetu
prikladno obuhvaća, spustio si se od prvog bića pa sve do
posljednjeg. U malo riječi tako si jasno obuhvatio veličinu
stvari da se jedva još komentarima mnogih može tako jasno 15
prenijeti. I što je još bolje, premda kratkoćom obično svjetina
zatamnjuje stvari, ovdje vidim suprotno, da stvar doista jed-
va da jasnije može biti rečena. Dapače, dokazao si u kratkim
crtama ono što mnogi nisu mogli čitavom svojom filozofi-
jom. Naime, što drugo istražuju Aristotel i njemu slični nego 20
razloge ovoga osjetilnog svijeta - u kojem se vide veličine
tjelesa - i na temelju kretanja uspinjanje do spoznaje in-
teligencija? No Aristotel do inteligibilnog ili arhetipskog svi-
jeta nije došao, nego je ostao u ovom osjetilnom kujući
ekonomske, političke i etičke propise. To su isto učinili 25
mudri peripatetičari. A ti si sve to otkrio s onih nekoliko
jednostavnih riječi. I više od toga, ušavši u najviši svijet
ugledao si sreću i zatim, spustivši se sve do Tartara, ispričao
si o nesreći. Jedino ovo je ipak ostalo pomalo mračno mjesto:
postoji li seljenje duša ili ne. 30

Epistemon: To sam možeš opaziti zbog dvostrukoga položa-
ja samih duša poslije smrti.

Filomuz: Dobro kažeš, no odatle je i potekla moja dvojba.
Naime, kažeš da će netko od nesretnika ubuduće doći na

alium ex miseris in Elysio campo transitorie futurum, alium
vero terribiliter in tartaros: et plerique transitum animarum
Pythagoram in alia corpora sensisse autumant. EPIST. Ita
distinxit, mi Philomuse, Pythagoras, sapientiae fons,
5 exemplaria et species rerum, ut mutuo transmutari con-
fundive nequeant: quonam enim modo humanam essen-
tiam, quae sua est forma, communicaret bruto? ut invidi
carptores, Timon, Cratinus, Hermippus, et alii (quorum non
exigua multitudo est) de Pythagora, suis in libris plurima
10 mendacia scripserunt: quando et auctore seipso, ne unitas
quidem substantiva certi numeri secundum naturam est
unitas alterius. Quare prudentissime ait, unitates in duitate
ipsa, ad eas quae sunt in ternitate ipsa, esse inconiectiles.
Haud igitur sigillum formae humanae, quae est imago Dei,
15 naturam inferiorem sigillare permittitur: quod Pythagoras
recte persensit, ubi in sigillo Dei imaginem non circumferre¹³
docet. Imago enim Dei, quae est anima hominis, naturas alias
circumcirca nec sigillare, nec formare potest: ut Hermes
Trismegistus, Aegyptiorum doctor, in libro ad Asclepium
20 inquit. una enim pars simplex est, quam vocamus divinam
similitudinis formam, ac paulo inferius duas imagines Dei,
mundum et hominem, statuit. PHIL. Interrumpendus est
sermo, antequam pergas. Animam hominis multi hactenus
concluserunt, de potentia materiae educi: proinde quid
25 secundum Orphicos sentias, quaeso dicas. EPIST. Non
interrumpis usque adeo meum sermonem: haec enim
materia ad propositum est. Orphici autem magis credendum
esse statuunt, eam infundi ab ipso Deo: et ob id eam ante
corpus esse, non tempore, sed puritate, et naturae dignitate:
30 quam quidem infusionem, descensum appellant. Quo fit,
ut Pythagoras voluerit eorum animam solam, quorum sacra

¹³ K: imaginem nos circumferre

Elizejska polja, a drugi pak da će biti na strašnim mukama
u Tartaru. Većina tvrdi kako je Pitagora bio uvjeren u
prelazak duša u druga tijela.

Epistemon: Pitagora, taj izvor mudrosti, moj Filomuze, tako
je razlučio predloške i vrste stvari da se ne mogu međusobno
5 brkati ili preoblikovati. Kako bi, naime, mogao ljudsku bit,
koja je ljudski oblik, pripisati životinji? Kao zavidni napadači
Timon, Kratin, Hermip i drugi (kojih nije malen broj) napisali
su mnoge laži o Pitagori u svojim knjigama, kad sam Pitagora
kaže da ni supstancijalna jedinstvenost pojedinog broja po
10 prirodi nije ista kao jedinstvenost nekog drugog. Dakle, vrlo
razborito kaže da su jedinstvenosti u samom dvojstvu, prema
onima koje su u samom trojstvu, neusporedive. Nije, dakle,
dopušteno da pečat ljudske forme, koja je slika Božja, označi
nižu prirodu. Što je Pitagora ispravno shvaćao kad uči da se
15 slika Boga ne nosi okolo na pečatnjaku.⁷ Naime, Božja slika
koja je duša čovjeka ne može unaokolo druge prirode niti
otiskivati niti oblikovati, kao što kaže Hermes Trismegist,
učeni Egipćanin u knjizi Asklepiju. Jedan jedini dio je
jednostavan, onaj koji zovemo oblikom božanske sličnosti.
20 A malo niže odredio je dvije slike Božje, tj. svijet i čovjeka.
Filomuz: Prije nego što nastaviš, valja malo prekinuti izla-
ganje. Mnogi su do sada zaključili da se čovjekova duša
izvodi iz mogućnosti materije. Stoga te molim još da mi kažeš
što misliš o tome po orficima.

Epistemon: Ne prekidaš znatno moje izlaganje naime, ova
tema tiče se razmatrane stvari. Orfici drže da treba više
vjerovati, da duša biva ulivena od samog Boga. Zbog toga je
ona prije tijela, ali ne vremenski gledano, nego s obzirom na
čistoću i dostojanstvo njezine naravi. A to ulijevanje naziva-

⁷ K: da naokolo nosimo sliku Boga

natura, hoc est ratio, demonstrat singula divinum esse genus¹⁴, scilicet a Deo propagatum: cuius species nec mutatur, nec convertitur: et generum singulorum formas esse permanentes, licet in eadem sua forma dissimiles. Hinc, quod animos antiqui, motus hominum et voluntates dixerunt: recte unius curae ac diligentiae, consimilis propositi, aequalis motivi, ac paris motus, et sensus eiusdem homines, usitate appellantur unanimes. atque id a priscis haudquaquam alienum est, ut dicatur anima esse motivum et sensitivum in homine. Unde transanimatio (ut Capnion inquit) nihil aliud est viris revera doctis, quam aequalis cura, similis motus, et par studium alicuius hominis mortui post aliquo tempore, in altero vel eodem reperto homine vivo. Quapropter Pythagoram docuisse animas transire in alia corpora, impium est affirmare, eo quod se Euphorbum prius fuisse dixerit: et hic, siquidem manifestum est, non animam, sed ipsum corpus iudicatum fuisse: perinde ac quis canem dicat equum, qui diu alicuius equi corpus depastus esset. Et nihilominus hoc ipsius dictum non fuit planum, sed merum aenigma, quo arcanum quoddam illi saeculo incognitum voluerit innuere: scilicet materiam primam omnium formarum non solum capacem, sed avaram etiam esse, ac semper desiderio motam, nulla forma satiari. PHIL. Meo desiderio satisfactum est. Cupio nunc te redire ad ipsa principia, et ipsum numerum (quod mihi inter principia illa videtur difficillimum) declarare, ne in Arithmeticeis et mercatoriis illis numeris versari videamur. Quid igitur sit hic divinus numerus, quidque operetur, oro enuntia. EPIST. Sane apte quaeris. dabo operam, ut apte quoque respondeam. Primam itaque multitudinem, binarium, et primum numerum non compositum, quod ex sola unitate

¹⁴ corr. ex demonstrat singula, divinum esse genus

ju silazak. Odatle proizlazi da je Pitagora držao kako je božanskog roda samo duša onih bića čija sveta priroda, tj. razum, dokazuje da su pojedina božanskog roda, tj. da su proizašla od Boga. Njezina se vrsta niti mijenja niti promeće. Oblici pojedinih rodova također su vječni, premda su ujedno oblikom različiti. Na temelju toga stari su duše zvali gibanjima i voljom ljudi; ispravno se i uobičajeno naziva jednodušnima one ljude koji se za isto brinu i paze na isto, u kojih je slična namjera, jednak poticaj, odgovarajuće kretanje i isti osjećaj. A to, da se kaže kako je duša ono što pokreće i ono što osjeća u čovjeku, starima uopće nije bilo strano. Stoga, transanimacija (kako kaže Capnion) istinski učenim ljudima nije ništa drugo do jednaka briga, slično kretanje i jednako nastojanje nekog mrtvog čovjeka koje se nakon nekog vremena otkriva kod drugog čovjeka ili kod istog dok je još živ. Zbog toga je bezbožno tvrditi kako je Pitagora naučavao da duše prelaze u druga tijela po tome što je rekao da je on bio prije Euforb: i ovdje je jasno da nije mislio na dušu, nego samo na tijelo, kao kad bi tko rekao da je konj pas koji je dugo jeo tijelo nekog konja. I osim toga ova njegova izreka nije bila jasna, nego puka zagonetka, pomoću koje je želio nagovijestiti onom vremenu još nepoznatu tajnu, tj. da je prva materija ne samo sposobna primiti sve forme nego i pohlepna za njima i da je uvijek pokretana čežnjom te da se ne zadovoljava ni jednom formom. Filomuz: Mojoj je želji udovoljeno. Sad želim da se vratiš počelima i da objasniš sam broj (koji mi se za razumijevanje čini najtežim među onim počelima), da se ne bi činilo kako se bavimo onim brojevima koje rabe aritmetičari i trgovci. Dakle, što je ovaj božanski broj i kakva mu je zadaća, molim te da mi objasniš. Epistemon: Posve prikladno tražiš, a ja ću se potruditi da ti posve prikladno odgovorim. Orfici određuju da je prvo

una ac una coordinetur, statuunt Orphici: et cum nihil sit ante unitatem, id recte primum esse dicitur. Deinde primum incompositum numerum, eam multitudinem verissime nuncupamus, quae ab Arithmeticis ternarius appellatur, 5 diffusiva absque invidia in omnes creaturas: ac illud fecundum, quod est in ea multum, multitudinis productivum, tamquam numeri de numero: et illud essenziale, quod est in ea, unum omnis productionis fons et origo simul, et omnis processionis initium, et omnis 10 substantiae immutabilis permanentia, perpetua mente intuetur ac respicit: et ita sese in seipsum retorquet, per modum unitatis et duitatis semetipsum multiplicans, tetractynque producens. Haec est omnium quae creata sunt, idea. Quippe hac omnis progressio perficitur: unde oritur 15 Decas illa, quam appellamus decem omnium rerum genera generalissima. nam Tetractys originaliter sigillatim posita, de omnipotente potentia, ad energiae actum exiens, producit decem: cuius dimidium loco signiferi positum, quasi in medio exercitus, ac in eius latere dextro numerum proxime 20 superiorem, et in sinistro numerum proxime inferiorem, quoties poterit usque ad decadem, aut ascendendo aut descendendo, tum demum coniuncta latera semper constituunt decem. et ultimo reducta ad unum cadunt similiter in decem quae rursus ad viginti relata, incipiunt 25 denuo esse unitas, et deinceps ad omnes numeros usque ad centum, ad mille, ac ultra. Hinc aptissime decem per iota scribimus, aut per solum punctum Hebraice notamus: quae tamen signa et Barbaris et Latinis, alioquin simplicem repraesentant unitatem cuius Pythagoricum extat symbolum, videlicet Unum duo: quae Zarates Pythagorae praeceptor, 30 per nomina propagationis pronuntiare consuevit, testimonio Plutarchi Cheronensis in Timaei Psychogonia. itaque dum Pythagoras numerum pro mentem accipit, signum plane haud iniquum est. In corporeis enim, nihil divinius mente:

mnoštvo broj dva i prvi broj koji nije složen, koji nastaje iz same jednoće, jedne i još jedne. Budući da ništa nije prije jednoće, kaže se ispravno da je ona ono prvo. Zatim, ispravno prvim nesloženim brojem nazivamo onu množinu koju 5 aritmetičari nazivaju broj tri, a bez zavisti je razlivena u sva stvorenja; i ono plodno što je u njoj mnogo, tj. koje proizvodi množinu, kao što se umnažaju brojevi od brojeva, i ono bitno što je u njoj jedno, izvor i začetak svakog proizvođenja i početak svakog proizlaženja u nepromjenjivu stalnost svake supstancije, broj tri vječnom mišlju gleda i razmatra. I 10 tako se prevrće u samom sebi, na način jednosti i dvojnosti, sam sebe umnažajući i proizvodeći *tetractys*. *Tetractys* je ideja svega što je stvoreno. Njome se zaista dovršava sve napredovanje; odatle nastaje i ona dekada kojom imenujemo deset najopćenitijih rodova svih stvari. Naime, *tetractys* je 15 izvorno slikovito uzeta iz svemogućće moći i smjerajući djelovanju energije proizvodi broj deset. Polovica tog broja postavljena je na mjestu znakonoše, kao u sredini vojske, najbliži viši broj na njenoj desnoj strani, a na lijevoj strani najbliži niži broj. I sve do dekade, bilo da se uspinje, bilo da 20 silazi, i tada ujedinjene strane uvijek ustanovljuju deset. Naposljetku, svedene na jedan, slično padaju u deset. *Tetractysis* u odnosu na dvadeset biva ponovo jednost i nadalje u odnosu na sve brojeve sve do sto, do tisuću i više. 25 Otuda pišemo broj deset *jotom* ili ga bilježimo samo točkom, na hebrejski način; ti pak znakovi i barbarima i Latinima svakako izražavaju jednostavno jedinstvo; za to postoji pitagorejski simbol, tj. *Jedan dva*. To je Zaratas, učitelj Pitagorin, običavao izražavati imenima širenja, kako svjedoči Plutarh iz Heroneje u Timejevoj *Psihogoniji*. Stoga, dok Pi- 30 tagora uzima broj za um, to uopće nije neprikladno obilježje. Naime, među tjelesnim bićima nema ničeg božanstvenijeg od uma, a u odvojenim bićima ništa nije jednostavnije od

in separatis, nihil simplicius numero. Ex hac declaratione numerorum intelligere poteris 25 canonem mysteriorum cap.[ut] 3. ubi de mysteriis Hebraeorum agimus¹⁵. PHIL. Restat, postquam de numero, principiatis et principiis sermocinatus es, dicere plura de locis eorum. licet de primo sufficienter dixeris, sed de secundo atque tertio aliquantulum fuisti brevior: quia nec locus ille requirebat ampliorem et diffusioem tractationem. nunc vero tibi datur campus: quare paucis te expedias, oro. EPIST. Intelligo quid velis, ut nonnihil de Aetra et mundo sensibili dicam. Aetra Stagiritae, Platoni, et Socraticis, ex Pythagora, fulgor aeternitatis dicitur: ubi nec est corpus, nec locus, neque vacuum, neque tempus, neque senectus, neque transmutatio: sed ibi sicut entia inalterabilia et impassibilia, optimam habentia vitam, qua toto aeone, hoc est, aeternitate seu aevo fruuntur: cuius proprietates sunt, conditio, chorus, et ordo. Quo ad primum, Mundus totus quicquid est, purissima forma est, et Iovialis naturae, quae immortalia et mortalia informat, et foetu specifico cuncta utriusque mundi in suo esse conservat. Quem Salii, Martis Gradivi sacerdotes appellarunt Lucecium, et Cretenses Phosphorum¹⁶: a quo commodissime denominatus est Olympus, quod totus fulgeat. in quo Iuppiter totus praesidet, et praeest: imo totum quod est, ipse est. Praeterea eius conditio est, receptare formas simplices, immateriales, separatas, per se existentes, tam universales quam individualas. Continet siquidem omnes ideas ideatas, generum et specierum, ceu exempla ipsa contractioribus exemplariis imitanda, quorum exemplar signatorium consistit in mente divina. Unde nominari recte volumus in mundo Deitatis, exemplar absolutum: in mundo intelligibili, exemplum abstractum: et in mundo sensibili, non exemplum, sed

¹⁵ K: egimus

¹⁶ K: Philosophorum

broja. Iz ovog objašnjenja brojeva moći ćeš shvatiti 25. kanon u trećem poglavlju *Misterija*, gdje raspravljamo o misterijima Hebreja.

Filomuz: Preostaje, pošto si raspravljao o broju, posljedcima i o počelima, reći malo više i o njihovim mjestima. Premda si o prvome mjestu rekao dovoljno, o drugom i trećem bio si nešto kraći jer ono mjesto nije zahtijevalo širu i opširniju raspravu. No sad si dobio otvoreno polje, pa te molim da mi kratko objasniš.

Epistemon: Shvaćam što želiš: da ponešto kažem o eteru i osjetilnom svijetu. Aristotel, Platon i sokratovci nazivaju po Pitagori eter sjajem vječnosti. Ondje nema ni tijela, ni mjesta, ni praznine, ni vremena, ni starosti, ni promjene, nego ondje prebivaju bića nepromjenjiva i lišena patnje, provodeći najbolji život u kojem uživaju cijeli *eon*, tj. vječnost ili vijek. Njegove su osobine stvaranje, *horus* i red. Sto se tiče prvog, čitav svijet, što god jest, najčišća je forma i jovijalne je prirode, koja oblikuje besmrtno i smrtno i točno utvrđenim plodom održava sveukupnost i jednog i drugog svijeta u njegovu bitku.

Eter su salijci, svećenici Marsa Gradiva, nazivali sjaj, a Krećani fosfor, po kojem je naprikladnije ime dobio Olimp, jer je čitav u svjetlu. Na njemu Jupiter potpuno predsjedja i stoji na čelu. Dapače, sve što jest jest on. Zatim, njegovo se stvaranje sastoji u tome da natrag uzima sve jednostavne forme, nematerijalne, odvojene, po sebi postojeće, kako univerzalne, tako i individualne. Sadrži također sve mišljene ideje, rodova i vrsta, kao predloške koje moraju slijediti nesavršeni odljevi, čiji se uzorni predložak nalazi u božanskom umu. Odavde tvrdimo ispravno da se on u svijetu božanstva zove apsolutni predložak, u misaonom svijetu apstraktni predložak, ali u osjetilnom svijetu ne zove se predložak, nego onaj uzorak sastavljen kao pečat, od lika i otisnutog voska. Što se tiče drugog,

exemplarium illud contractum, ut sigillum, figura et cera sigillata. Quo ad secundum, Chorus est secunda proprietas a gaudio beatorum spirituum, ab infinita et immutabili voluptate Deorum dictus, qui vernae illius habitaculi, et
5 cives Olympionicae, myrtea corona ovantes, ambrosia et nectare divini convivii perpetuo fruuntur, ridentes risum inextinguibile, secundum Homerum: ubi nulla daemonum quantumvis bonorum esse potest (secundum Pythagoram, eiusque sectatores) praesentia. PHIL. Siste gradum paulisper,
10 o Epistemon. Non admittis daemones in hunc medii mundi chorum, etiam quantumvis bonos? ubi ergo eos collocas? EPIST. Admittuntur quidem, mi Philomuse: sed non in quantum daemones scientia redundantes: sed quatenus sobria scientia daemonum non affectant proprietatem. talis
15 enim perfectio in superiori choro consideratur, proxima primo principio: et in tantum differens, quod illud in se omnia, haec vero non item nisi in concreatis mediis intelligit. itaque aliud genus Eudaemonum utique admittitur. Quod
20 ad ultimum attinet, ea proprietas Pythagorae talis est: Si recta ratione vixeris, male acta dolendo, et bene acta gaudento: Deosque oraveris, ut opus tuum perficiant: tum exuto corpore profectus in Aethera, eris immortalis Deus.

Porro mundum hunc, qui est aeternitatis imitator, secundum Pythagoram, continentiam esse omnium totorum,
25 secundum coordinationem quae sit in eo (qui tametsi est corporeus, tamen incorporea habet principia: quamvis Stoici putaverunt ea fuisse corporea, quia spiritualia) eundem Pythagoras et genitum, et corruptibilem sapientissime asseruit, sed providentia et indulgentia Dei nunquam
30 corrupendum. Idem corpora elementorum rotunda, prater ignem, docuit, qui coni figuram refert. Colorem, inquiens, corporis apparentiam, tempus circulum, mundi extimum: Motum, differentiam quandam seu alteritatem in materia, generationi et corruptioni subiecta. Docuit quoque,

Horus je drugo svojstvo, nazvano po radosti blaženih duhova, i po beskonačnom i nepromjenjivom užitku bogova, koji su
domaći u tom obitavalištu i građani pobjednici na Olimpijadi. Ovjenčani vijencem od mirte, neprestano uživaju u
5 ambroziji i nektaru na božanskoj gozbi. Po Homeru, vječno su nasmiješeni. U tom svijetu nema nikakvih demona, ma kako god bili dobri (kako kaže Pitagora i njegovi sljedbenici).
Filomuz: Stani, o Epistemone! Zar demonima, koliko god bili dobri, nećeš dopustiti da prebivaju u ovom *horusu* sredine
svijeta? Pa kamo ćeš ih onda postaviti? 5

Epistemon: Uistinu, moj Filomuze, dopušta se da uđu demoni, ali ne ako obiluju znanjem, nego ako trijeznom
znanošću ne teže za osobinom demona. Naime, u višnjem *horusu* vidi se takva savršenost, koja je najbliža prvom
10 principu; i utoliko se razlikuju, što prvi princip poima sve u sebi, a ova savršenost poima samo u sustvorenim posrednicima. Stoga je svakako dopušten ulaz nekom drugom
15 rodu dobrih demona. Što se tiče onog posljednjeg, takva je osobina one Pitagorine: "Ako budeš živio po ispravnom načelu, tugujući zbog zlih djela, a radujući se dobrim djelima,
20 ako bogove budeš molio da dovrše tvoj posao, tad ćeš izašavši iz tijela otići u eter i biti ćeš besmrtni bog".

Nadalje, po Pitagori, ovaj svijet, koji je oponašatelj vječnosti, ukupnost je svih cjelina, s obzirom na međusobni red koji u njemu vlada. (Taj svijet, iako je tjelesan, ipak ima bestjelesne
25 principe. Doduše, stoici su mislili da su ovi principi tjelesni, jer su duševni.) Pitagora mudro tvrdi da je taj svijet i stvoren i propadljiv, ali da providnošću i dobrostivošću Božjom nikako ne može propasti. Isto tako Pitagora je poučavao da
30 su tjelesa elemenata okrugla, osim vatre, za koju tvrdi da ima oblik stošca, govoreći da je boja pojava tijela, vrijeme krajnja kružnica neba, a kretanje neka razlika ili drugost u materiji koja je podložna rađanju i propadanju. Također je naučavao da i nužnost pritišće svijet, da nešto nastaje iz

necessitatem incumbere mundo: et quaedam de necessitate fieri, quaedam ex fato, quaedam electione, quaedam a fortuna, quaedam casu: et horum causam esse humanae rationi occultam, cui et Anaxagoras astipulatur. PHIL. Ut
5 arbitror, mysteria Orphica abunde tractasti: vellem ut apprehenderes proximum philosophandi genus commune illud, nempe Platonicum seu Aristotelicum: et quoniam primae philosophiae libri videntur mihi huic scientiae Orphicae subalternati, ideo modo Peripatetico, primum
10 omnium de sapiente, et proprietate contemplativae disciplinae dicas. arbitror enim hic totam Aristotelis Metaphysicen sitam esse. EPIST. Adverte igitur, si sapientia est, quae maxime scibilia, primas causas et principia contemplatur: tum sapiens potissimum scit omnia, ut
15 contingit: et qui sapiens non est, fit eo, quod cognitu facilia teneat: necesse est, ut difficilima cognoscat, et scientiam habeat certissimam, ut circa disciplinam omnem causas assignare valeat: quam non modo principalissimam, sed et liberam maxime, ac propter se et sciendi gratia expetere
20 oportet, in qua omnia considerantur ut sunt. Quo fit, ut expertum, non artificem, certius operari, in quantum est, artifice non experto: et artificem non expertum certius cognoscere, et honorabiliorem esse diiudicet. simili modo sapienti similiorem esse expertum, quam sensum habentem:
25 architectum, quam manu operarium: et contemplativum activo. Hinc disciplinabilia sunt, quibus aliqua significare possumus, per quae usui et directioni redduntur aptiora: atque prudentia, quae futurorum videntur esse provida, quod sibi contra futura nocumenta incommodaque
30 prospiciant. Et haec vestigium habent humanae prudentiae, quae est divinae providentiae imago: sicut illa humanae sapientiae gerunt speciem, quae divinae itidem sapientiae est vestigium. Quapropter illa quaeque habent auditum et memoriam, disciplinabilia: quae sensum et memoriam,

nužnosti, nešto po sudbini, nešto izborom, nešto zbog sreće, a nešto po slučaju. Uzrok ovih stvari skriven je ljudskom razumu, a tome je i Anaksagora svjedok.
Filomuz: Kako mislim, raspravio si obilno o orfičkim misterijima. Želio bih da dohvatiš sljedeći opći rod filozofiranja, naime onaj platonički ili aristotelovski. Budući da mi se čini da su knjige prve filozofije podređene ovoj orfičkoj znanosti, stoga, na peripatetički način, prije svega reci o mudracu i o osobitosti kontemplativne discipline. Naime, mislim da je u tome sadržana čitava Aristotelova *Metafizika*.
Epistemon: Dakle, budi pažljiv! Ako je mudrost ona koja motri ono najspoznatljivije, prve uzroke i principe, tada upravo mudrac zna sve kako se događa. Tko nije mudrac, nije to jer shvaća ono što je za spoznajom lagano. Nužno je da mudrac spoznaje ono najteže i da ima najsigurnije znanje
15 da bi bio sposoban u okviru svake discipline odrediti uzroke. I tu znanost, koja nije samo najprvotnija nego i najslobodnija i u kojoj se sve promišlja kako jest, treba doseći zbog nje same i zbog samog znanja. Odatle proizlazi da iskusnik koji ne posjeduje vještinu djeluje, ako je iskusnik, sigurnije
20 od vještaka koji nema iskustva, a onaj koji ima vještinu bez iskustva sigurnije spoznaje i dostojniji je časti. Na sličan način mudracu je sličniji iskusnik nego onaj koji ima samo osjetilnost, sličniji mu je arhitekt nego manualni radnik i motrilac nego djelatnik. Odatle se može upravljati onim bićima
25 kojima možemo dati neki znak po čemu bivaju sposobnija za korištenje i upravljanje. A razborita su bića za koja se čini da predviđaju budućnost, čime si sprečavaju buduće štete i nevolje. I ta bića imaju u sebi trag ljudske razboritosti koja je slika božanske providnosti, kao što u sebi sadrže vrstu
30 ljudske mudrosti koja je također trag božanske mudrosti. Zbog toga ona bića koja imaju sluh i pamćenje zovemo upravljivima, a ona koja imaju osjet i pamćenje zovemo bićima koja predviđaju. Iz toga proizlazi da čovjek u ovom

provida vocamus. Quo fit, ut ab homine in hac vita sapientia possideri recte possit: quae cum fiat penes veritatem, ab ea impediuntur omnes, consueti falsa audire, nolentes recte docenti assentire: nec credere, nisi res sensibilis sit, aut
5 sensibili iudicio pateat: nec concedere, nisi alligatis auribus, parvis dediti, et ad res exiguas nati. Ceterum proprium maxime, et solius Metaphysicae disciplinae est, principia et causas entium, ut entia sunt, et sub entium ratione considerare: quae simpliciter quid, et substantiam contem-
10 platur, ac ob universalem subiecti rationem universalis est: a qua, ut scientia omnis suam sumit unitatem, ita universalitatem aut particularitatem, quae circa ens ipsum, atque circa omnia immobilia et per se et per accidens, omninoque separata et re et ratione existit.

15 De iis autem quae accidunt, quaeque raro, sed neque a natura, neque intentione determinata eveniunt, nulla scientia contemplativa, neque activa, neque factiva simpliciter datur. Supremae enim, divinaeque scientiae est, omnes causas considerare: quia est disciplina principalior, et quae per
20 unumquodque causarum genus demonstrat. Eam itaque dumtaxat disciplinam Sapientiam vocandam esse, quae maxime scibilia, primas causas et prima principia contem- platur: quae si terminorum dignitates sunt, sola terminorum cognitione habita admitti debent: si vero positiones fuerint,
25 declaratione dialectica, et inductione, similitudineque, aut alia quavis persuasione sunt manifestanda. At summe unum, et summe ens, omnium rerum substantia est. Quapropter illa principia rerum, quae in punctis, superficiebus, atque corporibus ponuntur, nulla sunt: item species sive ideae,
30 praeter sensuality singulariaque sensibilia. PHIL. Proh Deum, quid ais? species et ideas destruis? ubi igitur Plato cum suis ideis? EPIST. Recte Plato, sublimis et divinis philosophus, ideas ponit. intelligit enim non hunc mundum sensibilem,

životu može uistinu posjedovati mudrost. A ona, budući da je u vlasti istine, zaustavlja sve one koji su navikli slušati lažno, ne želeći se složiti s onim koji ispravno poučava niti vjerovati, ako stvar nije osjetilna, ili nije dostupna osjetilnom sudu, ne želeći niti popustiti, osim ako im se ne
5 zavrnju uši, predani tričarijama i rođeni za ništavne stvari. Uostalom, najsvojstvenija i posebna zadaća discipline *Metafizike* jest proučavati počela i uzroke bića, kao bića i pod pojmom bića. Ona proučava i ono naprosto nešto i supstanciju, a zbog univerzalnog pojma svog predmeta ona
10 je univerzalna. Po tome, kao i svaka znanost, dobiva svoje jedinstvo i univerzalnost ili partikularnost i ona koja se bavi samim bićem i svim bićima koja su i po sebi i akcidentalno nepokretna i uopće i stvarno i pojmom odvojena.
15 O onom što je pripadno i što rijetko biva, a ne događa se ni po prirodi ni od određene namjere, ne postoji nikakva promatračka znanost, ni djelatna, ni činidbena. Naime, svojstvo je najviše i božanske znanosti promišljati sve uzroke; jer je ona prvotniji nauk i dokazuje na temelju svakog pojedinog
20 roda uzroka. Stoga treba mudroču nazvati samo onaj nauk koji promatra ono što je ponajviše dostupno znanju, tj. prve uzroke i prve principe. Ako su to pojmovi, ta znanost može postojati samom spoznajom pojmova; a ako su pak sudovi, trebaju se obrazložiti dijalektičkim objašnjavanjem, indukcijom, sličnošću ili nekim drugim nagovorom. A ono
25 najviše Jedno i najviše Biće supstancija je svih stvari. Zbog toga oni principi stvari koji su postavljeni u točkama, površinama i tijelima ne postoje. Isto tako ne postoje vrste ili ideje, osim onog zamijećenog i onog pojedinačnog zamjetljivog.

Filomuz: Za ime Boga! Što to govoriš? Zar rušiš vrste i ideje? Gdje je onda Platon sa svojim idejama?

Epistemon: Ispravno je Platon uzvišeni i božanski filozof, postavio ideje. Naime, ne podrazumijeva ovaj osjetilni svi-

sed intelligibilem potius, ubi ideae animabus omnium rerum
velut exemplaria concreata sunt: intelligit quoque mundum
archetypum, quem principatum Orphici, et originem
habitantium et custodum appellant. In eo enim est idea
5 sempiterna, ad cuius similitudinem quaecunque sunt in esse
subiecti, creata sunt. Aristoteles vero, ideas tales in sensibili
mundo negat: quandoquidem ultra motum primi mobilis et
planetarum non penetraverit. quo mediante, intelligen-
tiarum quoque numerum declarat. Si autem penitius
10 introspexeris Platonem et Aristotelem, deprehendes
utrumque bene sensisse. Id enim quod Aristoteles summe
unum et summe ens appellat, possumus nos ideam ipsam
secundum Platonem nuncupare. uterque enim significat
aeternam illam Dei mentem, causam omnium rerum. Quod
15 autem Aristoteles ideam ipsam extra singularia neget, fit eo
quia ideas nisi per abstractionem fieri arbitratus est: talis sane
non est principium rerum. Plato vero non ideam abstractam,
sed nec quae vere cognosci potest, menti aeternae
consimilem, principium rerum ponit. PHIL. Sane illa eadem
20 ratio mihi satis probatur: et miror multos pertinaciter
defendere, opiniones istas dissidere cum satis concordent,
si vel mediocriter fuerint discussae. Sed redeas ad entis
declarationem. EPIST. Inter ea quae subsistunt, sive ab altero
tanquam efficiente, sive in altero tanquam subiecto, sive sub
25 altero, sive ex altero, per alterum, et alterius gratia, per-
fectissime sufficientissimeque sine indigentia et dependentia
subsistit: et maxime est ens, cuius subsistendi modum nulla
alia entia pertingunt, sed citra deficient. Ens ergo in quantum
est, solum est subiectum Metaphysicae considerationis,
30 potius substantialis quam accidentalis. hoc enim illius
cognitionem consequitur. Quare ad cognitionem entis
sufficit cognoscere substantiam. PHIL. Sufficit sane, sed ante

jet, nego više inteligibilni, gdje su ideje svih stvari sust-
vorene u dušama kao uzori. Također misli na arhetipski svijet
koji orfici nazivaju početak i podrijetlo stanovnika i čuvara.
Naime, u njemu je vječna ideja, a po sličnosti s njom stvoreno
je sve što postoji u bitku kao predmet. A Aristotel poriče takve
5 ideje u osjetilnom svijetu, jer nije prodro iznad kretanja onog
prvog pokretnog i planeta. Posredstvom toga prvog
pokretnog objašnjava i broj inteligencija. Ako pak dublje
pogledaš Platona i Aristotela, shvatit ćeš da su i jedan i drugi
dobro mislili. Ono što Aristotel zove najviše Jedno i najviše
10 Biće, po Platonu to možemo nazvati samom idejom. I jedan
i drugi time označuju onaj vječni božanski um, uzrok svih
stvari. A što pak Aristotel kaže da ne postoji sama ideja izvan
pojedinačnog, proizlazi iz toga što je smatrao da ideje ne
postoje osim preko odmišljanja. A takav ne može biti princip
15 stvari. Platon, međutim, nije postavio kao princip stvari
odmišljenu ideju, nego ideju sličnu božanskom duhu koja
se zapravo ne može ni spoznati.
Filomuz: Sam onaj dokaz dovoljno mi dokazuje. Čudim se
što mnogi uporno tvrde da se ta dva mišljenja razlikuju,
20 premda se dovoljno slažu ako bi se čak i osrednje pretresla.
No vrati se na tumačenje bića.
Epistemon: Među onim što jest na način supstancije, bilo da
jest od drugog kao tvornog uzroka, bilo u drugome kao
25 subjektu, bilo pod drugim, bilo iz drugog, kroz drugo, ili
poradi drugog, najsavršenije i najdostatnije opstoji, bez
potrebe i ovisnosti, i u najvećoj mjeri jest ono biće čijem
načinu opstojanja ne dopiru druga bića, nego ih tamo nema.
Dakle biće, ako jest, jedini je predmet metafizičkog
30 razmatranja, i to više supstancijalno biće nego akcidentalno
biće. Naime, ovo slijedi za spoznajom onoga. Stoga za
spoznaju bića dostaje spoznati supstanciju.
Filomuz: Posve dostaje, no prije nego što imaš spoznaju sup-

supstancije

quam habeas cognitionem substantiae, oportet totam philosophiam, hoc est, singulas partes eiusdem, percognitas et in promptu habere. Substantia enim, qua devenimus in cognitionem entis, in quantum ens, consideratur in
5 quantum substantia, quae est omnium substantiarum caput, a qua tota philosophia originem trahit. Sive enim contemplativam, sive activam sive communem ingrediariis philosophandi modum radices huius substantiae ubique invenies. Contemplativa siquidem aut res considerat
10 materiae concretas, aut a materia penitus abstractas: aut medias quasdam re coniunctas, intellectione distractas, easque vel substantias vel accidentia. Rursus haec, aut qua multitudo sunt, aut qua magnitudo. illa ut absoluta, ut relata: haec ut manens, ut mobilis. Unde velut stemmate
15 naturalis et prima philosophia, tum quae de anima pertractat: et Mathematicae quattuor, seu doctrinales, Arithmetica, Musica, Geometria, et Sphaerica. cum suis illis quasi pedisequis, Calculatoria, Geodesia, Canonice, Astrologia, Optica, et Mechanica nascitur. Activa mores expendit,
20 aut singulorum, aut familiae, aut civitatis: unde quasi trigeminus partus, moralem, dispensativam, civilemque protulit. Rationalis aut iudicat¹⁷ aut narrat, aut demonstrat, aut suadet, aut oblectat. unde Grammatica, Historia, Dialectica, Rhetorica, et Poetica emerserunt. Communis, aut
25 circa ea versatur, quae communiter insunt rebus: aut circa ea quae videntur inesse, nec insunt. Inesse videntur, nec insunt, inane et infinitum. Insunt autem vel principia, vel quae principiis annexa, vel quae de principiis exorta. Principia sunt, aut causae, aut concausae. Causae, aut efficiens, aut finalis. Concausae, vel materiales, vel formales.
30 Causis tamen exemplariam Plato, concausis officialem adiunxit. Principiis annexa, motus, locus, tempus, et con-

¹⁷ K: indicat

stancije, potrebno je pred očima imati cijelu filozofiju, tj. spoznaju njenih pojedinih dijelova. Naime, supstancija pomoću koje dolazimo do spoznaje bića kao bića razmatra se kao supstancija koja je glava svih supstancija i od koje cijela filozofija vuče početak. Jer, bilo da se upustiš u kontem-
5 plativnu filozofiju, ili u aktivnu, ili u opći način filozofiranja, svuda ćeš naići na korijene ove supstancije.

Kontemplativna filozofija pak razmatra stvari stvorene s materijom ili potpuno odvojene od materije ili neke srednje, tj. zapravo povezane, a u razumu odvojene, a te su ili
10 supstancije ili akcidencije. Akcidencije su opet ili kao množina ili kao veličina, a supstancija kao apsolutna ili relativna.

A relativna je supstancija ili mirujuća ili pokretljiva. Odatle kao po rodoslovlju nastaje prirodna i prva filozofija; zatim dolazi ona koja raspravlja o duši i četiri doktrinalne mate-
15 matike: aritmetika, muzika, geometrija, sferika s onim svojim sluškinjama: kalkulatorijom, geodezijom, kanonikom, astrologijom, optikom i mehanikom.

Aktivna filozofija istražuje običaje ili pojedinaca, ili obitelji, ili države. Otuda su kao trojke izašle moralna filozofija, ekonomija i politička filozofija. Racionalna filozofija ili sudi ili pripovijeda ili dokazuje ili nagovara ili razveseljava. Odavde su izronile gramatika, historija, dijalektika, retorika i poetika.

Opća filozofija bavi se onim što se općenito nalazi u stvarima ili onim što se čini da je u stvarima, a zapravo nije. Ono što se čini da jest a nije u stvarima, jest prazan prostor i beskonačnost. A ono pak što je prisutno u stvarima ili su principi, ili ono što je vezano uz principe, ili ono što je nastalo iz principa. Principi su ili uzroci ili suuzroci. Uzroci su tvorni uzrok ili svršni. Suuzroci su ili materijalni ili formalni. Ipak Platon je dodao uzrocima uzor, a suuzrocima dužnost. Principima su dodani kretanje, mjesto, vrijeme i kontinuum. Iz principa su nastale jednostavne supstancije i složevine.

tinuum. De principiis orta, simplicia, et composita. Simplicia, vel sempiterna, ut caelum: vel corruptibilia, ut elementa. Composita, vel imperfecta, vel perfecta. Imperfecta, quae gignuntur in sublimi. Rursus perfecta, vel
5 inanima, ut metalla: vel animata, quae aut vegetabilia, aut sensibilia, aut horum media. Vegetabilia, ut plantae, quae aut herbae, aut frutices, aut arbores. Sensibilia, ut animalia, quae vel rationalia, ut homo: vel ratione carentia, ut bruta. Media sunt, quae Graeci ζώοντα vocant. Haec omnia
10 tractare incumbit, Epistemon, si ad veram substantiae cognitionem pervenire cupis. Licet quaedam sint, quae magis ad ipsa accidentia declinant: nihilominus substantias aut omnes res esse dices: aut si distinctas, utique scire oportebit, a quibus distinguantur. Sic tandem utriusque cognitio
15 requiritur, perinde ac dulcis et amari. Sive igitur accidentia sint, sive substantiae, utrunque cognoscere oportebit, principaliter tamen substantiam. EPIST. Discursus iste mihi placuit, quem olim quasi ad verbum apud Heraclidem vidi: et hisce temporibus apud Politianum, verbis quibusdam
20 immutatum, eoque fuit gratior. Quapropter parebo libenter, et dicam ordine paucis, quae nostro proposito convenire videbuntur: tu vero cum in hac parte sapientiae tempus aliquantum contriveris, advertes, ne quid praetermittatur. Itaque de prima Philosophia, quae Deum, mentesque corpore
25 seiunctas, ac multiplicia doctrinarum omnium principia (quae vocamus Axiomata, sed naturae vestigiis indagata) complectitur, quae etiam nobis de substantia tractationem peperit, satis sit dictum: ad reliquum genus Philosophiae veniam. Itaque Philosophia, secundum
30 Platonem, est mortis meditatio, et scientia rerum humanarum atque divinarum. Eius subiectum est, omne id quod in hominis scientiam, sive corporeum, sive incorporeum sit, cadit. Finis vero, ipsa notitia est. Hanc secundum Platonem in activam et contemplativam secamus, tum quae de rerum

Jednostavne supstancije su ili vječne kao nebo ili propadljive kao elementi. Složevine su ili nesavršene ili savršene. Nesavršene su koje se rađaju u visini. A savršene su opet ili nežive kao kovine ili živa bića koja su ili vegetabilna ili osjetilna ili između ovog dvojeg. Vegetabilna su npr. biljke, 5 koje su ili trave ili voćke ili stabla; a osjetilna su npr. životinje, koje su ili razumne kao čovjek ili bez razuma kao marva. U sredini se nalaze ona bića koja Grci zovu *zoóphyta*. O svemu tome treba raspravljati, Epistemone, ako želiš dospijeti do istinske spoznaje supstancije. Premda ima nečeg što 10 više naginje samim akcidencijama, ipak lako možeš reći kako su sve stvari supstancije. Ili, ako su neke stvari različite od supstancija, svakako će trebati reći po čemu se razlikuju. Tako je potrebna spoznaja i jednog i drugog isto kao i kod slatkog i gorkog. Dakle, bilo da su akcidencije ili supstancije, trebat će 15 spoznati i jedno i drugo; prvotno ipak supstanciju. Epistemon: Odgovara mi ovo razlaganje, koje sam jednom gotovo od riječi do riječi vidio kod Heraklida i u ovo vrijeme kod Policijana, koji je promijenio neke riječi i time mi je bio još draži. Stoga ću se slobodno pokoriti i reći ukratko po redu 20 ono što se čini da odgovara našoj nakani. A ti, budući da si ovom dijelu znanosti posvetio neko vrijeme, pazi da se nešto ne propusti. Dakle, dosta je rečeno o prvoj filozofiji koja obuhvaća Boga, umove odvojene od tijela i mnogostruke principe svih učenja (koje zovemo aksiomima, no koji su 25 istraženi na tragovima prirode) i koja nam je stvorila raspravljanje o supstanciji. Uputit ću se na preostali rod filozofije. Dakle, filozofija je, po Platonu, razmišljanje o smrti i znanost o ljudskim i božanskim stvarima. Njen je predmet sve 30 ono što pripada ljudskom znanju, bilo da je to tjelesno ili bestjelesno. A svrha je samo znanje. Filozofiju dijelimo, po Platonu, na aktivnu i kontemplativnu: kako na onu koja raspravlja o stvarima koje po prirodi pripadaju u razumi-

in intelligentiam cadentium natura disserit, tum quae circa magnitudines versatur. Postremo, quae circa corporis naturalis affectationes ad vires attinet. Huius subiectum est, corpus naturale. Finis, propositi cuiusque corporis causas ac principia quaerere, earumque reddere posse rationem, nisi rei nondum investigatae ignorantia impediat. Hinc sapienter a Platone in Alcibiade, et ab Aristotele in Physicis, ordo quo ad nos, et quo ad naturam, est institutus. Et initium alterum extra, alterum in rei¹⁸ compositione. illud unicum, immobile, aeternum, infinitum, incorporeum, liberum, vi sua cuncta efficiens, et omnipotens est: hoc, velut interna quaedam causa omnibus inest, quae non modo pars eorundem est, verum etiam virtus et spiritus quidam, vim illis conservandi essentiam praebet. Cetera vel artificialia, vel naturae repugnantia, vel praeter naturam dicuntur. Quod ad primum universi exordium spectat, unum est principium, Deus. Quod vero ad rerum iam effectarum frequentes actiones pertinet, principia, secundum Aristotelem, materia, forma, privatio dicuntur: et causae cur res sint. quae est ratio particularis, et propria vis rei iam effectae. haec initiis adeo subest, ut quicquid sit causa, continuo sit initium: hoc, a quo primo: illud, a quo secundo quicquam fit. Et sunt, secundum Platonem in Timaeo, et Aristotelem in Physicis, aliae propriae, aliae accidentales: hae ad ornatum, illae ad rei quiditatem referuntur, quas superius realiter et proprie in causas et concausas distribuisti. Causarum alia est a qua, alia propter quam: haec in executione, illa in perfectione consideratur.

Quae ergo ad actiones pertinent, septem generibus continentur. Horum primum est, Fatum: quod est series

jevanje, tako i na onu koja se bavi veličinama. Napokon, na onu koja se odnosi na stanja i sile prirodnog tijela. Njezin je predmet prirodno tijelo. Svrha je: istraživati uzroke i principe kojega god predloženog tijela i moći o njima položiti račun, ako to ne bi priječilo nepoznavanje još neispitane stvari. Odavde je mudro Platon u *Alkibijadu*, a Aristotel u *Fizici* odredio poredak s obzirom na nas i s obzirom na prirodu stvari. Početak onoga drugog poretka, naime, jest izvan, a onog prvog u sastavu same stvari. Ovaj je s obzirom na prirodu stvari jedinstven, nepokretan, vječan, beskononačan, bestjelesan, slobodan, tvoreći sve svojom silom, i svemoćan. A onaj princip, s obzirom na nas kao neki unutarjni uzrok, jest u svemu i on nije samo dio toga nego i vrsnoća i neki duh te pruža svemu silu njegove biti. Ostalo se naziva stvarima koje se mogu proizvoditi ili stvarima koje su suprotne prirodi ili mimo prirode.

Što se tiče prvog početka svega, jedan je princip - Bog. Što se pak tiče čestih djelovanja već stvorenih stvari, principi toga zovu se, po Aristotelu, materija, forma i lišenost. To su uzroci zašto stvari jesu. I to je partikularni razlog i svojstvena sila već stvorene stvari. Stvorena stvar tako je podložna počecima da što god je uzrok, stalno je i početak. Onaj je od kojeg sve izvorno nastaje, a ovaj od kojeg sve drugotno postaje.

I postoje, kako kaže Platon u *Timeju* i Aristotel u *Fizici*, s jedne strane vlastiti i s druge strane akcidentalni uzroci, potonji se odnose na urešavanje, a prvi na štoštenost stvari. Njih si gore stvarno i u pravom smislu razdijelio na uzroke i suuzroke. Od uzroka jedan je od kojega, a drugi je zbog kojega. Ovaj se razmatra u izvedbi, a onaj u savršenosti.

Dakle, što se odnosi na djelovanja, sadržano je u sedam rodova. Od tih prvi je sudbina, koja je, po nauci stoika koji drže da sve nastaje po sudbini, niz nužno povezanih uzroka.

¹⁸ K: Et initium alterum in rei

causarum necessario connexarum, Stoicorum sententia, qui cuncta fato fieri censent. PHIL. Audivi olim in vestro emporio, hanc definitionem esse contra religionem ipsam. EPIST. Verum est, si intelligatur in ea necessitas absoluta.

5 Sed advertas triplicem esse necessitatem: Absolutam, quae a Deo est: Physicam, qua fatum regitur: et consequentiae, unde facile potest haec Stoicorum sententia salvari. Academicorum autem et Peripateticorum verior dicitur sententia, quia minus dubia: ii fatum solam naturae efficiendi vim

10 esse volunt, quod Plato in Timaeo sapienter stabilem Dei in efficiendo rationem, praescriptumque ab eo rebus ordinem appellat, ipsumque esse causam communem, non privatam rei cuiusque docet. <PHIL.>^{18a} Hoc nec Dei providentiae cuncta administrantis, nec voluntati hominis obsistit, sed

15 ipsa potius Dei providentia est. EPIST. Sane hanc eandem viam sequitur Iamblichus, Plotinus, Proclus, Apuleius, Plutarchus, et omnes Academici, atque Aristoteles ipse, qui necessariam illam materiae consecutionem formam recipientis, in qua si forma sit, necessario materia subiici debet, ostendit. PHIL. Audivi olim in vestris scholis

20 quendam, D. Gregorium Nysenum citantem, qui horum philosophorum discordiam tueretur, quod in Dei voluntate vim illam necessariam quasi fatum constituent. EPIST. Non intellexisti bene. Religio enim nostra, providentiam Dei

25 quidem unanimiter asseverat, qui minima quaeque secundum Davidem providet: et esse infinitam quandam divinae mentis potentiam, qua cuncta fiunt, conservantur, et administrantur. Tamen Plato eam aperte in Timaeo fatetur, quam Deo opifici tribuit, tanquam vim agendi necessariam, distinguens: aliam propriam, quam communem appellant:

^{18a} PHIL. nedostaje u B:

Filomuz: Jednom sam čuo u vašem trgovištu da je ova definicija protivna samoj religiji.

Epistemon: Istina, ako se pod tim shvaća apsolutna nužnost. No pogledaj kako je nužnost trostruka: apsolutna, koja je od Boga, fizička, kojom sudbina biva upravljana, i nužnost posljedice, na temelju koje se lako može sačuvati ona stoička misao.

Kaže se da je misao peripatetičara i akademičara istinitija jer je manje dvojbena. Oni tvrde da je sudbina samo sila stvaranja prirode, što Platon u *Timeju*, mudro naziva čvrstim razlogom Božjim u stvaranju i poretkom koji je Bog unaprijed odredio stvarima; i poučava da je to zajednički uzrok svih, a ne samo nekih, stvari.

Filomuz: Ovo se ne protivi Božjoj providnosti koja svime upravlja ni čovjekovoj volji, nego je prije sama Božja providnost.

Epistemon: Uistinu, ovaj isti put slijede i Jamblich, Plotin, Proklo, Apulej, Plutarh i svi akademičari, a i sam Aristotel, koji je upozorio na onaj nužni slijed kad materija prihvaća formu; iz toga proizlazi: ako postoji forma, nužno joj mora biti podložena i materija.

Filomuz: Jednom sam čuo u vašoj školi nekog kako navodi božanskoga Grgura iz Nise, koji je štitio neskladnost ovih filozofa kad određuju da je u Božjoj volji ta nužna sila neka vrsta sudbine.

Epistemon: Nisi baš dobro razumio. Naime, naša religija jednodušno priznaje providnost Boga, koji, kako kaže David, predviđa i najmanje stvari i da postoji neka bezgranična moć božanskog uma, putem koje sve nastaje, sve se održava i sve upravlja.

Platon pak u *Timeju* otvoreno priznaje providnost, koju je pripisao Bogu stvoritelju, kao nužnu silu djelovanja. Pri tome razlikuje jednu vlastitu, koju nazivaju općom, i drugu koja

aliam Deorum iuniorum, sive intelligentiarum coelestium, virtutem terris effundentium, quam minus communem vocat: aliam daemonum nominat, qui partem hanc mundi inferiorem administrant: quem Iamblichus, Proclus, et caeteri Platonici imitantur. Unde patet, qua ratione Plato illud fatum constituat in Dei voluntate, quomodo idem non. Haec patent etiam ex superiori distinctione fati: ita si bene consideraveris, providentiam quidem in Deo deprehendes: at fatum minime, nisi in secundo gradu¹⁹. PHIL. Hanc etiam distinctionem, quidam contra vestram religionem esse asserunt. EPIST. Dicant quicquid velint: ego tamen scio et nos habere choris et gradus idem plane significantes, ut sunt²⁰ Seraphin, Cherubin, etc. Sed de hac materia suo loco. Hoc tantum dixero, Deum in haec inferiora nil agere immediate: artificialis enim productio, ad differentiam naturalis semper est mediata, perinde ac illa immediata. Quo fit, ut et necessitates aliae in his, aliae in illis modo supradicto considerentur: et ratione horum haec interstitia sive media recte a Philosophis ponuntur, nec contradicunt nostrae religioni, si recte fuerint intellecta. at si praepostero ordine quis interpretetur, facile adversari etiam optimum religionis sensum, religioni concessero. Multi enim loci contrarii in sacris litteris reperiuntur, sed revera contrarii non sunt. Itidem hic animadvertas, et dissidentiam facile, quam isti putant, concordabis²¹. PHIL. Quid autem

¹⁹ Umetnuto u K: Ac si per fatum, supremum intellexerimus fatum, a fando, id est verbo Dei, sic nuncupatum, non inepte omnia ex eo pendere, iuxta Philosophiam Symbolicam, dicemus.

²⁰ Umjesto teksta od - ego tamen do ut sunt - K: donosi izmijenjen tekst: res non multum dissidet a nostris Choris et gradibus idem plane significantibus

²¹ Dodano u K: Qua in re unum est diligenter observandum, nihil nobis adversi, sine Dei optimi maximi consilio, nihil fortuito, et casu evenire, sed omnia Divino suo numine regi administrarique, ut quemadmodum aurum atque argentum igne purgatur, ita hominum pietatis amantium animi puriores fiant rebus adversis, quibus et amor nostri, rerumque fragilium et caducarum exurit, et studia

...

pripada mlađim bogovima ili nebeskim inteligencijama koje izlijevaju vrsnoću na zemlju. Tu silu zove manje zajedničkom. Zatim razlikuje onu koju zove silom demona koji upravljaju ovim nižim dijelom svijeta. U tome Platona oponašaju Jamblich, Proklo i ostali platoničari. Po tome se vidi kako Platon postavlja sudbinu u Božju volju, a kako ne. Ovo se vidi i iz prijašnjeg razlikovanja dvaju pojmova sudbine. Stoga, ako dobro promisliš, shvatit ćeš da je providnost zaista u Bogu, ali sudbina nikako, osim u drugom stupnju.⁸

Filomuz: Neki tvrde da je i ovo razlikovanje protivno vašoj religiji.

Epistemon: Neka kažu što god žele, ipak ja znam da i mi imamo zborove i stupnjeve koji posve isto znače, kao što su serafini, kerubini itd., no o tom predmetu govorit ćemo tamo gdje mu je mjesto.⁹ Još ću samo ovo reći, Bog u ovom nižem svijetu ne djeluje neposredno. Naime, artificijelna proizvodnja uvijek je posredovana, za razliku od prirodne koja je neposredna. Iz toga proizlazi da se jedne nužnosti podrazumijevaju u ovoj, druge u onoj, kako je gore rečeno. Zbog toga filozofi ispravno postavljaju ove međuuzroke ili posredne uzroke, pa ako su ispravno promišljeni, ne proturječe našoj religiji. No ako bi tko zaključivao pogrešnim redom, lako ću dopustiti mogućnost da vjeri proturječi i najbolje vjersko shvaćanje. Naime, mnogo se kontradiktornih mjesta nalazi u svetim spisima, ali nisu uistinu suprotni. Na to isto i ovdje obrati pažnju i lako ćeš uskladiti tu tezu za koju oni misle da je proturječnost.¹⁰

⁸ Dodano u K: A ako pak pod riječi sudbina shvatimo krajnju sudbinu, izvedenu od riječi "izgovarati", tj. Božju riječ, dobro ćemo reći da po simboličkoj filozofiji sve o njoj ovisi.

⁹ K: donosi malo promijenjen tekst: Neka kažu što žele: stvar se ne razlikuje mnogo od naših zborova i stupnjeva koji znače sasvim isto.

¹⁰ Umetnuto u K: U toj stvari jedno treba pažljivo promotriti da nam se ništa zlo ne događa bez odluke najboljeg i najvećeg Boga, ništa se ne događa nasumce i slučajno, ...

respondes Stoicis quibusdam, et Epicureis, qui providentiam prorsus negant? EPIST. Idem respondeo, quod Tullius et Seneca, adversus eos scribentes: item Plotinus et Alexander. Eamque Alexandri Aphrodisaei autoritate, in
5 Aristotelis sententiam, duodecimo primae Philosophiae libro, ad lunae globum dumtaxat pertingere, non inepte dicere poterimus. nec ideo pugnabit cum religione. nam eodem modo haec est intelligenda difficultas, quo superius declarata est lis, et composita, inter Aristotelem et Platonem,
10 de ideis. PHIL Intellexi sufficienter. sed perge ad alias causas, quas per accidens appellant. EPIST. Restant Plutarchus et Lactantius, in libro de Fortuna, ne fortunae quidem, nedum casus nomen admitti debere, siquidem a Deo cuncta curantur: nec quidquam a fortuna evenire, cuius causa
15 ignoretur, potest. At ideo, mea quidem sententia, Philosophorum doctrina haudquamquam est destruenda. Non video enim, quomodo Platonis, Aristotelis, et aliorum sententia de fortuna, religionem offendat, quam uterque causam per accidens esse asserunt, eorum quae praeter institutum a
20 nobis finem eveniunt: ac in eis tantum ponunt, quae ratione utuntur, ipsam ab irrationabilibus excludentes. et hac ratione casum distinguunt, quod hic communior eventus, ille vero minus sit. Manifeste apparet quoque, a Deo nil per accidens provenire: ergo nec casu, nec fortuna, nec ille simpliciter haec
25 curat: sic enim oriretur in religione nostra alia controversia,

pietatis, ac innocentiae mirabiliter acceduntur. Itaque Choros illos et gradus nihil aliud esse, quam media, per quae ille praepotens, et sempiternus Deus agit, cuius facta non casu, aut fortuna eveniunt, neque consilio aut opera hominum geruntur, sed providentia sua, qua afflictis, et violenter oppressis auxilium ferat, atque homines importunos, et nefarios, perinde ut meretur eorum improbitas ulciscatur, eaque exempla in suos adversarios edat, ut ceteros omnes a maleficio facile deterreat.

Filomuz: A što ćeš pak odgovoriti nekim stoicima i epikurejima koji potpuno poriču providnost?

Epistemon: Odgovaram isto što i Tulije i Seneka kad pišu protiv njih, isto tako i Plotin i Aleksandar. Mogli bismo također prikladno reći da po tumačenju Aristotelova učenja
5 u 12. knjizi *Metafizike* Aleksandra iz Afrodizije providnost dopire do mjesečeve kugle, zato se i neće suprotstavljati religiji. Na isti način kojim je gore razjašnjena i izravnana diskusija između Aristotela i Platona o idejama treba promisliti i o ovoj teškoći. 10

Filomuz: Dovoljno sam shvatio, prijeđi na druge uzroke koje nazivaju akcidentalnim.

Epistemon: Preostaje da u knjizi *O sreći* Plutarh i Laktancije ne dopuštaju ni naziv sreća, a kamoli naziv slučaj, ako se Bog brine za sve. Niti se može što dogoditi po sreći, čiji je
15 uzrok nepoznat. No stoga se nikako ne smije, po mojem mišljenju, pobijati nauk filozofa. Naime, ne vidim kako misao Platona i Aristotela i drugih o sreći vrijeđa religiju, ako i jedan i drugi tvrde da je to akcidentalan uzrok onoga što se događa mimo svrhe koju smo mi odredili. A slučajni uzrok
20 vide samo u onome što se događa po razumu, isključujući ga iz područja onoga što je iracionalno. Na taj način razlikuju slučaj time što se drugo događa općenito, a ono prvo manje općenito. Jasno se pokazuje također da od Boga ne proizlazi ništa akcidentalno; dakle ni slučajno ni po sreći. Niti se Bog
25 naprosto brine za to; naime, tako bi mogla nastati u našoj

nego nad svime vlada i upravlja volja Božja. I kao što se zlato i srebro vatrom pročišćava, tako i duše ljudi koji ljube pobožnost bivaju čistije zbog nesreća u kojima sagorijeva ljubav prema sebi i prema lomljivim i prolaznim stvarima, a čudesno pristupaju nastojanja oko pobožnosti i nedužnosti. Dakle, oni korovi i stupnjevi nisu ništa drugo nego posrednici preko kojih djeluje premoćan i vječan Bog, čija se djela ne događaju slučajno ili srećom niti nastaju odlukom i djelima ljudi, nego njegovom providnošću, kojom pomaže one koji su mučeni i nasiljem pritisnuti, a ljude opake i nevaljale kažnjava kako zaslužuje njihova zloća i te primjere iznosi pred svoje protivnike da sve ostale lako odvraći od zločina.

et in nobis non liberum, sed servum potius arbitrium daretur, quam quidem opinionem nunc multi mordicus tenent. Scias autem, haec omnia permissive quidem a Deo provenire, sed non effici et causari: imo et eorum quorum
5 causa est, non dicitur talis naturaliter et immediate. At haec suo loco. Ceterum a natura fieri dicuntur, quae per se, naturali vi, et proprio instinctu fiunt, a qua cuncta et corporea et incorporea nascuntur, ad similitudinem artis, quae efficiendi principium in rebus humanis ingenio
10 excogitatis nuncupatur. Ea, alia est liberalis, quod ingenio magis quam corporis viribus perficitur: alia illiberalis, quod corporis ministerio potissimum utatur. Praeterea, quod voluntas hominis libera sit, quantumvis variis modis immutetur, quocumque tamen modo id fiat, semper
15 efficiendi causa libera nominatur, sive per se agat, sive adiuvet, sive libere quidquam agat: ad quod genus causae omnes hominum actiones referuntur, nisi quid forte illi ab alio coacti faciant. PHIL. Ex hac tua determinatione, primo oritur dubium, an causa fortunae ignoretur. secundo, an in
20 eis tantum sit quae ratione utantur, et an convertatur cum casu. tertio, an a Deo aliquid per accidens proveniat, et quomodo. Quod ad primum attinet, videtur mihi Plutarchi et Lactantii sententia stare. Nam contraria adimeret omnipotentiam primi actus: siquidem fierent quaedam
25 occulta quadam vi, praeter primi entis providentiam: sequeretur tandem aliud quoddam primum ens, et sic daretur processus in infinitum. Si dicas id fieri ratione nostri, sequeretur, quod non ratione primi entis: atque ita Plutarchi et Lactantii manebit sententia. Quod vero ad secundum attinet, opinor fortunam et casum, si sunt idem
30 esse. Quod enim illa ex proposito eveniat, et raro: hic vero sine proposito, item raro: non videtur consentaneum. Quippe homo pergens sine proposito, in ecstasi²² existens,

²² K: ispušteno: in

religiji druga proturječnost i mi bismo imali ne slobodnu, nego ropsku volju; to mnijenje sada mnogi tvrdoglavo zastupaju. Znaj pak da ovo sve zaista proizlazi od Boga, koji to dopušta, ali nije stvoreno niti je prouzročeno od njega. Čak i u onome čiji je uzrok ne zove se Bog uzrokom u
5 prirodnom i neposrednom smislu. No o tome na drugom mjestu. Uostalom, kaže se da po prirodi nastaje što biva po sebi, prirodnom silom i vlastitim poticajem; po njoj nastaju sva tjelesna i bestjelesna bića prema sličnosti s vještinom, koja se naziva eficientnim principom u ljudskim stvarima
10 stvorenima duhom. Jedna je vještina slobodna jer se izvršava više oštroumljem nego snagom tijela, a druga je neslobodna jer se više služi tijelom. Osim toga, budući da je ljudska volja slobodna, iako biva mijenjana na različite načine, na koji god to način biva, uvijek se naziva slobodnim eficientnim
15 uzrokom, bilo da djeluje po sebi, bilo da pomaže ili da što-god slobodno radi. Sva ljudska djelovanja odnose se na ovu vrstu uzroka, osim ako ih slučajno nešto drugo ne prisiljava da djeluju.

Filomuz: Iz ovoga tvog određenja nastaje sumnja, prvo: je li
20 uzrok sreće nepoznat, drugo: je li taj uzrok samo u onima koji se služe razumom i je li istoznačan sa slučajem; treće: je li od Boga što proizlazi slučajno i na koji način. Što se tiče prvog, čini mi se da Plutarhova i Laktancijeva misao stoji. Naime, suprotno mišljenje oduzelo bi svemoć Prvog akta; naime, kad
25 bi nešto nastajalo nekom skrivenom silom, mimo providnosti Prvog bića, uslijedilo bi da postoji neko drugo Prvo biće i tako bi se išlo u beskonačnost. Ako bi rekao da to nastaje slučajno, iz našeg neznanja, uslijedilo bi da ne nastaje slučajno s obzirom na Prvo biće; stoga će vrijediti Plutarhova i Laktancijeva misao.
30 Što se pak drugog tiče, mislim da su sreća i slučaj, ako uopće jesu, isto. Ne čini se smislenim da se sreća događa iz namjere i rijetko, a slučaj bez namjere, isto tako rijetko. Jer čovjek koji

ac in ipso itinere, si thesaurum inveniatur, sane non casum, sed fortunam dices: et tamen non ex proposito id verificatur, praesertim in eis qui nimia afficiuntur melancholia. Item, bos in pascuis a serpente ictus, voluntate et proposito, seu potius
5 desiderio ad pascula pulsus, ut habetur in secundo modo voluntatis, casu id evenisse dices, non fortuna: cum tamen secundum definitionem utriusque, opposito modo istae causae assignari debeant. Quod ad ultimum pertinet, videtur
10 a Deo aliquid per accidens provenire, quia per media, quae non sunt de substantia Dei: ergo sunt de accidente. EPIST. Primam dubitationem diluit haec distinctio: Alia sunt quo ad nos, alia quo ad naturam. Hoc modo eadem sunt omnia in natura, perinde idem in seipso. Quo ad nos vero, aut
15 considerando inter nos, aut respiciendo naturam: hoc modo dico casum et fortunam esse a primo ente, et non in primo ente, sicut cum considerantur absolute quo ad naturam: et non dici causas per accidens. Sed haec causa considerata inter nos, dicitur primum per accidens, quatenus ille eventus nobis accidit. Causa igitur huius eventus non ignoratur ab ipsa
20 natura, sed a nobis. Atque hic est philosophorum sensus, quem Plutarchus et Lactantius utique non bene reprehendunt. Non enim adimitur propterea omnipotentia Dei, imo confirmatur potius, dum nostra ostenditur impotentia. haec enim relative illi opponitur. occulta praeterea illa vis
25 non dicitur occulta, ratione naturae, cui omnia sunt aperta: sed ratione nostri, inter nos consideratae. Secundum diluit voluntatis proprietatem. haec enim proprie in solis rationalibus²³ existit: improprie vero in brutis, et dicitur desiderium proprie: atque in vegetabilibus, et appetitus
30 nuncupatur. Unde patet, bovis illum ictum, casu fieri. Homo

²³ corr. ex rationabilibus; K: rationalibus

ide bez određenog cilja, nalazeći se u ekstazi, ako bi našao na putu vreću s novcem, svakako će reći kako je to sreća, a ne slučaj. No to se ne potvrđuje iz namjere, osobito u onih koji odviše trpe od melankolije. Isto tako, govedo koje zmija ujede na paši potaknuto je na pašu željom i namjerom, ili bolje
5 čežnjom (što predstavlja drugi modus volje) za hranom, reći ćeš da je to nastalo slučajno, a ne srećom, iako bi, po definiciji i jednog i drugog, ti uzroci trebali biti određeni na suprotan način. Što se tiče posljednjeg, čini se da nešto akcidentalno proizlazi od Boga, jer dolazi preko posredničkih bića koja ne
10 proizlaze iz Božje supstancije; to, dakle, proizlazi akcidentalno. Epistemon: Prvu sumnju uklanja ovo razlikovanje: jedno je s obzirom na nas, a drugo s obzirom na prirodu. Na ovaj način, po prirodi, sve je isto kao u samome sebi. A s obzirom na nas, sve je ili razmatrano među nama ili gledajući na
15 prirodu; kažem da na taj način slučaj i sudbina proizlaze od Prvog bića, ali nisu u Prvom biću; kao što kažem, kad se slučaj i sudbina promišljaju apsolutno, s obzirom na prirodu, da se ne mogu zvati akcidentalnim uzrocima. No onaj uzrok, razmatran među nama, naziva se prvotno akcidentalnim, uto-
20 liko što se taj događaj događa nama. Uzrok toga događaja nije nepoznat samoj prirodi, nego nama. A ovo je shvaćanje filozofa koje Plutarh i Laktancije svakako loše osporavaju. Naime, ne osporava se time Božja svemoć, nego se, štoviše, potvrđuje, dok se pokazuje naša nemoć. Naime, ona se
25 relativno suprotstavlja Božjoj svemoći. Dakle, ona tajna sila ne zove se tajnom s obzirom na samu prirodu, kojoj je sve otvoreno, nego s obzirom na nas, razmatrano između nas. Drugu dvojbu uklanja osobitost volje. Naime, ona na vlastit način postoji samo u razumnim bićima, a na nevladit način i
30 u marve i ondje se prikladno naziva željom. A postoji i kod biljaka i naziva se težnjom. Otuda je vidljivo da onaj ujed goveda nastaje slučajno. A čovjek melankolik, kad nađe vreću s novcem, nije melankolik u odnosu na vreću s novcem, tj.

vero melancholicus inveniens thesaurum, non est melancholicus quo ad thesaurum, per amissionem propositi: sic enim praeteriret thesaurum, nec levaret ipsum. Licet impos mentis nonnunquam quaedam adfert
5 praeter intentionem, et sine proposito, maximi momenti: illud tamen est fortuitum illi cui adfert, non autem furioso, nisi potentia. Item fortuna proculdubio Philosophorum sententia convertitur cum casu, sed non e contra. Quod ad
10 tertium attinet, ex prima distinctione diluitur. Quomodo autem procedant omnia a primo ente, sic patet. Quod ad prima principia attinet, sunt a Deo immediate, scilicet materia et forma. Effectus vero consequentes sunt ab ipso mediante natura: nihil autem est a Deo immediate tantum. Unde patet, fortunam et casum, quatenus circa materiam
15 versantur, ipsa originaliter considerata, a Deo immediate esse: at fortunae et casus effectus mediante natura. PHIL. Intellexi olim, Deum ipsum, seu primum entium, nulla ratione dici causam, quo ad materiam. Deus rerum quidem triplex est causa: scilicet efficiens, exemplaris, et finalis, sed
20 nullo modo materialis. EPIST. Verum dicis, Deum non esse materialem causam: nec ego id sentio, sed dicebam, Deum esse causam immediatam ipsius materiae, et non materialem. In Deo enim generatio et spiratio, est aeterna emanatio. Sed effluxio per creationem, est huius temporis,
25 in qua consideratur creatio, quae solius Dei est, per quam res de nihilo exit in esse. Item factio, per quam res exit in esse de aliquo. Hoc modo Deus non est causa principiorum: quia facere, est operari de aliena materia, quae in Deo non est. Quicquid enim est suum, est proprium, et non alienum²⁴. Ultimo est generatio, per quam de substantia res

²⁴ K: proprium et alienum

zaboravom namjere; inače bi prošao pored vreće s novcem i ne bi je dignuo. Premda bezuman ponekad donese nešto od najvećeg značenja mimo nastojanja i bez namjere; ipak je to na sreću onomu komu to donese; nije na sreću mahnitomu, osim potencijalno. Ipak je sreća po mišljenju filozofa izmjenična sa slučajem, ali ne i obratno. Što se tiče treće dvojbe, ona se dokida na temelju prvog razlikovanja. Na koji način sve proistječe iz Prvog bića ovako se objašnjava: što se tiče prvih principa, oni su neposredno od Boga; to su, dakako, materija i forma; a učinci koji pak slijede od njega su
5 posredovanjem prirode. Ništa od Boga nije samo neposredno. Otuda je jasno da su sreća i slučaj neposredno od Boga ako su u materiji koja se razmatra kao njihov izvor, a učinci sreće i slučaja nastaju posredovanjem prirode. Filomuz: Nekoć sam smatrao da sâm Bog ili Prvo biće nika-
10 ko ne može biti smatran uzrokom s obzirom na materiju. Bog je trostruki uzrok stvari, tj. ^{diplatu} eficientni, egzemplarni i finalni, ali nikako materijalni. Epistemon: Istinu kažeš da Bog nije tvaran uzrok: ni ja ne mislim da jest, nego sam rekao da je Bog neposredan uzrok
15 same materije, i to nematerijalan uzrok. U Bogu, naime, rađanje i nadisanje vječna je emanacija. Ali istjecanje po stvaranju pripada ovom vremenu i u tom istjecanju sastoji se stvaranje koje pripada samo Bogu, a po tom stvaranju stvar iz ničega izlazi u bitak; a isto tako i tvorenje po kojem stvar
20 izlazi u bitak iz nečeg drugog. Na taj način Bog nije uzrok počela stvari, jer tvoriti znači proizvoditi pomoću materije. A nje u Bogu nema. A što god je u Bogu njegovo, to je njemu vlastito, a ne tuđe.¹¹ Naposljetku postoji rađanje kojim stvar

¹¹ K: jest vlastito i tuđe

exit in esse, et dicitur effectus consequens mediante natura. PHIL. Hactenus sufficiat de principiis et causis disseruisse: venias ad ea quae principiis sunt annexa. EPIST. Motus, secundum Platonem, est materiae differentia, et alteratio. 5 Nec repugnat Aristoteles, qui inquit: Motus est actus rei potestate mobilis. Licet Simplicius et Georgius Gemistus a Platonicorum schola dissentiant, non video tamen causam discordiae. Dum enim secundum Platonem concludunt, motum a Dei mente, in qua ideae sunt, in materiam pervenire: 10 eamque non accidens, sed ens quoddam intelligibile, a sensibilibus rebus diversum, et aeternitate commensurable: Aristotelem oppositam partem tueri defendunt. siquidem motum dumtaxat in sensibilibus rebus, quasi non ens, quod cogitatione comprehendatur, constituit: deinde vim ipsam 15 movendi, motaque rei perpersionem, in uno eodemque subiecto, ratione tantum distinctam.

Haec cum penitus introspectio, de lana caprina disputationem esse deprehendo. Quod enim superius de ideis dictum est, illud idem huc peroptume quadrat. Plato loquitur 20 de motu creationis: Aristoteles vero de motu generationis et factionis. Ita nil video, in quo dissideant. Unde quidam motum in Deo essentiam minime collocari debere, quanam ratione dicant, non patet. Certum siquidem est, illum motum in Deo essentiam esse, qui otio opponitur: quandoquidem 25 in Deo nec otium, nec aliquod accidens assignari potest. nec dubitandum est, ab eo omnes motus quantumvis particulares proficisci. Dico autem de motibus, in quantum sunt motus, non in quantum tales, aut tanti, etc. Unde isti male eliciunt mutationem, a qua esse debeat alienus, quod etiam 30 in circulari motu videmus, non tamen a se diverso: Deus autem habet motum, ut movens, non ut mobile, nisi moraliter intelligatur. Sic culpa nostra movet Deum ad retributionem poenae, et poenitentia delicti ad misericordiae consecutionem.

iz supstancije izlazi u bitak i naziva se učinkom koji slijedi posredovanjem prirode.

Filomuz: Do sada je dovoljno raspravljano o principima i uzrocima, prijeđi na ono što je povezano s principima.

Epistemon: Kretanje je, po Platonu, razlika i promjena materije. Aristotel se tomu ne suprotstavlja kad kaže: kretanje je čin stvari koja je u mogućnosti da se kreće. Premda Simplicije i Georgius Gemisto imaju mišljenje različito od platoničke škole, ipak ne vidim razlog neslaganju. Naime, dok zaključuju po Platonu da kretanje iz Božjeg uma u kojem se nalaze ideje dolazi u materiju i da materija nije akciden- 5 cija, nego neko inteligibilno biće različito od osjetilnih stvari i razmjerno vječnosti, brane Aristotela da zastupa suprotno gledište; odredio je kretanje, barem u osjetilnim stvarima, kao ne-biće koje se mišljenjem može dohvatiti; potom da je 15 sama sila pokretanja i trpnja pokretane stvari u jednom te istom subjektu samo pojmom različita.

Kad malo bolje pogledam, uviđam da su raspravljali ni za što.

Naime, što je gore rečeno o idejama, isto se tako i ovdje odlično slaže. Platon govori o kretanju stvaranja, a Aristotel o kretanju 20 rađanja i činjenja. Dakle, ništa ne vidim u čemu se razilaze. Odatle nije jasno zašto neki govore da kretanje ponajmanje treba biti smješteno kod Boga kao njegova bit. Sigurno je, dakle, da je u Bogu bit ono kretanje koje je suprotno mirovanju, jer se u Bogu ne može utvrditi ni mirovanje ni bilo koja 25 akcidenca. Nema također sumnje da od njega proizlaze sva kretanja koliko god bila partikularna. Govorim pak o kretanjima, ukoliko su kretanja, a ne ukoliko su takva i tolika kretanja itd. Odatle ti filozofi krivo izvode mijenjanje kojem bi navodno Bog morao biti tuđ; jer vidimo mijenjanje i u 30 kružnom kretanju, koje Bogu ipak nije suprotno. Bog pak ima kretanje, kao pokretač, a ne kao pokretljivo, osim ako se ne misli u etičkom smislu. Tako naš grijeh pokreće Boga da nas kazni, a kajanje prijestupnika da bude milosrdan prema

Postremo ab apparentia expressae formae in subiecto, tollere motum ab essentia divina, plane impium est: siquidem oppositum in Deo impossibile, ex superioribus manifeste apparet. Hoc itaque est primum annexum principiis, et prima proprietates entis mobilis intrinseca, quam infinitum comitatur. Quod venantur et Aristoteles et Plato certis quibusdam rationibus: ille ex magnitudinis coniunctae divisione, ex temporis continua successione, ex perpetua rerum generatione, a finiti contraria natura, ex humanae mentis intelligentia: hic in Philaebo, sub Socratis persona, ex collatione magni et parvi, quae infinita esse dixit, quatenus in his definitum sit nihil, talem excessum et defectum partem numeri appellans, in quo pari nempe sub aenigmate quodam, infinitum esse retulit, quia dualitas infinita sit additione perpetua facta, vel subtractione, cui infinitum dici magnum vel parvum: aut dualitatem nihil aliud esse, quam si continui divisione in partes aequales facta, inveniri posse indefinitum dicat. Quemadmodum ergo ille in sola magnitudine infinitum ponit, in sensibilibus potestate quadam: ita hic prorsus eodem modo sentit, et ab eo illud alterum seiungit, quod actu esse in ente illo immobili, sive idea, in Parmenide dixit: quod et Aristoteles sentit, cum primum illum motorem aeternum ac divinum inducit. PHIL. Audivi olim Pherecydem Syrum, Pythagorae magistrum, asserentem, primum omnium animos hominum esse sempiternos ideoque infinitos. Unde colligo infinitum non solum sensibilibus, verum etiam insensibilibus, quod nuncupatur infinitum essentia et actu, ac propter hoc, infinitum sensibilibus nullum esse credo: aut si est, destruit illud. EPIST. Non dubites Philomuse, et Aristotelis et

njemu. Naposljetku posve je bezbožno zbog pojave forme uobličene u subjektu izuzeti kretanje iz božanske biti: dakle, iz gore navedenog jasno se pokazuje kako je u Boga nemoguće što je suprotno tome. To je, dakle, prvi dodatak principima i prvo unutrašnje svojstvo bića koje se može kretati, a njega prati beskonačnost. To Aristotel i Platon dohvaćaju nekim sigurnim dokazima; Aristotel na temelju dijeljenja povezane veličine, iz kontinuiranog slijeda vremena, iz neprestanog rađanja stvari, iz kontrarne prirode onoga konačnog i iz spoznaje ljudskog duha; a Platon, u *Filebu*, u Sokratovu liku, na temelju uspoređivanja velikog i malog, za koje je rekao da su beskonačni, utoliko što u njima nema ništa određenoga; nazivajući takav višak i manjak dijelom broja, u vidu neke zagonetke izložio je da u parnom broju postoji beskonačno, jer je dvojtvo beskonačno beskonačnim dodavanjem ili oduzimanjem po kojem se beskonačno naziva velikim i malim; ili govoreći da dvojtvo nije ništa drugo doli kad bi netko rekao da se neodređenost može otkriti u dijeljenju kontinuiranog na jednake dijelove. Dakle, kao što Aristotel postavlja beskonačno u samu veličinu, a u osjetilnim je bićima nekom mogućnošću, tako upravo i Platon na isti način misli i odvaja od ovoga beskonačnog ono drugo za koje je u *Parmenidu* rekao da istinski jest u onom nepokretnom biću ili ideji; a to i Aristotel misli čim uvodi onoga pokretača vječnog i božanskog. Filomuz: Nekoć sam čuo Ferekida Sirca, učitelja Pitagorina, kako tvrdi da su prije svega duše ljudi vječne, stoga i beskonačne. Odatle zaključujem da beskonačno nije samo svojstvo osjetilnih bića nego i neosjetilnih jer se naziva beskonačno po biti i aktualno. Zbog toga vjerujem da ne postoji ništa beskonačno svojstveno osjetilnim bićima, ili ako postoji, ono dokida beskonačno u neosjetilnim bićima. Epistemon: Ne sumnjaj, Filomuze, da je i Aristotelova i Platonova misao istinita, kao i da ostaje ono beskonačno biti,

Platonis sententiam veram esse: item infinitum illud
essentiae, intelligentiae et aeternitatis quoque manere. Hoc
enim revera infinitum est actu, et respectu suae nobilitatis:
illud vero finitum dicitur, quo ad nos, et potentia tantum,
5 alias in hoc sensibili mundo nullum infinitum datur. licet
actu quoque infinitum uterque annuant, alter ex continui
in aequalia divisione, alter ratione magni et parvi, quatenus
in his nil definitum sit: tamen hoc infinitum actu confuso
potest admitti, distincto vero nequaquam. PHIL. Hactenus
10 disseruisti de internis passionibus, seu proprietatibus entis
mobilis: restat de externis tractare. EPIST. Quamvis a
Thaletis Milesii temporibus, autore Plutarcho, locus ne sit
aliquis vacuum, ignoraverint ad Platonis usque aetatem:
postmodum tamen minuti quidam philosophi, Leucippus,
15 Democritus et Epicurus, quorum sententiam secutus
Lucretius, poeta melior quam philosophus, dixit, Namque
est in rebus inane: Plato vero et Aristoteles inane prorsus
sustulere. De quo Plato in Timaeo disserens, ab Aristotele
licet reprehendi videatur, quod locum materiam esse dixerit:
20 si tamen recte intelligantur (Simplicio et Plutarcho in libro
de Philosophorum decret.[is] testibus) Aristotelem et
Platonem idem sentire deprehendemus, qui et pariter
vacuum tollunt, ut ex Timaeo videre licet. Ceterum quod
ad tempus attinet, licet Simplicius ex eo quod uterque et
25 Aristoteles et Plato mundum aeternum putaverunt, uterque
rebus sensibilibus tempus ob durationis commutationem,
intelligibilibus vero ob constantem immobilemque naturam
aeternitatem assignavit, eos concordare nititur: Plato tamen
in Timaeo aeternitatis vim magis explicans, illam tamquam
30 exemplar temporis refert, ac tempus una cum mundo fac-
tum, quamvis ab aeterno, asserit, quatenus ab illa profluit.
Sed Aristotelem mundi aeternitatem simpliciter tueri,

inteligencije i vječnosti. Naime, to je istinski i aktualno
besko-načno te s obzirom na svoju izvrsnost. A ono drugo
zove se beskonačnim s obzirom na nas i samo s obzirom na
mogućnost, inače u ovom osjetilnom svijetu nema ništa
beskonačno. Premda i jedan i drugi potvrđuju beskonačno i 5
u aktualnom smislu, jedan na temelju dijeljenja kontinuum
na jednake dijelove, drugi iz pojma velikog i malog utoliko
što u njima nema ništa određeno - ipak to beskonačno može
biti dopušteno u zbrkanom aktu, nipošto u razgovijetnom.
Filomuz: Dosad si raspravljao o unutrašnjim trpnjama ili 10
svojstvima pokretljivog bića, preostaje raspraviti i o onim
izvanjskim.

Epistemon: Premda od vremena Talesa Milećanina sve do
Platonova doba, kako tvrdi Plutarh, filozofi nisu znali postoji
li prazan prostor; ipak su kasnije neki beznačajni filozofi, 15
Leukip, Demokrit i Epikur, čiji je nauk slijedio Lukrecije, bolji
kao pjesnik nego kao filozof, rekli da prazan prostor jest u
stvarima. No Platon i Aristotel upravo su ukinuli prazninu. ←
Premda se čini da je Platona, koji je raspravljao o tome u
Timeju, prekorio Aristotel jer je rekao da je prostor materija; 20
ipak, ako se ispravno razumije (kako svjedoče Simplicije i
Plutarh u knjizi *O učenjima filozofa*), shvaćamo da Aristotel
i Platon isto misle; oni podjednako dokidaju prazan prostor,
kako se može vidjeti iz *Timeja*. Uostalom, što se tiče vremena,
iako ih Simplicije želi prikazati složnima jer obojica, i Aristotel 25
i Platon, smatraju da je svijet vječan i jer je i jedan i drugi
pripisao vrijeme osjetilnim stvarima zbog promjene njihove
trajanja, a vječnost inteligibilnim stvarima zbog njihove
stalne i nepokretne naravi, ipak Platon, točnije objašnjavajući
silu vječnosti u *Timeju*, tumači je kao uzor vremena, utoliko 30
što vrijeme istječe iz vječnosti i tvrdi da je vrijeme stvoreno
zajedno sa svijetom, iako su i vrijeme i svijet od vječnosti.
Ali nikomu neće biti dvojbeno da Aristotel vječnost svijeta

nemini fuerit dubium. Quo fit, ut non facile quis consensum illorum hac in parte defendat. Tandem nostrae religionis et doctorum intemerata sententia, utrique opinioni adversa esse videtur: nec enim tempus ab aeterno factum, ut Plato putavit: nec omnino aeternum esse, ut docet Aristoteles, concedit: sed factum mundum simul cum tempore tenet. PHIL. Ego memini me apud Platonem legisse, aeternitatem esse durationem quandam perpetuam, et constantem²⁵ convenientemque Deo. quam sententiam, ni fallor, et Gregorius Nazianzenus, Basilii et Augustinus, Doctores religionis, tenent. cui Mundus non repugnat: est enim duraturus in aeternum, ut saepius in vestro emporio dissonantes audivi: si huic convenit, ergo et tempori, quia secundum vos est cum tempore factus. EPIST. Si penitus rem introspexerimus, dicemus sane, tempus quidem hac ratione coaeternum mundo. At si aeternum ipsum intellexeris sine principio et fine, nulla ratione hoc propositum Philosophorum defendere poteris. Ut autem plenius intelligas praesens institutum, quattuor assignantur errores circa mundi creationem. Quidam enim dicebant, mundum esse aeternum: alii, mundum quidem factum, sed habuisse materiale principium, et non esse de nihilo: alii dicebant, Deum superiores creaturas per se produxisse, sed inferiores per ministerium angelorum. alii ponebant duo principia, sicut Manichaei, unum scilicet summum bonum, et aliud summe malum: dicentes incorruptibilia esse a bono principio, corruptibilia a malo. Hos omnes errores excludit Moses noster legislator, primo cum dicit בראשית, secundo ברא, tertio אלהים, quarto את־השמים, quinto ואת־הארץ²⁶, quo

²⁵ corr. ex: instantem K: constantem

²⁶ Hebrejski slog u ovoj Skalićevoj knjizi vrlo je manjkav. Gdje je bilo jasno o kojoj se riječi u stvari radi, napisano je ovdje onako kako treba biti napisano, i to bez ikakvih posebnih napomena. Gdje je riječ ostala neidentificirana, napisano je onako kako stoji u Skalićevu tekstu i dodana je napomena.

razmatra naprosto. Iz toga proizlazi da nitko lako ne može obraniti tezu o njihovu slaganju na ovom području. Napokon, neoskvjnjeni nauk naše vjere i učenjaka čini se da je suprotan i jednom i drugom mnijenju. Naime, niti dopušta da je vrijeme stvoreno od vječnosti, kako je mislio Platon, niti da je uopće vječno, kako poučava Aristotel, nego drži da je svijet stvoren zajedno s vremenom. 5
Filomuz: Sjećam se da sam kod Platona pročitao da je vječnost neko stalno i čvrsto trajanje koje pripada Bogu. Tako misle, ako se ne varam, i vjerski učenjaci Grgur Nazijanski, Bazilije i Augustin. Svijet se ne kosi s tim učenjem, jer teži istrajati u vječnost, kako sam često slušao da raspravljate u svojem trgovištu. Ako to odgovara svijetu, tada odgovara i vremenu, jer po vašem mišljenju svijet je stvoren zajedno s vremenom. Epistemon: Ako budemo dublje razgledali stvar, reći ćemo svakako da je uistinu vrijeme, s tog razloga, suvječno sa svijetom. A ako budeš razumio kao vječno samo ono što je bez početka i kraja, nećeš moći tu tezu filozofa nikako obraniti. A da potpunije shvatiš sadašnji stav, treba navesti četiri pogreške u vezi sa stvaranjem svijeta. Naime, neki su govorili da je svijet vječan. Drugi da je svijet nastao, ali da je imao materijalno počelo i da nije iz ničega. Treći su pak govorili da je Bog sam od sebe proizveo viša stvorenja, a niža putem službe anđela. Drugi su postavljali dva počela, kao Manihejci, jedno je najviše dobro, a drugo najviše zlo, govoreći kako je ono nepropadljivo od dobra počela, a propadljivo od lošega. Sve ove pogreške uklonio je Mojsije, naš zakonodavac, kad prvo kaže *beresit*, drugo *bara*, treće *Elohim*, četvrto *et hašamajim* i peto *veet haarec*; iz toga proizlazi da nisam

fit, ut mundum coevum esse non negaverim. Coevae enim quattuor sunt primitivae rerum creaturae, coelum empyreum apud nos nominatum, angeli, materia mundi, et tempus. PHIL. Nunc incumbit, ut paucis mundi et creaturarum seriem dicas. EPIST. Mundi creatura apud nos triplex est: Simplex, ut elementa et coelum: incorporea, ut spiritus: composita, ut homo. Mundus similiter triplex: archetypus, hoc est, primum ens, Deus sive exemplar mundi sensibilis: Maior mundus, seu hic sensibilis: et Minor, ipse nempe homo. At Philosophorum quamvis de natura mundi opiniones sint variae, Platonis tamen atque Aristotelis in Timaeo eadem de eo sententia omnino, Simplicio atque Proclo videtur: quam et Plotinus in libro de Coelo, et Plutarchus, tuentur. Licet Plato essentiam quintam, ab hoc inferiori mundo diversam appellavit: eandem tamen materiam, eademque qualitates, rebus aliis, sed maiori perfectione compactas et stabilitas, illi attribuit. Quo fit, ut Plato veritati propior sit Aristoteli, in eo quod eadem sit universi natura et concretio. quamquam neutra repugnet, quo ad unitatem mundi nostrae religioni. Id enim uterque variis confirmant rationibus, tum quod eius exemplar sit unum, quodque ipse ex materia universa sit factus: tum quod universum propterea dicatur, quod extra se nihil habeat. Licet quoque Aristotelis et Platonis de figura mundi diversae sint rationes, eadem tamen est sententia. Plato enim figurae rotundae effectioem ad intelligibilem causam, Aristoteles vero ad rationes in sensum magis cadentes refert.

Praeterea mundum ad exemplar animatum esse conditum, Plato in Timaeo multis rationibus probat: ac eandem esse putat internam vim motionis universi, qua sponte cuncta cientur, oriuntur, intereunt, alterantur, motu denique omni impelluntur: nec existimat similem illius animam reliquorum animalium: quapropter nec sensus illos

poricao da je svijet suvječan. Suvječna su, naime, četiri prvobitna stvorena elementa stvari, nebo koje se kod nas zove empirej, zatim anđeli, materija svijeta i vrijeme.

Filomuz: Sad je potrebno da kažeš u nekoliko riječi o porijeklu svijeta i stvorenja.

Epistemon: Stvorenje svijeta kod nas je trostruko: jednostavno kao elementi i nebo, bestjelesno kao duh i složeno kao čovjek. Svijet je na sličan način trostruk: arhetipski, tj. Prvo biće, Bog ili uzor osjetilnog svijeta, veći svijet ili ovaj osjetilni svijet i manji svijet, naime sam čovjek. Premda postoje različita mnijenja filozofa o naravi svijeta, ipak se čini Simpliciju i Proclu da je u *Timeju* posve isti nauk Platona kao i Aristotela; to učenje zastupaju i Plotin u knjizi *O nebu* i Plutarh. Premda je Platon nazvao petu esenciju različitom od ovoga donjeg svijeta, ipak je gornjem svijetu dodijelio istu materiju i iste kvalitete kao i drugim stvarima, ali povezane većom savršenošću i trajnošću. Iz toga proizlazi da je Platon bliži istini nego Aristotel u tome što je ista priroda čitavog svijeta i sastav, iako se ni jedno ni drugo učenje, što se tiče jedinstvenosti svijeta, ne kosi s našom religijom. Naime, to i jedan i drugi dokazuju različitim razlozima, kako time da postoji jedan uzor svijeta i da je sam svijet učinjen iz cjelokupne materije, tako i time da se zove sveukupnost zbog toga jer ništa nema izvan sebe.

Stoga, premda su Aristotelovi i Platonovi razlozi o obliku svijeta različiti, ipak oni imaju isto mišljenje. Naime, Platon izradbu okruglog oblika svodi na inteligibilan uzrok, a Aristotel na razloge koji više potpadaju pod osjetilo.

Osim toga, Platon u *Timeju* mnogim dokazima tvrdi da je svijet osnovan po uzoru na živo biće i misli da je ista unutrašnja sila cjelokupnoga kretanja zbog koje se sve samo od sebe kreće, nastaje, propada i mijenja se, te konačno biva potaknuto svakim kretanjem. Platon ne smatra da je duša svijeta slična ostalim živim bićima. Zbog toga joj nije dodijelio ni

quinque, nec memoriam, nec incesum ei tribuit, sed internam duntaxat vim et intelligentiam, quatenus ratione et consilio cuncta producit. Cui et Aristoteles 12. Metaph.[ysico] cum de coeli motu agit, astipulatur, dum eas illi
5 partes attribuit, quae animalium proprie sunt, rursus, deorsum, sinistrum, dextrum, ex quo esse illum animatum concludit: quod Proclus, Simplicius et Plutarchus de eo testantur. Nec in alio Aristoteles differt, quam quod Plato
10 mundo universo animam esse circumfusam vult, Aristoteles vero in coelis duntaxat, eam videtur collocasse. Quare et Democriti et Epicuri sententia probanda est, qui animatum mundum esse senserunt. PHIL. Distinxisti paulo ante mundum in spiritualem, corporalem, et compositum. Velle
15 m, quandoquidem de primo postea instituere proposueris sermonem, ut ad secundum te conferres, et modo servato paucis de eo dissereres. EPIST. Mundi corporalis machina in ipso coelo et elementis consistit. Illud dividitur in crystallinum, empyreum, et firmamentum, quod continet sphaeras
20 septem planetarum. Hi omnes coeli moventur, excepto empyreo, quod quietum est. Nomine autem coeli crystallini, intelligitur illa pars materiae primae, quae secundum Philosophum formata est in duos orbes, quorum superior est Primum mobile. Natura vero elementaris quattuor
25 sphaeras continet: quarum Prima est ignis, tria interstitia recipiens: supremum, quod vocatur, igneum, medium ac infimum Olympium dictum. Secunda aër, similiter tria habens interstitia: supremum, quod vocatur aethereum, et medium, ac infimum, quod vocatur aëreum, utraque lucida et calida:
30 media vero frigida, tenebrosa, propter ἀντιπερίστασις. Tertia est, aqua: Quarta, terra. Porro in mundi ortu, ex aquis a terra secretis coelum conflatum est, Mosis sententia. Sed Plato, Aristoteles, et ceteri philosophi, coelum diversae naturae a terra, ceterisque elementis putant. Itaque revera coelum est substantia corporea. ex quattuor elementorum natura

onih pet osjetila ni pamćenje, ni hod, nego samo unutrašnju silu i inteligenciju, s obzirom na to da sve proizvodi razumom i s namjerom. A s Platonom se slaže Aristotel u 12. knjizi *Metafizike*, kad raspravlja o kretanju neba, time što mu
5 dodjeljuje one dijelove koji su karakteristični za živa bića, tj. gore, dolje, lijevo, desno, iz čega zaključuje da nebo ima dušu; a o tome svjedoče Proklo, Simplicije i Plutarh. Ne razlikuje se Aristotel u drugome, nego samo u tome što Platon želi da je duša razlivena po čitavom svijetu, a čini se da ju je Aristotel smjestio samo na nebesa. Stoga treba pohvaliti Demokritov i Epikurov nauku, jer su oni smatrali da je svijet duševan.
10 Filomuz: Malo prije si podijelio svijet na duhovni, tjelesni i složeni. Budući da si kasnije nakanio govoriti o prvom dijelu svijeta, želio bih da se osvrneš na drugi dio svijeta i da ukratko, pripazivši na mjeru, o njemu raspraviš.
15 Epistemon: Ustroj tjelesnog svijeta sastoji se od samog neba i od elemenata. Nebo se dijeli na kristalno, empirej i nebeski svod koji sadrži sfere sedam planeta. Sva se ova neba kreću, osim empireje, koji je miran. Pod nazivom kristalno nebo misli se onaj dio prve materije koji je po filozofu oblikovan u dva kruga, od kojih je gornji ono prvo pokretljivo. A elementarna priroda sadrži četiri sfere. Prva je od njih vatra, koja sadrži tri međupodjele: najvišu, koja se naziva vatre
20 nom, srednju i najnižu, koje se zovu olimpskima. Druga je sfera zrak, na sličan način i ona ima tri međupodjele; najvišu, koja se zove eterska, srednju i najnižu, koje se zovu zračnima; prva i zadnja su svijetle i tople, a srednja je hladna i mračna, zbog *antiperistasis*. Treća sfera je voda, a četvrta zemlja. Nadalje, kod nastanka svijeta, po Mojsijevu nauku, nebo je nastalo iz vode koja se odijelila od zemlje. No Platon, Aristotel i ostali filozofi misle da je nebo različite naravi od zemlje i ostalih elemenata. Dakle, nebo je zaista tjelesna supstancija, sastavljena od prirode četiriju elemenata. No

kozmo logij =
astrologija

tjelesni
svijet

concreta: praestantiori tamen forma quam cetera omnia
praedita, lucida, mobilis, ac demolitioni (ut universa)
subiecta: quam Hebraeorum Mechubales, quoad firma-
mentum, defusionem, extensionemque appellant: Plato vero
5 et Aristoteles soliditatem significant. PHIL. Memini me
legisse, quo ad omnes proprietates coeli, ipsum sic definiri,
tam philosophorum quam vestrae religionis sententia:
Coelum est corpus purum, natura simplicissimum, essentia
subtilissimum, incorruptibilitate solidissimum, quantitate
10 maximum, qualitate lucidum, diaphano perspicuum, materia
purissimum, figura sphaericum, situ locali supremum, ampli-
tudine creaturarum aliarum in se contentivum. Sed miror
apud Archimedes Samii Aristarchi, et apud Ciceronem
Nictetae ac Philolai sententiam, a philosophis velut inanem
15 et ridiculam explosam, cur dicant coelum stare, terram autem
moveri. quandoquidem Plato et Aristoteles, una cum
universa cohorte philosophantium, eum orbiculari motu
incitari asserant. EPIST. Hactenus, quotquot erant qui hac
de re certarunt, communiter opinionem Samii et ceterum
20 reiecerunt. Ego autem utramque sententiam veram esse
potius dicerem, quod etiam ex nostrae religionis doctrina
elicio. Aperte enim intelleximus ex superioribus coelorum
diversitatem, in quibus utrunque manifestatur. Quippe coe-
lum a motu est extraneum, beatorum spirituum habitaculum,
25 et specialiter sedes Dei apud nos nuncupatur. Sed
crystallinum est, cui proprie et specialiter convenit, quod est
motu velocissimum, ad inferiora virtutis influxivum. Eodem
modo firmamentum, cui plurimae conveniunt ex proprie-
tatibus supradictis, quod insuper est aquarum divisivum,
30 ac stellis decoratum. Unde manifeste apparet utriusque
sententia. Philolaus enim excusari poterit ratione primi coeli,
quod cum revera non moveatur, et ceterorum nullus motus
sit simpliciter sensibilis, nisi ex quibusdam, certis tamen
apparentiis et signis, ut postea dicetur. Praeterea naturaliter

opskrbljena je oblikom koji je bolji od sveg ostalog, svijetla
je, pokretna i cijela podložna raspadanju. Nju kod Hebreja
kabalisti, s obzirom na nebeski svod, nazivaju izlivanje i
proširivanje, a Platon i Aristotel označuju je kao čvrstinu.
5 Filomuz: Sjećam se da sam pročitao, s obzirom na sva svoj-
stva neba, da je ono, po mišljenju filozofa i po vašoj religiji,
ovako određeno: nebo je čisto tijelo, po naravi najjedno-
stavnije, s obzirom na bit, najnježnije, s obzirom na nepro-
padljivost, najtrajnije, s obzirom na kvantitetu, najveće, po
10 kvaliteti, svijetleće, s obzirom na vidljivost, prozirno, po
materiji, najčistije, po obliku, sferično, po smještaju, najviše,
s obzirom na opseg, sposobno obuhvatiti druga stvorenja.
No čudim se mišljenju Aristarha sa Sama, navedenom kod
Arhimeda te mišljenju Nikete i Filolaja, navedenom kod Ci-
15 cersona, koje su filozofi izgrdili kao isprazno i smiješno, za-
što kažu da nebo stoji, a da se zemlja kreće, dok Platon i
Aristotel, zajedno sa svom kohortom filozofa, tvrde da je
nebo poticano kružnim kretanjem.
Epistemon: Do sada, koliko ih god bijaše koji su raspravljali o
20 ovoj stvari, zajednički su odbacili mnijenje Aristarha i ostalih.
A ja bih pač radije rekao da je i jedna i druga misao istinita,
što izvodim i iz nauka naše religije. Naime, iz gore rečenog
jasno smo shvatili različitost nebesa u kojima se i jedno i drugo
stajalište očituje. Uistinu, nebo je prosto od kretanja i kod nas
je nazvano obitavalištem blaženih duhova i vlastitim sjedištem
25 Boga. No nebo je i kristalno, čemu je svojstveno i osobito to
što je kretanjem najbrže i što ima sposobnost utjecanja na niža
bica. Isto je tako i nebeski svod, kojem pristaje najveći broj od
gore rečenih osobitosti, koji osim toga dijeli vode i ukrašen je
zvijezdama. Odavde se jasno pokazuje i jedno i drugo učenje.
30 Naime, Filolaj bi se mogao opravdati s obzirom na prvo nebo,
jer se ono uistinu ne kreće, ali ni jedno kretanje ostalih nebesa
nije naprosto osjetilno zamjetljivo, osim po nekim, pa ipak
sigurnim, pojavama i znakovima, kako će kasnije biti rečeno.

nil penetrare poterat, quod est ultra firmamentum. Naturalibus igitur rationibus adiutus, ad supernaturales devenit, existimans, si coelum movetur, debet dari causa, quae erit movens. at hic ad motum se habet, sicut nauta ad navem: 5 movens igitur, aliqua ratione migrabit in mobile. Nauta enim non potest navem movere et gubernare, nisi aliquantum moveatur: quo concesso et posito, erit processus in infinitum. Ergo rationabilius est, coelum esse immobile: quod etiam 10 asseveramus omnia movere, sed nulla ratione moveri. itaque consentaneum est, ut habeat sibi creatam sedem quoque immobilem, ut aequa sit proportio eius et illius. Quo fit, ut Philolaus cum suis non inepte senserit. Licet Plato, Aristoteles, et ceteri naturalibus signis acute perspexerunt motum 15 in coelo continuum, quod opponitur quieti ob nobilitatem corporis. Attamen non convenit empyreo coelo, ubi sicut non datur motus, ita nec quies, quae est privatio motus: quo fit, ut se habeat ad modum creatoris, ut dictum est. Porro terram moveri, aperte est falsum: sed condonandum illis. arbitrati 20 enim sunt circa terram motum dari, si in coelo quies ponitur. At ubi rem ultima contemplatione inspicio, dico quidem Philolaum cum suis non ex scientia, quin potius ex ipso naturae dictamine coelum stare asseverasse. Errarunt tamen in hoc, quia omnes existimaverunt stare: aut unum si 25 putarunt, pluralitate decepti sunt. Ac ideo terram potius moveri, atque inde terraemotus fieri: sed ratio terraemotus ex ista consequentia est satis frigida. PHIL. Perge oro, neque sis circa haec nimium occupatus, et decorum conventus observa. EPIST. Ignosce precor, ipsa enim me contemplatio 30 apprehenderat: ideo prolixior reddidit. Sed venio ad

Osim toga nije mogao prodrijeti ni u što iznad nebeskog svoda. Dakle, Filolaj, oslanjanjući se na prirodne dokaze, stigao je do natprirodnih, misleći: ako se nebo kreće, mora postojati uzrok koji će biti pokretački. A taj se odnosi prema kretanju kao mornar prema lađi: dakle, pokretač će na neki način prijeći u gibljivo. Naime, mornar ne može pokretati lađu i upravljati, osim ako nije donekle i sam pokrenut; i ako se to dopusti i postavi, nastat će proces u beskonačnost. Dakle, razložnije je da je nebo nepokretno, što također može proizlaziti i iz razloga naše religije. Naime, tvrdimo da Bog sve pokreće, ali da ni na koji način nije pokrenut. Stoga je smisleno da ima za sebe stvoreno sjedište koje je također nepokretno, tako da je jednak odnos između Boga i njegova sjedišta. Iz toga proizlazi da su Filolaj i njegovi učenici prikladno mislili. Premda su Platon, Aristotel i ostali oštromno po prirodnim znakovima zamijetili kontinuirano kretanje na nebu, koje je suprotno mirovanju utemeljenom na izvrsnosti tijela ipak to kretanje ne pristaje empireju gdje nema ni kretanja ni mirovanja, koje je lišenost kretanja. Po tome proizlazi da se nebo ponaša sukladno Stvoritelju, kako je rečeno. Nadalje, jasno je da se zemlja ne kreće. No treba oprostiti onima koji su smatrali da se zemlja kreće, ako se drži da nebo miruje. A kad razgledam stvar najdubljim razmišljanjem, tvrdim uistinu da Filolaj sa svojim nije na temelju znanosti, nego štoviše po samom nalogu prirode, tvrdio da nebo stoji. Ipak su u tome pogriješili jer su mislili da sva nebesa stoje, ili ako su mislili da postoji jedno, prevarili su se s obzirom na mnoštvenost. A isto tako su se varali da se upravo zemlja kreće i da odatle nastaje potres. No dokazivati da potres nastaje ovim slijedom prilično je glupo.

Filomuz: Molim te, nastavi i nemoj se previše zadržavati na ovome. Pristojno pazi na pogodbu.

Epistemon: Molim te, oprost naime, samo ovo razmišljanje obuzelo me i zato sam produžio. No prelazim na same kru-

ipsos orbes. Quamquam Plato et Aristoteles octo sphaeras posuerint, recentiores tamen ob triplicem motum octavae sphaerae, decem statuunt. Cum enim uni simplici corpori tantum unus motus tribuatur, supra octavum duos
5 colligimus, quorum extremus ab oriente in occidentem motu diurno cietur: nonus rapitur cum decimo, proprioque motu contra, super linea ecliptica et polis zodiaci nititur, qui centum annis uno gradu progreditur: et ob hoc tardus nuncupatur, ac difficulter perceptibilis. Octavus a meridie in
10 septentrionem proprio motu volvitur: primo ob inaequalem, et nunc tardiozem, nunc velociorem motum: tum ob quarundam stellarum, quae fuerunt vicinae aequinoctiali, recessum longius versus boream, et econtra: ut in extrema cauda Cynosurae, stella Hipparchi tempore ab aequatoris po-
15 lo circiter duodecim gradus, hodie tantum quattuor gradus inde distat: atque ob anticipationem aequinoctiorum et solstitiorum, propter intersectionis verna alterationem: ultimo, ob maximam solis declinationem, quem proprie motu accessus et recessus nuncupamus. His annectuntur septem
20 orbes planetarum, in quorum ordine, licet Plato a Ptolemaeo discordet, quod ille supra solem lunam ponat: quia si infra solem esset Venus et Mercurius, sentiremus ademptionem conspectus solis: perinde in Lunae interpositione, inter solem atque visum nostrum: tamen Ptolemaei sententia verius,
25 Solem medium esse planetarum, dicendum est. inquit enim Regiomontanus, non esse consentaneum spatium inter solem et lunam sine stellis, vel ex proportione distantiarum lunae et solis, atque computatione semidiametrorum terrae. PHIL. Ex distantia orbium et planetarum, facile apud nos
30 patet numerus eorum. Nam a terra usque ad Lunam, sunt

gove. Premda su Platon i Aristotel postavili osam sfera, ipak su noviji istraživači zbog trostrukoga kretanja osme sfere odredili deset sfera; jer dok se svakom jednostavnom tijelu dodjeljuje samo jedno kretanje, iznad osmoga brojimo dva kretanja. Od njih krajnje kretanje kreće se dnevnim kretanjem od istoka prema zapadu. Deveto kretanje grabi s desetim i vlastitim je kretanjem nasuprot; uzdiže se nad ekliptičkom linijom i nad polovima zodijaka i napreduje za jedan stupanj svakih sto godina. Zbog toga je nazvano sporim i teško zamjetljivim. Osmi krug kreće se od juga k sjeveru vlastitim kretanjem. I to, prvo, zbog nejednakog kretanja koje je sad brže sad sporije, zatim zbog udaljavanja nekih zvijezda prema sjeveru koje su bile susjedne ekvatoru i obratno; kao što je zvijezda u krajnjem repu Cynosurae u Hiparhovo vrijeme od ekvatorskoga pola bila udaljena oko 12 stupnjeva, a danas samo četiri. Zatim zbog ranije pojave ekvinocija i solsticija zbog promjene svršetka proljeća i napoljetku zbog najvećeg otklona Sunca koji prikladno zovemo kretanjem približavanja i udaljavanja. Ovim sferama priključuju se 7 planetarnih krugova. Platon i Ptolemej razilaze se u poretku tih krugova, jer Platon postavlja Mjesec iznad Sunca; kad bi, naime, Venera i Merkur bili ispod Sunca, osjetili bismo uklanjanje Sunčevog pogleda, kao što je u mjesečevom međupoložaju između Sunca i našeg pogleda; ipak treba reći istinitije po Ptolemejevu mišljenju da je Sunce u sredini planeta. Naime, Regiomontan kaže da nije prihvatljiv prostor između Sunca i Mjeseca bez zvijezda, upravo zbog odnosa udaljenosti Mjeseca i Sunca i zbog izračunavanja polumjera zemlje. Filomuz: Iz udaljenosti krugova i planeta lako se očituje njihov broj. Naime, od Zemlje do Mjeseca ima 15625 milja.

miliaria 15625. haec sunt 1260²⁷. a Luna usque ad Mercurium sunt miliaria 7612. et semissis. a Mercurio usque ad Venerem tantundem. a Venere usque ad Solem, sunt 24433. a Sole usque ad Martem, sunt miliaria 15625. a Marte usque ad Iovem, 6812. a Iove usque ad Saturnum, tantundem. a Saturno usque ad firmamentum, 24427. Ex his colligitur, quod a terra usque ad coelum stellatum, sunt miliaria 108959. Unde octo saltem orbes promanant. EPIST. Ita sane est, ut numerasti. Sed ob triplicem motum octavae sphaerae redundant duo orbes, qui decem pariunt. Porro et firmamentum ipsum stellis ornatum, proculdubio intelligis: quae cum illo semper moventur, materia sunt purissimae, figura sphaericae, quantitate magnae, apparentia parvae, qualitate lucidae, radiorum diffusivae, rerum inferiorum generativae, a sole illuminationis receptivae. Solis autem natura est calefacere, et languidius desiccare. Est praeterea fons vitalis potentiae, sicut luna naturalis, secundum Ptolemaeum²⁸: cuius lumine calefacta semina efficaciam concipiunt, capit alimentum ex terra, et gignit fruges. Ita quoque in corporibus hominum et animalium, humores magis alit luna, sol iuvat motum ac sensum: qui etiam alium praeter diurnum habet motum, efficiens vices aestatis et hyemis, dierum spatia varians, ac temperator primae illius et rapidissimae gyrationis existens, et qui proprie motus Solis nuncupatur: qui fit, orbe solis contra primum leniter nitente, ab occasu versum orientem, sub certo circulo. quem Aristoteles obliquum, Graeci zodiacum, Latini signiferum appellant: ob cuius diversitatem Plato mundum figura χ copulatum et coagmentatum esse voluit. Ad eius cognitionem Archimedes dicitur automata motuum coelestium, videlicet integros

²⁷ U K: ispušten tekst: haec sunt 1260

²⁸ K: Ptolomaeum

To je 1260. Od Mjeseca do Merkura ima 7612 i pol milja. Od Merkura do Venere isto toliko. Od Venere do Sunca ima 24433 milje. Od Sunca do Marsa 15625 milja, od Marsa do Jupitera 6812, a od Jupitera do Saturna isto toliko. Od Saturna do nebeskog svoda ima 24427 milja. Iz ove računice slijedi da je Zemlja udaljena od zvjezdanog neba 108959 milja. Odatle proizlazi bar osam krugova. Epistemon: Posve je tako kako si izbrojio. No zbog trostrukoga kretanja osme sfere dodana su dva kruga, što čine deset. Nadalje, nesumnjivo razabireš da je sam nebeski svod ukrašen zvijezdama. One se uvijek kreću s njim. Zvijezde su sastavljene od najčistije materije, oblikom su sferične, kvantitetom velike, a pojavom male. Kvalitetom su svijetleće, raspršuju zrake, rađaju niže stvari, od Sunca primaju svjetlost. Priroda pak Sunca jest grijati i polako isušivati. Osim toga, Sunce je izvor životne moći, kao što je, po Ptolemeju, Mjesec izvor prirodne moći. Sunčevom svjetlošću ugrijano sjemenje prima snagu. Vuče hranu iz zemlje i rađa plodove. Isto tako u ljudskim i u životinjskim tjelima. Mjesec više hrani tjelesne tekućine, a Sunce potpomaže kretanje i osjetilo. Sunce ima, osim dnevnoga i jedno drugo kretanje, koje stvara promjene ljeta i zime mijenjajući duljine dana i ono je upravljač one prve i najbrže vrtnje, a prikladno se zove kretanjem Sunca. To se kretanje odvija kad se krug Sunca, nasuprot prvom kretanju, lagano uspinje od zapada prema istoku, pod određenim krugom koji Aristotel naziva kosim krugom, Grci zodijak, a Latini znakonoša. Zbog različitosti zodijaka, Platon je mislio da je svijet svezan i skupljen u obliku slova χ . Priča se da je Arhimed, da bi spoznao zodijak, zgodno izradio samokretne makete nebeskih kretanja, daka-

orbes aptissime fabricasse, contra quorundam insultantium sententiam: ac iuxta eos, oculis hos motus subiecisse. Sphaera vero in qua sol motum diurnum perficit, eidem est concentrica. Et quoniam sol in zodiaco non conficit
5 utramque medietatem aequali numero dierum, rectissime Geometras, quasi sculpere tres partiales orbes, in tota sphaera solis: qui etsi tales reipsa non sint, petulantia tamen Averrois et aliorum tollenda est. Manifeste enim apparet, planetarum diametrum alias maiorem, alias minorem cerni:
10 et nunc propiores esse terrae, nunc longius ab ea secedere. quod non fieret, si concentrici essent. Item Geometrae tales sculpturas non statuunt in coelo, sed erudite causas motuum ostendunt. Itaque ostendat Averroes leges motuum concinniores, ex quibus computatio vera institui possit.
15 PHIL. Praeter eas proprietates stellarum fixarum, alias quoque legi. Ultra id enim quod a sole sint illuminationum receptivae, sunt etiam tenebrarum expulsivae: quanto nox obscurior, tanto plus sui manifestativae: in praesentia solis sui occultativae, tempestatis et serenitatis concitativae,
20 viarum navigantium directivae: quanto coniunctiores, tanto in communi lucidiores, sed singulae minus apparentes: ut patet in Galaxia, claritate et quantitate differunt, et virtute. EPIST. Solis tractatio me remorata est, alias ego quoque easdem illas enumerassem. Sed cum tu in medium attuleris,
25 ego ad virtutem stellarum errantium redeo, et proprietatem universalem gentium. Itaque Saturni et aliarum stellarum vires constituuntur pro varietate aspectuum solis et lunae, quorum aspectus constitutionem variant aëris, secundum magis et minus, quorum totam potestatem quattuor
30 humores comprehendunt: ex quibus duo fecundi et vivifici, per quos omnia coalescunt et roborantur: econtra duo exitiales et detrimentosi, quibus omnia dissipantur et

ko, kao cjelovite krugove, protivno mišljenju nekih koji su mu se rugali. Pomoću tih maketa učinio je da se ova kretanja mogu vidjeti prostim okom. A sfera u kojoj Sunce izvodi dnevno kretanje njemu je koncentrična. I budući da Sunce
5 u zodijaku ne prelazi jednu i drugu polovicu u jednakom broju dana, veoma je ispravno da geometri režu tri parcijalna kruga u čitavoj sferi Sunca. Premda oni nisu takvi u samoj stvari, ipak treba osporiti drskost Averroesa i drugih. Naime, jasno se vidi da se razaznaje negdje veći, a negdje manji promjer planeta. Planeti su čas na većoj čas na manjoj
10 udaljenosti od Zemlje, što ne bi bilo da su oni krugovi koncentrični. Ipak, geometri ne utvrđuju takve plastične prikaze na nebu, nego učeno pokazuju uzroke kretanja. Stoga neka nam Averroes pokaže skladnije zakone kretanja po kojima se može ustanoviti istinit proračun.
15 Filomuz: Osim tih svojstava zvijezda stajačica, čitao sam da postoje i druga svojstva. Naime, povrhnica toga što primaju svjetlost Sunca, ujedno i odbijaju mrak. Koliko je noć mračnija toliko se više pokazuju. U nazočnosti Sunca su skrivene, rastjeruju oluju i potiču vedrinu, služe kao putokaz plovnim putovima. Što su bliže jedna drugoj, to su zajednički
20 svjetlije, ali su pojedine manje vidljive. Kako se vidi na Mliječnom putu, zvijezde se razlikuju jasnoćom, kvantitetom i vrsnoćom.
Epistemon: Izlaganje o Suncu zadržalo me, inače bih i ja to isto nabrojio. No budući da si ti to pokrenuo, ja prelazim na vrsnost lutajućih zvijezda i opće svojstvo rodova. Dakle, snaga Saturna i ostalih zvijezda utvrđuje se prema različitosti aspekata Sunca i Mjeseca. Njihovi aspekti mijenjaju ustrojstvo zraka, s obzirom na više ili manje. Čitavu njihovu moć
30 obuhvaćaju četiri tekućine, od kojih su dvije plodne i životvorne, preko kojih se sve hrani i dobiva snagu, a dvije protivne ovima, razarajuće i štetne, putem kojih se sve rasipa i umire. Naime, starina je prenijela da su dvije zvijezde do-

interficiuntur. Tradidit enim vetustas, beneficas esse duas
stellas, Iovem et Venerem, et praeter has Lunam: Saturnum
vero et Martem tradiderunt esse maleficos: Solem autem et
Mercurium, propter communem naturam effectus in
5 utramque partem habere, et accommodare suam naturam
ad eas stellas cum quibus sunt, tanquam medios. Per
proportionem quoque, vim stellarum humidiores femineo
sexui universaliter, perinde ac calidiores masculino
congruere. Quo fit, ut convenienter Lunam et Venerem
10 femineas stellas: Solem, Saturnum, Iovem et Martem
masculinas: Mercurium vero participem utriusque naturae
statuant. et stellas hanc sexuum vim recipere a positu quem
habent ad solem, salva propria qualitate, tum dynami
sumpta a signis et cardinibus, quorum singula condistinctas
15 habere vires. Et cum prorsus non aspiciant, omnino languidos
et imbecilles esse Ptolemaeus docet. Haec de proprietatibus
planetarum, qui nonnunquam dicuntur retrogradi,
nonnunquam progressivi, nonnunquam stationarii, prout in
epicyclis suis diversimode moventur, sufficiat dixisse. Venio
20 nunc ad alteram propositi partem, nempe proprietatem
universalem gentium: quae distinguuntur cum iuxta
parallelos et angulos, tum iuxta positum ad eclipticam et
solem. Congruunt quoque in singulis terrae tractibus
propriae humorum qualitates, et inclinationes ad signa. In
25 signifero quattuor triquetrae configurationes adverti solent:
quarum prima, ex Aquilone et Africo mixta, Borrolybico
subiecta, a Iove et Marte gubernatur. Secunda est Austrisolanu,
in ortu brumali, Notapelioti subiecta: regitur praecipue
a Venere et Saturno. Tertia, mixta ex Aquilone et Subsolano,
in ortu solstitiali, subiecta Borrapelioti: regitur
30 praecipue a Saturno, habetque socium gubernationis Iovem.
Quarta mixta ex Austro et Africo, in occasu, brumali, subiecta
Libanoto: regitur a Marte, habetque sociam Venerem. Hinc

bročiniteljice: Jupiter i Venera, a osim ovih još i Mjesec. A
smatralo se da su Saturn i Mars zloćudne zvijezde; Sunce i
Merkur da djeluju u oba pravca, zbog zajedničke prirode, i
da ta dva nebeska tijela kao posrednici prilagođuju svoju
prirodu onim zvijezdama s kojima jesu. Proporcionalno, 5
vlažnija sila zvijezda uopće odgovara ženskom spolu, kao
što toplija sila odgovara muškom. Iz toga proizlazi da su
primjereno Mjesec i Venera ženska nebeska tijela, a Sunce,
Saturn, Jupiter i Mars muška nebeska tijela. Merkura odre-
đuju kao dionika i jedne i druge prirode. 10
Zvijezde primaju ovu moć spolova iz položaja koji zauzimaju
prema Suncu, zadržavajući vlastitu kvalitetu, zatim preuzi-
manjem sile od znakova i kuća kojih svaki ima različite sile.
Kad nemaju nikakve aspekte, Ptolemej uči da su zvijezde
posve nedjelotvorne i slabe. Ovo je dovoljno rečeno o 15
svojstvima planeta, koji se ponekad nazivaju retrogradni,
ponekad progresivni, a ponekad stacionarni, ovisno o tome
kako se različito kreću u svojim epiciklima. Prelazim sad na
drugi dio izlaganja, naime, na opće svojstvo rodova. Oni se
20 razlikuju kako s obzirom na paralele i kutove tako i spram
položaja prema ekliptici i Suncu. Također se u pojedinim
dijelovima zemlje slažu vlastite kvalitete tekućina i sklonosti
znakovima. Obično se prate četiri trokutaste konfiguracije u
zodijaku. Prvom od njih koja je izmiješana iz Akvilona i Afrika
25 te podložna Borrolybicu, upravljaju Mars i Jupiter. Druga
pripada Austrisolanu, u zimskom izlasku, podložna je
Notapeliotu i njome osobito upravljaju Venera i Saturn.
Trećom, koja je pomiješana iz Akvilona i Subsolanu u ljetnom
izlasku, podložna Borrapeliotu, upravlja osobito Saturn, a ima
i Jupitera kao suvladara. Četvrta konfiguracija pomiješana je 30
iz Austru i Afrika, na zimskom zapadu, podložna je Libanotu.
Njom upravlja Mars, a kao družicu ima Veneru. Po tome se

terra nostra²⁹ distribuitur in quadrantes quattuor, accommodatos ad triangulorum numerum. Latitudo dividitur per lineam maris nostri, a freto Herculano ad sinum Issicum ducta, et deinceps ad ortum per montanum dorsum, quae linea aquilonarem partem ab australi separat. Linea vero ex Arabico sinu per Aegaeum pelagus, Pontum et Maeotidem paludem ducta, discernit orientem et occidentem. Ita fiunt quadrantes quattuor, iuxta trigonorum numerum: quorum primus Celticam, secundus Asiae partem australem, tertius magnae Asiae partem aquilonarem, quartus occidentalis Aetiopiae secundum Ptolemaeum dicitur. PHIL. Plus satis me reficis: sed liceat et mihi quaedam dicere de planetis. Legi siquidem aliquando quaedam huic proposito haud incommoda, dum Archimedes audirem, in haec verba: Saturnus, quo ad nos, est remotissimus: frigidus et siccus, quo ad effectum: sicut in aliis Planetis, ex eius vicinitate Solis calor remittitur: ex eius coniunctionem cum Iove, clarior redditur, cum naturaliter sit pallidus. Nocivus est: et ipso dominante tantam habet virtutem, ut si influat inferiora, fetus nascatur mortificatus et debilis: plusque nocet retrocedendo, quam procedendo. Moratur in quolibet signo 30 mensibus. ex quo sequitur, quod cursum suum implet 30 scilicet annis. Iuppiter est clarus, et quasi adinstar lactis candidus: in qualitatibus est bene temperatus, quia calidus est et humidus: in superiori parte suae absidis temperat malitiam Saturni: cum ascenderit in circulum Saturni, contrahit pallorem, licet sit clarus. In quolibet signo moratur per annum et ita complet cursum suum in duodecim annis. Mars calidus est, et siccus, et ideo nocivus: ex proprietatibus suis homines incitat ac provocat ad bellandum. Ex interpositione Veneris et Iovis, eius nocivitas reprimitur. Igneus apparet, et radiosus: in

naša zemlja dijeli na četiri kvadranta koji su udešeni prema broju trokuta. Širina se dijeli linijom našeg mora, koja vodi od Herkulova tjesnaca do Isičkog zaljeva te zatim do istoka preko planinskih leđa, onom linijom koja dijeli sjeverni dio od južnog. A linija koja vodi iz Arapskog zaljeva preko Egejskog mora, Crnog mora i Azovskog mora dijeli istok i zapad. Tako nastaju četiri kvadranta, prema broju trokuta. Od njih se prvi, po Ptolemeju zove keltski dio, drugi južni dio Azije, treći sjeverni dio velike Azije, a četvrti kvadrant dio zapadne Etiopije.

Filomuz: Okrepljuješ me i više nego dovoljno, no neka i meni bude dopušteno nešto reći o planetima. Dakle, dok sam slušao Arhimeda, jednom sam pročitao nešto što je vrlo korisno za ovu temu ovim riječima: Saturn je s obzirom na nas najudaljeniji, što se tiče njegovoga učinka, hladan je i suh. Kao i kod drugih planeta u njegovoj blizini, Sunčeva se toplina povlači. Kad je u konjunkciji s Jupiterom, postaje sjajniiji, premda je po prirodi blijed. Saturn štetno djeluje, pa kad je dominantan, posjeduje takvu vrsnost da se, ako utječe na niži svijet, rađaju mrtvi i nakazni plodovi. Štetniji je kad je retrogradan nego kad je progresivan. U svakom se znaku zadržava 30 mjeseci. Iz toga slijedi, dakle, da u 30 godina dovršava putanju. Jupiter je sjajan i bijel poput mlijeka. U kvalitetama je veoma umjeren jer je topao i vlažan. U višem dijelu svoje apsida ublažava Saturnovu zloću. Kad se popne do Saturnova kruga, dobiva bljedilo, premda je sjajan. U svakom znaku zadržava se godinu dana, tako da svoju putanju ispunjava za 12 godina. Mars je topao i suh, pa je stoga štetan. Poradi svojih svojstava potiče i priziva ljude na ratovanje. Zbog toga što se nalazi između Venere i Jupitera, potisnuta je njegova štetnost. Pojavljuje se kao vatren i pun zraka. U svakom znaku zadržava se 40 dana.

²⁹ corr. ex: ter nostra; K: terra nostra

quolibet signo moratur quadraginta diebus. Sol dicitur decies maior est terra: at secundum Ptolemaeum, CLX vicibus maior est terra. Calidus et luminosus, eclipsim patitur, communis est omnibus, nube celatur. solus per se
5 lucet, quod nulli sideri magis competit: unde et nomen accepit. stellas illuminat: et tamen eas per praesentiam suam, apparentia sui luminis privat. medius est planetarum: odiosus aegris oculis, sed amabilis puris. tempora distinguit: locis immundis non inquinatur. testea consolidat,
10 gelida resolvit: flores aperit, fructus maturat, corpora diaphana penetrat, non quiescit, visum retundit, vapores elevat, hemisphaeria vicissim perlustrat appropinquans nobis, aestatem facit: recedens vero, hyemem efficit: oculus est mundi. In quolibet signo moratur 30 diebus et 10 horis:
15 cursum per annum facit motu proprio, sed diem perficit motu primi mobilis. Venus est lucifer, calidus et humidus: malitiam Martis temperat. semper comitatur solem: sed cum praecedat, dicitur Lucifer: quando sequitur, dicitur Vesper. colorem habet candentem et refulgentem, electro
20 similem. inter sidera plus splendet: complet cursum suum in 348 diebus. Mercurius semper cum sole graditur, nunquam ab eo plus 30 gradibus distans: colorem habet radiantem: raro propter vicinitatem solis cernitur. eloquentia sub ipso est, aquis dicitur dominari, et praeesse
25 seminibus. cursum complet 338 diebus. Luna noctem illuminat, lumen mutat: augmentum patitur, et detrimentum. infima est inter planetas: eclipsim patitur et efficit, maculas habet, propter coniunctionem eius, quam cum inferioribus habet. item corniculata interdum apparet: ex
30 eo quod pars eius illuminata, a nobis absconditur. item Regina coeli appellatur: Sol enim tanquam medius planetarum, participat omnes proprietates omnium, et eas ad lunam cum lumine suo transmittit: ipsa vero luna quaecunque a sole sicut recipit, ita influit. Unde quia per eam

Kaže se da je Sunce deset puta veće od Zemlje, a po Ptolemeju 160 je puta veće od Zemlje. Sunce je toplo i svijetleće, trpi pomrčinu, svima je zajedničko i biva sakriveno oblakom. Jedino svijetli samo po sebi, što nije svojstveno ni jednom drugom nebeskom tijelu; po tome je i dobilo ime.
5 Osvjetljuje zvijezde, no ipak ih svojom prisutnošću lišava pojavnosti njihova svjetla. U središtu je planeta. Mrsko je bolesnima, ali drago čistim očima. Razdvaja godišnja doba. Sunce nije zaprljano nečistim mjestima. Zemljano utvrđuje, a ledeno rastapa. Otvara cvijeće i plodove čini zrelima,
10 prodire u prozirna tijela, ne miruje, oslabljuje vid, uzdiže pare, naizmjenice osvjetljuje hemisfere. Kad nam se približuje, stvara ljeto, a kad se udaljuje, stvara zimu. Oko je svijeta. U svakom znaku boravi 30 dana i 10 sati. Godišnju ophodnju čini vlastitim kretanjem, ali dan stvara kretanjem
15 prvoga pokretljivog.

Venera je svjetlonosna, topla i vlažna. Ona ublažava Marsovu zloću. Uvijek prati Sunce, no dok mu prednjači, zove se Danica, a kad dolazi iza njega, Večernjača. Ima svijetleću i blješteću boju, sličnu jantaru. Među zvijezdama svijetli najjače. Svoju putanju ispunjuje u 348 dana. Merkur se uvijek kreće sa Suncem i nikad od njega nije udaljen više od 30 stupnjeva. Ima sijevasu boju, rijetko se opaža zbog blizine Sunca. Pod njegovim je utjecajem rječitost. Kaže se da gospodari vodama i da zapovijeda sjemenjem. Svoju putanju
25 ispunjava u 338 dana. Mjesec osvjetljuje noć i posuđuje svjetlo. Trpi rast i padanje, najniži je među planetima, trpi i stvara pomrčinu, pjegast je zbog svoje povezanosti s nižim. Ponekad se pojavljuje rogat, zbog toga što nam je skriven dio koji je osvjetljen. Zove se i kraljica neba. Naime, Sunce, kao središte
30 planeta, ima udjela u svim osobinama svih planeta i te osobine sa svojom svjetlošću šalje do Mjeseca. A sam Mjesec kako od Sunca prima, tako i utječe na niže. Stoga, budući da na taj način, preko Mjeseca, primamo vrsnosti planeta, on

tali modo virtutes planetarum recipimus, merito Regina
coeli vocatur. His visis patet, quod quando Luna primo
incenditur, optimum est semina iacere: quia tunc virtutes
planetarum, quas inferioribus influit, incipit colligere.
5 Frigida est, et humida: solem praecedens minuitur, sed eun-
dem sequens crescit, et ideo elongatur. Accessus et recessus
maris per eam causatur. Signa autem zodiaci quolibet mense
percurrit. hactenus Archimedis verba retuli, paucis
quibusdam adiectis ex Ptolemaeo: quae ideo recensere erat
10 opportunum, quia brevius perstringi vix possunt. EPIST. Ego
ista eadem et apud Albertum ad verbum vidi: quae et ego
proposueram adducere, sed brevius et dilucidius sane non
potuissem. Ideo haec etiam si aliena sint, nostro tamen
proposito quia deserviunt, et gratissima mihi, et nostrae
15 religioni sunt acceptissima. Sed ut rem brevi filo comple-
ctaris, quid ex hoc Astronomiae et Sphaerico genere spectare
debeas, intellige. Quod coeli conversionem suspicit, ortus,
obitus, motusque siderum, axes, polos, cardines, hemi-
sphaeria, circulos, septentrionalem, solstitialem, aequino-
20 ctialem, brumalem, australem, signiferum, lacteum,
meridianum, finitorem, coluros, signaque vel duodecim, vel
cum suis gestaminibus quinque et triginta: quae quibus
orientibus aut occidentibus, orientur et occidunt, quae trans-
versa, quae recta, quae vel austrina vel septentrionalia, quae
25 stellae matutinae, quae vespertinae, quae occiduales, quae
absconsa, quae recurrentes, quae stationariae, quae sit
epicyclorum, quae latitudinum, quaeve altitudinum ratio:
quae cui syncentrica, vel eccentrica, quae facies, quae
magnitudines, qui Lunae ad solem schematismi, ut
30 intermenstrua, edita, nova, cornicularis, dividua, praetu-
mida, plenaque sit toties repetita vice: quae forma terrae,
quae mundi inclinatio, quae umbrarum varietas: quae
temporum, quae dierum ratio, quot climata et zonae: qui
vocentur Antoeci, qui Perioeci, quique Antipodes: unde

se s pravom zove kraljica neba. Razvidjevši ovo, jasno je da
je najbolje bacati sjeme onda kad se Mjesec prvi put zasjaji,
jer tada počinje skupljati vrsnosti planeta koje potom ulijeva
u niži svijet. Hladan je i vlažan, a kada dolazi prije Sunca,
tada se umanjuje, no kada ga slijedi, tad raste i zato se 5
produžuje. Mjesec uzrokuje plimu i oseku. Znakove zodijaka
prelazi svakog mjeseca. Eto, dovde sam iznio Arhimedove
riječi (dodavši i neke Ptolemejeve) koje je bilo prikladno
navesti zato što jedva da se i mogu dodatno sažeti.
Epistemon: Isto to ja sam od riječi do riječi vidio i kod Alberta. 10
I to sam nakanio navesti, no kraće i jasnije ne bih mogao.
Dakle, premda je ovo tuđe, ipak mi je veoma drago jer služi
našoj temi i veoma je prikladno za našu religiju.
No da stvar ukratko obuhvatiš, shvati ono što moraš proma-
trati s ovog područja astronomije i sferike. Ono što se odnosi 15
na okretanje neba jesu: izlasci, zalasci i kretanja nebeskih tijela,
osi, polovi, kuće, hemisfere, krugovi, sjever, solsticij, ekvino-
cij, zima, jug, zodijak, mliječni put, meridijan, horizont, koluri i
nebeski znakovi: ili njih dvanaest ili njih 35 sa svojim ukrasima.
Pri izlasku i zalasku što izlazi i zalazi, što je koso, što je ravno, 20
što je južno, što je sjeverno, koje su jutarnje zvijezde, koje
večernje, koje zalaze, koje su skrivene, koje su one koje se
vraćaju, koje su stajačice, koji je razlog epicikala, koji širina ili
koji je razlog visina. Što je komu koncentrično ili ekcentrično,
što je oblik, što su veličine, koji shematizmi Mjeseca prema 25
Suncu čine da se toliko puta ponavlja npr. mlađak, visok, nov,
rogat, polovičan, nabreknut i pun, toliko puta ponovivši
promjenu. Koji je oblik zemlje, kakav je nagib svijeta, koja je
različitost sjena, koji je razlog godišnjih doba i dana. Koliko
ima klimatskih područja i zona? Koji se zovu anteci, koji 30
perijeci, koji antipodi? Po čemu čak i seljaci, liječnici i prirodni

etiam agricolae, gubernatores, medici, physici, ventos,
imbres, aestus, pestilentia, terraemotusque praenoscant.
PHIL. Ego quoque eandem Epilogi rationem olim legi apud
Papponem, unde et Politianus desumpsit. Si itaque placet
5 adhuc indiscussam quandam particulam paucis audire, cum
videam te quasi pertaesum, dicam ego: tu vero adverte, si
bene sentiam, necne. Vidi Platonem in Timaeo de eadem
materia, forma, et qualitatum concretione, ac de confuso illo
elementorum in materia ordine: et Aristotelem, qui ipsa ab
10 aeterno seiuncta et distincta esse docet. et memini me
legisse, ignem sub lunari globo nullum esse, sed aërem
ignitum, οὐκ ἔστι πῦρ, ἀλλὰ ἀήρ πυρώδης. hunc esse se-
cundum naturam figura pyramidalem: sicut quoad situm
rotundum, aërem octedrae figurae, aquam icosedrae, et
15 terram quadratam. Haec sunt quidem initia, sed corporum
concretorum tantum, contra Anaximenem et Thaletem: et
quatenus virtute, ac non reipsa insunt corporibus: quorum
qualitates omnino incorporeae, et nihil aliud quam
accidentia quaedam naturalia esse dicuntur. Quapropter
20 secundum Albertum, ignis proprietates est consumere,
incinerare, ac in similitudinem suam sibi appropinquantia
connectere. Motum facit de centro ad circumferentiam: ardet
et lucet in materia aliena, sed non in sua sphaera. Inferiora
reducit ad superiora, quia resolvit terrea in aquosa, aquosa
25 in aerea, aerea in se. Mollificat dura, et indurat mollia:
subtiliat, ut patet in resolutione glaciei: et condensat lutum.
depurat, ut in auro: et corrumpit, sicut ea quae consumit:
frigefacit per accidens, ut patet in aceto. Est et penetrativus,
communicativus et divisivus. Item, in sphaera sua non
30 relucet, quia compactus non est: nullum enim corpus
διάφανον lucet, sed potius est illuminabile. Si autem ignis
in sphaera sua compactus esset, eclipsaret omnes stellas,
quae supra illum sunt. Lucet vero hic apud nos propter
materiam coadunatam, in qua est. Et hoc patet, quia can-

filozofi predviđaju vjetrove, kiše, vrućine, epidemije i
potrese?

Filomuz: I ja sam isto obrazloženje *Epiloga* jednom proči-
tao kod Papa, odakle ga je uzeo i Policijan. Dakle, ako je zgo-
dno ukratko čuti još neki neraspravljani djelićak rasprave, 5
jer, vidim, kao da ti je dosadilo, ja ću reći, a ti pazi mislim li
dobro ili ne. Vidio sam da Platon raspravlja u *Timeju* o onoj
istoj materiji, o formi i združivanju kvaliteta i o onom
neuređenom poretku elemenata u materiji, a vidio sam i
Aristotela koji uči da je materija oduvijek odvojena i raz- 10
zlučena. Sjećam se da sam također čitao da nema vatre ispod
Mjesečeve kugle, nego da je ondje samo vatreni zrak *ouk*
éstin pyr, allá aér pyródes. Taj je vatreni zrak po prirodi
piramidalan, a s obzirom na položaj kružan. Zrak je oktae- 15
dar po obliku, voda ikosaedar, a Zemlja kvadrat. Ovo su
počela, ali samo sastavljenih tijela, suprotno mišljenju Ana-
ksimena i Talesa. I po tome su samo vrsnošću, a ne s obzirom
na samu stvar prisutna u tijelima, njihove su kvalitete,
naime, posve bestjelesne i kaže se da i nisu ništa drugo nego 20
neke prirodne akcidenције. Zbog toga je, po Albertu, svo-
jstvo vatre trošiti, pretvarati u pepeo i vezati ono što joj je
blizu u ono što je njoj slično. Kreće se od centra prema obodu.
Gori i svijetli u tuđoj materiji, ali ne u svojoj sferi. Niže
povlači prema višem, jer otapa zemljano u vodeno, vodeno 25
u zračno, a zračno u sebe. Tvrdo omekšava, a mekano
otvrđuje. Ona profinjuje, kako se vidi pri otapanju leda.
Zgušnjava blato, očišćuje kao u zlatu i razara, kao ono što
proždire. Akcidentalno se hladi kao što se vidi kod octa.
Vatra je, nadalje, prodorna, povezuvačka i dijeleća. Isto tako,
u svojoj sferi ne svijetli, jer nije čvrsto sastavljena. Naime, 30
ni jedno *diáphanon* tijelo ne svijetli, nego može biti
osvijetljeno. A kad bi vatra bila čvrsta u svojoj sferi,
zamračila bi sve zvijezde koje su iznad nje. A ovdje kod nas

vatra

dela candelae opposita umbram facit. Aër est subtilis, mobilis, perspicuus: per inspirationem et respirationem, caloris cordis temperativus. decoratur volatilibus. locus est impressionum, mansio spirituum damnatorum: et est alterabilis, subtilis, levis, atque rarus: non lucet, sicut nec aliquod corpus $\delta\iota\acute{\alpha}\phi\alpha\nu\omicron\nu$, sed est illuminabilis. PHIL. Dicebas aërem proprie locum esse impressionum. id vero edissere: perutile enim erit. EPIST. Licet omnes, quantumvis diversas, ignitarum exhalationum formas, quaeque frequenter cerni possunt, unam habere originis suae causam et materiam, attractuque ignis superioris in suprema regione aëris, non eo ascendentis, sed coeli motu aërem rarefactum inflamantis gigni existimemus: similiter aëreorum affectiones³⁰, secundum Astrologos, ex siderum motu nasci, Plinio testante, qui cuilibet stellae varias excitandarum tempestatum vires assignat, quemadmodum terrae multas venas e quibus et fontes et flumina et putei exoriuntur, arbitramur: tamen Peripateticorum schola, impressiones ipsas radiis solaribus attrahi ex terra atque aqua, tuetur: id vero aut exhalationem, aut vaporem aiunt: ex hoc nasci aqueas, ex illo igneas docent: ut cometes, quasi stella, exhalatio inflammata ex vicinitate ignis, comas luminis fundens, et significans mutationem regum, aut bella, aut pestilentias: ut corona, assus ascendens et descendens, nubes, nebula, caligo, ros, pruina, pluvia, nix, grando, tonitrua, iris, glacies, ventus, subsolanus, auster, aquilo, zephyrus, turbo, terraemotus, et similes impressiones omnes recipit ipse aër. Sed redeo ad tertium elementum, ipsam nempe aquam: cuius proprietates secundum Alexandrum, ut superius quoque dictum est, assignantur tales. quod super coelos elevatur, piscibus decoratur, tempestatibus subiicitur: omnes fontes et flumina ad mare continuantur, ad locum

³⁰ corr. ex: effectiones; K: affectiones

svijetli zbog dodane materije u kojoj jest. I ovo je vidljivo jer svjetiljka zasjenjuje svjetiljku koja joj stoji nasuprot. Zrak je profinjen, gibljiv i proziran. Udisanjem i izdisanjem upravlja toplinom srca. Ukrašen je letećim životinjama. Mjesto je prirodnih pojava i prebivalište osuđenih duhova. Zrak je promjenjiv, lagan, nježan i rijedak, ne svijetli, kao ni jedno *diáphanon* tijelo, nego može biti osvijetljen. Filomuz: Rekao si da je zrak u pravom smislu mjesto prirodnih pojava. No to mi objasni jer će biti od koristi! Epistemon: Premda smatramo da svi oblici, koliko god bili različiti, vatrenih isparavanja, koji se često mogu opaziti, imaju jedan uzrok svoga podrijetla i jednu materiju te nastaju privlačnom silom gornje vatre na najviši predio zraka - ne na taj način da se zrak tamo uzdiže, nego tako da kretanjem upaljenog neba zrak postaje rijedak - slično mislimo da zračne pojave nastaju, po astrolozima, kretanjem zvijezda; to potvrđuje i Plinije, koji označuje svakoj zvijezdi različite sile podizanja oluja, kao i zemlji mnoge žile, iz kojih proizlaze izvori, rijeke i potoci; ipak peripatetička škola drži da su same prirodne pojave povučene Sunčevim zrakama iz zemlje i vode. A to je, kažu, ili hlapljenje ili isparavanje; poučavaju da iz isparavanja nastaju vodene pojave, a iz hlapljenja vatrene, kao npr. komet, koji je kao zvijezda, hlapljenje upaljeno zbog blizine vatre te razlijeva zrake svjetlosti i označuje promjenu kraljeva ili ratove ili kužne bolesti; kao npr. korona, kao para koja se uzdiže i spušta, kao oblaci, magla, dim, rosa, mraz, kiša, snijeg, tuča, grmljavina, duga, led, vjetar istočnjak, jugo, sjevernjak, zapadnjak, vihor, potres; i sve slične pojave prima sam zrak. No vraćam se na treći element, naime na samu vodu. Po Aleksandru, kao što je gore rečeno, naznačene su ove njene osobine: uzdiže se povrh neba, ukrašena je ribama, podložna je olujama. Svi izvori i rijeke nastavljaju se k moru, vraćaju se na mjesto odakle su potekli. Zraku

voda

unde venerunt revertuntur. Aëri praebet informationem, volatiliū ornamentum, et vegetabiliū nutrimentum: et optime est terminabilis termino alieno, sed minime termino proprio. Corpus est διάφανον, omnibus est communis, in
5 chrystallum congelatur, irim in nubibus causat, sordes purgat, hortos irrigat, febricitantes sua frigiditate et humiditate delectat, naves vehit, lumen recipit, ad suum principium recurrit, loca vacua subit, lapides cavat, ignem
10 Dei cessit, de latere Christi fluxit: hanc Christus in vinum mutavit, ac de ipsa baptismi materiam ordinavit. Terra inter alia elementa est infima, nigra, magis despecta, ponderosa, rotunda, elementis aliis circumdata: mater fructuum, radix plantarum, nutrix animalium, aedificiorum fundamentum,
15 mortuorum receptaculum, machinae mundanae centrum, concludit in se infernum: frigida, sicca, opaca, corporis humani materia: servat metalla, centro tenetur, motu ex vaporibus inclusis concutitur, herbis et floribus arboribusque suis albet ac decoratur. Circa eam motu circulari
20 coelum cum sideribus volvitur, ab hominibus et iumentis calcatur. horum quaedam terrae competunt, secundum esse suum: quaedam secundum situm, quaedam secundum contemptum, quaedam secundum ornatum, quaedam secundum utilitatem. Haec quandoquidem plurimum ad
25 veram notitiam elementorum conducunt, volui ad verbum ex Alexandro recitare, ut brevitati consulerem. PHIL. Non est quod te excuses, Epistemon: saepe enim apud Plinium, aliunde etiam integra capita descripta reperies. Quid si eadem ex diversis, sicut Alexander, corrasisses? diversas
30 quidem voces, at illud idem produxisses. Sed vellem, ut de impressionibus numeratis nonnihilo confabularer. audivi enim olim Speusippum hac de re graviter disceptantem cum Pontico. EPIST. Sufficiat pro isto conventu, haec narratorie et obiter quasi attigisse: ac potius properandum est ad

7
pruža oblikovnost, ukras je pticama i hranitelj biljaka. Vrlo se dobro može ograničiti tuđom granicom, no nikako i svojom vlastitom. Tijelo je *diáphanon*, svima je zajednička, leđi se u kristal, u oblacima uzrokuje dugu, čisti prljavštinu, natapa vrtove, a one koji imaju groznicu veseli svojom
5 hladnoćom i vlažnošću, vozi lađe, prima svjetlost, vraća se k svom počelu, ulazi u prazna mjesta, izdubljuje kamenje, gasi vatru. Nekoć je očistila svijet, povukla se pred Božjim narodom na Crvenom moru, potekla je iz Kristova boka. Krist ju je promijenio u vino i iz nje načinio materiju krštenja.
10 Zemlja je među drugim elementima najniža, crna, prilično prezrena, teška, okrugla i okružena drugim elementima. Zemlja je majka plodova, korijen biljaka, hraniteljica životinja, temelj građevina, prihvatilište mrtvih, središte svjetskog stroja. U sebi zatvara podzemlje. Hladna je, suha,
15 sjenovita, materija ljudskog tijela, čuva kovine, drži se središta. Trese se zbog kretanja iz zatvorenih isparavanja. Bjelasa se i okićena je svojim travama, cvijećem i drvećem. Oko Zemlje se u kružnom kretanju okreće nebo sa zvijezdama. Gaze je ljudi i stoka. Nešto od ovoga pripada zemlji
20 po njezinu bitku, nešto po njezinu položaju, nešto po preziru, nešto po uresu, a nešto po korisnosti. Budući da ovo ponajviše dovodi do istinita poznavanja elemenata, htio sam to doslovno izložiti iz Aleksandrova teksta da bih se pobrinuo za kratkoću izlaganja.
25 Filomuz: Epistemone, nema potrebe da se ispričavaš. Naime, često ćeš i kod Plinija pronaći čak cijela poglavlja koja je prepisao od drugih. Što onda da si i isto to skupio iz različitih izvora, kao što je i Aleksandar? Imao bi, doduše, različite riječi, ali stvorio bi ovo isto. No želio bih da ponešto popričamo i o nabrojenim pojavama. Naime, čuo sam jednom za Speuzipa kako se teško prepire o toj stvari s Pontikom.
30 Epistemon: Neka bude dovoljno za ovu priliku dotaknuti to kao usput i kroz pripovijest. Bolje bi bilo požuriti k

Zemlja

altiora, unde cognoscere possis nostrae religionis scientiam. Institui enim de Philosophia peculiare libros, quos tandem lectione ipsa consequi facile poteris³¹. illud tamen praeterire nolui, nempe de Metallorum generatione esse, qui diversas
5 opinioniones tueantur, cum tamen altera alteram declaret. Quod enim Plato more Pythagoreorum, metalla fusiles aquas in Timaeo nominavit: hoc Aristoteles est secutus, dum duo exhalationis genera, aridum et humectum, ad modum Platonis, qui humorem crassum et viscosum posuit,
10 existimavit. idem Theophrastus, Peripatetici, et Academici omnes sequuntur. Unde quidam dissensionem Alchymistarum colligunt, sed nulla est. Idem quippe Alchymistae sulphure, quod illi arido et sicco: idem argento vivo, quod illi humido aut viscoso, quemadmodum vino rubeo sanguinem designant. Quodque Alchymistae, deficiente sulphure alia metalla, praeter aurum, prodire asserunt, non
15 excludunt in aliis metallis: sed non sic abundare, ut in auro, docent. Nec inde reprehendendi et insani habendi sunt Chymistae, quod coelestium motuum virtutes, et siderum
20 vires peculiare metallis, et quae multum ad generationem metallorum conducant, posuerint: quandoquidem ad eorum ortum communiter non modo teporem et humiditatem terrae, sed coeli quoque temperationem necessariam esse scimus. quod patet, dum inferiora a superioribus regi
25 consideramus. Praeterea non turberis quosdam furere, ac exquisitius quid dicere velle, dum duas illas efficientes causas ab Aristotele traditas, calidum et frigidum ponunt, eisque tanquam materiam subiici siccum et humectum atque viscosum asserunt: quia per calorem siccum et aridum, et

³¹ Umetnuto u K: et inde in primis intelligere, quomodo Astrologia iudiciaria, vana sit, et Catholicae religioni repugnet. Alias Astrologia extra divinationem Astronomiae iungitur. Divinatricem vero, quam veteres Genethliologiam vocant ius tam Civile, quam Canonicum damnat: impugnat Augustinus, execratur Chrysostomos, ridet Basilius: licet multos hodie habeat amatores.

višeću odakle bi mogao spoznati znanost o našoj religiji. O filozo-fiji sam priredio posebne knjige, koje već samim čitanjem lako možeš slijediti.¹² Ipak nisam želio mimoći da postoje različita mišljenja o rađanju metala, iako jedno mišljenje razjašnjava drugo.

Naime, što je Platon u *Timeju*, na način pitagorejaca, nazvao metale rastopljenom vodom, to je slijedio Aristotel kad drži da postoje dvije vrste isparavanja, suho i vlažno, poput Platona, koji je ustvrdio gustu i ljepljivu tekućinu. Isto su slijedili Teofrast, peripatetičari i svi akademici. Odatle neki izvode neslaganje alkemičara koje zapravo i ne postoji. Naime, alkemičari zovu sumporom isto ono što oni suhim i usahlim, a živom zovu isto ono što oni označuju vlažnim i ljepljivim; baš kao što alkemičari nazivaju krv rumenim vinom. I što alkemičari tvrde da se, kad nema sumpora, izlučuju drugi metali, osim zlata, ne isključuju to nepojavljivanje kod drugih metala, nego poučavaju kako nije tako izričito kao kod zlata. Zbog toga se ne smije predbacivati kemičarima niti ih smatrati ludima jer su utvrdili svojstva nebeskih kretanja i posebne sile nebeskih tijela svojstvene metalima i ono što mnogo pridonosi rađanju metala; kad znamo općenito da je za njihov nastanak nužna ne samo toplina i vlažnost zemlje nego i prava mjera neba. A to je jasno, čim se sjetimo da viši svijet upravlja nižim. Osim toga, ne uznemiruj se ako neki bjesne i žele reći nešto mudrije dok postavljaju ona dva
5
10
15
20
25

¹² Dodano u K: /Možeš/ zatim prije svega razumjeti kako je prosuđujuća astrologija isprazna i koliko je suprotna katoličkoj vjeri. Inače, astrologija odvojena od proricanja povezuje se s astronomijom. A proročku astrologiju, koju stari zovu genethliogija, osuđuje i civilno i kanonsko pravo, napada je Augustin, proklinje Hrizostom, ismijava Bazilije, premda je mnogi danas vole.

per frigus humor et viscositas designari potest. Idem prorsus Platonis, Aristotelis, Theophrasti, Plinii, et Agricolae de ortu lapidum est sensus, cum metallis: nisi quod haec plus humoris, illi siccitatis habeant, minimeque fundi possint:
5 illius praeterea succus in terrae venis inclusus, familiari sibi alimento, hoc est, sicca exhalatione, ut Aristoteli placet, augetur, aliturque. PHIL. Quandoquidem impressionum ulterio-
10 rem tractationem distulisti, proximum mihi videtur, ut ad stirpium et animalium devenias examen. EPIST. Maxime proprium stirpium, secundum Platonem, Aristotelem, Theophrastum et Galenum est, ut ab interna natura, velut ab anima gubernentur, illamque habeant ceu ultimum sui principium: ita tamen, ut anima vegetatrice duntaxat sint praeditae, qua alantur, augeanturque. Nec Plato reprehendendus est, quod eas animalia vocare non sit veritus: iis siquidem facultatibus, quae communes ipsis sint cum animantibus, constant. quod et Galenus in libris de placitis Hippocratis et Platonis sentire videtur. Iisdem quoque has quattuor, quas animalibus facultates attribuit: nempe attractricem, retentricem, alteratricem, et expultricem. Unde voluptatis ac doloris sensum quodammodo, in congruo alimento, vel capiendo, vel incommodo expellendo, habere videantur. PHIL. Videtur sane Aristoteles contra Platonem non iure agere, dum non animantes, sed participes duntaxat stirpes animae asserit: et quidquid anima constat, non esse animatum censet. EPIST. Ceterum ad naturam recte cognoscendam omnium animalium, praesertim perfectorum, has omnes vires animae, aut aliquas earum, illis inditas esse oportet: motricem, vegetatricem, altricem, auctricem, sensitricem: quorum primam causam efficientem extitisse Deum, non est dubitandum. Secundum vero praescriptum illud, et

kao toplina, a vlažnost i ljepljivost kao hladnoća. Platon, Aristotel, Teofrast, Plinije i Agrikola upravo isto misle o nastanku kamenja kao i o nastanku metala. Osim što metali imaju više vlage, a kamenje više suhoće, kamenje se teško može rastopiti. Osim toga, sok kamenja uključen u zemljine žile uvećava se i hrani, kako Aristotel tvrdi, sebi domaćom hranom, tj. suhim isparavanjem.

Filomuz: Budući da si odgodio raspravu o pojavama, čini mi se da je najbliže da prijedeš na istraživanje o biljkama i životinjama.

Epistemon: Biljkama je najviše svojstveno, po Platonu, Aristotelu, Teofrastu i Galenu, da njima upravlja unutarnja priroda koja im je kao duša i da nju posjeduju kao krajnje svoje počelo; no ipak tako da su obdarene isključivo vegetativnom dušom kojom se hrane i rastu. Ne treba koriti Platona što se nije bojao nazvati ih bićima s dušom, sastoje se, naime, od onih svojstava koja su im zajednička s duševnim bićima. Čini se da je to i Galen mislio u knjigama o mnijenjima Hipokrata i Platona. Biljkama je, kao živim bićima, pripisao četiri svojstva: naime, svojstvo privlačenja, čuvanja, mijenjanja i odbijanja. Čini se da odatle imaju na neki način osjećaj užitka i boli pri uzimanju prikladne hrane, ili pri odbijanju neprikladne hrane.

Filomuz: Čini se uistinu da Aristotel ne govori s pravom protiv Platona kad tvrdi da biljke nisu duševna bića, nego da imaju samo udio u duši i dok smatra da nije ujedno dušom prodahnuto biće sve što god se sastoji od duše.

Epistemon: Inače, za ispravnu spoznaju prirode svih bića s dušom, osobito savršenih, potrebno je da u njima budu postavljene sve moći duše, ili barem neke od njih: moć pokretanja, pobudljivosti, hranjenja, uvećavanja i osjećanja: nema sumnje da je Bog bio njihov prvi eficientni uzrok.

biljke

vim ab eo rebus tributam, quae cum Basilio natura commode nuncupari potest. Mas autem et femina, quatenus solum semen conferunt, quod natura sive Deus fovet ac informat, potius instrumenta sunt censenda. PHIL. Non videtur mihi
5 incommoda Platonis animalium partio, quam³² in Timaeo quadripartitam ostendit. Nam Deus ad ideam mentis suae inspiciens, quattuor animalium genera produxit: Deos nempe iuniores, sive animos coelestes: volucres seu aëreas animantes: aquatiles, ac terrestres, cui non repugnat, si modo
10 congrue intelligatur, sententia in libris de Animalium generatione et Historia. EPIST. Fugienda quoque est opinio Empedoclis, et Anaximandri ceterorumque, quorum Plutarchus in libro de Philosophorum decretis copiosam facit mentionem, qui ab initio imperfecta fuisse, nec omnibus suis
15 partibus praedita asserunt. Quo fit, ut non minus detestandi sint Marcion Cerdo, Manichaei, fanaticique alii homines, in errores prolapsi, sanum et verum Platonis sensum depravantes. Principio itaque corpus hominis, praeter materiam communem elementorum, quattuor qualitibus constat: ut
20 Hippocrates, Plato, Galenus et Aristoteles testantur. ex quibus quattuor humores eiusdem plane naturae cum suis elementis, profluunt, et in corpore humano materiam agunt, ex qua idem conflatur. Unde solidiores quaedam particulae prodeunt, similes nempe, ut sunt primae portiones, ex
25 quibus membra fiunt, sicut cerebrum, nervus etc. quoniam similium sibi qualitatum concretioni respondent: et dissimilares, quae ex simplicib.[us] illis compositae dicuntur. Ex hisce particulis tota humani corporis moles construitur. Hinc constitutionum genera a Galeno novem asseruntur: unum
30 temperatum seu medium, in quo³³ omnes qualitates servant aequilibrium proportionis: octo imtemperta, in quibus

³² corr. ex: qua; K: quam

³³ corr. ex: media in qua; K: medium in quo

A drugo je pravilo to da je Bog dodijelio stvarima i silu koja se, po Baziliju, može nazvati prirodom. Muško pak i žensko, time što samo donose sjeme koje priroda ili Bog njeguju i oblikuju, bolje je da se shvate kao oruđe.

Filomuz: Čini mi se prikladnom Platonova četverodijelna
5 podjela osjetilnih bića koju pokazuje u *Timeju*. Naime, Bog, gledajući na ideju svog uma, stvorio je četiri vrste živih bića: mlađe bogove ili nebeske duše, ptice ili zračna živa bića te vodena i zemljana bića. Takvom se razmišljanju ne protivi,
10 samo ako se prikladno shvati, mišljenje izneseno u knjigama *O rađanju životinja* i *Povijesti životinja*.

Epistemon: Također treba izbjeći mišljenje Empedokla, Anaksimandra i ostalih, koje obilno spominje Plutarh u knjizi *O mislima filozofa*. Oni tvrde da su životinje u početku bile nesavršene i nisu bile obdarene svim svojim dijelovima. Iz
15 toga proizlazi da to više treba odbacivati Marciona, Cerdona, manihejce i druge fanatike koji, zapavši u pogreške, iskripljuju zdravu i istinitu Platonovu misao. Dakle, izvorno se ljudsko tijelo sastoji, osim od zajedničke materije elemenata, i od četiri kvalitete, kako dokazuju Hipokrat, Platon, Galen i
20 Aristotel. Iz tih kvaliteta proistječu četiri tjelesne tekućine, posve iste prirode sa svojim elementima i one u ljudskom tijelu predstavljaju materiju od koje tijelo nastaje. Odatle proizlaze neki čvršći dijelovi, naime korespondentni, kakvi su prvi dijelovi od kojih nastaju udovi, mozak i žile itd., jer
25 odgovaraju srastanju sebi sličnih kvaliteta; i oni nekorespondentni, za koje se kaže da su složeni iz onih jednostavnih dijelova. Od ovih dijelova ustrojena je cijela masa ljudskog tijela. Po tome je Galen odredio devet vrsta ustrojstava: jedno je ustrojstvo skladno ili sredina u kojoj sve kvalitete čuvaju
30 ravnotežu proporcija. Osam je ustrojstava neskladno, u kojima jedna ili dvije kvalitete prednjače pred ostalima. Od njih su četiri kvalitete jednostavne, tj. toplo, vlažno itd. i četiri

unum, duove, alia antecellunt: ex quibus quattuor simplicia, scilicet calidum, humidum, etc. item quattuor composita, scilicet calidum et siccum, calidum et humidum, frigidum et siccum, frigidum et humidum. Haec constitutionum genera, quomodo se habeant in humanis corporibus, licet nulli hominum sit notum, nec in aliquo inveniatur perfecta et temperata constitutio, tamen ego in eo libro quem de Sympathia et antipathia universi conscribam, quomodo id fiat, declarare enitar. PHIL. Profecto et legi et audivi: sed hunc modum quem declarare es pollicitus, nullibi potui consequi. quare Rei publ.[icae] humanaeque societati rem magnam et omni laude dignam praestabis. EPIST. Addam aliquid de piscibus: ii, quo ad collationem cum terrestribus animantibus, omnes natura frigidi et humidi sunt, ob vivendi rationem, et ob loci ac victus frigiditatem: atque minus habent sanguinis, quam animantia terrestria: ac corpore, propter maiorem humiditatem, qua constant, vastiore sunt, et ingenio rudiore ac hebetiore. Unde Plato in Timaeo, Pythagorae sententiam secutus, non praeter rationem ex hominum hebetissimorum genere ortum habere dixit, quos praeter motum ac vim vegetatricem et altricem, quinque sensibus praeditos, ac dormire, et stridorem quasi vocem quandam edere, constat viris revera doctis: et ego in eo libro aperte ostendam, contra Aristotelem, qui in libro De respiratione, pisces respirare negat, quod pulmone careant, quodque frigido admodum et exiguo sint sanguine, in quibus potissimum respirationem esse sitam vult. Nam et Plato in Timaeo, pisces respirationem, quamvis hebetiorem et exiguam, habere docet: idque per branchias fieri, Galenus lib.[er] 9. de Usu partium confirmat: sicut a maioribus piscibus, ut a balaenis, per fistulam capiti adiunctam, respirationem fieri declarat. PHIL. Pulcherrimae sunt istae, et arcae valde quaestiones: sed temporis iniuria pratereundae sunt. Et ego ratione

složene, tj. toplo i suho, toplo i vlažno, hladno i suho, i hladno i vlažno. Premda ni jednom čovjeku nije poznato na koji se način ove vrste ustrojstava ponašaju u ljudskim tijelima, niti se može u nekome pronaći savršeno i odmjereno ustrojstvo, ipak ću nastojati objasniti, u onoj knjizi koju sam napisao *O simpatiji i antipatiji cijelog svijeta*, na koji se to način zbiva.

Filomuz: Zaista sam i čitao i slušao, no ovakav način izlaganja kakav si obećao pokazati nigdje nisam mogao naći. Stoga ćeš ljudskoj državi i zajednici učiniti veliku stvar dostojnu svake hvale.

Epistemon: Dodat ću nešto o ribama. U usporedbi sa suhozemnim životinjama one su sve po prirodi hladne i vlažne, zbog načina življenja i hladnoće mjesta i hrane. Imaju manje krvi nego suhozemne životinje. Zbog veće vlažnosti od koje se sastoje, nezgrapna su tijela, a uma tupa i slaba. Po tome je Platon u *Timeju*, povodeći se za Pitagorinom mišlju, rekao, ne bez razloga, da ribe potječu iz roda najsirovijih ljudi: one, naime, po mišljenju zaista učenih ljudi, osim kretanja, vegetativne moći i moći hranjenja, imaju i pet osjetila; a i spavaju i ispuštaju umjesto nekoga glasa škrgutanje. A ja ću to i pokazati u onoj knjizi, protivno Aristotelu, koji u knjizi *O disanju* tvrdi da ribe ne dišu jer nemaju pluća, a krv im je vrlo hladna i slaba, a baš je u tome, smatra, smješteno disanje. I Platon, naime, u *Timeju* uči kako ribe dišu, iako prilično oskudno i slabo.

Galen u 9. knjizi *O upotrebi dijelova* tvrdi da disanje nastaje kroz škrge. Objašnjava da disanje nastaje, kao kod većih riba, npr. kod kitova, preko cijevi koja je spojena s glavom.

Filomuz: Veoma su lijepa i veoma tajanstvena ta pitanja, no moramo ih propustiti zbog vremena koje nemilosrdno prolazi. Ali ja sam zasad zadovoljan i autoritetom i ovim

autoritateque hac brevi, quo ad praesens, satior: donec suo tempore plura videro. Iam ad tractationem animae ut devenias, ordo poscit. EPIST. Animae vis est triplex: vegetativa, sensitiva, et rationalis. Prima, in alendo, 5 augendo, et gignendo continetur: altera, in quinque sensibus, sensu communi, phantasia, et memoria. tertia, in intellectu, qui actu dicitur, appellaturque Mens: et eo qui potestate, cuius partes opinio et διάνοια, quae nescio an recte cogitationis vocabulo (secundum Politianum) exprimitur. 10 Expeditio vero, inquit, in ratione voluntas, in sensibus aut iracundia est, aut libido. Nemesius autem sic in libro de Homine: Vis, inquit, animae triplex est, animalis, vitalis, naturalis. Primi generis mens, phantasia, ratiocinatio, memoria, cogitatio: tum opinio, sensusque particulares, et quin- 15 cunque motus ab electione proficiscuntur. Secundum genus in respiratione continetur, et pulsibus. Tertium vero in gignendo, nutriendo, augendo, continendo, transmutando, exercendo. Fit et illa divisio de partibus corporis, ut in cerebro ratio, ira in corde, cupiditas collocetur in iecore, quod 20 virtutibus est et vitiis commune seminarium. Itaque de anima Eulogus noster quoniam diffuse tractat, hic non immorabimur, dicemus tamen obiter. PHIL. Legi eum libellum, ubi quosdam duriuscule excipis: sed non praetereas hunc locum omnino intactum. EPIST. Essentiam 25 animae, atque naturam, diversa ratione considerarunt Philosophi. Plato enim animae essentiam appellat animum intelligibilem, numerorum naturae persimilem, magnoque partium suarum concentu quasi harmonia se moventem. Eam duplici essentia affectam³⁴: una Pythagorico more 30 individua, quam Plato intelligibilem: altera dividua, quam sensilem appellat. Aristoteles vero animae essentiam ἐντελέθειαν astruit: et Galenus animum ipsam corporis

³⁴ corr. ex effectam; K. affectam

kratkim izlaganjem dok se tome u dogledno vrijeme više ne posvetim. Redoslijed traži da sad skreneš na raspravu o duši.

Epistemon: Moć duše je trostruka: vegetativna, osjetilna i razumska. Prva moć sastoji se u hranjenju, povećavanju i 5 nastajanju. Druga je obuhvaćena s pet osjetila, općim osjetilom, uobraziljom i pamćenjem. Treća se sastoji od razuma koji se zove aktualnim i naziva se umom i od onoga koji je potencijalan i čiji su dijelovi mnijenje i diánoia, koja se, ne znam da li opravdano, izražava (prema Policijanu) riječju 10 mišljenje. Razlog djelovanja u razumu, kaže, jest volja, a u osjetilima ili bijes ili požuda. Nemezije pak u knjizi *O čovjeku* ovako kaže: Sila duše je trostruka: animalna, vitalna i naravna. Prvom rodu pripadaju um, uobrazilja, zaključivanje, pamćenje i mišljenje; zatim dolaze mnijenje, pojedinačna 15 osjetila i bilo koja kretanja do kojih dolazi izborom. Drugi rod obuhvaća disanje i otkucaje. Treći rod iskazuje se u rađanju, hranjenju, uvećavanju, zadržavanju, preoblikovanju, vršenju radnji. Postoji i ona podjela po dijelovima tijela, po kojoj je u mozgu smješten razbor, ljutnja u srcu, a želja u 20 jetri u kojoj je i zajedničko prebivalište vrlinama i porocima. No budući da naš *Eulog* naširoko raspravlja o duši, mi se ovdje nećemo zadržavati, nego ćemo reći samo usput. Filomuz: Pročitao sam onu knjigu gdje neke ljude malo uzimaš na zub, ali nemoj ipak ovo mjesto ostaviti posve ne- 25 taknuto.

Epistemon: O naravi i biti duše raspravljali su filozofi na različite načine. Naime, Platon naziva bit duše inteligibilnom dušom, koja je veoma slična naravi brojeva i koja se kao harmonija kreće uz veliko suzvučje svojih dijelova. Duša je 30 stvorena s dvostrukom biti: jedna bit je nedjeljiva, u Pitagorinu smislu, koju Platon naziva inteligibilnom, a druga je djeljiva, koju Platon naziva osjetilnom. Aristotel pak duši pripisuje bit enteléθειαν. Galen kaže da je duša sama

temperationem esse, quattuor elementis certa proportione concretam, inquit. Moderni³⁵ autem, novarum rerum cupidi, definiunt animam esse incorpoream quandam essentiam, vitam ac sensum, eumque perfectum, aut
5 inchoatum, animatis corporibus tribuentem. PHIL. Miror huius aetatis indagatores ita ambitiosos, qui audeant sua praeferre gravissimorum autorum eruditioni atque sententiae. Quid quaeso hic novi adfert? Si dicat
10 universaliozem esse Platonis Aristotelisque definitione, satis aperte suam ipsius ignorantiam fatebitur. nil enim deest ad omnes animae potentias, quod abunde definitio Platonis non contineat: imo plus quam forte nostra aetas assequi potest. Quo fit, ut pauci, aut nulli inventi sint, qui compositionem animae, secundum Platonem intellexissent. EPIST. Bene
15 dicis, mihi summopere places. Ego, Deo volente, in eis libris quos de philosophia inscribam, fusius hac de re tractabo: et peculiariter hanc compositionem animae in via Platonica pro meo captu edisseram, non quod mihi prae aliis quidquam arrogare videar, sed quod liceat et mihi ingenii mei vires
20 explorare, etc. Unam autem universi animam secundum Platonem, e duplici essentia effecta a Deo, adhibita septenaria numerorum harmonia, compositorum proportione, cui et Aristoteles, Themistio attestante, assentitur, dum in unoquoque animalium unam animam videtur
25 indicare. Quo fit, ut Plutarchus ex Platonis sententia, in libro de virtute morum, non usque adeo bene eliciat animam unamquamque variis ex partibus compositam, et non simplicis naturae. Siquidem in Timaeo singulas animas suis astris, quasi vehiculis, ait impositas. unde fieret, quod
30 Galenus quoque inepte in libris de Corporis³⁶ humani partibus, multas in eodem animalis corpore, secundum

³⁵ K: Hodie

³⁶ K: corporis

ravnoteža tijela, stvorena od četiri elementa u pravilnom omjeru. Moderni filozofi pak, željni novotarija, određuju da je duša neka bestjelesna bit koja daje život i osjetilo tjelesima s dušom, i to ili ono savršeno ili ono nesavršeno.
5 Filomuz: Čudim se istraživačima ovog vremena da su tako preuzetni te se usuđuju pretpostaviti svoja razmišljanja obrazovanosti i znanju najvećih autoriteta. Molim, što on donosi novoga? Ako bi rekao da je njegovo određenje općenitije od Platonova i Aristotelova, priznat će prilično otvoreno svoje vlastito neznanje. Naime, nema ničega s obzirom na sve moći
10 duše što obilno ne bi sadržavala Platonova definicija; pa čak i više nego što naše doba može shvatiti. Iz toga proizlazi da se malo njih ili gotovo nitko nije našao tko bi razumio složaj duše po Platonu.

Epistemon: Dobro govoriš i veoma mi se sviđaš. Ja ću o ovoj stvari obilnije raspravljati, ako Bog da, u onim knjigama koje sam naslovio O filozofiji. Posebno ću potanko raspraviti o ovom ustroju duše, na Platonovu putu, ali prema svojem shvaćanju. Ne zbog toga što bi se činilo da si pred drugima prisvajam nešto što mi ne pripada, nego jer je i meni dopušteno istražiti moći vlastita uma itd. Po Platonu pak jednu dušu svijeta Bog načinio iz dvostruke biti, s pridodanom sedmerobrojnom harmonijom brojeva, u omjeru sastavnih dijelova, a s time se slaže i Aristotel, kako potvrđuje Temistije, čini se, time što je u svakom pojedinom od živih bića otkrio
15 jednu dušu. Iz toga proizlazi da Plutarh ne izvodi sasvim valjano u knjizi *O svojstvu karaktera* iz Platonova nauka da je svaka duša sastavljena od različitih dijelova i da nije jednostavne prirode. Naime, Platon u *Timeju* kaže da su pojedine duše dodijeljene svojim zvijezdama kao prijevoznicima. Odatle bi moglo proizaći da je Galen, u knjigama *O dijelovima ljudskog tijela*, također neprikladno postavio

essentiam animas posuerit. Sed conceptus Philosophorum obscuriores, et varia iudicia, huius diversitatis causam potius dixero. Si enim quis recte et penitus introspiciat horum sententias, concordiam omnimodam deprehendet: quod nitar pro virili in libro de Sympathia et Antipathia ostendere. PHIL. Audivi olim quosdam altercantes, Platonis sententiam veritati repugnare, quod aeternam aequae ac Deum animam faciat: sed si intelligant, quid sit ideatum ideae in esse subiecti existentem et non existentem³⁷: facile scient, quomodo aeterna, quomodo item non aeterna nuncupetur. EPIST. Acute sane multa paucis complexus es. Audivi ego quoque eandem quasi concertationem etiam apud nostros Platonem damnantes, quod animos corporum singulorum omnes certo quodam numero, qui nec augeatur, nec minuatur, factos a Deo censuerit. At tua ratio, seu distinctio, mi Philomuse, eodem modo horum arguit ignaviam, qui praeter id Platonem et Origenem, de ortu animarum ex traduce insimulant, quod et Apollinarius episcopus tuetur: si inquam dictam distinctionem bene concoxerint, repugnantiam omnem tollent. Nullum enim horum fit, quoad esse subiecti: sed consentaneum, imo necessarium est, ut id fiat, si sermo fuerit de ideato non existente, in esse subiecti. talis enim conceptus et ab aeterno est et concreatus, et ex traduce. At si de ideato in esse subiecti instituitur sermocinatio, tunc est falsum et errore plenum: quod Platonem sensisse, omnino impium est asseverare, quod libro citato clarius exponam. PHIL. Mea distinctio ergo multum tibi, ut audio, placuit? Gaudeo. Nam et penetrationi convenit corporis ab anima, Ammonio astruente, quae ideo non arguit commixtionem: nec inde sequitur, Ammonium praesens negotium diligentius esse scrutatum ipso Platone. Unde Galeni in lib.[ro] de Corporeae constitutionis et animi

³⁷ K: existentes et non existentes

mnoge, s obzirom na njihovu bit, duše u isto tijelo osjetilnog bića. No tamniji su pojmovi filozofa i različita su njihova mišljenja; radije ću reći uzrok ove različitosti. Naime, ako se tko ispravno i dublje zagleda u učenja ovih filozofa, primijetit će slogu u svakom pogledu. To ću nastojati hrabro pokazati u knjizi *O simpatiji i antipatiji*.

Filomuz: Nekoć sam čuo kako neki, prepirući se, kažu da se Platonova misao kosi s istinom jer postavlja da je duša vječna kao i Bog. No kad bi shvatili što je ono mišljeno ideje koje jest i nije u bitku predmeta: lako će znati na koji se način duša zove vječnom, a na koji način ne-vječnom.

Epistemon: Mnogo si toga oštroumno obuhvatio u malo riječi. Ja sam također čuo slično prepiranje čak i kod naših koji osuđuju Platona, jer je smatrao da je Bog postavio duše pojedinih tijela u nekom određenom broju koji se ne može uvećati niti umanjiti. Tvoj pak razlog ili razlikovanje, moj Filomuze, na isti način optužuje i nesposobnost onih koji osim toga optužuju Platona i Origena zbog nastanka duša iz prijenosa, kako i biskup Apolinarije smatra. Kažem, ako budu spomenutu distinkciju dobro promislili, uklonit će svaku proturječnost. Naime, ništa od ovoga ne biva s obzirom na bitak predmeta, ali smisljeno je, čak i nužno, da tako biva ako je bila riječ o mišljenom koje nije u bitku predmeta. Naime takav je pojam oduvijek i sustvoren i iz prijenosa je. No ako se razgovara o mišljenom koje jest u bitku predmeta, tada je to pogrešno i krivo, a sasvim je bezbožno tvrditi da je to Platon mislio, što ću izložiti jasnije u već citiranoj knjizi.

Filomuz: Dakle, kako čujem, svidjela ti se veoma moja distinkcija? Drago mi je. Naime, ona odgovara i načinu kako duša prodire u tijelo, kako to dodaje Amonije, i ona, dakle, ne pruža dokaz o pomiješanosti duše s tijelom. I ne slijedi odatle da je Amonije ovaj posao pažljivije istražio od samog Platona. Odatle je i odlična Galenova misao, u knjizi *O*

5 morum consecutione mutua, optima est sententia, ostendens animam, sui corporis temperationem adeo sequi, ut quaedam videatur esse illius temperatio. EPIST. Sane latissime patet praesens distinctio, et multorum discordias
10 componit. Sed pergo ad membra hominis, quae secundum Platonem in Timaeo sequuntur ordinationem mundani corporis, quam et in libris Politiae invenimus: in quibus cum ea iustitia quaereretur, qua homines adversum se utuntur, ut Chalcidius³⁸ doctissimus interpres commemorat,
15 principales urbis locos, sapientissimos et prudentissimos habitare iussit: post hos, militem, atque in armis positam iuventutem: quibus subiecit sellularios atque vulgares. sic animam quoque ordinatam asserit. Rationabilem quidem partem eius, ut sapientissimum principem, obtinere
20 tanquam totius corporis Capitolium vigorem vero, qui est iracundiae similis, ut militem iuventutem, in cordis castris manentem: vulgare et sellularium, quod est cupiditas, seu libido, inferioribus abditum, occultatumque natura. Quare prima in cerebro, secunda in corde, tertia in
25 iecore consistit. haec vegetatrici praeficitur, ut superius dictum est, contra Aristotelem, qui in corde eam ponit: illa animali. Commune, inquit Plato, ut animalis in corde ac medietate, ut vero rationabilis in cerebro. Unde cetera quidem animantia uno utuntur, quod in corde est: at homo
30 duobus, uno in corde, altero in capite. Sensum autem, ut Plato in Timaeo, et Plutarcus de eo testatur, ponimus animae ac corporis communionem. Hunc partimur in internos ac externos. illi sunt, qui intra animam considerantur, et sola ratione intelliguntur: hi, qui per diversas corporis partes editi, externas res comprehendunt, ex quibus visus et
35 auditus principatum obtinent. PHIL. Istis quoque affectus adiungi potest, qui communi nomine πάθος nominatur: et

³⁸ K: Calcidius

međusobnom redosljedu konstitucije tijela i ustrojstva duše, koja pokazuje da duša tako slijedi usklađenost svoga tijela da se upravo čini kao da jest neki njegov sklad.

Epistemon: Posve je jasna ova distinkcija i usaglašuje nesloge mnogih. No prelazim na ljudske udove, koji po Platonu
5 kako je razložio u *Timeju*, slijede poredak svjetskoga tijela, koji nalazimo i u knjigama *Države*. U njima kad se istražuje ona pravednost kojom se ljudi služe u međusobnim odnosima, kako spominje veleučeni tumač Kalcidije, Platon je odredio da prva mjesta u državi zauzmu najmudriji i najrazboritiji. Nakon ovih, dolaze vojska i mladež u ratnoj spremi, kojima je podložio obrtnike i prost puk. Na takav je način, tvrdi, uređena i duša. Razumni dio duše, kao najmudriji poglavar, drži, tako reći, kapitolij čitavoga tijela. Snaga koja je poput srđžbe, kao mladež koja je u vojsci, ostaje u logoru
15 srca. Dio koji je kao prost puk i obrtnici, a to je požuda ili pohota, po prirodi je skriven i udaljen u niže dijelove. Dakle, prvi dio duše sadržan je u mozgu, drugi u srcu, a treći u jetri. Ovaj treći pretpostavljen je vegetativnom dijelu, kao što je gore rečeno, suprotno Aristotelu, koji taj dio postavlja
20 u srce, a onaj drugi dio pretpostavljen je animalnom dijelu. Na isti način, kaže Platon, kao što je animalna duša u srcu i sredini i kao što je razumska u mozgu. Odatle se pak ostale životinje služe jednim dijelom koji je u srcu, a čovjek sa dva, jednim koji je u srcu i drugim koji je u glavi. Osjetilo pak,
25 kako kaže Platon u *Timeju*, a Plutarh o tome svjedoči, tvrdimo da je zajedništvo tijela i duše. Dijelimo ga na unutarnja i vanjska. Unutarnja su ona koja se promatraju unutar duše i spoznaju se samo razborom. Vanjska su pak ona koja, postavljena izvana, preko različitih dijelova tijela obuhvaćaju
30 vanjske stvari. Od njih, vid i sluh zauzimaju prvo mjesto. Filomuz: Tim osjetilima mogu se priključiti duševna stanja, koja se zajedničkim imenom zovu *páthos*. Po Grguru iz Nise, čovjeku vašega vjerskog opredjeljenja, to je poriv apetitivne

Platon
duša

est impetus animae appetitoriae, sentientis, ex imaginatione boni aut mali ortae, secundum Gregorium Nysenum, vestrae religionis virum. Quorum omnium duo capita Platoni et Aristoteli esse dicuntur, voluptas et dolor: quamvis Stoici affectus a natura nobis esse negent, sed ab opinione potius probent. Voluptas autem, Platoni in Timaeo est, animi irrationalis affectio, naturae corporis congruens, sive eam deliniens suavitate aliqua: cui contrarius est Dolor, qui est affectio naturae animalis repugnans, eamque offendens. Quod quidem genus affectionis, secundum Platonem ibidem, circa universum corpus et genus omnium perturbationum communes causas esse docet: cui nec Aristoteles adversatur, sicut Eustratius eius interpret testatur. quas omnibus animantibus, quaecunque sensu imaginationeque praedita sunt, insitas esse: nisi quod in homine ratione saepe cohibentur. nec aliquod animal esse posse, quod irascibili et appetitoria facultate animae praeditum non sit, quin etiam vires horum affectuum commotionesque habeat. Motionis autem praecipua instrumenta nervi motorii existunt, quibus anima usa tanquam habenis, musculos chordasque movet: his deinde membra singula, atque ita corpus universum. cuius originem cordi Aristoteles tribuit, et in eodem motricem collocat qualitatem. Sed Galenus, cum ex cerebro oriri nervos, non ex corde, ut Aristoteles putavit, colligat: tum movendi facultatem in eo loco poni necesse est, a quo omnes nervi ducunt originem. Et quidem, eodem Galeno autore, omnis animae vis nervis ut instrumentis utitur: quorum motorii duri sunt, sensorii vero molles: illi ex posteriore cerebri ventriculo et spinae medulla, ii ex anteriori enascentes. Aut igitur vim ipsam movendi in ea corporis parte constituere, aut nervos movendi vi privare necesse est. Hinc tres animalium vires: animales, naturales, et vitales nascuntur. Ipsaque instrumenta motionis sunt, spiritus primum, deinde nervi, postea muscoli, postremo

duše koja osjeća i koja je nastala iz predodžbe dobra ili zla. Od svih tih kaže se da su za Platona i Aristotela dva glavna, tj. ugoda i bol, premda stoici poriču da su nam duševna stanja svojstvena po prirodi, nego radije dokazuju da potječu od 5 mnijenja. Ugoda pak, kako Platon kaže u *Timeju*, trpnost je iracionalne duše koja je u skladu s prirodom tijela ili je ublažava nekom ugodnošću, a njoj je suprotna bol - trpnost koja je suprotna naravi duše i koja je vrijeđa. Platon na istom mjestu uči da taj rod trpnje predstavlja zajedničke uzroke svih poremećaja s obzirom na cijelo tijelo i na rod. A tome se 10 ne protivi ni Aristotel, kao što svjedoči njegov tumač Eustratije. Ta trpna stanja urođena su svim živim bićima koja god su opskrbljena osjetilom i predodžbom, samo što su kod čovjeka razumom često zauzdana. Ne može postojati životinja koja nije opskrbljena svadljivom i apetitivnom 15 sposobnošću duše, dapače ona ima i sile tih duševnih stanja i njihova kretanja. Osobita pak oruđa kretanja jesu motorički živci, pomoću kojih duša kao užetima pomiče mišiće i tetive, a njima zatim pomiče pojedine udove i time čitavo tijelo. Podrijetlo kretanja Aristotel pripisuje srcu i na isto mjesto 20 smješta i pokretačku kvalitetu. No kako Galen zaključuje da su živci potekli iz mozga, a ne iz srca, kako je mislio Aristotel, nužno je onda da je sposobnost kretanja postavio na ono mjesto odakle svi živci vuku pordijetlo. I uistinu, isto tako 25 po Galenu, cjelokupna sila duše služi se živcima kao oruđem - od kojih su motorički živci tvrdi, a senzorni meki. Motorički su nastali od stražnjega dijela mozga i hrptene moždine, a senzorni prednjega dijela mozga. Nužno je stoga ili postaviti samu moć kretanja u taj dio tijela ili lišiti živce moći kretanja. Odavde nastaju tri moći životinja: animalne, 30 naturalne i vitalne. A sama su oruđa kretanja prvo dah, za-

corpus universum, ut superius meminimus. Ceterum
respiratio, cuius paulo ante expressam fecimus mentionem,
secundum Platonem, ex continua inspirati aëris extrinsecus,
expiratique intrinsecus agitatione nascitur. Cuius causa
5 efficiens est anima: adiuvens, aër externus, qui occursu
exhalati spiritus e pectore inflectitur, ut inspiretur. Materia
aër ipse, ex quo fit respiratio. Finis, ut calor cordis
refrigeretur. Instrumenta sunt, aspera arteria, et pulmo. Cui
quidem sententiae Galenus non adversatur, dum
10 respirationem, actionem quandam animae ad vitam spiritu
vitali tuendam esse vult: qui duobus officiis, nempe
inspirationi et respirationi, tertium, utpote expirationem
adiunxit velut medium quoddam inter illa. Fit autem
inspiratio, cum aër externus adducitur: quae ad respira-
15 tionem se in perpetua relatione habet, quorum halitus fu-
liginosus e pulmone per arteriam asperam, perque os et
nares efflatur. Hinc non video, qua ratione Aristoteles
Platonem reprehendat, qui pisces respirare probat: qua item
ratione Galenus asscribat Platoni, reflexum aërem externum
20 causam esse motricem respirationis: cum ipse potius dicat,
effluentem vim e pectore, aërem externum incitare et
inflectere, ut in eius loco eo succedente fiat inspiratio. PHIL.
Est etiam inter vitales animalium actiones facultas quaedam,
quae palpitare cor, et arterias micare facit: huiusce
25 palpitationis causa efficiens, calor cordis ab animo excitatus,
quo illud se erigens et agitans, vitam universo corpori
impertit. Materia est spiritus, quo hausto cor intenditur et
contrahitur. Forma, editio pulsus. Finis, cordis, atque adeo
totius animati corporis temperiem dinoscere. EPIST. Recte
30 dicis. At animam, secundum communem modum docendi,
esse per se spiritum quendam, sive intellectilem essentiam,
ab omni corporis contagione diversam, quae corpori infusa
a Deo, vires quasdam communes sortitur. Huius sedes,
secundum Platonem, est in cerebro. Aristoteles vero ait, eam

tim živci, potom mišići i naposljetku čitavo tijelo, kako smo
gore spomenuli. No disanje, o kojem smo malo prije govori-
rili, po Platonu, rađa se iz neprestanoga kretanja izvana ud-
isanog zraka i iznutra izdisanog zraka. Tvorni uzrok disanja
5 jest duša, a pomagač vanjski zrak koji se naletom izdisanog
daha iz pluća giba da bi bio udahnut. Materija je sam zrak
od kojeg nastaje disanje. Svrha je disanja u tome da se hladi
toplina srca. Oruđa disanja jesu oštre arterije i pluća.
Takvom se mišljenju ne protivi Galen kad misli da je disan-
je neko djelovanje duše koje čuva život životnim dahom. 10
Galen je ovim dvjema službama, tj. udisanju i ponovnom
disanju pridodao i treću, odnosno, izdisaj, kao neku sred-
inu između njih. Udisanje pak nastaje kad je doveden van-
jski zrak. Udisanje je prema ponovnom disanju, u ne-
prestanom odnosu. Njihovo čađavo isparavanje ispuhuje 15
se iz pluća preko oštre arterije i preko usta i nosa. Stoga ne
vidim s kojim razlogom Aristotel kudi Platona koji tvrdi da
ribe dišu. Isto tako ne vidim zašto Galen pripisuje Platonu
da je odbijeni vanjski zrak pokretački uzrok disanja, kad
sam radije kaže da sila koja istječe iz pluća potiče i savija 20
vanjski zrak tako da, kad on dođe na mjesto unutarnjeg zra-
ka, nastane udisanje.

Filomuz: Također postoji neka sposobnost među vitalnim
djelovanjima životinja koja čini da se srce trza i da arterije
kucaju. Tvorni je uzrok tom trzanju toplina srca potaknuta 25
od daha kojom se srce potiče i giba i daje život čitavom tije-
lu. Materija trzanja je dah. Kad se on udahne, tada se srce
napinje i steže. Forma trzanja jest očitovanje bila, a svrha je
u raspoznavanju ravnoteže srca, stoga i čitavog tijela.
Epistemon: Ispravno kažeš; a duša, kako se općenito uči, 30
jest neki dah po sebi ili razumska bit odijeljena od svakoga
doticaja s tijelom; i ona, pošto je ulivena od Boga u tijelo,
dijeli s tijelom zajedničke sile. Njezino je sjedište, po
Platonu, u mozgu. Aristotel pak kaže da je duša razlivena

duša

per totum corpus animatum diffusam, quod ubique uti ratione videamur: quod et Themistius testatur. Licet ex nostrae religionis textu, in corde eam sitam esse constet: ut Matth.[aei] 6. ubi thesaurus tuus, ibi cor tuum. Item, De corde exeunt cogitationes. Item Paul.[i] 1. Corinth.[iis] 2. Nec in cor hominis ascendit, quae praeparavit Deus, etc. Huius tres sunt facultates, penes quas imaginem Dei complectimur: quarum prima est intellectus sive mens, dicta animi rationalis facultas, quae incorporea, corporeaque, communia et singula intelligit, ratiocinatur, contemplatur, et diiudicat: cuius origo sive sedes, ex Platonis sententia, in ipsa rationalis animi sede est: et obiectum eius non est quippiam praefinitum specialiter, sed quicquid in rerum natura est, quod alias ens appellamus. Praeterea modus, quo omnia percipit: primo speciebus sensibilibus exceptis, et coniunctis per communem sensum, imaginatio componit, ac discernit, quod tandem memoria amplectitur. Intelligentia diiudicat et discernit: cui praesto adest ratiatrix facultas, quae diligentius cuncta considerat, causas et effectus inquirat, alia ex aliis deducit, et annectit: per omnia denique diligentissima inductione progreditur: quae recte suo muneri intenta, nec errare potest, nec decipi. <PHIL.>³⁹ Memini te superius, secundum Aristotelem, intellectum in agentem et patientem secasse: sed audivi quendam huius aetatis virum, eam divisionem adversus religionem ipsam esse asserentem: quoniam adeo unita est anima hominis, ac mens sive spiritus, ut secari non possit. EPIST. Quisquis est, qui talia somniat, ignorantiae signum producit. Quis enim est qui negare audeat, Divinitatem non modo unitam sed unam? Et tamen recipit realem diversitatem: quare ratio illa est frigida, quae nil probat. Imo Aristotelis sententia, quam nostri etiam Theologi observant, vera est: quod et

³⁹ Po smislu ovdje treba staviti novog sugovornika <Phil.> koji nedostaje u oba izdanja.

preko čitavoga živog tijela, jer se čini kako se svuda služimo razumom. To svjedoči i Themistije, premda u tekstu naše religije stoji kako je duša smještena i u srcu, kako kaže Mt 6. "Gdje je tvoje blago ondje je i srce tvoje". Isto tako: "Iz srca izlaze misli". Isto tako i Pavao 1 Kor 2: "Ne uspinje se u ljudsko srce ono što je pripravio Bog" itd. Tri su sposobnosti duše u odnosu na koje obuhvaćamo sliku Božju. Od njih je prva razum ili um, koji se zove sposobnost razumske duše; ona spoznaje ono bestjelesno i tjelesno te opće i pojedinačno, zaključuje, motri i sudi. Podrijetlo ili sjedište te sposobnosti, po Platonovu mišljenju, nalazi se u samom sjedištu razumske duše. Njezin predmet nije nešto po vrsti unaprijed određeno, nego sve što je u prirodi stvari, tj. ono što inače zovemo bićem. Zatim je način na koji sve zamjećuje; prvo uobrazilja, izdvajajući osjetilne vrste i povezujući ih zajedničkim osjetilom, sastavlja i razlučuje ono što se zatim pamćenjem obuhvaća. Potom inteligencija sudi i razlikuje. Njoj stoji na pomoć sposobnost iznalaženja zaključka koja sve točnije promišlja, istražuje uzroke i učinke, jedno izvodi iz drugoga i povezuje te, napokon, napreduje kroz sve najtočnijom indukcijom, koja niti se vara niti može biti prevarena, ako je pažljiva u svojoj zadaći. Filomuz: Sjećam se da si ti prije, po Aristotelu, podijelio razum na onaj koji djeluje i na onaj koji trpi. No čuo sam nekog čovjeka našeg doba kako tvrdi da je ta podjela protivna samoj religiji jer su ljudska duša i um ili duh tako ujedinjeni da se ne mogu razdijeliti. Epistemon: Tko god je taj koji sanjari takvo što predočuje dokaz neznanja. Tko je, naime, taj koji se usuđuje poreći da je Božanstvo ne samo ujedinjeno nego da je jedno? Pa ipak Božanstvo uključuje stvarnu različitost. Stoga, jalov je onaj razlog koji ništa ne dokazuje. Naprotiv, istinita je Aristotelova misao koju i naši teolozi poštuju. To je učenje

Božija

sposobnost duše

Themistius apposite ex Platonis sententia elicit, per eam
nimirum partem quae dicitur immortalis, agentem, et per
alteram, possibilem intellectum. Cui agens dicitur animi
rationalis facultas, qua res oblatas discernimus et consi-
5 deramus, quaque omnia vel intelligimus, vel cogitamus:
cuius officia ab Aristotele dicuntur efficere, ut res separatae
a materia, et intelligibiles actu intelligantur, a quo vere homo
rationis particeps esse dicitur. Intellectus vero patiens ab
Aristotele dicitur illa mentis facultas, in quam imagines ab
10 agente intellectu diiudicatae recipiuntur. Porro voluntas in
homine est rationalis animi appetitus, quo libere quicquid
est in nobis volumus: ut Plato, Aristoteles, et ceteri
philosophi asserunt. cuius obiectum est, quicquid ab homine
fieri potest: et indicia, laudem aut vituperationem sequi,
15 delectum actionum habere non posse: ac voluntarium omne
a principio agendi libero dicitur, et non ab eventu. Huc
electio pertinet, ut media inter intellectum et voluntatem:
et consilium, quod nascitur ex consultatione. Ceterum me-
moria, quae secundum Speusippum animae dispositio,
20 inhaerentem illi veritatem custodiens, nuncupatur: cuius
obiectum dicimus, quicquid in sensum aut imaginationem
cadit. Haec vis memorandi, et varietas, rationabilius est in
cerebro, secundum Galenum, quam in corde, ut Peripatetici
sentiunt. Hanc consequuntur communes notitiae, quae sunt
25 sententiae quaedam omnibus animis a natura ingentae, et
promptitudo facilitasque percipiendi quascunque res
oblatas: de quibus diversae sunt philosophorum⁴⁰
sententiae. Plato enim in Menone, atque alijs locis dicit,
animas ante corpora extitisse, hasque mentis notiones ex
30 priori illa vita adeptas esse, non tunc cum nati sumus una
exortas. Aristoteles nec ante huius corporis vitam ingentas,
nec cum corporibus concedit, sed paulatim institutione et

⁴⁰ K: Philosophorum

Temistije zgodno izveo iz Platonove misli; naime, preko
onog dijela koji se naziva besmrtnim - djelatni razum, a
preko onog drugog dijela - trpni razum. On je nazvao
djelatnim razumom razumsku sposobnost duše pomoću
5 koje razlučujemo i promišljamo predmete i kojim sve raz-
biremo ili mislimo. Zadaćama te razumske sposobnosti duše
Aristotel naziva dostignuće da se stvari odvojene od
materije i inteligibilne zbiljski i shvate, po njoj se čovjek
uistinu naziva dionikom razbora. A trpnim razumom naziva
10 Aristotel onu sposobnost uma u koju se primaju slike
prosuđene od djelatnog razuma.

Nadalje, volja u čovjeku, kako tvrdi Platon, Aristotel i ostali
filozofi, jest težnja razumske duše kojom slobodno želimo
što je u našoj moći. Predmet volje jest sve ono što može na-
stati od čovjeka. Znak je volje u tome da za njom slijedi po-
15 hvala ili ukor i u tome da ne može imati izbor djelovanja.
Ono voljno naziva se slobodnim prema slobodnom počelu
djelovanja, a ne po ishodu. Ovamo ulazi i izbor kao posre-
dnik između razuma i volje i odluka koja nastaje iz razmi-
šljanja. Nadalje, pamćenjem se, po Speuzipu, naziva
20 raspoloživost duše koja čuva u njoj smještenu istinu. Predme-
tom pamćenja nazivamo sve ono što uđe u osjetilo ili uobra-
zilju. Ova moć i raznolikost pamćenja razložnije je smještena
u mozgu, kako smatra Galen, nego u srcu, kao što tvrde
peripatetičari. Pamćenje slijede opće spoznaje, a to su neke
25 misli koje su od prirode urođene svim dušama, i pripravnost
i lakoća zamjećivanja bilo kojih predmetnutih stvari. O tome
postoje različita stajališta filozofa. Naime, Platon u *Menonu*,
a i na drugim mjestima, kaže da su duše postojale prije tijela
i da su stekle te pojmove iz onog prvog života a da oni nisu
30 nastali onda kad smo se rodili. Aristotel ne dopušta da su ti
pojmovi prije života ovog tijela urođeni, niti da su isto-

volja

pamćenje

doctrina comparari docet. Nostrae vero aetatis Philosophi neutram opinionem probant, quod illae notitiae, nec ante corporum animationem mentibus insitae fuerint, nec institutione aut doctrina comparentur, sed una cum animis
5 sint cui et Stoici astipulantur. Ego quoque amplector postremam hanc sententiam, sed priores non improbo, si recte intelligantur: imo idem sentire et Platonem et Aristotelem aio, quod nostri temporis Doctores sentiunt. quod facile patet ex ea distinctione Philomuse, quam
10 superius dedisti. Ex omnibus autem notitiis rerum duae sunt praecipuae, e quibus, ut fontibus, universa philosophia oritur, plurimorum sapientum testimonio. una, qua bonum malumve discernimus natura duce: penes quam, synderesin nostrae religionis Doctores statuunt, altera, qua verum ac
15 falsum: penes quam, conscientiam ponunt. PHIL. Naturalis philosophiae, secundum Politianum, est quasi alumna, ipsa Medicina, quam Theophilus, Graecus auctor, in Theoricen Practicenque dividit. Theoricen rursus in naturae causarum, signorumque rationes: hoc est, φυσιολογικόν, αιτιολογικόν,
20 σημειωτικόν. Item Physiologicon in elementa, humores, complexus, particulas, potestates, officia. Sic aetiologicon in causas praevententes, praevias, continentes: quae προκαταρκτική, προηγούμενη, συνεκτική vocantur. Σημειωτικόν rursus in praesentium discerniculum, futurorum praesagium, praeteritorium memoriam.
25 Practicen rursus salubrium dicit esse, et eorum quae curam desiderant: alterumque υγιεινόν, alterum θεραπευτικόν appellat. Quod quoniam in victu, medicamentis, manuque sit, nunc διαιτητικόν, nunc φαρμακευτικόν, nunc
30 χειρουργικόν, vocatur. Quod autem victu curat, id aut senectutem gubernat, et γηροκομικόν: aut defectus reficit, et αναληπτικόν: aut noxam praecavet, et προφυλακτικόν appellatur. Medicos autem veterinarii sequuntur, quos

vremeni s tijelima, nego uči da su stečeni malo pomalo učenjem i naukom. Filozofi našeg doba ne odobravaju ni jedno ni drugo mišljenje, jer one spoznaje nisu bile usađene u umove prije nego što je tijelo zaživjelo, niti su stečene učenjem ili naukom, nego su zajedno s dušama. S takvim
5 razmišljanjem slažu se i stoici. Ovo posljednje mišljenje također i ja prihvaćam, ali ne korim ni ona prijašnja, ako se ispravno shvaćaju. Štoviše kažem da i Aristotel i Platon o tome isto misle kao i učenjaci našeg doba. To je lako vidljivo iz onog razlikovanja, Filomuze, koje si gore naveo. Od svih
10 spoznaja stvari, dvije su osobite, iz kojih je nastala, kao iz izvora, čitava filozofija, kako svjedoče mnogi mudraci. Jedna je spoznaja, kojom razlikujemo dobro ili zlo pod vodstvom prirode; učenjaci naše vjere tvrde da je za nju odgovorna prasa
15 avjest; a druga spoznaja je ona, kojom razlikujemo istinito ili neistinito, u čiju kompetenciju postavljaju svijest. Filomuz: Samo liječničko umijeće je, po Policijanu, kao neki gojenac prirodne filozofije, a grčki autor Teofil dijeli ga na teorijsku i praktičku disciplinu. Teorijsku medicinu pak dije-
20 li na znanje o uzrocima i znakovima prirode tj. na *physiologikón*, *aitiologikón* i *semeiotikón*. Zatim je *fiziologiku* podijelio na elemente, tjelesne tekućine, složaje, dijelove, moći i dužnosti. Tako je *etiologiku* podijelio na glavne uzroke, prethodne uzroke i one koji se nalaze unutra. Ti dijelovi nazivaju se *prokatarktiké*, *proegouméne* i *synektiké*.
25 *Semeiotikón* je opet podijelio na dijagnozu sadašnjeg stanja, na pretkazivanje budućeg i zapamćivanje prošlog. Praktični dio liječničkog umijeća, kaže Teofil, tiče se i zdravih tijela i onih kojima je potrebna njega. Prvi naziva *hygieinón*, a drugi *therapeutikón*. Budući da se *therapeutikón* odnosi na hranu,
30 lijekove i rad ruku, zove se sad *diaitetikón*, sad *pharmaceutikón*, sad *kheirurgikón*. A onaj dio koji liječi hranom, taj ili skrbi o starosti i zove se *gerokomikón* ili okrepljuje onemoćalog i zove se *analeptikón* ili sprečava štetu i zove

ἰππιατροῦς Graeci vocant, iisdem quibus Medici vestigiis
ingredientes: quamvis alii quidam morbi sint in iumentis.
Etenim coriginosi, farciminosique fiunt equi, malleo,
pulmunculo, exungulatione, ceterisque similibus laborant:
5 quod genus hominem raro attingit. Si itaque placet, dicas
nonnihil de ista facultate: ego enim, licet haec dudum apud
Theophilum legi, iam tamen quasi evanuerunt rem igitur
gratam mihi facies, si obiter saltem quaedam exposueris.
EPIST. Sane iusta petis. De natura enim aliquid manifestum
10 ac evidens cognoscere, ex nulla parte aliunde contingit,
quam ex Medicina. Necessarium quippe est, ut omnis
medicus de natura sciat: et omni studio annitatur, ut
cognoscat, si modo aliquid eorum quae fieri debent recte
praestare velit. Quapropter apte me ad id vocas: et ne tibi
15 deesse videar, dicam quae tempus et occasio tulerint.
Medicus in primis singula percognita et in promptu habere
debet, quomodo se habeant ad hominem comparata: alias
neque cognoscere quae ab ipsis fiunt potest, neque recte uti.
tandem oportet habere cognitionem affectionum, quae
20 nimirum homini ex facultatibus ac potentiis, quae item ex
figuris adveniunt. Quaecunque enim flatum et revolutiones
operantur in corpore, ea in causis strepitum et sonitum
facere solent: quae insuper carnosae sunt et mollia, in talibus
torpores et excrescentia, velut in trucidatis, fiunt. haec
25 manifeste trahunt, et plena sunt attractae humiditatis: illa
influentem quidem humorem potissimum omnium
suscipiunt, non autem similiter attrahunt. Ita solidae et
rotundae figurae, nec attrahunt, nec suscipiunt: sicut
spongiformes et molles, quae ubi admotae maxime fuerint
30 et adhaeserint, ebibunt, duraeque fiunt, ac augescunt
humore accedente, maxime pulmo: quae patiuntur propter
figurae naturam, in via Hippocratis. Porro quae in chirurgiis

se *prophylaktikón*. Liječnike pak slijede veterinari, koje Grci
zovu *hippiatrus*. Oni se kreću istim tragovima kao i liječnici,
premda se kod stoke pojavljuju neke druge bolesti. Naime,
konji imaju bolesti dlake, prežderavanja, trpe od biča, od
5 bolesti pluća, bolesti kopita i tome sličnog, što rijetko pogađa
ljudsku vrstu. Stoga, ako ti se sviđa, reci nešto o toj vještini.
Naime, premda sam ja to već davno čitao kod Teofila, ipak je
to nekako isparilo. Stoga ćeš mi učiniti po volji, budeš li
barem usput nešto izložio.
Epistemon: Tražiš posve opravdanu stvar. Naime, spoznati
nešto jasno i pouzdano o prirodi ne može se toliko ni na
jednom području znanosti kao u liječničkom umijeću. Daka-
ko, nužno je i da svaki liječnik zna o prirodi i da se prihvaća
svakog truda da bi to spoznao, ako samo želi biti koristan u
onome u čemu liječnici trebaju biti korisni. Stoga me ispravno
15 pozivaš k tome; pa da se ne čini da ti uskrađujem pomoć,
reći ću ti onoliko koliko to vrijeme i prilike budu dopustile.
Liječnik prvo mora brzo i temeljito razumjeti kako se svaka
pojednost odnosi prema konkretnom čovjeku. Inače niti
može znati što može nastati od toga niti se može ispravno
20 time služiti. Zatim, liječnik mora imati znanje o trpnjama:
koje čovjek ima na temelju sposobnosti i mogućnosti, a koje
na temelju svojih oblika. Naime, što god proizvodi dah i
kretanja u tijelu, to mora stvarati u slučajevima bolesti šum
i zvuk. Što je k tome od mesa i mekano, u tome nastaju, kao
25 kod zaklanoga, ukočenosti i izrasline. Ovo od mesa očito
privlači i puno je privučene vlage, a ono mekano prima,
doduše, pritjećuću vlažnost svega, ali je ne privlači na sličan
način. Tako čvrsti i okrugli oblici ne privlače niti primaju
kao oni koji su spužvasti i mekani. Takvi oblici, kad se najviše
30 približe i priljube, upijat će i narast će zbog pridošle vlažnosti
te postati tvrdi, a najviše pluća, koja, po Hipokratu, trpe s
obzirom na narav oblika. Nadalje, brzina i sporost koje kod

per sectionem aut ustionem fiunt, velocitas et tarditas
aequalem laudem merentur, ceteris tamen paribus.
Quemadmodum gladiolis acutis et latis, in partibus quae
celerem sanguinis fluxum habent, uti dissuadetur, quod
5 impossibile sit in his fluxum sistere, ideoque oportere aiunt
in talibus angustas sectiones facere: sic ad locos non
periculosos, et circa quos non tenuis est sanguis, latioribus
gladiolis uti oportet. Ita quippe sanguis prodierit, aliter
nequaquam. Ad eundem modum culpandos summopere
10 esse eos puto, qui iisdem ac aequalibus utuntur cucurbitis.
quando enim fluxus procul ab apparente carne compactus
fuerit, circulum ipsius brevem esse oportet, ipsamque non
ventrosam, sed prolixam, parte ad manum urgente non
gravem, ne in directum trahat, et serosos humores separatos
15 et distantes probe ad carnem attrahat. Maiore autem dolore
per carnem disperso, in reliquis quidem persimilem
cucurbitam esse oportet, sed circulum magnum, de ceteris
per proportionem similiter intelligendis. Ceterum signa
exquirere ac invenire telorum existentium in corpore,
20 maxima artis et chirurgiae huc pertinentis pars existit. Solus
itaque qui signorum expertus est, hanc chirurgiam aggredi
potest, secundum Hippocratem. PHIL. Quid autem de ge-
nituris sentis? EPIST. Genituram in utero calefactam, cum
Hippocrate, spiritum habere et emittere sentimus, simul et
25 a matre spirante, spirare, quo genitura inflata pelliculam
acquirat, circumtenditur quod forinsecus circum ipsam est,
continuumque evadit, utpote viscosum existens: et iuxta
medium geniturae, spiritui transitus extra ac intra fit
pelliculam, hacque parte tenuitas pelliculae a genitura distat,
30 et paucissimum quid de genitura inest. Ipsa denique reliqua
genitura⁴¹ rotunda esse debet in pellicula, et augetur a matre,
sanguine in uterum descendente, pelliculamque in orbem

⁴¹ K. geniturae

kirurga nastaju tijekom rezanja ili paljenja zaslužuju
jednaku hvalu ako je ostalo jednako. Kao što nije pre-
poručljivo služiti se oštrim i širokim nožićima na onim
dijelovima gdje je brz protok krvi, jer je nemoguće na tim
dijelovima zaustaviti krv, pa stoga kažu da tu valja činiti
5 uske rezove; tako se valja služiti širim nožićima na mjestima
koja nisu opasna i oko kojih se ne nalazi laka krv. Jer tako će
izaći krv, drugačije nikako. Na isti način mislim kako treba
kuditi nadasve one koji se služe istim i jednakim posudama
u obliku tikvice. Naime, kad odljev bude otvoren daleko od
10 otvorenog mesa, krug posude mora biti malen, a sama
posuda ne smije biti trbušasta, nego duguljasta, i ne smije
biti teška s obzirom na dio koji pritišće ruku, da ne vuče
okomito i da valjano privlači odvojene sirutkaste tjelesne
tekućine koje se razlikuju od mesnata dijela. Ako se pak veći
15 bol raširio mesom, posuda treba biti posve slična ostalima,
ali krug mora biti velik, a o ostalom treba slično shvatiti u
skladu s proporcijom.

Inače, istražiti i pronaći tragove strelica koje se nalaze u tije-
lu najveći je dio liječničkog umijeća i kirurgije koja ovamo
20 pripada. Stoga, kako tvrdi Hipokrat, samo onaj koji pozna-
je te tragove može pristupiti kirurgiji.

Filomuz: A što misliš o zamecima?

Epistemon: Smatramo, kao i Hipokrat, da ugrijani zametak
u maternici ima dah koji ispušta. Ujedno diše od majke koja
25 diše, pa se zametak nadimlje i stječe ovojnicu. Ono što se
nalazi oko zametka steže se i postaje neprekinuto, kao da je
ljepljivo. Tik do sredine zametka nalazi se prolaz dahu prema
van i prema unutra kroz pupkovinu. U ovom dijelu ovojnica
je najmanje udaljena od zametka i unutar tog dijela nalazi
30 se posve malo zametka. Zatim, sav ostali zametak treba biti
okrugao u ovojnici i on raste od majke kad krv silazi u mater-
nicu i izvana okružuje ovojnicu. Tu se krv zgušnjava zajedno
s dahom privučenim kroz pupkovinu. Ne sumnjamo da

forinsecus circumstante. quo una cum spiritu a parte perforata attracto congelatur. Unde carnem fieri, et iuxta eam mediam umbilicum distare, per quem spirat, et alimentum ac incrementum capit, non dubitamus. PHIL.
5 Haec ut arbitrator, de certitudine Physici convenientia, ac inconvenientia chirurgi, geniturae ortu atque augmento dixisti. Nunc, si ita placet incedere, commode perstringere poteris de Physiologia, et Physici ambitu. EPIST. Primum inventorem medicinae Moses Genes.[i] 1. et prudentissimus
10 inter Hebraeos Iesus Syrach cap.[ite] 38. sui libri, Deum ponunt: Graeci Apollinem, eiusque filium Aesculapium, ea subtilitate excoluisse eam, ut merito inter primos huius artis inventores numeratus sit, et ob insignem medicinae peritiam in Deorum numerum receptus claruerit: quemadmodum et Chiron centaurus Thessalus, Saturni et Phyllirae filius, Achillis praeceptor et paedagogus, ob quarundam herbarum peritiam quoque: item Podalirius et Machaon, Aesculapii filii. Nec desunt, qui apud Aegyptios medicinam repertam esse volunt. In Coe autem insula Hippocrates primus ceteris, quotquot fuere, Medicis anteceluit: et apud Graecos primus medicinam in artem redegit, ac fere perfecit, non secus atque ipse Apollo invenit, et Aesculapius amplificavit. Hic in libro de Flatib.[us] eam, adiectionem et subtractionem definit: quam definitionem Galenus undecimo Therapeuticae methodi, et aliis plerisque in locis comprobatur, ipsamque medicinam 2. cap.[ite] Artis medicae artem esse tuetur. Cumque artium alia sit contemplatoria, alia activa, alia factiva, alia κτητική, id est comparans nominata, Galeno teste in lib.[ro] de Constitutione artis medicae: Medicinam ex factivarum artium genere esse apparet, et earum quidem quae iam factum opus instaurant, corriguntque, non ex illis quae novum efficiunt.

Huius triplex est secta: Empirica, Philino Coe eiusdem sectae principe certior: Methodica, Themisono Laodiceo

odatile nastaje meso i da je u njegovoj sredini pupak, pomoću kojeg diše, raste i hrani se.

Filomuz: Ovo si govorio, kako mislim, o izvjesnosti koja pristaje fizičaru, a ne pristaje kirurgu, te o nastanku i rastu zametka. Sad, ako ti se sviđa tako nastaviti, mogao bi se prikladno dotaknuti rasprave o fiziologiji i o fizici.

Epistemon: Prije svega Mojsije, u prvoj Knjizi Postanka i Isus Sirah, najmudriji među Hebrejima, u 38. poglavlju svoje knjige, tvrde da je Bog pronalazač medicine. Grci tvrde da je pronalazač Apolon, a da je njegov sin Eskulap s takvom tankočutnošću njegovao medicinu da je s pravom ubrojen među prve pronalazače ovog umijeća te da se zbog osobitog iskustva u medicini proslavio ubrajanjem među bogove. Na isti način, zbog poznavanja nekih trava, proslavio se i kentaur Hiron, Tesalac, sin Saturna i Filire, Ahilejev učitelj i pedagog.

Na sličan način postali su poznati i Eskulapovi sinovi Podalirije i Mahaon. Ima i onih koji smatraju da su Egipćani otkrili medicinu. Na otoku Hiju, pak, prvi je Hipokrat nadmašio ostale liječnike koliko god ih je bilo. Prvi je od Grka liječništvo uredio kao umijeće i gotovo ga učinio savršenim na isti način kako ga je i sam Apolon izumio i Eskulap proširio. Hipokrat je medicinu u knjizi *O disanjima* definirao kao pridavanje i oduzimanje. Tu definiciju Galen hvali u jedanaestom poglavlju *Terapeutske metode*, a i na mnogim drugim mjestima, te utvrđuje u drugom poglavlju *Liječničkog umijeća* da je liječništvo umijeće. Budući da je od umijeća jedno motrilačko, a drugo djelatno, treće tvorno, a četvrto *ketiké*, tj. ono koje pribavlja već imenovano, kako Galen svjedoči u knjizi *O ustrojstvu liječničkog umijeća*, jasno je da je liječništvo nastalo iz roda tvornih umijeća, i to iz roda onih umijeća koja ponovo uspostavljaju i ispravljaju već stvoreno djelo, a ne iz onih umijeća koja stvaraju novo djelo. Postoje tri škole liječničkog umijeća: empirijska, koja je po Filinu s Kosa, prvaku te škole, sigurnija; metodička, koja je po Temisonu

15 Na sličan način postali su poznati i Eskulapovi sinovi Podalirije i Mahaon. Ima i onih koji smatraju da su Egipćani otkrili medicinu. Na otoku Hiju, pak, prvi je Hipokrat nadmašio ostale liječnike koliko god ih je bilo. Prvi je od Grka liječništvo uredio kao umijeće i gotovo ga učinio savršenim na isti način

20 kako ga je i sam Apolon izumio i Eskulap proširio. Hipokrat je medicinu u knjizi *O disanjima* definirao kao pridavanje i oduzimanje. Tu definiciju Galen hvali u jedanaestom poglavlju *Terapeutske metode*, a i na mnogim drugim mjestima, te utvrđuje u drugom poglavlju *Liječničkog umijeća* da je liječništvo umijeće. Budući da je od umijeća jedno motrilačko, a drugo djelatno, treće tvorno, a četvrto *ketiké*, tj. ono koje pribavlja već imenovano, kako Galen svjedoči u knjizi *O ustrojstvu liječničkog umijeća*, jasno je da je liječništvo nastalo iz roda tvornih umijeća, i to iz roda onih umijeća koja ponovo uspostavljaju i ispravljaju već stvoreno djelo, a ne iz onih umijeća koja stvaraju novo djelo. Postoje tri škole liječničkog umijeća: empirijska, koja je po Filinu s Kosa, prvaku te škole, sigurnija; metodička, koja je po Temisonu

25 te utvrđuje u drugom poglavlju *Liječničkog umijeća* da je liječništvo umijeće. Budući da je od umijeća jedno motrilačko, a drugo djelatno, treće tvorno, a četvrto *ketiké*, tj. ono koje pribavlja već imenovano, kako Galen svjedoči u knjizi *O ustrojstvu liječničkog umijeća*, jasno je da je liječništvo nastalo iz roda tvornih umijeća, i to iz roda onih umijeća koja ponovo uspostavljaju i ispravljaju već stvoreno djelo, a ne iz onih umijeća koja stvaraju novo djelo. Postoje tri škole liječničkog umijeća: empirijska, koja je po Filinu s Kosa, prvaku te škole, sigurnija; metodička, koja je po Temisonu

30 Postoje tri škole liječničkog umijeća: empirijska, koja je po Filinu s Kosa, prvaku te škole, sigurnija; metodička, koja je po Temisonu

30 Postoje tri škole liječničkog umijeća: empirijska, koja je po Filinu s Kosa, prvaku te škole, sigurnija; metodička, koja je po Temisonu

*

Hipokrat
"O disanjima"

PODJELA
UMIJEĆA

Syro brevior: rationalis, principe Hippocrate perfectior. Itaque medicinae partes sunt quinque. alia est, in qua de hominis natura atque constitutione disseritur, φυσιολογική. alia, quae sanitatem tuetur, ac praecavet quo minus corpora
5 in morbos incidant, ὑγιεινή. alia, quae causas et symptomata inquirat, αιτιολογική. alia, quae cognitionem praeteritorum, inspectionem praesentium, et futurorum praedictionem continet, σημειωτική. alia, in qua medendi ratio docetur, θεραπευτική. Haec vero rursum, alia quae victus ratione
10 morbis mederi docet, διαιτητική: alia quae medicamentis intra et extra corpus admotis medetur, φαρμακευτική: alia quae manibus medetur, χειρουργική. quae in universum commode tripartita esse possunt. primus enim ordo earum rerum est, ex quibus corpus humanum compactum et
15 constitutum est. secundus earum est rerum, quibus corpus humanum fovetur, ut sanum permaneat. tertius earum rerum est, quae corpus humanum laedunt atque corrumpunt. Res autem naturales numero septem: elementa, temperantia, humores, partes, facultates, actiones, spiritus.
20 Quorum primum, iuxta Galenum lib.[ro] 2. de Element.[is] est minima rei, quam constituit, portio: id est quadripartitum, et quotlibet gradibus simpliciter contentum. Unde iuxta Hippocratis assertionem, animantia non ex qualitatibus tantum, (ut quibus sine corporibus ne esse
25 quidem licet) sed ex ipsis videlicet corporibus, quae summas qualitates receperunt, nasci dicuntur: in quae etiam, dum moriuntur, rursus resolvuntur. Unde elementa in animalis constitutione non manent pura et impermixta, sed inter se temperantur. Qualitates itaque medico maximopere sunt
30 considerandae, ut cognoscat, ex calidi et frigidi, sicci et humidi temperatura sanitatem effici: ex horum contra intemperaturis, morbos animalibus accidere. Unde temperaturam nihil aliud, quam ex quattuor elementis mixturam vocamus: nec temperaturae aequalitatem in omnibus temperatis

Siru iz Laodiceje kraća, te racionalna, po prvaku Hipokratu, savršenija. Postoji, dakle, pet dijelova liječničkog umijeća. Jedan je onaj u kojem se raspravlja o prirodi i ustrojstvu čovjeka, *physiologiké*. Drugi dio brine se za zdravlje i sprečava da tjelesa zapadaju u bolesti, *hygieiné*. Treći je dio onaj koji istražuje uzroke i simptome, *aitiologiké*. Četvrti dio obuhvaća spoznaju prošlog, uvid u sadašnje i preškazanje budućeg, *semeiotiké*. Peti je dio onaj u kojem se poučava način liječenja, *therapeutiké*. Ovaj dio dijeli se pak na *diaietiké*, dio koji poučava kako liječiti bolesti hranom, zatim na *pharmaceutiké*, dio koji liječi nanošenjem lijekova izvan i unutar tijela, te *kheirurgiké*, dio koji liječi rukama. Ovi dijelovi u svemu mogu prikladno biti podijeljeni na tri dijela. Naime, prvi je red onih stvari od kojih je sastavljeno i ustrojeno ljudsko tijelo. Drugi je red onih stvari koje njeguju tijelo kako bi ostalo zdravo. Treći je red onih stvari koje ozljeđuju i upropaštavaju ljudsko tijelo. Prirodnih je stvari sedam: elementi, umjerenost, tjelesne tekućine, dijelovi, moći, djelovanja i duh. Od ovih ono prvo, kako tvrdi Galen u drugoj knjizi *O elementima*, najmanji je dio stvari koju utemeljuje. Podijeljeno je na četiri i jednostavno sadržano u svim stupnjevima. Odatle se kaže po Hipokratovoj tvrdnji, da živa bića ne nastaju samo od kvaliteta (jer bez tijela ne mogu ni postojati) nego upravo od samih tijela koja su prihvatila krajnje kvalitete. U njih se opet razlažu kad umiru. Stoga elementi u ustrojstvu bića s dušom ne ostaju čisti i nepomiješani, nego se međusobno usklađuju. Dakle, liječnik najviše treba proučavati kvalitete da spozna kako zdravlje nastaje od usklađenosti toplog i hladnog te suhog i vlažnog. Nasuprot tome, bolesti dolaze bićima s dušom iz međusobne neusklađenosti kvaliteta. Zbog toga kažemo da usklađenost nije ništa drugo do mješavina četiriju elemenata. U svim skladno uređenim

5 dijelova
liječničkog
umijeća

5

10

15

Galen:
0 elementima

20

25

30

animalibus plantisque esse, quae ex pari et aequa inter se contrariorum coeuntium portione constat: sed quae tum animalis, tum plantae naturae convenit. Istorum sunt quattuor humores, quos calidos, frigidos, humidos, siccosve, 5 tales esse non nisi potestate constat: quorum partes aliae similiares, aliae instrumentales statuuntur. Hinc facultatum alia est Animalis, quae ex cerebro per nervos, ceu fistulas quasdam sensum et motum in totum corpus transmittit, ac intellectum fovet: Vitalis, quae ex corde per arterias, ceu 10 canales quosdam, vitam universo corpori impertit: Naturalis, quae ex iecinore per venas, omnibus corporis partibus alimoniam praebet. quam superius quadruplicem diximus: attractricem, retentricem, concoctricem, et expultricem.

15 Ceterum actiones sunt motus activus, qui a facultate procedunt, quae actionum est causa: qua pereunte, nulla unquam sequetur actio. quae a medico diligenter sunt considerandae, quod ex iis corporis constitutionem dinoscere liceat. Postremo, spiritus est substantia subtilis, aerea, 20 dilucida, ex tenuissima quaque sanguinis parte producta, ut deferatur virtus a partibus principatum obtinentibus, ad reliquas, et quo proprias edere actiones possint, cuius membra ut facultatum statuuntur. et medicus spirituum custodiae attentus esse debet, quod sine iis corpus vivere 25 nequeat, nec virium essentia consistere potest. PHIL. Istis absolutis, quae ad physiologiam et ambitum Physici pertinebant, opportune de rerum non naturalium numero disserere poteris. EPIST. Nostri temporis medici res non naturales eo vocant, quod nimirum corpus nostrum 30 necessario alterent: et nisi opportune ac salubriter adhibeantur, sanitatem etiam destruant. tales sex sunt numero: aër, cibus, et potus, motus et quies, somnus et vigilia, excretio et retentio; postremo animi perturbatio. Horum primi essentia est sita in consideratione puri, crassi, et

životinjama i biljkama ne postoji jednaka usklađenost, koja se sastoji od ravnomjernog udjela međusobno ujedinenih kontrarnih dijelova, nego je to usklađenost koja odgovara sad prirodni životinje sad biljke. Živim bićima pripadaju četiri 5 tjelesne tekućine za koje je poznato da su samo potencijalno tople, hladne, vlažne i suhe.

Njihovi dijelovi određeni su jedni kao korespondentni, a drugi kao instrumentalni. Odatle je jedna od sposobnosti animalna, koja prenosi iz mozga, preko žila ili nekih cijevi, osjet i kretanje u čitavo tijelo te potiče razum. Zatim vitalna 10 sposobnost, koja od srca preko arterija, kao preko nekih kanala, daje život čitavom tijelu. Potom prirodna, koja iz jetre preko vena daje hranu svim dijelovima tijela. Za tu sposobnost ranije smo rekli da je četverostruka: privlačna, zadržavajuća, probavljajuća i izbacujuća. Nadalje, djelovanja 15 su aktivno kretanje koje proizlazi iz sposobnosti koja je uzrok djelovanja; kad ona propadne, nikada više neće slijediti djelovanje. Liječnik treba pažljivo proučavati sve to jer se iz toga može spoznati ustroj tijela. Naposljetku dah je nježna supstancija, zračna, prozirna, proizvedena od najnježnijeg 20 dijela krvi, da bi vrsnost bila prenesena iz upravljačkih dijelova prema ostalima da i oni mogu stvoriti vlastita djelovanja. Dijelovi daha određeni su kao i dijelovi svojstava. Liječnik mora pripaziti na brigu o dahovima jer bez njih niti tijelo može živjeti niti može postojati bit snage. 25 Filomuz: Budući da si dovršio izlaganje o tome što se odnosi na fiziologiju i na opis fizičara, mogao bi prikladno raspraviti i o području ne-prirodnih stvari.

Epistemon: Liječnici našeg doba zovu ne-prirodnim stvarima one što nužno mijenjaju naše tijelo. Ako ih ne bi prikladno i zdravo upotrijebili, uništili bi zdravlje. Takvih stvari 30 ima šest: zrak, hrana i piće, kretanje i mirovanje, san i budnost, izlučivanje i zadržavanje te naposljetku strast duše. Bit onoga prvog smještena je u razmatranju čistog, gustog i

nebulosi. cumque ambiens aër nostrum corpus, et qui in eo sunt spiritus, alterare omnium maxime possit: diligenter perquirendum est, quae qualitatum in eo dominetur. Et secundum Hippocratem in Epidemiis, in diuturnis morbis terram mutare expedit maxime. quo fit, ut situs locorum
5 terrae accurata opera ab ipsis Geographis perdiscendi necessario sint medicis, atque astrorum siderumque ortus et occasus perspecti esse, et in promptu habendi. Circa eorum vero quae assumuntur rationem, habenda est
10 consideratio bonitatis, mensurae, qualitatis, consuetudinis, delectationis, ordinis, temporis, horae et aetatis: dandaque opera, ut nunquam plus quam exigit natura ingerat: sed tam in sanis quam in aegris expendant accurate, qualitatem ciborum, et consuetudinem. Nam ut Hippocrates 2.
15 Aphor.[ismorum] 50. docet, quae ex longo tempore consueta sunt, etsi deteriora sunt insuetis, minus molestare solent. circa haec et cibi delectabiles, etiamsi parum deteriores sint, saepe melioribus praeferendi sunt, secundum Hippocratem 2. Aphor.[ismoru] 38. et ordo rectus ciborum observandus,
20 ne praepostero ordine cibi ingerantur, ac intempestive: qui temporibus anni, et aetatibus congruentes, accommodandi non sine iudicio sunt. Porro quod ad motum attinet, omnis generis exercitia intelliguntur: quibus frictio et gestatio, sub qua equitationem et vectationem comprehendimus,
25 annumerantur. Ceterum qui sanitatis studio tenentur, ii exercitiorum praecipuam curam habebunt (quod illorum maxima sit commoditas) et tempus ac mensuram eorundem non negligenter observabunt. quare otium diuturnum ac quies immodica obsunt. Hinc de somno et vigilia respectus
30 advertendus est diligenter. Somnus quidem nihil aliud est, quam animalium facultatum quies: cuius commoda sunt, ciborum confectio, humorum concoctio, oblivio aegritudinum animi, mentis insaniae correctio: cuius denique tempus vespertinum magis diurno proprium est. Praeterea

maglovitog. Budući da zrak obavija naše tijelo i one dahove koji su u njemu, te može najviše od svega provesti promjenu, pažljivo treba istražiti koja od kvaliteta ima u njemu prevalst. Po Hipokratu, u knjigama *O epidemijama*, u dugotrajnim bolestima najviše pogoduje promijeniti podneblje. Iz toga proizlazi da liječnici nužno moraju pažljivim trudom naučiti položaje mjesta na zemlji od samih geografa, također dobro poznavati izlaske i zalaske zvijezda te nebeskih tijela te ih znati napamet. Što se pak tiče onoga što se unosi u tijelo, potrebno je promisliti o izvrsnosti, mjeri, kvaliteti, navici, užitku, redu, vremenu, satu i godišnjem dobu. Treba nastojati da se nikada ne unosi više nego što traži priroda. Neka liječnici pažljivo procijene kvalitetu hrane i naviku na nju, kako kod zdravih tako i kod bolesnih. Naime, kako Hipokrat poučava u 2. knjizi *Aforizama*, u 50. aforizmu: ono što se s vremenom ustalilo kao navika, premda je štetnije od onog na što se nije naviknulo, obično stvara manje nepravilnosti. U skladu s tim i ukusnu hranu, iako je malo štetnija, treba često pretpostavljati boljoj hrani, po Hipokratu u 2. knjizi, *Aforizama*, 38. Potrebno je paziti i na ispravan slijed hrane, da se hrana ne uzima naopakim redom i u krivo vrijeme. Treba prosuditi koju hranu treba promišljeno prilagoditi godišnjim dobima i uzrastima. Nadalje, što se tiče kretanja, tu se podrazumijevaju vježbe svake vrste. Tome se pribrojavaju masaža i vožnja, pod kojom razumijevamo i jahanje i vožnju kolima. Inače, oni koji se brinu za zdravlje posvetit će posebnu brigu vježbama (jer je vrlo velika korist od njih), a neće zanemariti ni za njih određeno vrijeme ni mjeru. Zbog toga su dokolica koja traje čitav dan i neumjereno mirovanje štetni. Stoga pažljivo treba pozornost svrnuti na san i budnost. San nije ništa drugo nego mirovanje životnih sposobnosti. Blagodati sna jesu: probava hrane, varenje sokova, zaboravljanje duševnih poteškoća i ispravljanje nezdrave pameti. Njemu je, napokon svojstvenije večernje vrijeme

decubitus quoque dexter magis convenit, cum sinistro, quam supinus. Danda itaque est opera, et anniter: dum omnino, ut neque somnus, neque vigilia modum excedant. Evacuationum autem genera varie fiunt: nunc per venae sectionem, nunc per medicamentum purgans, subinde etiam per vomitum, scarificationem, ac cucurbitarum appositionem, inedia, et somni ab inedia repetitionem, mixtionem, sputi eductionem, sanguinis e naribus productionem, mensium, haemorrhoidum, coitum, insensilemque evaporationem, quae quidem a natura nobis etiam quiescentibus fieri solet. Horum autem potissima sunt, quae per se fiunt. Postremo animi perturbationes non sunt a medico contemnendae, quod magna illarum vis sit, et miras in corpore motiones excitent: id quod praeter alias, timor potissimum, gaudium ira, et verecundia evidentiter declarant. PHIL. Rerum non naturalium numerum, consequitur rerum praeter naturam numerus. EPIST. Secundum Galenum lib.[ro] 2. Therapeuticae methodi, nominatur Affectus, generatim sumptus pro rebus quae corpus nostrum quomodolibet praeter naturam afficere possunt. Sic sane tres sunt affectus praeter naturam: causa, quae morbum praecedat: morbus, a quo primum vitatur actio: symptoma, quod morbum sequitur. Per primum affectum suapte ratione, per se et primo, non laeditur actio: sed ex accidenti, vel secundo, interveniente nimirum morbo. Horum, secundum Galenum lib.[ro] de morbis differ.[entiis] causa duplex est: alia externa, sic dicta, quod extrinsecus adveniat, nec intra corpus animalis consistat, velut frigus, aut scorpio pungens: alia interna, quae quidem in ipso animalis corpore consistit. Hae causae medico scrutandae summo opere sunt. Unum enim genus morborum est, quod in similaribus: alterum, quod in instrumentariis: tertium, quod in utrisque

nego dnevno. Osim toga, bolji je položaj na desnom boku i na lijevom boku nego na leđima. Dakle, treba se potruditi i jako nastojati da ni san ni budno stanje ne prijeđu svoju granicu. Različite su pak vrste ispražnjavanja: sad rezanjem vena, sad lijekom koji čisti, zatim povraćanjem, krvarenjem i polaganjem tikvastih posuda, postom i ponavljanjem sna zbog posta, mokrenja, izbacivanja pljuvačke, krvarenja iz nosa, mjesečnice, hemoroida, seksualnog čina, neosjetnog isparavanja koje nam po prirodi nastaje i kad smo u mirovanju. A najbolja od ovih ispražnjavanja jesu ona koja nastaju sama od sebe. Napokon, liječnik ne bi trebao zanemariti duševne potrebe, jer je velika njihova snaga i jer potiču zapaljajuća kretanja u tijelu. To jasno dokazuju, uz ostalo, najviše strah, radost, bijes i sram.

Filomuz: Kategoriju ne-prirodnih stvari slijedi kategorija stvari mimo prirode.

Epistemon: Po Galenu, iz 2. knjige *Terapeutske metode*, podražajima se nazivaju, opće uzevši, one stvari koje mogu nekako djelovati na naše tijelo mimo prirode. Tako postoje tri podražaja mimo prirode: uzrok, koji dolazi prije bolesti; bolest, koja prvo narušava djelovanje; i simptom, koji slijedi za bolešću. Prvim podražajem i zbog njega samog po sebi i isprva ne narušava se djelovanje, nego akcidentalno ili sekundarno, odnosno kad se bolest pojavi. Dvostruki je uzrok bolesti, po Galenu iz knjige *O razlikama bolesti*. Jedan je uzrok izvanjski: tako je nazvan jer dolazi izvana i nema ga u tijelu osjetilnog bića, kao na primjer hladnoća ili škorpion koji bode. Drugi je uzrok unutarnji koji je u samom tijelu osjetilnog bića. Liječnik treba pomno istražiti ove uzroke. Naime, postoji jedan rod bolesti koji nastupa u korespondentnim dijelovima, drugi u instrumentalnim, a treći u jednim i drugima. Prvo, bolesnom

partibus consistit. In primo, intemperies⁴² dicitur morbosa, quae provenit, ubi qualitates primae, seu elementa ipsa a naturali symmetria commoderatione ve deflectunt. In secundo, mala constitutio seu compositio appellatur, quem
5 et morbum officialem Barbari vocant. Tertium horum solutio unitatis, seu continuitatis dicitur. Ultimo, symptomata alia circa actionum noxas, sive animalium, sive naturalium, versatur: illorum sensilium motricum et principum
10 actionum, horum appetentium concoctionem, etc. depravatam. Alia circa corpus nostri affectus visiles, olfactiles, gustatiles, tactiles: alia praeter naturam excernuntur, vel retinentur. Et id quidem aut tota substantia sunt, praeter naturam, ut haemorrhagia: vel qualitate a naturali habitu aberrant, ut mensium profluvium: vel
15 quantitate a naturali habitu recedunt, ut urinae et sudoris excretio; vel detentio. similiter febris: haec enim est calor praeter naturam, qui a corde initium sumens, per arterias et venas in universum corpus diffunditur, atque actiones eiusdem laedit, et quantumvis homo nunc quam antea
20 calidior sit, nondum tamen febricitat, nisi calor immodice auctus hominem offendat, et actionem laedat. Quare simplicium februm, cum calor praeter naturam accenditur, alia est in spiritibus, et fit ephemera, sive diaria: alia in humoribus, et fit putrida: partim intra vasa, tum ex putrefactione omnium aequabiliter, unde fit synochus putrida: tum
25 unius tantum, et sic erit continua, (si enim putrescit flava bilis, fit tertiana continua, vel ardens dicta febris: si pituita, quotidiana continua: si atra bilis, quartana continua) partim extra vasa, et fit intermittens (si enim putrescit flava bilis, fit tertiana intermittens exquisita: si pituita, aut dulcis, unde
30 quotidiana intermittens: aut vitrea, ex qua oritur ephialos: si atrabilis, quartana intermittens.) Alia in solidis, unde fit

⁴² corr. ex intem peries; K: intemperies

se naziva neumjerenost koja nastaje kad prve kvalitete, ili sami elementi, skrenu od prirodne simetrije i ujednačenosti. Drugo, bolešću se zove loše ustrojstvo ili sastav koju barbari zovu i časna bolest. Treće od ovih, bolešću se zove razlaganje
5 jedinstvenosti ili neprekidnosti. Naposljetku, drugi su simptomi s obzirom na štete djelovanja, ovisno o tome jesu li od živih bića ili prirodnih stvari. Živa bića oštećuju osjetilna, pokretačka i glavna djelovanja, a šteta prirodnih stvari, kad napadnu, jest pokvarena probava. Drugi su simptomi s
10 obzirom na vizualne, olfaktorne, gustativne i taktilne podražaje našeg tijela; drugi su pak simptomi onoga što je mimo prirode, a očituju se u izlučivanju ili zadržavanju. Ti su simptomi ili cijelom supstancijom mimo prirode, kao npr. krvarenje, ili se kvalitetom udaljuju od prirodnog stanja, kao
15 mjesečno istjecanje, ili se kvantitetom udaljuju od prirodnog stanja, kao izlučivanje i zadržavanje urina i znoja. Slično je i kod groznice. Ona je, naime, toplina mimo prirode koja započinje iz srca i razlijeva se preko arterija i vena u čitavo
20 tijelo te ozljeđuje njegova djelovanja. Koliko god čovjek sad bio topliji nego maloprije, ipak još uvijek nije u groznici ako ga neumjereno povećana toplina ne napada i ne ozljeđuje njegovo djelovanje. Stoga od jednostavnih groznica, kad se toplina mimo prirode upali, jedna je u dahovima i biva za
25 jedan dan ili dnevna; druga je u tjelesnim tekućinama i biva putridalna: djelomično je unutar žila, nekada iz gnjiljenja svih podjednako, tada nastaje neprekidna putridalna groznica; nekada iz truljenja samo jedne i tako nastaje neprekidna groznica (naime ako truli žuta žuč nastaje neprekidna trodnevna groznica ili tzv. goruća groznica; ako truli sluzava žuč, nastaje svakodnevna drhtava groznica; a ako truli crna žuč
30 nastaje neprekidna četverodnevna groznica); djelomično je izvan žila - to je isprekidana groznica (naime, ako truli žuta žuč nastaje izvanredna isprekidana trodnevna groznica; ako truli sluzava ili slatka žuč onda nastaje svakodnevna

aut hectica, aut marasmus. haec si illi accesserit, ex omnibus febris pessima est, quae (secundum Galenum lib.[ro]10. Ther.[apeuticæ] Méth.[odi]) omnem curationem respuit. PHIL. Quasi ad finem Medicam artem deduxisti. hoc unum
5 superest ut dicas, de ea nempe parte Physicae, quae cognitionem praeteritorum, inspectionem praesentium, et futurorum praedictionem continet. EPIST. Haec pars physicae disciplinae inter ceteras potissima est, et praestantissima, quae Graecis σημειωτική nuncupatur, cum quod haec ipsa
10 morborum ac passionum corporis cognitionem suggerit (qua destitutus Physicus, nullum a corpore malum profligare potest) tum quia hac lege cuiusque partis, potissimum vero eius quae sensum effugit atque adeo cuius passiones difficillime deprehenduntur, morbos ac mala
15 promptissime dinoscant. in quo potissimum requiritur, et summopere quidem, cognitio cresium, Latinis iudicium significans: quae in praesentia non est, nisi subita et praeceps in morbo mutatio, qua aut confestim liberantur a morbis aegri, aut magnam in melius mutationem obtinent,
20 aut statim moriuntur, aut multo deteriores evadunt. Harum prima, crisis simpliciter: secunda, crisis ἐλλιπής, id est deficiens: tertia crisis mala: quarta, ἀτελής, hoc est imperfecta et mala nuncupatur. Quo fit, ut illae mutationes quae paulatim fiunt, vel scilicet debilitata virtute, vel morbo,
25 non crises, sed simpliciter λύσεις, hoc est solutiones nuncupentur. Ad horum iudiciorum rationem in primis necessaria est quattuor morbi temporum, nempe principii, incrementi, declinationis, et potissimum vigoris cognitio: ad quod et urinae inspectio non parum conducit. De iis
30 enim quae in iecore et intra venas sunt, nullum plane nec manifestum, nec evidens signum habemus, praeterquam solam urinam. atque haec est excrementum sanguinis in cava

isprekidana groznica ili prolazna, iz koje nastaje šećerna bolest; ako truli crna žuč, onda nastaje isprekidana četverodnevna groznica). Jedna je pak groznica u čvrstim dijelovima, odakle nastaje ili hektička groznica ili potpuna iscrpljenost. Ako se ova u čvrstim dijelovima pridruži onoj u tjelesnim
5 tekućinama, onda je to najgora od svih groznica. Po Galenu, u desetoj knjizi *Terapeutske metode*, ta je groznica neosjetljiva na svako liječenje.

Filomuz: Kao da si do kraja izveo liječničko umijeće. Jedino još preostaje da kažeš o onom dijelu fizike koji sadrži spozna-
10 ju prošlog, uvid u sadašnje i predviđanje budućeg.

Epistemon: Ovaj dio nauka o fizici najvažniji je i najbolji među ostalima. Grci ga nazivaju *semeiotiké*, jer on pruža spoznaju o bolestima i trpnjama tjelesa (ako tu spoznaju
5 liječnik zapusti, ne može istjerati ni jedno zlo iz ljudskog tijela) i zato jer u skladu sa zakonitošću svakoga pojedinog dijela, a najviše onoga koji izmiče osjetu - pa se stoga njegove trpnje najteže razumijevaju, vrlo brzo raspoznaje bolesti i oštećenja. U tom dijelu osobito se i ponajviše traži pozna-
15 vanje kriza, što kod Latina znači sud. Kriza je ovdje samo trenutačna, iznenadna i strmoglava promjena u bolesti, kojom se bolesni odmah oslobađaju od bolesti ili postižu veliku promjenu nabolje ili odmah umiru ili postaju mnogo bolesniji. Prva kriza od ovih smatra se jednostavno krizom. Druga se smatra *elipés*, tj. nepotpunom. Treća, zloćudnom
20 krizom, četvrta se drži *atelés*, tj. nepotpunom i lošom. Iz toga proizlazi da se one promjene koje nastaju postupno ili zbog oslabljene izvrsnosti ili zbog bolesti ne zovu krize, nego jednostavno *lyseis*, tj. rastakanja. Za procjenu ovih sudova
25 potrebna je prije svega spoznaja četiriju vremenskih dijelova bolesti, naime spoznaja početka, rasta, opadanja i iznad svega spoznaja vrhunca bolesti. Tome nemalo koristi i pregled mokraće. Naime, o onome što se zbiva u jetri i u venama nemamo nijedan posve jasan ni siguran znak, osim

vena, per renes et urinarios meatus in vesicam delatum: in cuius inspectione, consistentia, color⁴³, quantitas, et contenta consideranda magnopere sunt. et certitudo, velut scopus in optima urina, et quae est hominis secundum omnia temperati; haec est, quae in substantia mediocris est, ac 5 quantitate potioni quae assumpta est respondet, colore subrussa et subflava, sedimento albo, levi et aequali. Ad idem iudicium et egestio requiritur, quae in optimo gradu mollis sit, et compacta atque cohaerens, eodem tempore, 10 quo in secunda valetudine assuevit, reddita, et quae iis quae ingesta sunt proportionem respondeat, Hippocrate auctore necessum est. Ubi insuper pulmo aut thorax passionibus infestatur, sputa tum potissimum considerare incumbit. Pulsus quoque advertendus, qui est motus cordis et arteriarum sensilis quo attolluntur et submituntur. ii sumuntur 15 ex motionis tempore, tam sublacionis quam submissionis: a quantitate sublacionis seu diastoles, a robore virtutis, a corpore et substantia arteriae: a quantitate infusionis seu plenitudinis arteriae, a qualitate caloris; a tempore quietis, 20 a rhythmo sive proportionem temporis ad tempus, a progressu aequalitatis et inaequalitatis, ab ordine et ordinatione. PHIL. Hactenus, ut ego quidem advertere potui, communem philosophiam tractasti, et contemplativam, quoad primam Philosophiam: tum quae de anima pertractat, et Mathematicam, quoad Astronomica et Theorica principia. Itaque 25 restat, ut de ceteris Mathematicae doctrinalibus, una cum Sphaericae pedissequis, breviter dicas: tandem ad activam doctrinarum partem te libere conferre poteris. EPIST. Prima doctrinalium est Arithmetica, quae secundum Politianum, 30 numerum tractat, aut seorsim quemque spectans, aut ad

⁴³ corr. ex calor; K: color

same mokračće. A ona je izlučevina krvi u šupljivoj veni, prenesena u mjehur kroz bubrege i mokračćne kanale. Kod pregleda mokračće najviše treba promatrati sastav, boju, kvantitetu, i sadržaj. Sigurnost, tako reći cilj, jest u najboljem 5 urinu koji pripada čovjeku u svakom pogledu skladnom; to je mokračća koja je po supstanciji osrednja, po kvantiteti odgovara tekućini koja je popijena, riđaste je i žućkaste boje, ima bijeli, lagan i ujednačen talog.

Za istu prosudbu istražuje se i stolica, koja je u najboljem slučaju mekana, kompaktna i povezana, koja se ponavlja 10 u isto vrijeme koje se uobičajilo kod dobrog zdravlja. Nužno je, po Hipokratu, da ona proporcijom odgovara onome što se unijelo. A kada se osim toga trpnjama iskvare pluća i prsni koš, tad je najvažnije ispitati slinu. Također treba obratiti pažnju i na bilo, koje je opažljivo gibanje srca, i arterije koje 15 se tim gibanjem nadižu i spuštaju. Ono se prosuđuje po vremenu kretanja, kako dizanja, tako i spuštanja, po kvantiteti dizanja ili diastole srca, po jačini vrsnoće, po tijelu i supstanciji arterije, po kvantiteti ulijevanja ili punjenja arterije, po kvaliteti topline, po vremenu mirovanja, po ritmu ili odnosu vremena prema vremenu, po uznapredovalosti ujednačenosti i neujednačenosti, po redu i redovitosti. 20 Filomuz: Do sada si raspravljao, bar kako sam ja mogao opaziti, o općoj filozofiji i kontemplativnoj, onoj koja se odnosi na prvu filozofiju, pa o onoj koja raspravlja o duši i o matematici s obzirom na astronomska i teorijska počela. Dakle, preostaje da ukratko kažeš o preostalim disciplinama matematike zajedno s pomoćnim učenjima sferike. Napokon, moći ćeš se slobodno prebaciti na praktični dio disciplina. 25

Epistemon: Prva od disciplina jest aritmetika, koja, po Politianu, raspravlja o broju, bilo da razmatra svaki odvojeno 30

alium referens. Ille par est, et impar. Par, aut pariter par, aut pariter impar, aut impariter par. Itemque aut superfluous, aut diminutus, aut perfectus. Impar, aut primus et compositus, aut secundus et compositus, aut per se secundus et compositus ad alium. Primus et incompositus, aut ad alium relatus, aut aequalis, aut inaequalis. Hic aut maior aut minor. Et maior, aut simplex, aut compositus. Simplex, aut multiplex aut superparticularis, aut superpartiens. Compositus, aut multiplex superparticularis, aut multiplex superpartiens. Minor maiori subiugalis aequae dividitur, illiusque numeri prologi dicuntur: huius hypologi, quasi duces et comites. De multiplicibus duplae, triplae: de superparticularibus sesquialterae, sesquiterciae: de superpartientibus, superbipartientes, supretripartientes, et deinceps oriuntur: ac rara eadem ratio in compositis. Rursum qui per se cernitur, continens numerus linearis, planus, solidus, pyramis, etiamque curta, quadrantalia, asseres, laterculi, cunei, paralelepipedo, gradati, altera parte longiores, et orbiculares.

Secunda doctrinalium est Musica. haec alia est naturalis, alia artificialis. Illa, alia mundana, quae cernitur in eo quod coelestium motus, sicut $\phi\theta\acute{o}\gamma\gamma\omicron\varsigma$, diastemate constat: circularesque ambitus harmonicorum systematum referunt apocatastases, quas auctore Materno interpretari redintegrationes possumus. Tum siderum ipsorum aspectus, qui trigono, tetragono, dodecatemorio, dimensione fiunt: diatessaron, diapente, tonum diapason faciunt. Motusque ad orientem vel occidentem gravissimis sonis, in coeli vero meditullio comparatur acutissimis altitudines chromaticen gignunt, enharmonion, diatonion, latitudines, tropos. Lunae facies tetrachordorum referunt iugationes: quae omnia diligentissime prosequitur Ptolemaeus. Alia vero est Musica humana, quae tribus animi partibus constat: intellectu, sensibus, habitu. Tres efficit et rationes, diapason, diapente,

ili da ga stavlja u odnos prema drugome. Broj je paran i neparan. Paran je ili parno paran ili parno neparan ili neparno paran. Isto je tako ili preobilan ili umanjen ili savršen. Neparni je broj ili prvi i sastavljen ili drugi i sastavljen ili po sebi drugi a sastavljen u odnosu na drugi broj. Prvi i nesloženi broj ili se odnosi prema drugom ili je jednak ili nejednak. Potonji je ili veći ili manji. Veći je ili jednostavan ili složen. Jednostavan je ili mnogostruk ili višedijelni ili višedijeleći. Složen je ili mnogostruk višedijelni ili mnogostruk višedijeleći. Manji koji je podjarmljen većemu dijeli se na isti način. Brojevi kao vođe i pratioci većega zovu se *prologi*, a manjega *hypologi*. Od mnogostrukih nastaju dvostruki, trostruki; od višedijelnih nastaju poldrugi i poltreći, od višedijelećih višedvodijelni i višetrodijelni. Rijedak je isti ovakav odnos kod složenih. I opet, onaj koji se sam po sebi raspoznaje jest neprekidan broj, linearan, plošan, prostran, piramida (uključujući i nepotpunu), četvrti dio dvanaestdijelne cjeline, letve, ciglice, klinovi, paralelopipedo, stupnjeviti, s jedne strane duži i okrugli.

Druga je disciplina muzika. Muzika je jedna prirodna, a druga umjetna. Prirodna je svjetska, koja se raspoznaje po tome što se kretanje nebeskih tijela, kao *phthóngos*, sastoji od intervala. Kružni obilasci harmoničnih sistema ostvaruju vraćanje zvijezda na početno mjesto. To vraćanje zvijezda možemo tumačiti, kako zastupa Materno, kao ponovna ispunjenja. Zatim aspekti samih zvijezda, koji su u mjeri trigona, kvadrata, dodekagona, čine kvarte, kvinte i oktave. Kretanje prema istoku ili zapadu odzvanja najdubljim zvukovima, a u sredini neba najvišim. Visine rađaju kromatiku, enharmoniju i diatoniku a širine trope. Mjesečeva lica donose promjene tetrakorda, koje je sve vrlo usrdno opisao Ptolemej.

Druga je ljudska muzika koja se sastoji od tri dijela duše: razuma, osjetila i svojstava. Ona stvara i tri omjera: oktavu,

MUZIKA

diatessaron. Prima enim (ut Ptolomaeus inquit) septem illa continet: mentem, imaginationem, memoriam, cogitationem, opinionem, rationem, scientiam. quo numero consonantia constat, quae vocatur ex omnibus. Secunda quattuor, visum, auditum, olfactum, tactum, (nam in eo gustus est) aequas numero partes quinariae partibus. Tertia rursus tres, auctum, fastigium, decrementum: cui quaternaria respondet. Item si partes animae feceris, rationis, irae, cupiditatisque sedes, in prima (secundum Politianum) septem sunt, acumen, ingenium, solertia, consilium, sapientia, prudentia, experientia: in altera quattuor, aequanimitas, impaviditas, fortitudo, tolerantia: in tertia tres, temperantia, continentia, verecundia: quibus triplex eadem symphonia conflatur. Omnium autem inter se concordia, iustitia nominatur. Item trinis generibus spectativae partis, et activae, tria illa congruent: enharmonium, naturali, moralique: diatonicum, divino et civili: chromaticum, matematico et oeconomico. Productionum vero mutationes, vitae morumque conversionibus respondent. Haec Politianus. Artificialis porro quaedam est harmonica, quaedam rhythmica, aut metrica. Primae partes numerantur, soni spatia, systemata, genera, toni⁴⁴, mutationes, modulatio. Secunda Latinis dicitur numerus, arsin habet et thesin: hoc est, levationem ac positionem, quibus videlicet plauditur, oriturque de numeris connumeratis, dinumeratis, complicatis, ac sesquatis. Discernitur visu, ut in saltatione: auditu, ut in cantu: tactu, in venis. Quippe medicorum doctissimus Herophilus, motus omnes illos et pulsus humani corporis, in musicos digessisse numeros narratur. Sunt vero numeri omnes, ut Politianus enumerat, aut iudiciales, aut progressores, aut occurrentes, aut recordabiles, aut sonantes, vel si mavis corporales: ut illi

⁴⁴ K: genera toni

kvintu i kvartu. Naime, prvi omjer (kako kaže Ptolemej) sadrži ovih sedam: um, imaginaciju, pamćenje, mišljenje, mnijenje, razbor i znanost. Od tog broja nastaje konsonanca koja se zove "od svih". Drugi omjer sadrži četiri dijela: vid, sluh, miris, dodir (u to ulazi, naime, i okus) brojem izjednačena s dijelovima kvinte. Napokon, treći omjer sadrži tri: uvećanje, vrhunac i opadanje, čemu odgovara kvarta. Isto tako, ako bi odredio kao dijelove duše sjedišta razuma, srdžbe i požude, u prvom (po Policijanu) ima ih sedam: oštroumnost, talent, marljivost, promišljenost, mudrost, razboritost, iskustvo. U drugom ima ih četiri: mirnoća, neustrašivost, hrabrost i izdržljivost. U trećem su tri: umjerenost, postojanost i stid i iz njih se stvara isto trostruko suglasje. Sloga svih između sebe zove se pravednost. Isto tako trima rodovima motrećeg i djelatnoga dijela odgovara ono troje: enharmonija prirodnom i ćudorednom dijelu, dijatonička božanskom i građanskom, kromatika matematičkom i gospodarskom. A promjene izvođenja odgovaraju obratima života i običaja. Ovako kaže Policijan. Nadalje, jedna vrsta umjetne muzike jest harmonija, druga ritmika ili metrika. U dijelove prve ubrajaju se zvukovi, intervali, sustavi, rodovi, ljestvice, promjene i modulacija. Druga vrsta latinski se kaže numerus. Sadrži arzu i tezu, tj. uzdizanje i spuštanje onako kako se plješće. Nastaje zbrajanjem stopa, prebrojavanjem, skraćivanjem i dovođenjem u odnos 3:2. Opaža se vidom, kao u plesu, sluhom, kao u pjevanju, dodirom, kao u venama. Dapače, priča se da je Herofil, najučeniji među liječnicima, sve one kretnje i otkucaje ljudskoga tijela razdijelio na muzičke brojeve. A svi su brojevi, kako Policijan nabraja, ili promišljeni ili napredujući ili žureći ili pamtljivi ili zvučeći ili, ako više voliš, tjelesni, da bi mogli biti označeni i oni koji su

etiam signentur, qui sunt in saltatione et in certo motu
visibiles. Huius partes quinque sunt: tempora prima, pedum
genera, agoge mutationes, rhytmopoea. Haec Politianus ad
verbum. Tertia ab elementis et syllabis pergit ad pedes. Pedes
5 syllabis constant, syllabae autem temporibus tenduntur.
Ceterum tertia doctrinalium est Geometria, a puncto, quae
nota impartilis est, lineas pervidet rectas, circumferentes,
flexuosas, iacentes, perpendiculares, alternas, disternas⁴⁵:
angulosque iustos, angustos, latos, summitates, circulos,
10 semicirculos, et qui limites fasciati vocantur: trilateres,
quadrilateres, multilateresque figuras. Inque his aequilateras,
aequicruras, gradatas, rectangulas, acutiangulas, obtusian-
gulas, et quae parte altera longiores sunt et rhombos, et
rhomboides, et mensulas. In solidis, pyramides, prismata,
15 conos, cylindros, cubos, sphaeras, etiamque illa quae vocant
octoedra, dodecaedra, icosaedra: quae suo tempore, si vita
superstitero, in libris de Philosophia omnia diligentius
excutiemus. Sufficit iam haec, quasi in catalogum redacta
etiam a Politiano, breviter numerasse: ut habeas quod, o Phi-
20 lomuse, examinare tandem possis. Multa ego praeterii, quae
Politianus numerat, ut insolentiam illam vocum vitarem:
quandoquidem locus ea fusius tractandi, hic non sit deter-
minatus. De quarta illa doctrinalium, superius in tractatu de
coelo satis diximus. Huius sex sunt pedissequae: Calculatoria
25 seu Logistica, figuris utitur numerorum novem, quas Pytha-
gorici excogitarunt. quae sex generibus continetur: elemen-
torum expositione, compositione, ablatione, multiplicatione,
partitione, quadrati lateris inventione. Geodesia vero, quae
etiam a Pappo geomeria⁴⁶ vocatur, et ipsa in sensilibus
30 vertitur, continetur generibus recto, plano, solido, pedatura
ipsa, porrecto, constrato, quadrato pede, figuris, climatis,

⁴⁵ K: disternians

⁴⁶ K: geometria

vidljivi u plesu i u nekom određenom kretanju. Pet je njihovih dijelova: prve dobe, rodovi koraka, *agogé*, promjene, udaranje ritma. Ovo je rečeno po Policijanu od riječi do riječi. Treća umjetna muzika od elemenata i slogova ide prema stopama. Stope se sastoje od slogova, a slogovi su omeđeni 5 dobama.

Inače, treća je disciplina geometrija. Počevši od točke, koja je nedjeljiva oznaka, promatra ravne linije, kružne, krivulje, vodoravne linije, okomice, isprekidane, ograničene; kutove, i to prave, oštre, tupe, vrhove, kružnice, polukružnice i ono 10 što se zove povezane granice, tj. likove; trostranične, četverostranične, mnogostranične. A među ovima istostranične likove, istokračne, stepenaste, pravokutne, oštrokutne, tupokutne, one koji su s jedne strane duži, rombove, romboide, kvadrate s nejednakim stranicama. Među tijelima pro- 15 matra piramide, prizme, stošce, valjke, kocke, kugle, pa i ono što se zove oktoedar, dodekaedar, ikosaedar. To ćemo sve pažljivije pretresti u knjigama o filozofiji u svoje vrijeme, ako budem toliko živio. Dovoljno je već ukratko nabrojiti to što je i Policijan uobličio u popis da imaš što, o Filomuze, 20 istraživati. Ja sam mnogo toga propustio što Policijan nabraja, da bih izbjegao takvu prekomjernost riječi, jer zaista ovdje nije prikladno mjesto da se o tome opširnije raspravlja.

Gore u raspravi o nebu dovoljno smo rekli o četvrtoj od discipline. Ima šest njezinih sluškinja: kalkulatorija ili logistika, koja se služi s devet oblika brojeva koje su smislili pita- 25 gorejci. Kalkulatorija se sastoji od šest rodova: izlaganje elemenata, sastavljanje, oduzimanje, množenje, dijeljenje i pronalaženje stranice kvadrata. Geodezija, koju Papo zove geomerija, i sama se odnosi na ono osjetilno, sastoji se od 30 ovih rodova: pravog, ravnog, prostornog, zemljomjerstva u užem smislu, dužine, površine, kvadratne stope, likova, klimata, smjera gledanja, neravnina, kutova, pravocrtnosti i svih linija: pravih, izmjeničnih, osnovica, vrhova, krako-

scopulis, flexibus, angulis, rigoribus: lineisque omnibus
rectis, alternis, basibus, verticibus, cruris, diagoniis, perpen-
dicularibus, hypotenusis, diametris et perimetris, mensuris,
miliaribus, et similibus. Canonice autem rationes harmo-
5 niarum considerat apparentes, regularum segmentis
excogitatis, atque aures (ut ait Plato) praeferens intellectui.
Rationes enim symphoniarum, nunc monochordo canone
deprehendit, nunc tetrachordorum generibus divisit, quae
nervorum nominibus undeviginti censentur: qualia multa
10 Ptolemaeus exponit in his libris, quorum titulus est *περὶ
τῶν ἐν ἄρμονικῇ κριτηρίων*. Haec vero in organis est
percussionalibus, tensilibus, inflatilibus. Astrologiae partes:
Gnomonice, quae solariorum discriminatis umbris horas
veruto denotat, a Vitruvio diligenter exposita: tum quae
15 vocatur Meteoroscopice, sublimitatum differentias et
intervalla siderum deprehendens. Dioptrice quae solis et
lunae, et aliorum siderum intercapedines colligit, et ordines.
Huc Astrolabii pertinet inventio, quam Ptoleomeo Synesius
tribuit. Hanc etiam Astrologiam vocant plerique, eam quae
20 proprie Genethliologia vocatur: cuiusque professores a
veteribus Chaldaei, Mathematici, Genethliaci que vocantur.
Optice, generis est nomen, et partis. Pars ipsa causam
visibilium deprehendit, quae per intervallum falsa
creduntur: ut cum lineae alternae concurrere inter se
25 videntur, et intercipi quadratorum anguli. pars altera
Catoptice, quae circa omnifarias ἀνακλάσεις, hoc est,
inflexiones versatur. tertia Scenographice, iudicans quo
pacto nec abnumera, nec deformia fingamus in imaginibus
quae cernuntur, intervallorum scilicet et altitudinum causa.
30 At quae generis locum tenet, ea lineis utitur visus et angulis,
observat radiorum projectiones, umbras, lucis figurationes,
quae directae visioni, quae reflexae faciant imposturam,
speculis adhibitis, planis, globosis, columnaribus, turbina-
libus, cavis, convexis, et similibus. Mechanica sequitur, cuius

va, dijagonala, okomica, hipotenuza, dijametara i
perimetara, mjera, milja i sličnih stvari. Kanonika pak
proučava razloge harmonija koje se čuju, izmislivši odsječke
pravila i pretpostavivši uši razumu (kako kaže Platon).
Naime, razloge suzvučja dohvaća sad monokordnim 5
kanonom, sad podijeljenim rodovima tetrakorda, za koje
se smatra da ih s obzirom na imena žica ima dvadeset i jedan.
Mnoge takve stvari izlaže Ptolemej u knjigama kojima je
naslov *περὶ τὸν ἐν ἁρμονικῇ κριτήριον*. A suzvučje se nalazi
u udaračkim, trzalačkim i puhačkim instrumentima. 10
Dijelovi su astrologije: gnomonika, koja obilježava letvicom
sate, nakon što su podijeljene sjene sunčanih ura; Vitruvije
ju je pažljivo izložio. Zatim ona koja se zove meteoroskopi-
ka, jer istražuje razlike uzdignutih pojava u zraku i razmake
nebeskih tijela. Diopтика, koja sabire razmake i raspored 15
Sunca i Mjeseca te ostalih planeta. Ovamo pripada i izum
astrolaba, koji je Sinezije pripisao Ptolemeju. Također, ovu
znanost mnogi zovu astrologija, a prikladno je nazvana ge-
nethliologija. Stari su učitelje te astrologije zvali kaldejcima,
matematičarima i genethliolozima. Optika je ime i roda i 20
dijela. Ona koja je dio istražuje uzrok vidljivih pojava koje
se zbog udaljenosti krivo opažaju, kao kad se čini da se pa-
ralelne linije sijeku međusobno i da su kutovi kvadrata pres-
ječeni. Drugi dio je katoptika, koja se bavi svakojakim *ανα-
κλάσεις*, tj. ugibanjima. Treći je dio scenografika, koja 25
prosuduje na koji način da ono što se vidi na slikama prika-
zujemo bez nesrazmjera i izobličivosti, zbog razmaka i
visina. A ona optika koja ima položaj roda, ona se služi lin-
ijama pogleda i kutovima, promatra projekcije zraka, sjene,
oblikovanja svjetla, promatra ono što stvara varku u direkt- 30
nom viđenju i ono što stvara varku u zrcalnom viđenju,
služeći se zrcalima: ravnim, okruglim, stupastim, konič-
nim, konkavnim, konveksnim i tome sličnim. Slijedi mehan-

(ut Heron, Pappusque declarant) altera pars rationalis est, quae numerorum, mensurarum, siderum, naturaeque rationibus perficitur. altera Chirurgice, cui vel maxime artes illae, aeraria, aedificatoria, materialia, picturaque adminiculantur.

5 Huius partes sunt, Manganaria, Mechanopoëtice, Organopoëtice, Thaumaturgice, Centrobarica, et Scheropoëa: qualis est illa Archimedeae, Claudiani laudata versibus. De istis omnibus ut ante polliciti sumus, suo loco fusius tractabimus.

PHIL. Ego aequo animo omnia haec accipio, sive declarata

10 sint, sive enumerata tantum. Spero me diutius tecum victurum: nec dubito, quin ad omnia sufficienter mihi responsurus sis, quaecunque in dubium venerint: deinde plurima ex hisce olim audivi et sciivi. Quare absoluta hac naturali Philosophia parte, si placet, brevibus et Moralem

15 salutabis. EPIST. Expedit omnino, eam saltem a limine degustare. Habemus enim in Theologia ipsa, legales, historicos, morales, propheticosque libros: unde patet, ad moralium librorum usum plurimum conducere intelligentiam huius Philosophiae partis. quare praetereunda omnino non est.

20 Itaque Moralis scientia est pars civilitatis, in qua de bonis agitur diversis: e quorum numero et Virtus, sive rationalis animae sit, sive rationi obtemperantis, (ut Epicteti verbis utar) dicitur. in qua tractantur affectus, potestates, habitus animi: et in his excessus, defectus, mediocritates, arbitrium,

25 electio appetitus: eiusque partes, cupiditas, furor, voluntas. Hinc sunt virtutes, fortitudo, aequanimitas, continentia, temperantia, liberalitas, magnitudo animi, magnificentia, honestas, gravitas, urbanitas, veritas, iustitia, scientia etiam, prudentia, intelligentia, aestimatio, solertia, sagacitas, comi-

30 tas, heroica virtus, voluptas, prosperitas, amicitia, bene-

ika, čiji je jedan dio (kako razjašnjavaju Heron i Papo) racionalan, koji operira razmjerima brojeva, mjera, nebeskih tijela i prirode. Drugi je dio praktična mehanika, kojoj služe najviše sljedeće vještine: rudarstvo, građevinarstvo, drvodjelstvo i slikanje. Dijelovi te mehanike jesu manganarija, mehanopoetika, organopoetika, thaumaturgika, centrobarika, scheropeja, kakva je ona Arhimedova, koju Klaudijan hvali u stihovima. O svemu tome, kao što smo prije obećali, više ćemo raspravljati na mjestu kamo pripada.

Filomuz: Ja sve ovo prihvaćam mirnim srcem, bilo da je razjašnjeno, bilo da je samo nabrojeno. Nadam se da ću dulje živjeti s tobom. Također ne sumnjam da ćeš mi zadovoljavajuće odgovoriti na sve ono što se bude pokazalo dvojbena.

Napokon, većinu ovog jednom sam već čuo i saznao. Stoga, budući da si dovršio ovaj prirodni dio filozofije, molim te, ukratko pozdravi i čudoređnu filozofiju.

Epistemon: Sigurno da je korisno ovaj dio filozofije okusiti barem s praga. Naime, i u samoj teologiji imamo knjige o zakonima, povijesne, moralne i proročke knjige. Odavde je očito da razumijevanje ovoga dijela filozofije najviše služi za upotrebu tih knjiga o moralu, pa ga se nikako ne smije propustiti. Dakle, znanost o čudoređi dio je znanosti o državi u kojoj se raspravlja o raznovrsnim dobrima; njima pripada i vrlina, bilo da pripada racionalnoj duši bilo duši koja se pokorava razboru (da se poslužim Epiktetovim riječima). U čudoređi se raspravlja o duševnim afektima, o moćima i habitusu duše. A kod ovih se razmatra pretjerivanje, nedostatak, sredina, odluka, izbor težnje; razmatraju se i njezini dijelovi: pohlepa, bijes, volja. Po tome su vrline: hrabrost, strpljenje, suzdržljivost, umjerenost, darežljivost, velikodušnost, dostojanstvenost, čast, ozbiljnost, ugladenost, istina, pravednost, također i znanje, razboritost, inteligencija, prosudba, lukavost, mudrost, prijaznost, junaštvo, uгода, dobra sreća, prijateljstvo, dobrohotnost, sloga, ljubav prema

volentia, concordia, amorque sui. Porro secundum Platonem, Iustitia universalis ad totum chorum virtutum transfertur, qua redditur obedientia debita legibus et magistratibus. Quemadmodum particularis, iuxta Simonidis definitionem, virtus, quae suum unicuique tribuit, dicitur, tam distributive quam commutative, aut ordinando personas, aut communicando res. Unde commutativa⁴⁷ iustitia Aristoteli est, quae communicat aequalia, proportionem Arithmetica: in qua dispositis tribus, aut pluribus numeris, omnes distant aequalibus differentiis, sine respectu proportionum. Distributiva vero, personarum ordinatio in omni vita, publica et privata, iuxta proportionem Geometricam, qua gradus officiorum et personarum constituuntur: sicut Marii distributio contra Cimbrōs, Catuli domi gubernatio Reipub.[licae] quam praecipuam conservatricem rerum publicarum, et privatae consuetudinis dicimus. Unde Plato sapientissime dixit, Optimum Reipubl.[licae] statum esse, si sit constituta geometrica proportione. Haec Platoni quoque secundum Simonidem, apud Iure consultos, est constans et perpetua voluntas, suum cuique tribuens: in ius positivum atque naturale distributum, ratione legum et notitiarum. Hoc εὐεργάς, bona communia hominibus cum reliquis animantibus, et notitias naturales, quas illi ius gentium vocant: Philosophi utrunque gradum ius naturae nuncupant. Illud vero est sententia magistratus, quae addit ad ius naturae circumstantiam aliquam, ratione probabili, et non necessaria. Hinc ius naturae immutabile procedit: et secundum Aristotelem 3. Polit.[licae] satius esse videtur, scripto ac certo iure uti in diiudicandis rebus, quam naturali aequitate: siquidem violare, peccatum grave, etiam extra casum scandali: et foenus exercere de contractibus, pugnare

⁴⁷ corr. ex communicativa; iako i B: i K: donose "communicativa", po smislu je ispravljeno u "commutativa".

samom sebi. Nadalje, po Platonu, opća pravednost obuhvaća cijelo područje vrline, iz čega proizlazi obvezna pokornost zakonima i magistratima. A partikularnom se pravednošću naziva, po Simonidovoj definiciji, ona koja svakom daje njegovo, kako distributivno, tako i komutativno, određujući osobu ili dodjeljujući stvari. Odatle proizlazi da je Aristotelova raspodjeljujuća pravednost ona koja udjeljuje jednako po aritmetičkoj proporciji; po njoj, ako se rasporedi na tri ili više brojeva, svi su međusobno udaljeni jednakim razlikama, bez obzira na proporcije. A distributivna pravednost jest poredak osoba u svakom načinu življenja, javnom ili privatnom, po geometrijskoj proporciji po kojoj se utvrđuju stupnjevi dužnosti i osoba; npr. Mariju pohod protiv Cimbra, Katulu upravljanje državom; tu razdiobu nazivamo glavnom čuvateljicom državnih stvari i privatnog običaja. Po tome je Platon vrlo mudro rekao da je najbolje uređenje države ako je ona uspostavljena na geometrijskoj proporciji. Ta Platonova pravednost, i prema Simonidu i kod pravnika, kao postojana i neprekidna volja: dati svakome njegov dio, podijeljena je u pozitivno i prirodno pravo, u skladu s odredbama zakona i sa saznanjima. Ta *euergás*, dobra ljudima zajednička s ostalim živim bićima, i prirodna znanja, koja oni nazivaju općim pravom, njih filozofi, i jedan i drugi stupanj, nazivaju prirodnim pravom; a ono pozitivno pravo jest mišljenje magistrata koje dodaje prirodnom pravu neku okolnost, na temelju mogućeg, ne nužnog razloga. Odatle proizlazi da je prirodni zakon nepromjenjiv, a po Aristotelu, 3. knj. *Politike*, čini se da je bolje služiti se u prosuđivanju stvari pisanim i sigurnim pravom, nego prirodnom jednakošću. Jer nasilje je težak grijeh, čak i ako ne bi izazvalo sablazan; a iznuđivanje kamata iz ugovora, kosi se s prirodnim zakonom. Isto tako uobičajen ugovor, u kojem se ku-

cum iure naturae. Item usitatus contractus, in quo emitur
reditus cum pacto retrovendendi, fit illicitus et usurarius.
aut contractus societatis, cum alter pecuniam, alter operas
confert: et is qui pecuniam confert, postulat lucri partem,
5 salvo capitali, quod manifeste in Institutionibus probatur.
Ad hoc civilis disciplina plurimum conducit, quae est triplex:
regnum, optimates, respublica. Cuius excessus totidem
tyrannis, oligarchia, democratia. Dividitur a Platone
trifariam, quemadmodum et anima. nam rationi congruere
10 philosophos, irae milites, cupiditati voluit artifices. E
philosophis principes, magistratus, sacerdotes, senatores,
iudices leguntur, qui leges vel ferant, vel exerceant. Itaque
locus hic est, in quo ius civile non quidem in titulos, quod
longum foret nimis, sed in summa genera partiamur: quod
15 et Politianus facit. Ius igitur civile Romanorum, tametsi
voluminibus quoque aliis continetur, tamen Pandectis ipsis
in suas partes distributis, utpote omnia genera com-
plectentibus, plena digestio resultabit. Septem igitur in his
articuli sunt: quorum primus ea continet quae Graece τὰ
20 πρῶτα vocantur, secundus iudicia, tertius res, quartus
hypothecas, quintus testamenta, quaeque testamentis
accedunt: in sexto tituli continentur bonorum possessionis
varii, neque non operis novi nuntiationes, damnique infecti,
et pro aedificiis dirutis, et eorum insidiis: et de aqua pluvia
25 arcenda, de publicanis, donationibus, manumissionibus,
liberalique causa: tum de dominii et possessionis acquisitione,
deque iis qui iudicati vel in iure confessi sunt: de bonorum
detentionibus, et ne quid in fraudem creditoris fiat: interdicta,
exceptiones, temporum prolixitates, et actiones. ultimus
30 stipulationes, fideiussiones, acceptilationes, et titulos illos
Ad municipales, de curionibus et muneribus, de publicis
operibus, nundinis, pollicitationibus⁴⁸, cognitionibus,

puje dohodak s dogovorom vraćanja, jest nedopušten i ka-
matarski; ili ortački ugovor, kad jedan donosi novac, a drugi
djela, onaj koji donosi novce zahtijeva dio dobiti, izuzimajući
glavnicu, što se jasno odobrava u *Institucijama*. U ovome
najviše koristi nauk o državnom uređenju koje je trostruko: 5
kraljevstvo, aristokracija i republika. Njihov prekomjerni
oblik također je trostruk: tiranija, oligarhija, demokracija.
Platon državu dijeli na tri dijela, kao i dušu. Naime, smatra
da filozofi odgovaraju razumu, vojnici srdžbi, a obrtnici
pohlepi. Od filozofa izabiru se vladari, službenici, svećenici, 10
senatori i suci koji donose ili provode zakone. Prilika je ovdje
da podijelimo građansko pravo, doduše ne na pojedinačne
članke, što bi uzelo previše vremena, nego u najviše rodove,
što čini i Policijan. Dakle, premda je rimsko građansko pravo
sadržano i u drugim spisima, ipak će se dobiti potpuno nabra- 15
janje prema *Pandektama*, raspoređenim u svoje dijelove koji
obuhvaćaju sve vrste. Dakle, u *Pandektama* je sedam odje-
ljaka. Prvi od njih sadrži ono što Grci zovu *tá próta*. Drugi
sadrži presude, treći stvari, četvrti hipoteke, peti oporuke i
ono što dolazi uz oporuke. U šestom su sadržani različiti 20
članci posjedovanja dobara, prijava novoga građenja i o
rušenju zgrada te mogućoj šteti i opasnostima od njih, o
zaštiti od poplave, o zakupu poreza, darivanjima, manumisi-
jama i o ispravi o slobodi. Zatim članci o stjecanju vlasništva
i posjeda, o onima koji su osuđeni i koji su priznali tokom 25
postupka, o detenciji dobara, da ne bi nešto bilo učinjeno na
štetu. Zatim zabrane, prigovori, vremenski rokovi, tužbe.
Posljednji odjeljak sadrži stipulacije, jamstva, akceptilacije i
članke koji se odnose na municipij: o glasnicima i službama, o
javnim radovima, sajmovima, obećanjima u istragama, 30
procjenama imetka, o značenju riječi i pravnim pravilima.
Crkveno pravo, kaže Policijan, kao da slijedi za građanskim

⁴⁸ K. de pollicitationibus

censibus, verborum significatione, iurisque regulis. Pontificium, inquit Politianus, quasi succentivum civilis est, et ad eius exemplum (quatenus ratio patitur) dividendum. Res militaris, viris et armis constat. Viri, dux et milites, et qui
5 militum causa. In duce scientia, peritia, autoritas, fortuna requiritur. in milite, robur et disciplina. Hi vel equites, vel pedites, diversis in acie nominibus distincti. Militum causa fabri, tubicines, liticines, lixae, calones. Arma, quibus oppugnatur, aut defendimur, eaque de quibus in Mechanica
10 diximus: inter quae etiam navalia continentur, in quo genere liburniae classes, et lusoriae sunt. Huc autem tyronum delectus et exercitatio, positio castrorum, et munitio, instructio aciei, quae *Tactica Graeci* vocant: qualis est *orthia*, *epagoge*, et *caelembos*: et *phalanges variae*, ac *diphalangiae*, *amphistomi*, *antistomi*, *peristomi*, *homoeostomi*, *heterostomi*, *inflexae*, *incurvae*, *ovatae*, *lunatae*, *laterculi*, *rostra*, et alia id
15 genus: *oppugnatio*, *propugnatio*. Postremo *stratagemata ipsa*, qualia *Frontinus* exequitur. Restant artes plures a superioribus celebratae: ut *agricultura*, *pastio*, *venatio*, *architectura*, *graphice*, *coquina*: *theatrica* nonnullae, ut sunt *scenici*, (qui et *hypocritae*, *comoedi*, *mimi*, etc. *appellantur*) *gladiatores*, *gymnici*, et *agitatores*, *aucupes*, *hamiotae*, *piscatoresque*: alii *urinatores*, *aquarii*, *cetarii*, *macellarii*, *cupedinarii*, *salsamentarii*, *lanii*, *fartores*, *condimentarii*,
25 *obsonatores*, *vinarii*, *hospites*, *stabularii*, *popinarii*, *popinarumque institores*, *biberarii*, *botularii*, *crustularii*. Sed et *structores*, et *lactarii*, et *pomarii*, *herbarii* et *seplasiarii*, et *medicamentarii omnes*, *omnisque denique forensis turba*: quod genus et *olitores*, *ficitoresque* sunt. Post hos et ipsi
30 *corporis agentes curam*, *tonsores*, *balneatores*, *pilicrepi*, *alipili*, *mediastini*, *mangones*, *alipiae seu paedotribae*, *cini-fiones*, *arcularii*, *propolae*, *pigmentarii*, *coronarii*, *cosmetae*, *funerarii*, *libitinarii*, *designatores*, *praeficae*. His adduntur ἀποχειροβίωτοι illi: ut *fabri*, *tignarii*, *cementarii*, *materiarum*,

pravom i treba se dijeliti po njegovu primjeru (koliko to sama stvar dopušta). Vojska se sastoji od ljudstva i oružja. Ljudstvo se sastoji od vojnika i vođe te onih koji su zbog vojnika. Od vođe se traži znanje, iskustvo, autoritet i sreća. Od vojnika se traži čvrstina i disciplina. Vojnici, konjanici ili pješaci u bojnoj
5 formaciji dobivaju različita imena. Oni koji su zbog vojnika jesu kovači, trubači, trubači sa zavinutom trubljom, vojnički kuhari i taborske sluge. Oružje se dijeli na ono kojim napadamo ili se branimo i na ono o kojem smo govorili u vezi s mehanikom. Među potonje ubraja se i brodovlje. U tom rodu
10 postoji liburnijsko brodovlje i brodovlje za igru. K tomu pak dolazi i novačenje i uvježbavanje novaka, postavljanje i utvrđivanje tabora, utvrđivanje bojne formacije što Grci zovu taktika, kakav je npr. uspravan red, kolona, caelembos, i različite falange i difalange, falange koje su okrenute na dvije
15 strane, peristomi, antistomi, homeostomi, heterostomi, zavinute, zakrivljene, jajaste, srpaste, ciglice, kljunovi i ostalo što se tiče ovog roda: napad i proboj. Naposljetku i ratna lukavstva kako ih istražuje *Frontin*.
Preostaju još mnoge vještine koje stari hvale, kao npr. poljodjelstvo, stočarstvo, lov, graditeljstvo, crtanje, kuharstvo i neke dramske vještine kao što su: šaljive igre (koje se nazivaju lakrdije, komedije, mimi itd.), gladijatori, gimnastičari, vozači kola, ptičari, ribiči, ribari; oni su ronjoci, vodenari, kitolovci, prodavači mesa, slastičari, solari, vunari, nadjevači,
25 prodavači začina, prodavači živežnih namirnica, vinari, ugostitelji, svratištari, konjušnici gostioničari, prodavači gotove hrane i trgovci pićem, kobasičari, prodavači kolača; ali i graditelji, mljekari, voćari, travari i uljari i svi ljekarnici pa i čitača gomila s tržnice. Iz toga su roda povrtlari i smokvari.
30 Nakon ovih dolaze oni koji skrbe o tijelu: brijači, oni koji rade u kupalištu, loptači, depilatori, sluge u zahodu, kozmetičari, maseri ili treneri dječaka, bojači kosē, izrađivači škrinjica, prekupci, bojari, izrađivači vijenaca, sluge koji

aerarii, ferrarii, et ceteri sibi manibus victum parantes. de quibus suo loco aliquando tractabimus, ut sumus polliciti, si diutius supervixerimus. Haec interea, quoad praesens, sufficiat numerasse. nec te audisse taedeat: quandoquidem

5 Politianus in istarum artium enumeratione longe, etiam quintuplo magis, atque Cornelius, et vetusti illi Catalani, occupatus fuit. Ego vero, quarum exiguus aut nullus usus est, praeterii, quasi indigna nostro proposito: sed de quibus aliquando tractaturos nos deliberavimus, eas tantum recitare

10 volvi. PHIL. Audivi sane animo quieto et attento: imo si et plura in medium attulisses, eadem patientia fuissent gratissima. Sed cum tibi ita subsistere videtur, non potest mihi non placere. Unum autem restat, postquam numerasti multa, et divisisti, vellem ut iustitiae superius tractatae

15 nonnihil etiam adderes de magistratu, legibus et felicitate, saltem obiter: quandoquidem hactenus de dispensativa, quae est domini, mariti, patris, quaerit, servat, adornat, utitur, regiaquae est, satrapica, civilis, et idiotica, dixisti. Haec enim conveniet coniunctio, ethice, politice, et

20 oeconomice, plurimum. EPIST. Magistratus adeo necessarii sunt, ut sine ipsis civitas nulla esse possit: adeoque honesti, ut ad ornatum et honestatem aptiores magis natura non produxerit. emptionem enim, venditionem et decorem servant ac tuentur: aedilitatis officium gubernant, qui circa

25 actiones damnatorum, et eorum quae paulo ante posita, quorum inscriptiones factae sunt, et circa custodias corporum versantur. Hinc summe quidem necessarius magistratus, sed omnium difficillimus, et gravis administrationis, propter multas quae inde proveniunt ini-

uljepšavaju žene, pogrebnici, grobari, voditelji pogrebnih ceremonija, narikače. Ovima se dodaju: *apokheirobiotoi*: kao npr. kovači, drvodjelci, cementari, pripravitelji drva, mjedi, željeza i ostali koji si vlastitim radom osiguravaju sredstva za život. O njima ćemo raspravljati jednom u prikladno vrijeme, kao što smo obećali, ako budemo dovoljno dugo živjeli. No za sada neka bude dovoljno ovo što smo nabrojili. I neka ti se ne gadi da to slušaš, jer je Policijan nabrajao ove vještine čak pet puta opširnije nego Kornelije i oni drevni Katalani. No ja sam ono što je od male ili nikakve koristi propustio kao nedostojno našega predmeta. Ipak, one vještine o kojima smo se dogovarali da ćemo jednom raspravljati, njih sam želio samo navesti.

Filomuz: Slušao sam posve mirno i pažljivo. Štoviše, da si i još toga izložio, bilo bi mi s jednakim strpljenjem ugodno slušati. No kako se tebi čini shodnim zaustaviti se na takav način, meni se to onda ne može ne svidjeti. Jedno ipak ostaje, nakon što si mnogo toga nabrojio i podijelio. Želio bih da nešto dodaš pravednosti o kojoj smo gore raspravljali: o magistratu, o zakonima i o sreći, barem usput, kad si već rekao o upravljačkoj vještini, koja je svojstvo gospodara, supruga, oca, koja zahtijeva, čuva, oprema, upotrebljava i koja je kraljevska, satrapijska, građanska i privatna. Naime, pristajat će veoma ovo povezivanje etike, politike i ekonomike.

Epistemon: Magistrati su tako potrebni da bez njih ne bi mogla postojati ni jedna država i tako časni da s obzirom na ugled i čast priroda nije ništa prikladnije proizvela. Naime, magistrati paze i brinu se o kupnji, prodaji i pristojnosti. Obavljaju dužnost edilstva, baveći se kaznenim parnicama i onim stvarima što su maloprije postavljene, a za koje su iznesene optužbe, te sigurnošću osoba. Potom slijedi, doduše krajnje potreban, ali najsloženiji i odgovoran magistrat: upravni; takav je zbog mnogih neprijateljstava koja odatle proizlaze. Ne vrijedi manje ni magistrat onih u čijoj su nadležnosti drža-

micitias. Hic non minus est eorum quibus sacrificia publica, quae lex non assignat, sed ut publico sumptu fiant committuntur: ac qui rem sacram curant, ut sacerdotes, aeditui. quorum officium est, ut templorum quae incolumia sunt
5 aedificia conserventur, et quae ruinosae erigantur, et universorum curam habeant quae ad divinum pertinent cultum. Quare leges praecepta sunt Rempubl.[icam] continentia, cum cives exequantur quae iubent, aut abstinent ab iis quae vetant. Unde leges bonae Reipubl.[icae] quae et bene
10 positae, et quibus paretur: perinde ac non bonae Reipubl.[icae] quae aut male positae sunt: aut si bene, quibus non paretur.

Ceterum Felicitas est, secundum virtutem operatio: et in vita perfecta, alia activa, alia contemplativa. haec melior,
15 et optima: illa, ad virtutum⁴⁹ moralium operationes et agibilia collata, laudabilis est: sed comparata ad felicitatem contemplativam, et honorabilis est, et laudabilis, Deoque amantissima: quae bona est per se, et perfecta, homini propria. quam, ut Epicurei volunt, in voluptate sitam, ut Mahometicam nefandam institutionem, damnamus. et cum sit
20 permanens, atque incorruptibilis: in honoribus nullo modo debet consistere: longe minus in divitiis, nec in virtute, dum inesse etiam dormienti, non operanti secundum virtutem, in vita perfecta possit: quod in ipsa felicitate fieri nequit, nec
25 in idea a posteriori concepta. Non autem ideo felix existimandus est, quasi externis bonis non egeat. nam sine istis, virtutis operatio consistere nequit. Ceterum in hac vita felices esse non posse, ne dubites: ea saltem ratione, qua prospera amicorum atque adversa in amicos redundant,
30 quae et magnis adversitatibus calamitatibus praepeditur. Nec puer felix est censendus, quia secundum virtutem operari non potest: quae in vita perfecta completae aetate, qua

⁴⁹ K: virtutem

vna žrtvovanja koja ne utvrđuje zakon, nego određuje da budu na državni trošak, kao i oni koji se brinu za svete stvari, npr. svećenici i čuvari hrama. Njihova je dužnost da paze na one hramske građevine koje su čitave, da podižu one koje su srušene i da se brinu o svemu što se odnosi na štovanje božanstava. Dakle, zakoni su zapovijedi koje se tiču države, kad građani izvršavaju ono što zakoni nalažu ili se suzdržavaju od onoga što zabranjuju. Odatle su dobri oni zakoni države koji su i dobro postavljeni i kojima se ljudi pokoravaju. Isto tako, nisu dobri zakoni države koji su ili loše postavljeni ili ako su i dobro postavljeni, ljudi im se ne pokoravaju.
5 Nadalje, sreća je djelovanje u skladu s vrlinom i u savršenom životu jedna je djelatna, a druga kontemplativna. Potonja je bolja i najbolja. A prva, koja je upravljena prema čudorednim djelovanjima i prema mogućim predmetima tih
15 djelovanja, vrijedna je hvale, ali ona usmjerena kontemplativnoj sreći je i vrijedna hvale i časna i Bogu najdraža. Ona je dobra po sebi i savršena i prikladna čovjeku. Onu koja je smještena u nasladi, kako smatraju epikurejci, osuđujemo kao grešni nauk muhamedski. Kontemplativna
20 sreća, jer je vječna i nepropadljiva, ne sastoji se nikako u posjedovanju časti, još manje u bogatstvu, čak ni u vrlini, jer se ona u savršenom životu može naći i u onoga koji spava i ne djeluje u skladu s vrlinom. A to ne može proizaći iz same sreće niti iz ideje koja je dohvaćena a posteriori. I ne smije se smatrati sretnim čovjek po tome što mu ne treba izvanjskih dobara; naime, bez tih dobara, djelovanje vrline ne može postojati. Uostalom, ne sumnjaj da u ovom životu ljudi ne mogu biti sretni, barem iz tog razloga što se i sreća i nesreća odražava na prijatelje; a tu su i zapreke u velikim
30 udarcima nesreća. I ne smije se ni dječaka smatrati sretnim zbog toga što ne može djelovati u skladu s vrlinom. Sreća se postiže samo u savršenom životu i po ispunjenju dobi u kojoj je čovjek rođen s obzirom na djelovanje prema vrlini,

homo natus est secundum operationem virtutis, paratur saltem, at in hac vita non consequitur. licet Aristoteles in hac vita felicitatem esse tueatur. At ne offendatur Solon et alii, dico felicitatem subiectivam, quae ex subiecta materia colligitur, in vita dari: felicitatem vero finalem, propter quam agimus, non nisi in contemplativa vita consistere. PHIL. Quae hactenus philosophiam supernaturalem, naturalem et moralem concernebant, breviter et dilucide pertractasti: sed ne quicquam intactum relinquatur, dicas de ipsa rationali quoque. EPIST. Rationalis, ut superius memini, aut iudicat⁵⁰, aut narrat, aut demonstrat, aut suadet, aut oblectat: unde Grammatica, Historia, Dialectica, Rhetorica, et Poetica emergerunt. Grammatica, aut methodice, aut historice, aut mista est. Prima consistit in loquendo et scribendo. secunda in legendo et enarrando. communis in iudicio grammatistice, ut Politianus inquit, a Graecis: a Varone, literatio vocatur. haec considerat literas et syllabas, cum suis illis vel fastigiis, (ut idem solet appellare) vel longitudinibus: item orationis partes, proportionem, et inaequalitatem, vitia, rusticitatem, sribiliginem, orthographiam, pedes, metaplasmos, tropos, schemata, glossemata, notas, suspensiones, distinctiones, clausulas, vocis elationes, depressiones, flexus, concitationes, moras, positurasque: et qui legendi, qui reiciendi, quid in quoque probandum, qui cuique praeponendi, quae sit in his oeconomia, quodve decorum: praeterea rhetorum progymnasmata. Historia, secundum eundem, vel fabularis, vel ad fidem. Fabularis, aut voluptatis, ut in argumentis Comicorum: aut adhortationis gratia adhibetur. haec, aut argumentum habet ex ficto, ut in Aesopicis fabulis: aut ex veri, soliditate. quae aut per turpia contextitur, ut in qui-

⁵⁰ corr. ex indicat; I K: i B: na ovom mjestu donose pogrešno indicat. U B: na str. 25 stoji ispravno iudicat, ali u K: na str. 18 također pogrešno indicat.

ali u ovom životu toga nema; premda Aristotel smatra da sreća i u ovom životu postoji. A da se ne uvrijedi Solon i ostali, kažem da predmetna sreća, koja se sabire iz podložne materije, u životu postoji, a sreća koja je svrha zbog koje djelujemo, nalazi se samo u kontemplativnom životu. 5

Filomuz: Ono što se do sada odnosilo na natprirodnu, prirodnu i čudorednu filozofiju, kratko si i jasno raspravio. No da ne bi ostalo što netaknuto, reci nešto o samoj racionalnoj filozofiji.

Epistemon: Racionalna filozofija, kako sam gore spomenuo, ili sudi ili pripovijeda ili dokazuje ili nagovara ili zabavlja. Odatle su izronile gramatika, povijest, dijalektika, retorika i poetika. Gramatika je ili metodička ili historijska ili miješana. Prva se sastoji u govorenju i pisanju, a druga u čitanju i pripovijedanju. Opću gramatiku, kako kaže Policijan, Grci zovu gramatistikom, a Varon literacijom. Ona proučava slova i slogove, s onim svojim ili akcentima (kako to isti običava nazivati) ili duljinama. Isto tako proučava i dijelove govora, odnos i nejednakosti, pogreške, rustičnost, jezičnu pogrešku, pravopis, stope, metaplazme, trope, figure, tumačenja riječi, znakove, nepravilan izgovor, interpunkciju, klauzule, uzlet glasa, spuštanje glasa, ugibanja, poticanja, stanke, red riječi; zatim, koji se glasovi trebaju čitati, a koji odbaciti, što u čemu treba dokazati, što čemu treba pretpostaviti, kakva u tome treba biti harmonična podjela ili što je lijepo u tome. Osim toga, proučava i retoričke vježbe. 10 15 20 25

Povijest, kako taj isti tvrdi, ili je fabulativna ili vjerna. Fabulativna se povijest primjenjuje ili zbog naslade, kao u sadržajima pjesnika komedija, ili zbog poticanja. Ona ima sadržaj ili izmišljen, kao u Ezopovim pričama, ili iz stvarne istine; ona sadrži ili sramotnosti, kao u nekim pjesničkim izmišljotinama, ili je prekrivena pobožnim velom. Samo potonji su rod dopustili stari filozofi. Vjerna povijest bavi se 30

busdam poëticis figmentis: aut pio tegitur velamine, quod solum genus Philosophi veteres admiserunt. Ad fidem historia de locis est, ut Geographia: vel de temporibus, ut chronice: vel de natura, ut animalium, plantarum: vel de gestis rebus, ut annales, historiaeque ceterae. Quarum elementa sunt, personae, causae, locus, tempus, modus, instrumentum, materia, res. Stylus in historia fusus, et continuus, non periodicus: nisi cum prosopopoeias asciscit, in contionibus. Dialectia vero, quam primus latinitate donavit (ut Politianus testatur) M. Varro, est, secundum Aristot.[elem] 1. Rhet.[oricae] ars de contrariis credibiliter ratiocinandi. quae sex normis utitur: loquitur, et eloquitur, quo ad simplices voces: proloquitur, quo ad compositas voces. summa proloquiorum utitur in argumentando: 5 indicat in confutando: et dicit de his quae dicenda sunt. Quod ad prima duo attinet: contraria alia sunt eorum quae nulla cum complexione dicuntur, ut calidum, non calidum: alia cum complexione, ut homo currit, homo non currit. quae sine complexione dicuntur, aut nomen, aut verbum significant. 10

Nomen est vox significativa, ex instituto, sine tempore, cuius nulla pars significat separata: ut homo. Hoc est duplex: finitum, ut homo: infinitum, ut non homo. Verbum autem est, id quod insuper tempus significat, et cuius pars nulla seorsim significat, atque semper eorum quae de alio dicuntur est signum. Hoc, ut nomen, duplex: ut, currit, non currit. Nominis et verbi decem sunt series, vel praedicamenta: substantia, ut homo simpliciter: quantum, ut bicubitum: quale, ut album: ad aliquid, ut duplum: agere, 15 ut secare: pati, ut secari: ubi, ut in iudicio: quando, ut heris: situm esse, ut sedere: habere, ut indutum esse. Quaelibet harum coordinationum habet quinque voces intentionales, quae sunt: species, genus, differentia, proprium, et accidens. Omnes hae voces de pluribus univoce praedicantur: sed 20

mjestima, kao geografija, ili vremenom, kao kronika, ili prirodnom, kao povijest životinja i biljaka, ili događajima, kao anali i ostale povijesti. Elementi tih povijesti jesu osobe, uzroci, mjesto, vrijeme, način, oruđe, građa, stvar. Stil je u povijesti opširan, neprekinut i nije periodičan, osim kad prisvaja 5 izmišljene govore na skupštinama. A dijalektika, koju je Marko Varon prvi prenio u latinštinu (kako svjedoči Policijan) jest, po Aristotelu u 1. knj. *Retorike*, umijeće zaključivanja o kontrarnom na vjerojatan način. Služi se sa šest pravila; s obzirom na jednostavne pojmove govori i izriče. Što se tiče 10 spojenih pojmova, ona se izjašnjava. Zbroj sudova rabi u dokazivanju. Otkriva u opovrgavanju i govori o onome što treba reći. Što se tiče prvih dvaju načina, od kontrarnosti jedne pripadaju onome što se izriče bez ikakve složenosti, kao npr. toplo i ne-toplo, a druge se izriču na složen način, kao npr. 15 čovjek trči, čovjek ne trči. Ono što se izriče bez složenosti označuje ili imenicu ili glagol. Imenica je značenski pojam, dogovorana, bez oznake vremena, čiji ni jedan dio ništa ne znači sam za sebe, kao npr. čovjek. Ona je dvojaka, određena, kao npr. čovjek, neodređena kao ne-čovjek. Glagol je pak ono 20 što povrh toga znači i vrijeme i čiji ni jedan dio za sebe ništa ne znači i uvijek je znak onoga što se izriče o drugome. Glagol je, kao i imenica, dvojak, npr. trči i ne trči. Postoji deset nizova ili najopćenitijih rodova imenice i glagola: supstancija, kao čovjek naprosto, kvantiteta, kao dvolaktaš, kvaliteta, kao bijel, 25 s obzirom na nešto, kao dvostruk, djelovanje, kao sjeći, trpnja, kao biti posječen i mjesto, kao na sudu, vrijeme, kao jučer, položaj, kao sjediti, posjedovanje, kao biti odjeven. Bilo koja od ovih koordinacija ima pet intencionalnih pojmova; a to su: vrsta, rod, razlika, vlastitost i akcendencija. Svi ti pojmovi 30 prediciraju se jednoznačno mnogome. No prvi pojam s obzirom na onaj rod: *što nešto jest*, drugi pojam s obzirom na *vrstu u kojoj jest ono što jest*, treći s obzirom na *vrstu ili rod*

prima, numero in eo quod quid est: secunda, specie, in eo quod quid est: tertia, specie vel numero in eo quod quale quid est: quarta, numero in quale convertibili: quinta, in quale non convertibili. Substantia est, quae per se subsistit, alio
5 neutiquam indigens, ut sit: ut homo. cuius series sic habet: Substantia alia est corporea, alia incorporea. corporea, alia composita, alia simplex. composita, alia animata, alia inanimata. animata, alia sensitiva, alia insensitiva⁵¹. sensitiva, ut animal⁵², aliud rationale, aliud irrationale: illud, ut homo,
10 hoc, ut brutum. In hac serie truncus habet genera, descendendo: species vero, ascendendo. Prima in ascensu est, species specialissima: in descensu vero, est genus generalissimum. Media, sunt in descensu genera subalterna: in ascensu, species subalternae. Rami vero habent differentias,
15 propria, et accidentia. Similiter investigantur hae voces praedicabiles in singulis praedicamentis. Quantitas est, secundum quam partes⁵³ quippiam dividitur. haec est duplex, continua et discreta. Continua est, cuius partes ad eundem terminum communem copulantur. cuius tres sunt species:
20 linea, sive longitudo: superficies, seu longitudo et latitudo: corpus, seu longitudo, latitudo, et profunditas. Discreta est, cuius partes ad nullum terminum communem copulantur. huius species sunt, numerus, et oratio. Qualitas est, secundum quam quales esse dicimur: ut secundum albedinem
25 albi. haec alia est animi, ut virtutes et vitia: alia corporis, ut albedo, nigredo, etc. Ad aliquid dicuntur, quaecumque id quod sunt, aliorum esse, aut ad aliquid aliquo alio modo dicuntur. illud appellatur secundum dici, hoc secundum esse. Actio est, secundum quam in quod subicitur, agere
30 dicimur: ut secare, verberare. Passio est, illatio, effectusque actionis: ut secari, verberari. Ubi est, quae a loci circum-

⁵¹ K: alia insensitiva, alia sensitiva

⁵² corr. ex: ut animal aliud

⁵³ K: in partes

po kojem jest kakvo, četvrti s obzirom na rod: konvertibilan, peti s obzirom na rod: nekonvertibilan. Supstancija je ono što po sebi opstoji i nema potrebu za drugim da bi bila, kao npr. čovjek. Niz supstancija je sljedeći: jedna je supstancija tjelesna, druga bestjelesna. Tjelesna, jedna je složena, druga jednostavna. Složena, jedna je s dušom, druga bez duše. Ona s dušom, jedna je neosjetilna, druga osjetilna. Osjetilna, kao živo biće, jedna je razumska životinja, druga nerazumska. Ona razumska, jest npr. čovjek, nerazumska, životinja. U ovom nizu deblo ima rodove u silasku, a vrste u uzlasku. Prva u uzlasku je najodređenija vrsta, a u silasku prvi je najopćenitiji rod. Srednji su u silasku podređeni rodovi, u uzlasku podređene vrste. A grane sadrže razlike, svojstva i akcidencije. Na sličan način istražuju se i ovi predikatni izrazi u pojedinim kategorijama. Kvantiteta je ono po čemu se bilo što dijeli u dijelove. Ona je dvostruka: kontinuirana i diskretna. Kontinuirana je ona čiji se dijelovi sjedinjuju u istu zajedničku granicu. Tri su vrste kontinuirane kvantitete: crta ili duljina, površina ili duljina i širina, tijelo ili duljina, širina i dubina. Diskretna kvantiteta je ona čiji se dijelovi ne sjedinjuju ni u kakvu zajedničku granicu. Vrste su te kvantitete broj i govor. Kvaliteta je ono po čemu se kaže kakvi jesmo, kao npr. bijeli po bjelini. Kvaliteta je jedna duševna, kao npr. vrline i mane, a druga tjelesna, kao bjelina i crnina itd. *Prema nečemu* kaže se da jest ono što jest po tome što pripada drugome ili se na neki drugi način odnosi prema drugome. Drugo se naziva *prema nečemu* po izricanju, prvo po bitku. *Djelovanje* je ono po čemu se kaže da djelujemo u odnosu na subjekt: kao sjeći i udarati. *Tipnja* je unošenje i učinak djelovanja, kao biti posječen i biti udaren. *Gdje je nešto* je ono određenje koje proizlazi iz opisa mjesta, smještaj je tijela, kao biti na polju. Razlike u tome su više, niže, desno, lijevo, ispred, iza ili naprijed i natrag. *Kad je nešto* stanje je stvari koje proizlazi iz

scriptione procedit, corporis locatio: ut, in agro esse. Huius differentiae sunt, superius, inferius, dextrum, sinistrum, anticum, posticum, sive ante et retro. Quando est, quae relinquitur ex tempore, rerum affectio: et est genus nominum temporalium, ut sunt, hodie, heri, cras. Situs est, quod positionem habet quoquo modo ad alterum: ut, stare. Habitus est, ratio vestiendi corpus: ut, armatum esse. Ad hanc partem referuntur, definitio, totum, pars, divisio, partitio: tum nomina illa quae sunt aequivoca, univoca, plurivoca verba: quae sua, quae ve aliena rebus: tum opposita quoties dicuntur, quoties illa simul, prius motus, quid ex nomine et verbo iungatur, quae subiectiva sententiae pars, quae declarativa, qui modus utriusque: quatenus nomen accipiatur, aut verbum: quatenus perfecta sententia proloquium sit.

Quod ad secundam partem attinet, sunt quae cum complexione dicuntur, et enuntiatio atque oratio nuncupatur. Oratio est vox significativa, cuius partium aliqua separata significat, ut dictio: sed non affirmatio, vel negatio. et enunciativa ea tantum, quae vera est, aut falsa. Vera, quae cum re consentit: falsa, quae cum re non consentit. Harum alia erit enuntiatio simplex, quam alii Categoricam vocant, quae est vox significativa essendi quippiam, vel non essendi: uti sunt tempora distincta. alia autem ex his composita, quam alii hypotheticam nominant, est, quae coniunctione est una. Quinque accidunt propositioni: Substantia, penes quam propositio dicitur categorica, vel hypothetica: Qualitas, penes hanc dicitur affirmativa, et negativa: affirmatio est, de aliquo alicuius enuntiatio: negatio autem, enuntiatio qua aliquid ab aliquo dimovetur. Quantitas, penes hanc dicimus aut universalém, cum aliquid aut omni, aut nulli inesse: particularem, cum alicui, aut non alicui, aut non omni inesse: indefinitum, cum aliquid inesse, vel

vremena i ono je također rod vremenskih izraza kao što su danas, jučer, sutra. *Smještaj* je ono što na neki način ima položaj prema drugome, kao npr. stajati. *Habitus* je način odijevanja tijela, kao npr. biti naoružan.

Ovom dijelu pripadaju definicija, cjelina, dio, razdioba, particija. Zatim ona imena koja su raznoznačne, jednoznačne, višeznačne riječi, također ono što je svojstveno ili ono što je tuđe stvarima; na koliko se načina govori "suprotno", na koliko pak "istovremeno", i "prije" i "kretanje". Također mu pripada rasprava o tome što se povezuje imenicom i glagolom, što je subjektni dio rečenice, što izjavni, koji je način i jednog i drugog, u kojem se smislu uzima imenica ili glagol, u kojem je smislu savršena rečenica izreka.

Što se tiče drugog dijela, to je ono što se izriče povezivanjem i naziva se iskaz i govor. Govor je izraz koji ima značenje čiji svaki dio odvojeno nešto znači, kao kazivanje, a ne kao potvrđivanje ili nijekanje. Iskazni je govor samo onaj koji je ili istinit ili netočan. Istinit je koji se slaže sa stvari, netočan koji se ne slaže sa stvari. Od ovih, jedan je sud jednostavan, što ga drugi zovu kategoričkim; on je izraz koji označuje da nešto jest ili da nije, s obzirom na različita vremena. Drugi je sud složen od ovih, njega drugi nazivaju hipotetičkim, a jedan postaje povezivanjem. Pet svojstava pripada sudu: supstancija, po kojoj se sud naziva kategoričkim ili hipotetičkim. Kvaliteta, po kojoj se zove afirmativan ili negativan. Afirmacija je tvrdnja da se nešto pripisuje nečemu, a negacija tvrdnja kojom se nešto od nečega odvaja. Kvantiteta je ono po čemu nazivamo sud univerzalnim, kad nešto pripada svemu ili ničemu; ili partikularnim kad nešto pripada nečemu ili ne pripada nečemu ili ne pripada svakome; ili neodređenim, kad nešto pripada ili ne pripada, bez partikularnog ili univerzalnog obilježja; ili singularnim, kad znači da nešto pripada ili ne pripada samo jednom. Materija je ono po čemu je jedan sud nužan (njemu

non inesse, sine universali particularive nota. Singularem, cum aliquid uni soli inesse, aut non inesse significat. Materia, penes quam propositio alia est necessaria (in qua est definitio, aut pars definitionis, vel genus, vel differentia, vel proprium) alia contingens, ubi accidentia praedicantur de subiecto: alia remota sive impossibilis, cum diversae species connectuntur. Passio: penes hanc consideratur propositionum oppositio, quae est duarum propositionum categoricarum eiusdem subiecti vel praedicati repugnancia: cuius quattuor sunt species: Contraria est, universalis affirmativa et negativa, recipiens falsitatem in contingenti materia. Subcontraria, est particularis, nempe affirmativa et negativa, recipiens veritatem in contingenti materia. Contradictoria, universalis nimirum affirmativa, et particularis negativa: aut duae singulares, aut duae infinitae. Haec in nulla unquam materia recipit veritatem aut falsitatem. Subalterna, universalis et particularis, sive affirmativa, sive negativa, sola quantitate dissentiens. Penes passionem consideratur quoque conversio, quae est duarum propositionum inter se praepostera mutatio, praedicati in subiectum, et subiecti in praedicatum. Subiectum est, de quo aliquid praedicatur. Praedicatum vero, quod dicitur de subiecto. Ea est triplex. Simplex, per accidens, et per contrapositionem. Simplex est, quando propositio simpliciter vertitur, manentibus eisdem signis. Per accidens est, cum ultra id signum, universale in particulare mutatur. Per contrapositionem, cum finitum mutatur in infinitum. Quarum difficultas his versibus patet:

*Feci simpliciter convertitur Aeva per Acci,
Asto per contra, sic fit conversio tota.*

pripada definicija ili dio definicije ili rod ili razlika ili svojstvo), a drugi kontingentan, gdje se subjektu prediciraju akcidencije, treći odbačen ili nemoguć, kad se povezuju različite vrste. Trpnja je ono po čemu se razmatra opreka sudova; a ona se sastoji u suprotstavljanju dvaju kategoričkih sudova koji imaju isti subjekt i predikat. Četiri su vrste opreka. Kontrarna je opreka između univerzalno afirmativnog i univerzalno negativnog suda, čija se neistinitost temelji na slučajnoj materiji. Supkontrarna je opreka između partikularnih sudova, naime između partikularno afirmativnog i partikularno negativnog, koja je istinita na temelju kontingentne materije. Kontradiktorna je opreka između univerzalno afirmativnog i partikularno negativnog suda: ili između dvaju singularnih ili dvaju neodređenih sudova. Ta opreka ni na koji način ne prima istinitost ili netočnost. Subalterna je opreka između univerzalnog i partikularnog suda, bio on afirmativan ili negativan, isključivo na temelju razlike u kvantiteti. U vezi s trpnjom razmatra se i konverzija, tj. međusobna promjena u dva suda, predikata u subjekt i subjekta u predikat. Subjekt je o čemu se nešto predicira, a predikat ono što se govori o subjektu. Konverzija je trostruka. Jednostavna, akcidentalna i po kontrapoziciji. Jednostavna je konverzija kada se sud jednostavno okreće, ali ostaju iste oznake. Akcidentalna je konverzija kad se osim toga mijenja univerzalna oznaka u partikularnu. Konverzija po kontrapoziciji nastaje kad se ograničeno mijenja u neograničeno. Ovim se stihovima otkriva ta poteškoća:

*Feci simpliciter convertitur Aeva per Acci,
Asto per contra, sic fit conversio tota.*

Penes passionem ultimo consideratur aequipollentia propositionum, quae hoc versiculo constat:

Prae contradic, post contra, prae postque, subalter.

5

Praeterea sunt propositiones modales, quae ex quarto accidente oriuntur. Hae quattuor modis constant, quae sunt: possibile, impossibile, contingens, et necesse. Postremi duo sunt affirmativi, primi duo negativi, alii universales, alii
10 particulares. Porro hypothetica propositio ex primo accidente orta est, ex duabus categoricis coniunctione una, aut conditionali, aut copulativa, aut disiunctiva: quorum negatio vel affirmatio penes coniunctionem consistit. Si coniunctioni negatio fuerit apposita, sive praeposita, negativa est tota
15 propositio: si minus, affirmativa. Huc referuntur deductivae, abdicativae, congruae, incongruae, suppaes, alterutrae. Quod ad tertiam partem attinet, sunt quae de credibili ratiocinatione dicuntur. Dicitur autem credibilis ratiocinatio, ad differentiam demonstrativae et rhetoricae.
20 haec enim suasorie ratiocinatur, illa necessarie. Itaque credibilis ratiocinatio seu argumentatio, est iusta argumenti per orationem explicatio. Huius sex sunt species: syllogismus, enthymema, inductio, exemplum, et Sorites seu inversus syllogismus, et dilemma. Syllogismus est oratio,
25 in qua quibusdam positis, aliud quiddam ab his quae posita sunt ex necessitate accidit, eo quod haec sunt. Syllogismus est duplex; categoricus, qui Argumentatio nuncupatur, in qua e tribus terminis duae propositiones ita conficiuntur, ut ex his conclusio necessario sequatur: hypotheticus vero,
30 licet totidem propositionibus constet, in hoc tamen differunt, quod ille tribus simplicibus propositionibus, hic altera saltem composita constat. Syllogismo quattuor accidunt: materia, forma, canon, et reductio. Materia sunt

Kod trpnje se na kraju razmatra i ekvipolencija sudova, koja se nalazi u ovom stihu:

Prae contradic, post contra, prae postque, subalter.

5

Osim toga postoje modalni sudovi koji su nastali od četvrte akcidencije. Oni se sastoje od četiri modusa, koji su: moguće, nemoguće, slučajno i nužno. Posljednja dva su afirmativna, prva dva negativna, jedni su univerzalni, drugi partikularni. Nadalje, hipotetički sud nastao je od prve akcidencije, od dva
10 kategorička suda jednim povezivanjem: ili kondicionalnim ili kopulativnim ili disiunktivnim. Njihova negacija ili afirmacija temelji se na povezivanju. Ako negacija bude dodana ili pretpostavljena povezivanju, cijeli je sud negativan, ako ne, cijeli je sud afirmativan. Ovamo pripadaju i kategorički
15 afirmativni i kategorički negativni sudovi, ekvivalentni i neekvivalentni, konjunktivni i disiunktivni. Što se odnosi na treći dio, to je ono što se govori o vjerojatnom zaključivanju. Vjerojatnim se zaključivanjem zove ono nasuprot demonstrativnom i retoričkom zaključivanju; naime, retoričko zaključivanje zaključuje na nagovorni način, a demonstrativno zaključivanje na nužan način. Stoga je vjerojatno zaključivanje ili dokazivanje prikladno izlaganje dokaza govorom. Šest je vrsta zaključaka: silogizam, entimem, indukcija, primjer, sorit ili obrnuti silogizam i dilema. Silogizam je govor u kojem,
25 ako su neki sudovi postavljeni, proizlazi nešto drugo od onoga što je postavljeno, po nužnosti, samim time što ono prvo jest postavljeno. Silogizam je dvojak: kategorički, koji se naziva zaključak, u kojem su od tri pojma dva suda dovršena tako da iz njih nužno slijedi konkluzija. A hipotetički silogizam,
30 premda se sastoji od isto toliko sudova, ipak se razlikuje time, što se kategorički silogizam sastoji od tri jednostavna suda, a hipotetički silogizam isto od tri suda, ali je među njima bar jedan složen. Silogizmu pripada četvero: materija, forma,

tres termini, maior, minor, et medius: et duae propositiones
ex ipsis compositae, maior et minor. Maior terminus seu
propositio est semper, in qua praedicatum conclusionis
reperitur: minor, in qua subiectum: medium vero est,
5 terminus bis sumptus ante conclusionem. Conclusio est, in
qua maior extremitas praedicatur de minore. Forma
syllogismi dicitur figura, quae est legitima dispositio medii
in duabus propositionibus, ita ut apte subiciatur et prae-
dicetur. et modus, qui est legitima dispositio praemisarum
10 in debita qualitate et quantitate. Figurae sunt tres: prima,
in qua medium subicitur in prima, et praedicatur in secunda:
secunda, in qua medium praedicatur in utrisque: tertia, in
qua medium subicitur in utraque. Omnium trium
figurarum forma talis est: $\overset{3}{\text{r}}\text{---}\overset{1}{\text{r}}\text{---}\overset{2}{\text{f}}$ Prima figura modos habet
15 quattuor perfectos, Barbara, Celarent, Darii, Ferio:
imperfectos, Baralipton, Celantes, Dabitis, Fapesmo,
Frisesmorum. Secunda itidem quattuor: Caesare, Came-
stres, Festino, Baroco. Tertia sex: Darapti, Felapton, Disamis,
Datisi, Bocardo, Ferison. Reductio est, syllogismi imperfecti
20 per syllogismi perfecti modum probatio. haec est duplex,
ostensiva, quando per medium conversionis aut
transpositionis, vel simul utriusque, id facimus: et per
impossibile, quando negans deducitur ad aliquod
impossibile, iuxta hos versiculos:

*Servat maiorem, variatque secunda minorem:
Tertia maiorem variat, servatque minorem.*

ut in Baroco et Bocardo. Secunda species ratiocinationis est
30 enthymema, alias syllogismus mutilatus nuncupatur, cum
maior aut minor deest propositio: duabus saltem constans,
quarum prima antecedens, secunda consequens dicitur.
Tertia est inductio, argumentatio nimirum: in qua ex multis
singularibus colligitur sententia universalis, vel e part.[ibus]

kanon i redukcija. Materija su tri pojma - veći, manji i srednji
- i dva suda složena od tih pojmova: veći i manji. Veći pojam
ili sud uvijek je onaj u kojem se nalazi predikat konkluzije.
Manji je sud onaj u kojem se nalazi subjekt konkluzije, a
5 srednji je pojam dvaput uzet prije konkluzije. Konkluzija je
onaj sud u kojem je veći pojam predikat manjega. Forma
silogizma zove se figurom, a to je zakonit raspored srednjega
pojma u dva suda, tako da se prikladno utvrđuje subjekt i
predikat, i modus, koji je zakonit raspored premisa s obzirom
10 na obaveznu kvalitetu i kvantitetu. Tri su figure: prva, u kojoj
je srednji pojam subjekt u prvoj premisi i predikat u drugoj,
druga, u kojoj je srednji pojam predikat i u jednoj i u drugoj
premissi; treća, u kojoj je srednji pojam subjekt i u jednoj i u
drugoj premisi. Oblik svih triju figura izgleda ovako: $\overset{3}{\text{r}}\text{---}\overset{1}{\text{r}}\text{---}\overset{2}{\text{f}}$.
15 Prva figura ima četiri savršena modusa: Barbara, Celarent,
Darii, Ferio; nesavršene, Baralipton, Celantes, Dabitis,
Fapesmo, Frisesmorum. Druga figura ima isto tako četiri
modusa: Caesare, Camestres, Festino, Baroco. Treća ima šest:
Darapti, Felapton, Disamis, Datisi, Bocardo, Ferison.
20 Redukcija je dokazivanje nesavršenoga silogizma modusom
savršenoga silogizma. Ona je dvostruka, pokazna - kad to či-
nimo konverzijom ili transpozicijom ili putem i jednog i dru-
gog u isto vrijeme; i svođenje na nemogućće, kad se zanjekani
sud svodi do nemoguććeg, u skladu s ovim stihovima:

*Servat maiorem, variatque secunda minorem:
Tertia maiorem variat, servatque minorem.*

kao u modusu Baroco i Bocardo. Druga vrsta zaključivanja
30 jest entimem, inače se naziva i krnji silogizam; kad nedostaje
veći ili manji sud: sastoji se samo od dva suda, od kojih se
prvi zove antecedens, a drugi konsekvens. Treća vrsta za-
ključivanja jest indukcija, naime dokazivanje u kojem se od
mnogih pojedinačnih slučajeva sabire opći stav, ili cjelina iz

totum, genus e speciebus. Quarta est exemplum, in qua unum particulare per aliud probatur: id est, in qua e similibus ratiocinamur similia. hic vitanda est dissimilitudo. Quinta est sorites, forma nempe argumentationis, in qua coacer-
5 vantur voces necessario cohaerentes: ut genera, species, causae, effectus, etc. et dicitur inversus syllogismus. Sexta, dilemma, argumentandi ratio, in qua utrumcumque concesseris, reprehenditur. Quod ad quartam partem attinet, qua confutandi sunt adversariorum cavilli, est canon, qui
10 ostendit syllogisticam conclusionem. Primo: Ex solis negativis nihil sequitur. Secundo: Ex solis particularibus non potest effici syllogismus, nisi casu, aut per accidens. Tertio: In syllogismo non debent esse plures termini quam tres, neque aequivocatio sive ambiguitas. Quarto: Medium non
15 debet usurpari in conclusione. Quinto: Conclusio imitatur debiliorem partem praemissarum. Sexto: Non valet argumentatio a non distributo ad distributum. Septimo: Maior in prima et secunda figura perpetuo est universalis. Octavo: Minor in prima et tertia figura semper est
20 affirmativa. Nono: Tertia figura semper particulariter concludit, at secunda negative, in qua expositorius syllogismus locum habet, medio singulari observato. Similiter leges hypothetici syllogismi sunt in genere tres. Prima: A positione antecedentis ad positionem consequentis
25 recte procedit argumentum. Secunda: A destructione consequentis, ad destructionem antecedentis, valet consequentia. Tertia: In repugnantibus posito antecedente, ut consequens tollatur, recte argumentamur. Quod ad quintam attinet partem, inventio medii dialectica, procedit
30 ex quinque vocibus in quolibet praedicamento sitis, per rationem conclusioni adhibitam. Rhetorica materia duplex est, ubi et unde fiat oratio. Prior in quaestionem dividitur, et causam, in qua considerantur partes officii: ut inventio, qua

dijelova i rod iz vrsta. Četvrta je vrsta primjer, u kojoj se jedno pojedinačno dokazuje drugim, tj. u kojoj od sličnoga zaključujemo na slično. Tu treba izbjeći nesličnost. Peta vrsta zaključivanja jest sorit, to je oblik dokazivanja u kojem se
5 skupljaju na hrpu pojmovi koji su nužno povezani, kao rodovi, vrste, uzroci, učinci itd., itd. i takav dokaz zove se inverzni silogizam. Šesta vrsta zaključivanja jest dilema, metoda dokazivanja u kojoj se što god dopustiš, to opovrgava. Što se tiče četvrtoga dijela, kojim treba opovrgnuti prigovore protivnika, to je kanon. On tumači silogističku konkluziju. Prvo: iz samih negativnih premisa ništa ne slijedi. Drugo: iz samih
10 partikularnih ne može se stvoriti silogizam, osim slučajno ili akcidentalno. Treće: u silogizmu ne smije biti više od tri pojma i ne smije biti višeznačnosti ili dvosmislenosti. Četvrto: srednji pojam ne smije se upotrijebiti u konkluziji. Peto: konkluzija oponaša slabiji dio premisa. Šesto: ne vrijedi dokazivanje od neraspodijeljenoga k raspodijeljenom. Sedmo: veća premisa u prvoj i drugoj figuri uvijek je univerzalna. Osmo: manja premisa u prvoj i trećoj figuri uvijek je afirmativna. Deveto: treća figura ima uvijek partikularnu konkluziju, a druga negativnu; u njoj se nalazi ekspozitorni silogizam, jer je srednji pojam dopustiv i u singularnom sudu. Slično postoje i tri općenita zakona hipotetičkoga silogizma. Prvi: zaključivanje pravilno polazi od tvrdnje antecedensa prema tvrdnji konsekvensa. Drugi: vrijedi slijed od poricanja konsekvensa k
25 poricanju antecedensa. Treći: u slučajevima međusobnog isključivanja pravilno zaključujemo da se, postavivši antecedens, konsekvens ukida. Što se odnosi na peti dio, tj. na pronalaženje srednjega pojma, dijalektika prosljeđuje iz pet izraza koji su smješteni u bilo kojem najvišem rodu dokazom koji je upotrijebljen u zaključku.
30 Retorička je građa dvostruka: gdje i odakle dolazi govor. Prva se dijeli na istragu i slučaj; u njoj se razmatraju dijelovi zadaća, kao što je pronalaženje kojim se pronalaze rodovi istra-

inveniuntur quaestionis genera tam principalium, ut an sit, quid sit, quale sit (unde status fiunt illi rationales, coniectura, finis, qualitas: mox et legales, e quibus alii propagantur, et iudicatio emergit) quam incidentium: item causarum, ut demonstrativum, deliberativum, et iudiciale. Rursus honestum, admirabile, humile, anceps, obscurum. Item naturae simplicis et multiplicis. Ductus ex consilio nascens, simplex, subtilis, figuratus, obliquus, mixtus. Ultimo fides, quae conciliando fit, docendo et permovendo. primum in ipsis principiis locum habet, secundum in narratione, tertium in epilogo. Primum item consideratur in persona, vel auditoris, vel rei, vel oratoris, vel adversarii, et re honesta atque utili: secundum, in argumentis artificialibus et inartificialibus. Priora, vel insunt negotio, ut a toto, et a parte: vel negotium attingunt, a coniugatis, genere, forma, simili, differenti, contrario, coniunctis, antecedentibus, consequentibus, repugnantibus, causis, effectibus, comparatione maiorum, minorum, parium. Posteriora vero, scriptura, auctoritate, et necessitate. Commovemus miseratione, odio, invidia, metu, spe, ira, et similibus. Secunda pars officii, est dispositio naturalis, ordinem tenens: et artificialis, pro ratione causae permutans. Tertia, elocutio: quae fundamentum latine et plane dicere, atque fastigium copiose et ornate, habet. cuius rationem duplicem Politianus tradit, in singulis et copulatis verbis. Singula, propria, et tralata: propria, antiqua et nova: tralata, inopiae decorisque gratia. Copulata, constructione, conclusionem, figuris: ita coagmentata, perfecta, venusta. Quae rursus vel continuata et fusa, qualis in historia: vel periodica, quae rursus vel

ge, kako onih glavnih okolnosti, kao npr. da li je, zašto je, kakvo je (odatle nastaju ona razumska ustrojstva, kao npr. naslućivanje, svrha, kvaliteta, a potom i zakonska ustrojstva iz kojih proizlaze druga, a izranja i prosudba), tako i onih slučajnih; isto vrijedi za uzroke, kao što su dokazni, deliberativni, sudski rod. Potom časni, čudesan, ponizan, dvosmislen, mračan. Također i onaj rod koji je jednostavne prirode i mnogostruke. Način izražavanja rađa se iz plana, npr. jednostavan, istančan, ukrašen figurama, neizravan, miješan. Naposljetku, uvjerljivost; ona nastaje na temelju preporuke, poučavanja i ganuća; prvo je umjesno na samom početku, drugo u izlaganju, treće u završnici. Uvjerljivost se razmatra prema osobi slušaoca ili optuženog ili govornika ili protivnika, s obzirom na pitanje časti i korisnosti. Poučavanje čine dokazi, oni koji su sukladni pravilima i oni koji to nisu. Prvo je prisutno u predmetu, npr. u cjelini ili u dijelu ili se dotiče predmeta po vezama, rodu, formi, sličnosti i razlici, kontrarnom, povezanom, onome što prethodi, onome što slijedi, onome što mu proturječi, po uzrocima, rezultatima, na temelju usporedbe s većim, manjim i jednakim. A ono potonje sastoji se u spisima, autoritetu i nužnosti. Ganaće izazivamo sažaljenjem, mržnjom, zavišću, strahom, nadom, srdžbom i sličnim stvarima. Drugi dio zadaće jest prirodno raspoređivanje, ono koje se drži prirodnoga reda, i umjetno, koje mijenja prirodni red po potrebi situacije. Treća je zadaća izvedba, čiji je temelj u latinskom i jasnom govorenju, a vrhunac u obilnom i ukrašenom govorenju. Policijan kaže da je načelo izvedbe dvojako: u pojedinačnim i u povezanim riječima. Pojedine riječi mogu biti u doslovnom smislu i u prenesenom. Riječi u doslovnom smislu mogu biti stare i nove, a riječi u prenesenom smislu mogu biti upotrijebljene zbog nedostatka i zbog ukrasa. Složene riječi nastaju konstrukcijom, zaključivanjem, figurama: tako nastaju sklopljene, savršene, dražesne riječi. Izvedba je opet ili povezana

membris caesisque constat, et ambitu, vel monoculos est. Quarta pars officii, memoria nuncupatur, quae naturalis et artificialis dicitur. Haec partitione constat, et locis, et imaginibus. Quinta⁵⁴ vero, pronuntiatio ipsa, voce, vultu, 5 gestu, cultu, et habitu oris continetur. Itaque hisce quinque partibus officii condistinguuntur partes orationis. Prima est, exordium: quod attentum, docilem, benevolum praestat auditorem. Secunda est, narratio, aut historia, aut fabula, aut argumentum, aut iudicialis assertio: cuius elementa, personae, causa, locus, tempus, materia, res: esse autem dilucida 10 brevisque debet. et est aut ipsius causae, aut incidens, aut continua, aut partilis. et narramus augentes, attenuantes, praetereuntes, docentes, monentes, gratiam vel invidiam comparantes, et item digredientes. Tertium, propositio: quae 15 aut nostra est, aut adversarii, aut communis, aut principalium, aut incidentium, aut simplex, aut coniuncta. rursus aut simplex, aut per inductionem. postremo, vel nuda, vel rationi subiecta, vel summam, vel partibus. Quarta est, argumentatio: quae aut confirmat, aut reprehendit. Quinta 20 est peroratio: quae enumeratione constat, indignatione, miseratione. Itaque, mi Philomuse, haec paucis sint dicta de rationali philosophia: dicerem aliquid etiam de ipsa divinatione, sed in occultis occultorum occultis prolixius hac de re aenigmata excussimus, tam naturalia quam artificiosa, 25 popularia et profana, penes sapientes Hebraeorum, Chaldaeorum, Aegyptiorum, Persarum, Orph.[icorum], Pythag.[oreorum], Arabum, Graecorum et Latinorum. PHIL. Hactenus quicquid erat, quod olim a maioribus meis audivi et didici, breviter quidem, sed satis copiose intellexi: tu quid 30 nam me facere velis edissere. EPIST. Postquam te in eo genere contemplandi versatum sentio, nunc tempus esse non dubites, ad hoc divinum culmen scientiae, ubi quae philoso-

⁵⁴ corr. ex Quarta; K: donosi također Quarta

i opširna kao u povijesti, ili periodična, sastavljena ili od članova i odsječaka ili od kruženja, ili je jednočlana. Četvrti dio zadaće zove se pamćenje, koje se naziva prirodnim i umjetnim. Umjetno se sastoji od dijeljenja, mjesta i slika. A peti dio jest samo izlaganje, koje se sastoji od glasa, vanjštine, kret- 5 nje, od nošnje i mimike lica. Dakle, dijelovi govora razlikuju se s obzirom na ovih pet dijelova dužnosti. Prvi dio je uvod, koji stvara pažljivog, sklonog pouci, dobronamjernog slušatelja. Drugi dio je pripovijedanje, povijest ili priča ili dokaz ili sudbena izjava. Elementi su toga dijela osobe, slučaj, 10 mjesto, vrijeme, građa i stvar, a on treba biti kratak i jasan. Pripovijedanje se odnosi na sam slučaj, na popratne okolnosti; ili je neprekinuto ili po dijelovima. Pripovijedamo uvećavajući, umanjujući, zaobilazeći, poučavajući, opominjući, stvarajući zahvalu ili ogorčenje i udaljujući se od teme. 15 Treće je sud koji je ili naš ili stav protivnika ili zajednički ili se odnosi na ono glavno ili na slučajnosti ili je jednostavan ili složen i opet je ili jednostavan ili nastaje indukcijom. Naposljetku, sud je ili sam za sebe ili je utemeljen na razlogu ili u cijelosti ili u dijelovima. Četvrti je dio dokazivanje koje 20 ili potvrđuje ili opovrgava. Peti je dio završetak koji se sastoji od ponavljanja, negodovanja i sažaljenja. Dakle, moj Filomuze, ovo neka bude ukratko rečeno o racionalnoj filozofiji. Rekao bih nešto i o samom proricanju, ali pretresali smo opširnije zagonetke o toj stvari u *Tajanstvenim tajnama tajni*, 25 i to kako prirodne zagonetke tako i učinjene vještinom, narodske i svjetovne, prema hebrejskim, kaldejskim, egipatskim, perzijskim mudracima, prema orficima, pitagorejcima, Arapima, Grcima i Latinima. Filomuz: Dosad, što god je bilo što sam nekoć slušao i naučio 30 od svojih starijih, shvatio sam, doduše ukratko, ali ipak dovoljno obilno. Što bi ti želio da ja činim, razloži! Epistemon: Kako osjećam da si upućen u ovu vrstu motrenja, nema sumnje da je sad vrijeme da pohitaš prema bo-

phiam supremam concernunt, et plane supra humanum captum sunt, tractantur, properare. PHIL. Et patientia et attentione maxima audiam: tuum est, ut qui ingenii mei vires perspectas iam habeas, te meo accommodes captui. EPIST.

5 Quemadmodum totius philosophiae humanae Orphica sapientia est gubernatrix, sic divinae scientiae symbolica cognitio⁵⁵: sine qua licet datur in actionibus cautio, circum-

10 spectio, providentia: in studiis sagacitas, solertia: in consideratione rerum omnium docilitas, ars, intelligentia, opinio: constans tamen, pura et ineffabilis scientia, de quibuslibet

15 sensibilibus, non conceditur. Non enim humana disciplina, sed divina traditione iugiter ab uno, et item ab altero recepta acquiritur. Haec novem potissimum constat opificibus: elementis, homine, receptione, partibus, loco, communicatione, sabbatho, portis, et symbolo. quibus absolutis paucis

20 tibi cognitionem nostri dogmatis aperiam. Primo observandum est divinum Geneseos iussum: Producat terra animam viventem, ad speciem suam. Quod refertur ad divinam ideam, quae et ipsa est terra viventium in virtute Dei vivi eam vitam influentis, per nomen וַיִּבְרָא, ut cognoscamus,

25 autore Iosue, quod Deus vivens intra nos est, et disperdet in conspectu nostro contrarias fortitudines: quo fit, ut omnia vitam habentia suo instinctu sursum tendant, et omnia vitam influentia vergant deorsum. Hic advertenda est scala, seu ascensus naturae, in qua tres regiones triplicitatis, et in

30 singulis unus abstractionis status consideratur. Prima est obiectum diaphanum, et sensus exterior. Secunda, sensus interior, phantasia, et iudicium brutum. Tertia, iudicium humanum, ratio et intellectus: et in singulis statur. Horum omnium domina mens, recepto lumine superiori, hominis intellectum illustrat et perficit. Quilibet autem status

⁵⁵ Dodano u K: in qua non modo literae ac nomina sunt rerum signa, verum etiam res ipsae

žanstvenom vrhu znanja, gdje se raspravlja o onome što se odnosi na najvišu filozofiju i što je potpuno iznad ljudskoga poimanja.

Filomuz: Slušat ću strpljivo i s najvećom pažnjom. Tvoja je dužnost da se ti kao onaj kojemu je već poznata snaga mog duha prilagodiš mojoj mogućnosti shvaćanja.

Epistemon: Kao što orfičko znanje vlada nad svom ljudskom filozofijom, tako i u znanosti o božanskim stvarima vlada simbolička spoznaja. Premda i bez nje ima u djelovanjima pažnje, opreza i predviđanja, u nastojanjima oštromnosti, pronicavosti, u razmatranju svega što postoji poučljivosti, vještine, razabiranja, mnijenja; ipak nije moguća trajna, čista i neizreciva znanost o bilo kojem osjetilnom predmetu. Ona se, naime, ne postiže po ljudskom umovanju, nego po božanskoj predaji stalno primanoj sad od jednog sad opet od drugog. Simboličku spoznaju čini u prvom redu devet čimbenika: elementi, čovjek, primanje, dijelovi, mjesto, priopćenje, šabat, vrata i simbol. Pošto o njima dovršim, ukratko ću ti objasniti spoznaju našeg učenja. Prvo treba promatrati božansku zapovijed u Knjizi Postanka: "Neka proizvede zemlja dušu živu prema vrsti svojoj." A to se odnosi na božansku ideju koja je i sama zemlja živih snagom Boga živoga koji ulijeva ovaj život, preko imena *Adonaj*, da spoznamo, kako tvrdi Jošua, da među nama živi Bog i da će on pred našim pogledom uništiti neprijateljske snage. Zbog toga sve što živi, teži svojim poticanjem prema gore, a sve što ulijeva život nagiba se prema dolje. Ovdje treba obratiti pažnju na ljestvicu ili uzlaz prirode, u kojoj se vide tri područja trostrukosti, a u svakom jedno stanje izdvojenosti. Prvo je područje fizička prozirnost i vanjsko osjetilo. Drugo je unutarne osjetilo, mašta i nerazumni sud. Treće je ljudski sud, razbor i razum i u pojedincima nema više od toga. Gospodar svega ovoga jest um, - koji primivši višu svjetlost - osvjetljuje i usavršava ljudski razum. A svaki stupanj sadrži

duplicem habet differentiam. In primo cessat corpus, et incipit anima: unde nominatur animal. In secundo cessat anima, et incipit ratio, unde nominatur homo. In tertio cessat intellectiva potentia, et incipit mens, quae sola sine
5 controversia de foris advenit, unde nominatur Deus. iuxta oraculum: Ego dixi, dii estis. Statuum vero nomina sunt, sensus, iudicium, et intellectus. Intervallorum media ipsas species deferentia sunt, diaphanon, phantasia, et ratio. Cui rei haud absimiles proferimus tres partes: Abraham
10 superior, Isaac inferior, Iacob medius. Praeterea quandoquidem trium regionum duo intervalla sensus et iudicium duplicantur, secundum inferius et superius, et utraque ad binos reducuntur terminos: restant decem scalae gradus, per quos ad cognitionem omnium quae sunt vere, aut sensu,
15 aut scientia, aut fide, ab imo ad summum ascendere possumus. Qui secundum Abraham in libro Ietzira sic habentur: decem numerationes praeter quid, decem et non novem, decem et non undecim: intellige in sapientia, et sape in intellectu, investiga in eis, et proba ex eis, et statue rem
20 super puritates suas, et repone creatorem in thronum suum: haec omnia non tam sunt quid, quam quo. Suprema vero mens in homine aliud quid est. Quippe sicut Deus in mundo, ita mens in homine inter decem Sefiroth regni gerit diadema: quae sola divina est, et sola extrinsecus homini
25 accidit: cuius lumine recepto virtutes inferiores diriguntur et gubernantur, quousque intellectus intelligens, et ipsum intellectum, sint unum et idem, ut scribit commentator arboris decem Sefiroth. Quod secundum magistros super
30 verbis prophetiae, In lumine tuo videbimus lumen, ita diiudicatum est: quod in influentia mentis, quae influit ex te, intelligimus et rectificamur. Quo fit, ut coelestis sapientiae ad ipsum saltem modum Matheseon participes simus. Ideo nemo ad hoc genus philosophandi idoneus est, nec quisquam vere Theologus, quantumvis senex, et qua-

dvojaku razliku. U prvom prestaje tijelo i počinje duša, odakle se zove duševno biće. U drugom uzmiče duša i počinje razbor, odakle se zove čovjek. U trećem uzmiče razumska moć i počinje um, koji jedini nesumnjivo dolazi izvana, stoga se zove Bog, po proroštvu: "Ja sam rekao, bogovi ste." Imena pak
5 stupnjeva jesu: osjetilo, sud i razum. Sredine razmaka koje dijele same vrste jesu: vidljivost, mašta i razbor. Veoma slično ovome pokazujemo tri uloge: Abraham je viši, Izak niži, Jakov središnji. Osim toga, mjestimično su podvostručena dva razmaka triju područja, tj. osjetilo i sud s obzirom na niže i više. I
10 jedan i drugi svode se na dva pojma. Ostaje deset stupnjeva ljestvice, preko kojih se možemo uspeti od dna do vrha, do spoznaje svega što jest uistinu, ili osjetilom ili znanošću ili vjerom. Oni se po Abrahamu u *Knjizi Jecira* navode ovako: "deset brojenja mimo ičeg drugog, deset i ne devet, deset i ne jedanaest: razumij u mudrosti i budi mudar u razumu, istražuj u njima i dokazuj iz njih, i odredi stvar u njezinim jasnoćama i ponovo postavi Stvoritelja na njegov tron". Ovo sve nije toliko što, koliko po čemu. A najviši je um u čovjeku nešto drugo. Dapače, kao Bog u svijetu, tako i um u čovjeku nosi
20 vladarsku krunu između deset Sefirota. On je jedini božanski i jedini dolazi čovjeku izvana. Upravlja i uređuje niža svojstva koja primaju njegovu svjetlost, utoliko što su razum koji shvaća i ono shvaćeno jedno te isto, kako piše komentator stabla deset Sefirota. To su tumači riječi proroštva: "U svjetlosti tvojoj vidjet ćemo svjetlost" protumačili tako da po utjecanju uma, koji utječe iz tebe, shvaćamo i ispravljamo se. Iz toga proizlazi da smo dionici nebeske mudrosti, barem s obzirom na način znanosti. Stoga nije pogodan za ovaj način
25 filozofiranja niti može biti istinski teolog, ma koliko bio star i ma kako nadaren rječitošću, onaj tko zanemarišvi svjetlost uma slijedi životinjske porive i okaljan je bilo kojom vrstom poroka: ohološću, licemjernošću, pohlepom, mržnjom,
30

cunque praeditus loquacitate, esse potest, qui vitiorum quolibet genere foedatus, superbia, hypocrisi, avaritia, odio, invidia, et saepe tecta religione luxuria, neglecto mentis lumine, affectiones sequitur animales. Hic enim est ille, qui
5 ab altitudine aversus, vergit ad declive, quantumvis eum natura erexerit in alta. Hactenus de initiis et elementis symbolicae philosophiae dictum sit. Secundum vero huius scientiae opificium est homo: quod nihil aliud est, quam post ruinam primordiale generis humani universalis
10 restauratio, quae salus occulte nominatur, qua nulla prior fuit. Hinc est quod Eleazar magister, et Salomon commentator, sacrarum scripturarum ordinarius, asseverent, Adam non insomnio correptum, quasi divinasse per afflatum propheticum de uxore post soporem, Hoc nunc os ex ossibus
15 meis, et caro de carne mea est: sed minus se costarum alterius lateris experrectus habere sentiens. Hic, ne prorsus consolatione destitueretur, tradit liber Ietzira, quod clementissimus pater continuo miserit angelum, qui annuntiaret ei, suae ruinae reparationem futuram. Manifeste enim
20 apparet, patrum praeceptores fuisse angelos notos. Quippe Adae fuit Raziel, qui summi Dei nutu expiationis ei viam ostendit, et divinum sermonem per allegoriam recipiendum exposuit. Sed praeter hunc terrenum Adam conicere possumus alium Adam, nempe coelestem, ex eo quod dixit
25 Deus, Ecce Adam fuit unus ex nobis, angelis in coelo demonstratum: unum ex Deo, quem verbo fecerat. et hic unus est cum Deo: ille vero repulsus a Deo, ex luto fictus, horto eiectus, et non modo alter est, verum etiam alius et aliud a Deo. Rursus hic est ille, qui non tantum post orbis
30 et nostri ortum essentialiter est, sed etiam ante omnem creationem in aeternitate fuit, unus, inquit⁵⁶, Deus ex nobis antequam tempus fieret. Quod Onkelus Chaldaice sic interpre-

⁵⁶ corr. ex: in quid; K: inquit

zavišću i, često pod plaštem religioznosti, bludnošću. To je onaj koji se okrenuo od visine i nagnje se k nizbrdici, koliko god ga priroda uzvisila. Toliko neka bude rečeno o počecima i elementima simboličke filozofije. A drugi čimbenik ove znano-
5 nosti jest čovjek. To nije ništa drugo nego opća obnova nakon prvoga pada ljudskog roda koja se tajno naziva spasenjem, a od nje nijedna nije bila prvotnija. Odatle je i ono što Eleazar učitelj i Salomon komentator, urednik Svetih spisa, tvrde: da Adam, svladan snom, nije nekom vrstom proročkog nadah-
10 nuća nagađao o ženi nakon sna, "Ova sad kost iz mojih je kostiju i meso iz mojeg je mesa", nego, kad se probudio, osjetivši da ima manje rebara na drugoj strani i tada, da baš ne bude lišen utjehe, pripovijeda *Knjiga Jecira* da je najmilostiviji otac odmah poslao anđela da mu objavi da će doći do zalječenja njegova gubitka. Naime, jasno se pokazuje da su
15 učitelji otaca bili poznati anđeli. Adamu je bio učitelj Razijel i on mu je na nagovor najvišega Boga pokazao put pročišćenja i izložio božanski govor koji treba primiti na alegorijski način. No, osim ovoga zemaljskog Adama, možemo naslutiti i drugog Adama, naime nebeskog, po onome što je Bog rekao:
20 "Evo Adam bijaše jedan od nas", a taj je na nebu pokazan anđelima, kao jedan od Boga, kojeg je stvorio riječju. I taj je jedan s Bogom, a onaj drugi je odbačen od Boga, a bio je oblikovan od blata, izbačen iz vrta. Taj je ne samo drugi od dvojice nego i drugačiji i nešto drugo u odnosu na Boga.
25 Nadalje, ovaj nebeski Adam jest onaj koji bitno jest, ne samo nakon nastanka svijeta i nas samih nego koji je bitno bio i u vječnosti i prije svega stvaranja. Jedini među nama, kaže Bog, prije nego što je vrijeme nastalo. A to Onkelus na kaldejskom tumači: "Evo Adam bijaše jedinorođeni moj, to jest jedini
30

tatur: Ecce Adam fuit unigenitus meus, sive unicus meus in aeternitate, ex me ipso. Unde angeli prohibiti ligni vitae esum futurum intellexerunt, dum Raziel Adamo missus esset, qui significaret ex ipsius propagatione nasciturum
5 hominem iustum, et pacificum virum Heros, cuius nomen continebit etiam in miserationibus has quattuor literas יהוה, qui per rectam fidem et placidam oblationem mittet manum suam et sumet de ligno vitae, cuius ligni fructus erit omnium sperantium salus. Tertium opificium, receptio ipsa
10 est patrum ad collegium prophetarum per successionem transmigrata. Nam edocta Heva per Adam de futuro salvatore, mox concepto primogenito, exclamavit: Acquisivi virum illum יהוה quas literas ab angelo iam pridem receperant: et acquisitum nominavit Cain. quo viso pravo,
15 inchoata altera nativitate, generavit Abel. utrique revelata de salute restituenda receptione, ille despexit, hic ardenter amavit: qui opinione ductus, se, de quo revelationes habuit, esse ligni fructum, per quod vita creatori esset offerenda, desideravit: ideoque fratri mortem minanti, raptu de arbore
20 ramo, vel lignea clava (non enim tunc erat usus ferri, ante ortum Thubalcain, qui primus fuit malleator et faber in cuncta opera aeris et ferri) volens et libens se morti obtulit. Tandem Adam Cain⁵⁷ semine desperato, petiit aliam prolem, et impetravit dicens: Posuit mihi Deus semen aliud pro Abel.
25 et vocavit nomen eius Seth, quem genuit ad imaginem et similitudinem suam: ex quo nepotem suscepit Enos vocatum, quo relicto ob nullam angeli revelationem, in alium spem suam locavit. Patribus siquidem nomina nuntii Dei imponebant. sic possedi designans Cain tempus
30 praeteritum, Enos praesens, Abel parentibus luctum praebiturus. Quare magno et altissimo mysterio, generatio haec in quartam trahitur Enos progeniem, quod tempus Me-

⁵⁷ K: corr. ex: Tandem Cain; K: Tandem Adam Cain

moj u vječnosti, iz mene samog." Po tome su anđeli shvatili da će se u budućnosti jesti sa zabranjenoga drva života, kad je Razijel bio poslan Adamu da mu dade znak da će se iz njegove loze roditi čovjek pravedan i miroljubiv muž, junak
5 čije će ime sadržavati čak i u jadikovkama ova četiri slova JHVH, koji će pravom vjerom i pomirbenim darivanjem pružiti svoju ruku i uzeti s drva života; a plod toga drva bit će spasenje svima onima koji se nadaju. Treći čimbenik spoznaje je upravo primanje otaca u društvo proroka koje se prenijelo nasljedstvom. Naime, Eva, poučena od Adama
10 budućem spasitelju, začevši prvorođenca odmah je uzviknula: "Primila sam onog čovjeka pomoću JHVH", a ta su slova već prije primili od anđela - i primljenog je nazvala Kajin. Kad se vidjelo da je on loš, začevši drugo dijete rodila je Abela. Kad se i jednom i drugom otkrila predaja o obnavljanju spa-
15 sa, Kajin ju je prezreo, a Abel strasno zavolio. Vođen mišlju da je on plod drveta o kojem je imao proroštvo, a s kojeg se stvoritelju mora ponuditi život, za time je čeznuo. Stoga je bratu koji mu je prijetio smrću uzevši granu s drveta ili drvenu
20 toljagu (naime, tada se nije upotrebljavalo željezo, prije rođenja Tubalkaina, koji je bio prvi čekičar i kovač u čitavu poslu s mjedi i željezom) dragovoljno i rado predao svoj život. Napokon, Adam je, izgubivši nadu u Kajinovo sjeme, tražio drugo potomstvo i to je postigao govoreći: "Bog mi je postavio drugo sjeme umjesto Abela". Nazvao ga je je Šet,
25 kojeg je stvorio na svoju sliku i priliku. Od njega je dobio unuka koji je nazvan Enoš. Zbog toga što nije bilo nikakve anđeoske objave, ostavio ga je i svoju nadu prenio na drugoga. Ocima su imena nadijevali Božji glasnici. Tako Kain, imao sam, označuje prošlo vrijeme, Enoš sadašnjost, a Abel onog koji će
30 ražalostiti roditelje. Velikom i najdubljom tajnom, dakle, ovaj naraštaj seže do četvrtoga potomka Enoša, a tvrdi se da je to vrijeme Mesije. Zatim je od Jereda rođen Henok, koji je hodao

ssiae asseritur. Dein de Iared natus est Enoch, qui ambulavit cum Deo: sed disparuit, quia abstulit eum Deus. Tertio ab hinc tractu venit Noë, in consolationem omnium publicam, illam auditu receptam salutem recta fide sperantium: qui
5 iustus et perfectus in generationibus suis, recepit in mandatis ut faceret arcam de lignis, in qua salvaret mundum. ubi Noë in lignum sperasse, sicut Iob dicens, Quia est ad lignum spes. certioresque factos concludimus, quod in ligno vita homini fuisset promissa. Erant autem filii Noë, Sem, Ham, Iaphet:
10 ex quibus futuro Dei servo Sem, in quo salutem prae caeteris sperabat, ita benedixit: Benedictus יהוה Sem: notum faciens, quod futurus erat Sem servus Dei, ut scribit Rabi Moses Gerundinensis. Hinc desiderium pii patris fuisse dicimus, ut fieret Sem originalis peccati redemptor: cuius tempus cum
15 non advenisset, Iophiel Sem annuntiavit. Quo fit, ut cogitationes suspensae fuerint, usque in annos Abraham: cui peculiaris angelus et familiaris Zedkiel eandem revelationem, quam Adae protoplasmati Raziel, tradidit. ac genito Isaac, de quo cum ei iussisset Deus, ut unigenitum tolleret, quem
20 diligebat, Isaac: et eum in excelso Moriae quodam monte super ligno immolaret, incredibili gaudio et laetitia exultavit, divinae promissionis memor, qua pollicebatur ei Deus his verbis: Statuam (inquit) pactum meum inter me et te: et inter semen tuum post te, in generationibus suis foedere
25 sempiterno, ut sim Deus tuus, et seminis tui post te, atque in te benedicentur universae cognationes terrae. Unde, nisi Isaac recepisset a patre suo, traditam humanae salutis revelationem, non tanta benevolentia se obtulisset morti. qui ne seipsum forte salvatorem illum crederet, per angelum Raphaëlem vox ipsa Dei super Isaac coelitus delapsa est:
30 Benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae. Ex quo Esau et Iacob geniti: atque hic ab angelo Peliel edoctus, in aliud saeculum divina revelatione reiecit, dicens: Congregamini, et annuntiabo vobis quid continget in postremo dierum: Non

s Bogom. No nestao je jer ga je uzeo Bog. Odavde trećim koljenom dolazi Noa, na opću utjehu svih onih koji se čuvši vlastitim ušima za opći spas nadaju pravom nadom. On, pravedan i savršen među svojim naraštajem, primio je zapovijedi da napravi arku od drveta u kojoj će spasiti svijet. 5 Kako je Noa polagao nadu u drvo, govoreći kao i Job: "jer je nada u drvu", zaključujemo da su saznali da je život čovjeku bio obećan u drvetu. Bijahu pak Noini sinovi Šem, Ham i Jafet. Od njih je budućeg slugu Gospodnjeg Šema, u kome se prije ostalih nadao spasu, tako blagoslovio: "blagoslovljen 10 JHVH Šemov", dajući znak da je Šem budući sluga Božji, kako piše rabi Mojsije Gerone. Po tome kažemo da je želja pobožnog oca bila da Šem bude otkupitelj iskonskoga grijeha. Međutim, kako nije došlo vrijeme za to, Šemu je to navijestio Jofijel. Zbog toga su očekivanja bila prekinuta sve do 15 Abrahamova doba. Njemu je poseban i obiteljski anđeo Zedkijel predao onu istu objavu koju je Razijel predao Adamu prvostvorenom i sinu Izaku. A od nevjerovatne radosti i veselja skočio kad mu je Bog naredio da uzme jedinoženog Izaka kojeg je ljubio i da ga žrtvuje nad drvetom na visokoj 20 gori Moriji, sjećajući se Božjeg obećanja, kojim mu je Bog obećao ovako: "Odredit ću (kaže) svoj ugovor između sebe i tebe i sjemena tvojeg nakon tebe u pokoljenjima njihovim, vječnim savezom, da budem Bog tvoj i tvojeg sjemena nakon tebe i da u tebi budu blagoslivljena sva plemena zemlje." Da 25 stoga nije Izak bio prihvatio od svog oca prenesenu objavu ljudskog spasa, ne bi se tako dobrovoljno predao smrti. A da ne bi povjerovao da je možda on onaj spasitelj, s nebesa se na Izaka spustio sam Božji glas preko anđela Rafaela: "Blagoslivljat će se u tvom sjemenu svi narodi zemlje." Od 30 njega su rođeni Ezav i Jakov. Jakov je, poučen od anđela Pelijela, Božjom objavom prenio [spasitelja] u drugi naraštaj, govoreći: "Skupite se i javit ću vam što će se desiti u posljednje dane. Neće se Judi oduzeti žezlo ni zakonodavac iz njegova

auferetur sceptrum de Iuda, et legislator de femore eius, donec veniat Silo, et eidem congregatio gentium. Post hos patriarchas magnus ille Moses, non sua sponte morti se obtulit: sicut quondam Abel, sicut olim Isaac: sed renuit, et
5 a cura populi se abstrahere voluit: qui, etsi nosset se non esse de familia Iudae ortum, sed de domo Levi: nec natum in postremis dierum, nec Silo: de omni tamen ratione atque modo restaurandi originalis casus, satis superque institutus ab angelo suo Metatron fuit. Quartum opificium versatur
10 circa partes symbolicae philosophiae. Hac quippe deputationis ordinatione, a cultoribus quadraginta duarum divini nominis literarum tradita, dicentibus (Dilectus sursum, et desideratus deorsum,) et haereditans duos mundos, praesentem atque futurum mundum elicimus. Siquidem omne
15 studium, omnem operam, omne consilium, laborem et diligentiam, universam quoque mentis suae intentionem, contemplatio symbolica, felix illa atque beata, a mundo sensibili finaliter ad mundum intellectualem transfert, et traducit. Actio vero symbolica in mundo sensibili permanet,
20 atque animam universi huius mundi non transcendit. Quod si quandoque licenter ad Deum et beatos spiritus pergat, non tamen Deum ipsum, ut immanentem et absolutum accedit: sed ut opificem, causamque eorum, et circa sua creata occupatum. Angelos autem ad ministeria quotidiana,
25 divinaeque voluntatis affectus exequendos mancipat, altissimarum rerum contemplationes ad hunc inferiorem mundum semper referens. Quanto itaque anima corpori praefertur, tanto illa huic anteponitur: quam Patres Anagogicam institutionem appellant. Sicut Ezechielis rota in rota, cum
30 suis quibuscunque involutis, visa est una esse similitudo gloriae Domini: et secundum rabi Saadiae in libro Amunoth, sicut vitellus in medio ovi: et secundum Phorcensem, instar alboris ovi unius, testaceo firmamento contenti, vitellum ipsum conglomerantis: ita primus ille mundus intelligibilis

bedra, dok ne dođe Šilo i s njime skup naroda." Poslije ovih patrijarha, veliki Mojsije nije se vlastitom voljom ponudio smrti, kao nekad Abel, kao nekoć Izak, nego je odbio te se želio od brige za narod ukloniti. Premda je znao da nije
5 potekao iz obitelji Judine, nego iz kuće Levijeve, i da nije rođen u posljednjim danima i da nije Šilo, ipak ga je njegov anđeo Metatron i više nego dovoljno poučio o čitavom razlogu i načinu izlječenja prvotnoga pada. Četvrti se čimbenik bavi dijelovima simboličke filozofije. Po ovoj uredbi prenošenja,
10 po predaji štovalaca 42 slova Božjeg imena, dok govore ("Ljubljen odozgo, a žuđen odozdo") i da je on nasljednik dvaju svjetova, zaključujemo o svijetu sadašnjem i budućem. Jer, svako nastojanje i svaki trud, svaku brigu, nakanu i marljivost i svu pozornost svog uma simbolička kontemplacija, ona sretna i blažena, svrhovito prenosi i prevodi iz
15 osjetilnog svijeta u razumski. A simboličko djelovanje ostaje u osjetilnom svijetu i ne prekoračuje dušu čitavog ovog svijeta. Međutim, ako katkad i slobodno ode prema Bogu i blaženim duhovima, ipak ne pristupa samom Bogu kao immanentnom i apsolutnom, nego kao tvorcu, uzroku i
20 zaposlenom oko svojih stvorenja. No dohvaća anđele koji izvršavaju svakodnevne dužnosti i želje Božje volje uvijek prenoseći motrenja najviših stvari u ovaj niži svijet. Kao što se, dakle, duša više cijeni od tijela, tako se simbolička kontemplacija postavlja ispred simboličke djelatnosti. To učenje
25 oci nazivaju anagoškim učenjem. Tako je Ezekijelov kotač u kotaču sa svim svojim upletajima shvaćen kao poredba slave Gospodinove; po rabinu Saadiji u knjizi Amunoth, kao žumanjak u sredini jajeta, a po Forcenu, kao bjelanjak jednog jajeta koji je okružen čvrstom ljuskom u kuglu oblikujući
30 sam žumanjak, tako i onaj prvi inteligibilni svijet u sebe uvlači onaj drugi, tako da se odande upravlja čitavom

secundum implicat, ut tota virtus eius inde gubernetur. Quo fit, ut constringantur utrique vinculis concordiae, et saepe tam suas quam compraehensorum naturas et appellationes mutua sibi liberalitate condonent. Quemadmodum in
5 sensibili mundo sphaerae novem moventur ab empyreo immobili, cui Metatron assidue praeest: sic in primo, novem angelorum chori moventur ab immobili Deo. Similiter in immobili silentio cunctorum creator, primo simul omnia creavit, postea novenario sermone ad proprias singula
10 quaeque distinctiones commovit. Quintum opificium est de duplici loco, paradiso et inferno. Pro duplici autem hominum conditione, spirituali et corporali, ac pro duplicis mercedis retributione, duplex est paradisos. alter, in quo speculatio illuminans est sita, hoc est, vivificans, quam
15 Scholastici cognitionem Dei intuitivam appellant, ut quae contingat animae separatae per lumen gloriae, ac a maturissime pensitantibus sola esse beatifica probetur. alter, in quo contemplatio quae non sit, illuminans vocatur, quae fit per species connaturales, et non est beatifica: illa
20 communiter coelestis, haec terrestris nuncupatur. Nunc itaque, quando clara Dei visio, et perpetua summae divinitatis fruitio, pro suprema hominis parte intellectu et voluntate beatis donantur, idcirco iure optimo ea nisi in supremo mundo contingunt nemini: nec antea appraehendit⁵⁸ hanc intuitionem quisquam, nisi separata anima eius ab eo. Quare secundum Ramban Gerundensem in Exodo, mortali homini si quando Deus videri dicitur, id per angelum fieri putatur. Simili modo duos tartaros esse deputatos deprehendimus, superioris et inferioris mundi,
30 ad torquendum nociva corpora in tempore, ac animas pravas

⁵⁸ K: apprehendit

njegovom snagom. Iz toga proizlazi da se i jedan i drugi svijet obostrano vezuju okovima sloge i često darežljivo međusobno razmjenjuju, kako svoje prirode i nazive, tako i prirode i nazive onoga što je njima obuhvaćeno. Kao što u osjetilnom svijetu nepokretan empirej, kojim trajno upravlja
5 Metatron, pokreće devet sfera, tako u prvom svijetu nepokrenut Bog pokreće devet zborova anđela. Slično je stvoritelj svega u nepokretnoj tišini prvo stvorio sve istodobno, a zatim pokrenuo deveterostrukim govorom prema osebnim razlikama svakakva pojedinačna bića. Peti
10 je čimbenik o dvostrukom mjestu, raju i paklu: Raj je dvostruk na temelju dvostrukog svojstva ljudi, duhovnog i tjelesnog, i po dodjeli dvostruke plaće. Jedan je onaj u kojem je smješteno motrenje prosvjetljujuće, tj. životvorno, koje skolastici nazivaju intuitivnom spoznajom Boga, onom
15 koja po svjetlu slave pripada odvojenoj duši, i za nju oni koji najzrelije razmišljaju tvrde da jedina donosi blaženstvo. Drugi je raj onaj u kojem je motrenje koje se ne naziva prosvjetljujućim, a to je ono motrenje koje nastaje na temelju naravnih vrsta i ne donosi blaženstvo. Prvo se
20 općenito zove nebeskim, a drugo zemaljskim. Budući da je jasno gledanje Boga i neprestano uživanje u najvišem Božanstvu blaženima dano na temelju najvišeg dijela čovjeka, tj. na temelju razuma i volje, stoga se s najvećim opravdanjem to nikomu ne događa, osim u najvišem svijetu,
25 i nitko to ne dostiže ranije, osim ako njegova duša nije odvojena od njega. Dakle, po Rambanu iz Gerone, ako se kada i govori u *Knjizi Izlaska* da je Bog vidljiv smrtniku, smatra se da se to zbiva preko anđela. Na sličan način razabiremo da su određena dva Tartara, onaj gornjeg i onaj
30 donjeg svijeta, za mučenje zlih tijela u vremenu i opakih duša u vječnosti, kojima je nadjenuto zajedničko ime *ara*. Ovo je

in aeternitate, quibus commune nomen inditum est ארמא⁵⁹
hic est tartarae poenae locus, qui praeter cetera septem
immaniora durissimarum poenarum receptacula, criminum
reis iusto Dei iudicio destinata, comprehendit, quae Ioseph
5 Castiliensis in Horto nucis sic numerat: Quoniam, inquit,
in eo sunt gehenna et portae mortis, et umbra mortis, et
puteus interitus, et lutum fecis, et perditio, et fovea. Haec
captivitas est, ut peccata noxiorum maneat, ut iustos aequa
comitentur virtutum praemia, et iniquos debita sequantur
10 vitiorum tormenta, mors et horror: ita tamen, ut iusti etiam
in morte dicantur viventes, et maligni etiam in vita sua
mortui. Sextum opificium est, de communicatione mundi.
Homo enim μικρόκοσμος, et mundus sensibilis ille magnus,
communicant in Metatron, qui est intellectus agens primi
15 mobilis: unus cum natura coelesti, tanquam inferiori. et cum
natura angelica, tanquam superiori. Mundus autem
supremus, cum mundo tertio incomparabili, et super-
supremo, communicant in anima Messihae, quasi essentia
quadam utrinque, et angelico et divino mundo, continua.
20 Nec aliquo interstitio anima משיח et אלהים distant: sed hic⁶⁰
fons aquarum viventium, illa rivus vitae. Hinc mundus
corporeus est, qui primum constituitur ex coelis, et coe-
lestibus: secundo, ex elementis et elementatis: tertio ex
natura humana et singulariis hominibus, Latinis parvus
25 mundus nuncupatus: qui cum sit animatus, illustratur
mente propria, quae dicitur Metatron. Porro mundus
supremus intelligentiarum separatarum est, qui et
speciebus plenus, et formis, et mentibus solutis, et angelis,
complectitur, ambit et regit ipsa משיח anima, quae apud

⁵⁹ Oblik koji se nalazi u tekstu nije identificiran u vezi s kontekstom. S obzirom na to da je Tartar - podzemlje, riječ je aramejski pročitana kao *zemlja* pri čemu je promijenjen jedan konsonant. Ta riječ može biti upotrijebljena i kao prilog u značenju *dolje*. U tekstu stoji ארכא.

⁶⁰ K: haec

mjesto tartarske kazne, koje obuhvaća, osim ostalog, sedam
golemih prihvatilišta najtežih kazni, pravednim sudom
Božjim određenih krivcima za zločine. Ovako ih nabraja Josip
iz Kastije u *Orahoviku* "da su u njemu gehena, i vrata smrti
i sjena smrti i bunar propasti i blato taloga i propast i jama." 5
Ovo zatočenje postoji da grijesi grešnika ostanu, da
pravednike prate pravedne nagrade za vrline i da nepraved-
nike dopadne ono što zaslužuju, muke i smrt i užas; na taj
način da se pravednici čak i u smrti nazivaju živima, a opaki
čak i svojem životu mrtvima. Šesti čimbenik je o povezanosti 10
svijeta. Čovjek, naime, kao *mikròkosmos* i onaj veliki osjetilni
svijet povezani su u Metatronu, koji je djelatni razum prvoga
pokretljivog, jedinstven s nebeskom prirodom kao nižom i s
andeoskom prirodom kao višom. A najviši svijet s onim 15
neuporedivim i nadnajvišim trećim svijetom povezani su u
duši Mesije kao nekom biti neprekinutom s obje strane, i u
andeoskom i u božanskom svijetu. Ni duša, *Mašiah* i *Elohim*
nisu udaljeni nekim međuprostorom, nego je ovaj izvor voda
živih, a onaj obala života. Odatle nastaje tjelesni svijet koji
se, prvo, sastoji od nebesa i nebeskih tijela, drugo, od 20
elemenata i onoga što je od elemenata i treće, od ljudske
prirode i pojedinačnih ljudskih bića, što Latini nazivaju
malim svijetom. On, budući da je oživljen dušom, osvjetljen
je vlastitim umom koji se zove Metatron. Nadalje, najviši
svijet je svijet odvojenih inteligencija koji je ispunjen vrsta- 25
ma, oblicima i odriješenim umovima i anđelima, a obuhvaća
ga, okružuje i njime upravlja sama *Mašiah* duša, koja je po
simboličarima spoznata ideja svih života i na koju se odnosi
sva životnost pojedinca, vrste i roda. Treći je svijet svijet

symbolistas ideata idea omnium vitarum, ad quam refertur omnis vitalitas individualis, specifica, et generifica. Tertius est Deitatis, qui constituitur ex eo quod Seraphin vocaverunt: Sanctus, Sanctus, Sanctus יהוה. dicitur in 5 Deuteronomio, Magnus, id est ante creationem: potens, id est in creatione: terribilis, seu potius reverendus, id est post creationem. Et hic est unus, imo magis proprie principium unitatis: cuius emanatio est, spiritus, verbum, vox. Sic enim rabi Azariel in commentario sanctitatis dicit. Ex spiritu 10 producitur verbum, atque vox, non per apertionem labiorum, et non per sermonem linguae, nec anhelitu hominis. Et hi tres (ut in lib.[ro] Ietzira⁶¹ de creatione legitur) unus est spiritus, quia unus Deus. Unde iuxta Abraham patrem nostrum, vox, et spiritus, et verbum: et hoc est 15 spiritus sanctus, duo spiritus ex spiritu: quorum proportio, iuxta rab Hamai in libro de speculatione, in uno uniente et unito assignatur. Hic itaque tertius mundus in aeternum et ultra extenditur, nec concavus, nec convexus, nec carinatus, nec superficiem habens est. Unde ex eo quod legitur in libro 20 de Fide et expiatione, quod produciens ens de non ente, quoad rem non entis, et non ens est in ente, quoad rem entis, infertur, istud omnem nostrum intellectum transcendere. Non enim possumus contradictoria in suo principio combinare via rationis: siquidem per ea quae nobis manifesta 25 sunt incedimus, et longe ab hac infinita virtute cadentes, ipsa contradictoria per infinitum distantia connectere simul nequimus. Sed huius rei intellectus, patet ex primo capite Occultorum nostrorum. Septimum opificium de sabbatho instituitur, quod est secundum symbolum in porta lucis, 30 cap.[ite] 2. Mysterium Dei vivi. extat siquidem symbolum mundi superioris, ubi cessat omnis labor. et recte gemino dicendi usu legibus indicitur, quinto Deuteronomii:

⁶¹ corr. ex lezira. K: letzira

božanstva koji se sastoji od onog što su serafini zazivali "Svet, svet, svet" JHVH. U *Ponovljenom zakonu* zove se Veliki, tj. prije stvaranja; Moćan, tj. u stvaranju; Strašan, ili bolje - strahopoštivan, tj. nakon stvaranja. I on je jedan, još točnije 5 rečeno - počelo jedinstvenosti. Njegova emanacija jesu duh, riječ i glas. Naime, tako rabi Azariel kaže u komentaru svetosti: "Iz duha se proizvodi riječ i glas, a ne otvaranjem usana, niti govorom jezika, niti ljudskim dahom". I ta tri su (kako se čita u *Knjizi Jecira* o stvaranju) jedan duh, jer je 10 jedan Bog. Stoga, po Abrahamu, našem ocu, postoje glas, duh i riječ, tj. Duh Sveti, dva duha iz duha; njihov je razmjer označen, po rabi Hamaiju u knjizi *O motrenju*, kao jedno koje ujedinjuje i koje je ujedinjeno. Tako se ovaj treći svijet smješta u vječnost i preko vječnosti, nije udubljen, izbočen, 15 niti je u obliku školjke, niti ima površinu. Zato se iz onoga što se čita u knjizi *O vjeri i ispaštanju*, da postoji biće koje proizvodi biće iz nebića, s obzirom na stvar nebića, i da nebiće jest u biću, s obzirom na stvar bića, zaključuje da to nadilazi sav naš razum. Naime, ne možemo razumom 20 povezivati ono što je u početlu kontradiktorno; jer napredujemo preko onog što nam je razvidno i odstupajući daleko od te beskonačne vrline ne možemo povezati te kontradiktornosti koje su beskonačno udaljene. No razumijevanje te stvari jasno je iz prvog poglavlja našeg spisa *Tajne*. 25

Sedmi čimbenik odnosi se na šabat, što je prema simbolu u 2. poglavlju knjige *Vrata svjetla* misterij Boga živoga. To je simbol višeg svijeta gdje prestaje svaki rad. I ispravno se nalaže u zakonima na dva jezična načina: u Pnz 5. "Čuvaj dan subotnji" i u Izl 20. "Sjeti se da svetkuješ subotu." Onaj

5
10
15
20
25

Observa diem sabbathi. et 20. Exodi: Memento ut diem sabbathi sanctifices. illud iuxta mundum inferiorem, hoc iuxta mundum superiorem: hoc affirmative, illud negative. Quare proprie sabbathum est nota divini servitii, quo sensus et ratio absolvuntur ab occupationibus materialibus, quantum permittit humana imbecillitas: et ἐνέργεια mentis alligatur occupationibus formalibus, ad considerandum quae sursum sunt. Clare et divine Moses Gerundinensis, in Exodo sabbathi habet rationem. unde duo sabbatha (ducti scripturae testimonio Ezech.[iel] 20. Sabbatha mea dedi eis) elicimus: contra David Kimhi, qui sub hoc plurali generaliter duntaxat uno vocabulo singulas feriarum species, in lege numeratas, Deum nobis exprobrare voluisse sentit. Sed nos etiam peculiari hoc nomine datum optimum, et donum perfectum, a Deo nobis concessum, quod in porta lucis nuncupatur. Haec est hebdomada⁶² superna, quae vocatur Iobeleus: unde omnis remissio, propitiatio, et infusio gratiae descendit. Aliud enim est sabbathum quietis, aliud sabbathum sabbathorum, quo animae humanae omnes purae, reiecta labe, tandem redibunt liberae ad hereditatem patrum, et mittentur in possessionem veram atque propriam, quam acquisierunt et retinent per animam משיח, de tribu Iuda, septimi ab Abraham patriarchae, procuratorio nomine, in horizonte mundi supersupremi, iuxta scripturam: et supra Iobeleum⁶³ mittet radices suas, Ierem.[mia] 17. hoc est, per ספר⁶⁴ ascendet per angelos⁶⁵ ad

⁶² corr. ex heptomada; K: hebdomada

⁶³ Na navedenom mjestu u Jr. 17,8 stoji יובל, tj. juval što znači: potok, a tako je i prevedeno u hrvatskom prijevodu Biblije. Ta riječ ima iste konsonante kao i riječ jovel, što znači jubilej, odn. pedeseta godina. Skalić u stvari tumači to mjesto u Jeremiji na drugačiji način no što se danas tumači.

⁶⁴ Skalićev je hebrejski slog ovdje možda netočan. Pročitano je kao sefar - broj. Druga mogućnost čitanja istih konsonanata bila bi sefer - knjiga. Treća mogućnost bila bi da je riječ netočno napisana i da treba biti ספירות sefirat ili u množini ספירות sefirot.

⁶⁵ K: angulos

se odnosi na niži svijet, a ovaj na viši svijet; ovaj potvrdno, a onaj niječno. Dakle, šabat je upravo oznaka služenja Bogu, kad se osjetila i razbor odrješuju od materijalnih nastojanja koliko to dopušta ljudska slabost, a ἐνέργεια uma veže formalnim zadacima, da bi promišljala ono što je gore. Mojsije iz Gerone uz *Knjigu Izlaska* jasno i divno objašnjava šabat. Odatle zaključujemo da postoje dva šabata (vođeni potvrdom biblijskom, Ez 20. "Svoje sam šabate predao njima"), a protiv Davida Kimhija koji smatra da nam je Bog ovom množinom želio samo jednom riječju općenito zadati pojedinačne vrste blagdana koji su u zakonu nabrojani. Ali mi mislimo da nam je pod ovim osobitim imenom Bog udijelio najbolji dar i savršen poklon, ono o čemu se govori u spisu *Vrata svjetla*. To je višnja sedmica, koja se zove Jubilej odakle silazi sve praštanje, milostivost i ulijevanje milosti. Jedan je, naime, šabat mirovanja, a drugi je šabat nad šabatima kojim će sve čiste ljudske duše, odbacivši pad, napokon slobodne, preuzeti nasljedstvo otaca i bit će im dodijeljen istinit i pravi posjed. Njega su stekle i zadržavaju ga preko duše *Mašiah*, iz plemena Judina, sedmoga patrijarha od Abrahama, kao opunomoćenika u vidokrugu nadnajvišeg svijeta. Kako kaže pismo: "I nad *Jubilej* pustit će svoje korijene", Jr 17, tj. preko *sefara* uspet će se uz pomoć anđela na mjesto svog odredišta, što je rijeka Božja ispunjena vodama.

locum destinationis suae, quod est flumen Dei repletum aquis. Octavum opificium est de portis intelligentiae, et de admirandis sapientiae semitis, et numero angelorum. Portae intelligentiarum sunt quinquaginta, omnes traditae Mosi, praeter unam, quibus omnis lex divina comprehenditur, et tota scientia, vel sensu literalis, vel allegorico, per dictiones, vel Arithmeticas supputationes, vel Geometricas literarum figuras descriptas seu transmutatas: vel harmoniae consonantias ex formis characterum, coniunctionibus, separationibus, tortuositate, directione, defectu, superabundantia, minoritate, maioritate, coronatione, clausura, apertura et ordine resultantes, quae aperiunt omnium creaturarum cognitionem. Sunt enim cunctae res universaliter in quinas condiciones distributae⁶⁶, quarum quaelibet decem recipit considerationes⁶⁷: qui tam essentiarum quam intelligentiarum modi per quinque multiplicati, quinquaginta ianuas aperiunt, per quas intramus in creaturarum penetralia illa, eminentibus notis in operibus sex dierum designata. Itaque qui scierit, quid sit denarius in Arithmetica formali, et cognoverit naturam primi numeri sphaerici, sciet secretum quinquaginta portarum intelligentiae et magni lobei, et millesimae generationis, et regnum omnium saeculorum⁶⁸. Hac de re peculiarem instituemus tractationem suo loco. Ceterum antequam esset creaturarum quicquam iuxta symbolicam doctrinam, nihil erat nisi Deus, et nomen eius יהוה, et sapientia eius quae sola haec tria praesens sapientia continet. Quo fit, ut porta prima creationis Mosi nequaquam aperta, legem divinam tantum per novem et

⁶⁶ Nakon riječi distributae u K: ubačeno u tekst: videlicet in elementa, elementata, animas, corpora coelestia, et supercoelestia incorporea. quarum quaelibet decem recipit considerationes: scilicet genera generalissima, genera specialia, species generales, species specialissimas, res individuales, quae ulterius constant materia et forma, vel quibusdam utriusque proportionalibus, contrahunturque; singulariter differentiis, proprietatibus, et accidentiis.

⁶⁷ U K: nedostaje tekst od riječi - quarum - do considerationes -

⁶⁸ U K: umetnut tekst, v. Dodani tekstovi III.

Osmi je čimbenik o vratima inteligencije i o čudesnim putevima mudrosti i broju anđela. Pedeset je vrata inteligencije, i sva su povjerena Mojsiju, osim jednih. Ostala vrata obuhvaćaju sav božanski zakon i svu znanost, bilo u doslovnom, ili u alegorijskom smislu, putem govora ili aritmetičkim računanjem, ili opisivanjem, ili pretvorbama geometrijskih likova slova, ili suglasjem harmonije koja nastaje iz oblika slova, iz njihovih sveza, odvajanja, iskrivljavanja, ravnanja, manjka, preobilnosti, malenosti, veličine, okruženja, zatvorenosti, otvorenosti i reda. Ta vrata otvaraju spoznaju svih stvorenja. Naime, sve su stvari općenito raspoređene u pet položaja,¹³ od kojih svaki preuzima deset aspekata. Ti modusi, kako biti, tako i inteligencija, pomnoženi s pet otvaraju 50 vrata kroz koja ulazimo u tajno svetište stvorenja koje je označeno istaknutim znacima u djelima šest dana. Stoga, onaj tko dozna što je desetka u formalnoj aritmetici i tko spozna prirodu prvoga sferičnog broja, znat će i tajnu pedeset vratiju inteligencije, velikog Jubileja i tisućitoga pokoljenja i upoznat će kraljevstvo svih vjekova.¹⁴ Posebnu raspravu o toj stvari priredit ćemo na odgovarajućem mjestu. Uostalom, po simboličkom učenju, prije nego što je postojalo ikoje od stvorenja, ničega nije bilo osim Boga i njegova imena JHVH i njegove mudrosti koja jedina kao sadašnja mudrost sadrži ovo troje. Zato je Mojsije, budući da mu prva vrata stvaranja nisu bila otvorena, Božji zakon istražio samo kroz

¹³ U K: je umetnut tekst: tj. u elementa, u ono što je građeno od elemenata, u duše, nebeska tijela i nadnebeske bestjelesnosti. Svaki od tih uvjeta ima deset vidova: tj. najopćenitije rodove, posebne rodove, opće vrste, najposebnije vrste, pojedinačne stvari, koje se dalje sastoje od materije i forme ili od nečeg što je razmjerno jednoj i drugoj i pobliže se određuju pojedinačno razlikama, svojstvima i akcidencijama.

¹⁴ U K: je umetnut tekst, v. Dodani tekstovi III.

quadraginta scrutatus est: Iosue una minus: Salomon duabus, qui (ut rabi Akiba explanat) laboravit super illa ad reducendum eam, sed non erat potens. Hinc antiqui patres, ut rabi Iacob Cohen dicit, ambulaverunt per vias multas, ut tandem starent in semitis istis, quae dicuntur admiranda sapientiae, tradita per Zadkiel Abrahae patri nostro in traditione foederis, quarum numerum et familiaritatem literae conciliant. Scriptum est enim in libro Ietzira: decem numerationes Belima, et viginti duae literae iunctae, faciunt consurgere numerum semitarum. Quod etiam literarum collegium, si quinquaginta portis diligenter applicuerimus, inde septuaginta duorum angelorum felicem seriem comperiemus. Cum enim angelus sit alteritas, sicut Deus identitas: prima vero alteritas sit binarius: recte opinabimur, quod etiam ex binarii multiplicatione cubica, numerus angelorum oriatur. Octonos tandem inde provenientes in novem choros distribuendo, oriuntur 72., similiter per choros ad cubum, per cubum ad tetractyn, ab ea ad binarium, angelicam naturam significantem, et inde ad unitatem Dei Optimi Max.[imi] revertitur. Similiter per angelos Deo⁶⁹ iungimur ineffabili tetragrammato יהוה, in quo primum resplendet angelorum istorum nobilissima natura. nam si ex quattuor literis, quater posuerimus י, literam, sicque descendendo ה ter, ו bis, ה semel, mox surget 72. summa expositoria nominis Dei inenarrabilis et incomprehensibilis, quae dicuntur unum nomen symbolicum, ob intentionem significandam unitatis Dei: quibus שם המפרש, id est, nomen illud expositorium magnum summi Dei constare perhibetur. Praeterea diligens symbolicae doctrinae scrutator rabi Ioseph Ben Carnitol, in libro portarum iustitiae inquit: Divisit Deus terram iuxta numerum angelorum eius, duo nomina divina repraesentantia יה et אל, quorum alterum, si

49 vrata, Jošua kroz jedna manje, a Salomon kroz dvojna vrata manje. Potonji se trudio (kako rabi Akiba izlaže), nad tim da ih vrati, ali nije mogao. Po tome su drevni oci, kako kaže rabi Jakov Cohen, hodali mnogim putovima da napokon stanu na te puteljke koji se zovu čuda mudrosti, saopćena našem ocu Abrahamu po Zadkielu kod predaje saveza. Broj puteljaka i poznavanje osiguravaju slova. Naime, napisano je u *Knjizi Jecira*; "Deset brojenja Belima i dvadeset dva svezana slova čine da se ukaže broj puteljaka." Ako budemo ovu družbu slova pažljivo priložili uz pedeset vrata, otkrit ćemo u tome sretni niz 72 anđela. Naime, kako je anđeo drugoća, kao što je Bog istost, a prva drugoća jest dva, ispravno ćemo pretpostaviti da će i iz umnožavanja dva na kub nastati broj anđela. Napokon, raspodjeljivanjem tih osmica koje su odatle proizašle u devet zborova nastaje 72. Slično je moguće vratiti se od zborova do kuba, od kuba do tetractysa, a od njega do dva, koji označuje anđeosku prirodu, i odavde do jednosti Boga Najvećeg i Najboljeg. Slično smo s Bogom vezani preko anđela neizrecivim četirislovom JHVH, u kojem se ponajprije odražava najplemenitija priroda tih anđela. Naime, ako iz četiri slova uzmemo slovo *jod* četiri puta, i tako silazeći *hej* tri puta, *vav* dva puta, *hej* jedanput, odmah će nastati 72, iznos koji tumači Božje ime, neshvatljivo i neizrecivo, koje se zove jedinstveno simbolično ime zbog nastojanja da označi jedinstvenost Božju. Govori se da se u njima sastoji *šem hameforaš*, tj. ono veliko tumačeće ime najvišeg Boga. Osim toga, pažljiv istraživač simboličnoga nauka rabin Josip ben Carnitol, u knjizi *Vrata pravednosti* kaže: "Bog je podijelio zemlju prema broju svojih anđela" koji predstavljaju dva božanska imena *Ja* i *El*. Ako ono drugo ime povežemo s bilo

⁶⁹ K: Dei

quotcunque septuaginta duorum nominum coniunxerimus
in signo, vocabulum oxytonon efficiemus. et relictæ sunt
omnes gentes traditæ in potestatem septuaginta
praefectorum, hoc est, principum angelorum. Iam facile
5 deducimus, hos esse angelos fortes universae terrae: per
quos, cum sint angeli divisionis, facile ac non inaniter
existimabimus, Mosen manu sua mare usque ad siccum
divisisse. Ac in eiusmodi sectione et liberatione filiorum
Israel accessisse Mosi septuaginta orbis terrarum angelos:
10 at duos illos columnares in mysterium salutis fuisse. Haec
nobis plane contingit ex ineffabili nomine יהוה, per
septuaginta duo nomina, quae ex sacra scriptura colliguntur
explanate. Exodi decimoquarto a versu, Tollensque angelus,
usque ad finem ubi legitur, Divisaque est aqua⁷⁰. Iis
15 symbolis adsunt angeli hominibus, ad laudem et gloriam
ineffabilis Dei. Nonum opificium et ultimum est, de
symbolo angelorum. In spiritu enim et veritate, quales
habent linguas nostrae mentes, tales habent linguas angeli.
Et sicut spiritus divini linguis angelorum loquuntur: ita
20 spiritus humani auribus mentium auscultant. Quo fit, ut
non ea necessitate sibi nomina imponant, quod velint palam
nominari et clamari: sed signacula memorativa tradunt,
quod cupiant a nobis recordari. Quare non omnis vox divina
in voce latet. Symbola igitur haec frequentem⁷¹ angelorum
memoriam poscunt, quorum sedula reminiscencia nos in
25 amorem Dei mutuo traducit, et vicissim amor in
rememorationem. Idcirco nomen יהוה nobis Deus con-
donavit, non ut illo se vocemus, quod est ineffabile, recteque
ἀνεκφώνητον, id est, non vocabile appellatur. Creator enim
30 quaerenti Mosi, Quod est nomen tuum? respondebat, יהוה:

⁷⁰ U K: nakon riječi divisaque est aqua ubačen je tekst: et psalmodia septuaginta duorum versuum alibi a nobis, in primis vero in oratione anacritica Psalmorum explicata.

⁷¹ corr. ex frequentes K: frequentem

kojim znakom sedamdeset dva imena, dobit ćemo riječ
oksitonu. I svi su ostali rodovi predani u vlast sedamdeset
nadstojnika, tj. prvaka anđela. Već lako zaključujemo da su
to snažni anđeli cijele zemlje. Preko njih, jer su oni anđeli
dijeljenja, naslutit ćemo lako i ne uzaludno da je Mojsije
5 svojom rukom razdijelio more sve do dna. A u takvom di-
jeljenju i oslobođenju sinova Izraelovih Mojsiju se priključilo
sedamdeset anđela svijeta; a dva su bila stožerna u misterij-
ju spasa. Ovo nam postaje jasno iz neizrecivog imena JHVH,
preko 72 imena, koja se u Svetom pismu jasno sabiru u Izl 14
10 od "anđeo koji je išao na čelu ..., "pa do kraja gdje piše" ...
i voda se razdijelila."¹⁵ Na temelju ovih simbola anđeli
pomažu ljudima, na slavu i hvalu neizrecivoga Boga.
Deveti i posljednji čimbenik spoznaje jest o simbolu anđela.
Naime, u duhu i istini, kakve jezike imaju naši umovi, takve
15 jezike imaju i anđeli. I kao što božanski duhovi govore
anđeoskim jezicima, tako ljudski duhovi slušaju ušima uma.
Iz toga proizlazi da anđeli ne nadijevaju sebi imena iz
nužnosti jer bi htjeli da ih se javno imenuje i poziva, nego
prenose bilješke za pamćenje jer žele da ih se mi sjećamo.
20 Stoga se ne skriva svaki božanski glas u izgovorenom glasu.
Dakle, ovi simboli zahtijevaju često sjećanje na anđele, a živo
sjećanje na njih opet nas vodi k ljubavi prema Bogu, i obr-
nuto, ljubav nas vodi u ponovno sjećanje. Stoga nam ime
JHVH Bog nije darovao da ga njime zovemo, jer je neizre-
25 civo, i ispravno nazvano *anekphóneton*, tj. ono koje se ne
može zazvati. Stvoritelj je naime Mojsiju koji ga je pitao:

¹⁵ U K: umetnut tekst: Tvorbu sedamdeset i dva stiha drugdje smo objasnili, prije svega u Anakritičkom govoru o Psalmima.

hoc est, nomen meum in aeternum, et hoc memoriale meum
in generatione et generationem. Unde patet, nobiscum non
esse nomen, sed figuram memorialem duntaxat. Hinc etiam
manifestum est, angelorum voces imagines esse, qui
5 spirituali voce nominantur, et non clamore, ceu sacerdotes
Baal: quibus ab Helia propheta 3. Regum 18. dicitur: Clamate
voce maiore: forsitan Deus in diversorio est, aut in itinere,
aut certe dormit, ut excitetur. Sane debemus moveri,
incitarique ad veram fidem, spem, et charitatem Deo
10 gratissimam, et diligenti ἀνακεφαλαίωσε in divinorum
amorem transire, ac ut vetustissimus Hebraeorum Moses
Aegyptius tertio Perplexorum libro docet, intentionem
caeremoniarum recte observare, quae eiusmodi esse debet:
nempe, memoria Dei frequens, et timor eius, et amor eius,
15 et observatio mandatorum omnium, et ut credatur in Deum
altissimum, id quod necessarium unicuique est.

Sed abusus fallaces, Philomuse, vitare cura et diligentia
omni oportebit: alias hoc consortio nemo se dignum, quin
potius indignum reddet⁷². Haec sunt quae tibi paucis erant
20 de symbolica Philosophia narranda. intellexisti ne? PHIL.
Intellexi probe: et tantum delectatus sum hac lectione, ut
quasi in ecstasin raptus, vix redire possim, cupiens perpetuo
eiusmodi convivari hospitibus, Aliud non dicam, quam tu
mecum agas pro tuo arbitrio: non enim sum in Elyseis
25 campis, sed in ipso paradiso coelesti: de quo superius fecisti
mentionem, ubi reficior ambrosia et nectare. EPIST. Mihi
placet summopere, quod ea attentione audiveris, et tanta
aviditate haec complexus sis: non dubito: te nostro consortio
utilem, et tibi nos haud ingratos fore. PHIL. Adsum, age
30 iube, facturum quicquid volueris: et si placet, perge. EPIST.
Hac parte finita, breviter tibi enarrabo nostra dogmata.
Totius divinae philosophiae quattuor sunt partes⁷³. Prima

⁷² U K: umetnuto u tekst, v. Dodani tekstovi IV

⁷³ Dijalog od riječi: -Haec- do -quattuor sunt partes.- ispušten je u K:

“Koje je tvoje ime?” odgovorio “JHVH, to je moje ime u
vječnosti, i ono je spomen na mene iz pokoljenja u pokoljen-
je”. Odavde je jasno da to nama nije ime, nego samo oblik
za pamćenje. Otuda je također jasno da su i anđeoski glasovi
5 slike koje se imenuju duhovnim glasom, a ne galamom,
kao što rade svećenici Baala o kojima je prorok Ilija rekao u
3 Kr 18 “Vičite jačim glasom. Možda je Bog u svratištu, ili na
putu, ili sigurno spava pa ga treba razbuditi.” Uistinu, mo-
ramo biti pokrenuti i potaknuti prema istinskoj vjeri, nadi
i ljubavi koja je Bogu najdraža, i pažljivim ponavljanjem
10 *anakephalaiósei* prijeći u ljubav prema božanskim stvari-
ma te, kao što najstariji od Hebreja - Mojsije Egipćanin -
poučava u trećoj knjizi *Zamršenosti*, ispravno čuvati
namjeru obreda koja mora biti takva: ono što je nužno
svakomu, naime, često sjećanje na Boga i strah pred njim i
15 ljubav prema njemu i poštivanje svih zapovijedi, vjerovanje
u najvišeg Boga.

No svatko će trebati, Filomuze, razborito i brižljivo izbje-
gati opsjenarske zloupotrebe, inače se nitko neće prikazati
20 dostojnim, nego dapače i nedostojnim ovog društva.¹⁶ To je
ono što ti je ukratko trebalo reći o simboličkoj filozofiji. Jesi
li shvatio?

Filomuz: Dobro sam shvatio. Toliko sam uživao u predavanju
da se, obuzet kao u ekstazi, jedva mogu vratiti k sebi želeći
25 neprestano ostati na gozbi s ovakvim domaćinima. Ništa
drugo neću reći, nego da se odnosiš prema meni po svojoj
volji. Naime, nisam na Elizejskim poljima, nego u samom
nebeskom raj, koji si prije spomenuo, gdje se krijepim
ambrozijom i nektarom.

Epistemon: Sviđa mi se veoma što si to tako pažljivo slušao i
30 tako požudno prigrlio. Ne sumnjam da ćeš biti koristan na-
šem društvu, a mi tebi dragi.

¹⁶ U K: dodan tekst, v. Dodani tekstovi IV.

est, quae tractat de Deo, secundum rationem suae naturalis perfectionis. Secunda, de Deo, quatenus eius potentia relucet in effectu creationis. Tertia, de Deo, quatenus claret eius sapientia in opere redemptionis. Quarta, de Deo, quatenus
5 eius bonitas seu clementia refulget in fructu glorificationis. Quod ad primam attinet, fruimur solo Deo, et in eum credimus, trinum re ipsa in personis distinctum, quarum quaelibet⁷⁴ Deus: et tres, unus Deus: et una essentia, sine
10 omni compositione, simplicissima, et incommunicabilis: quae nec generat, nec generatur. Pater volens et potens genuit filium, nec voluntate praecedente, nec natura cogente coaeternum: uterque simul amorem producunt, ut donum aeternaliter, et datum temporaliter, missum visibiliter, et
15 invisibiliter: et sunt una charitas, qua nos diligunt, et nos ipsos, coaequales aeternitate, magnitudine, potentia, et ceteris attributis, in identitate rei et naturae: quorum plurima sunt, quae sic de Deo dicuntur, et persona utriusque numero conveniens. Quo fit, ut nil obstat, quo minus
20 nomina numeralia in divinis admittantur, etiamsi (ut aiunt) ly persona dicat substantiam proprietate personali, quae varia appellatione nominatur, notione non personali. Praeterea Deus etiam ut principium relative ad creaturas refertur, unus sapientia ingenita, habens eandem proprietatem cum persona: a quo praescitur futurum, in
25 quo scientia omnia sunt, non tamen in eius scientia, qui in rebus omnibus est Deus, praesentia, potentia, essentia: cuius quoque scientia causa omnium rerum est, quae adauget res non Dei, sed nostram scientiam, qua similiter ab aeterno nonnullos praedestinavit, nonnullos reprobavit, ex
30 praescientia illorum finali. Omnipotens est, potentia indeterminata, seu (ut aiunt) illimitata⁷⁵, qua meliora etiam

⁷⁴ corr. ex: quaelibet; K: quarum quaelibet

⁷⁵ K: illuminata

Filomuz: Evo, tu sam; hajde, naređuj učinit ću sve što budeš želio, i nastavi, molim te!

Epistemon: Pošto je ovaj dio završen, ukratko ću ti iznijeti naša učenja. Četiri su dijela cijele božanske filozofije. Prvi je dio onaj koji raspravlja o Bogu s obzirom na njegovu prirodnu savršenost. Drugi dio raspravlja o Bogu ukoliko se njegova moć odražava i u učinku stvaranja. Treći dio raspravlja o Bogu ukoliko njegova mudrost svijetli u djelu otkupljenja. Četvrti dio raspravlja o Bogu ukoliko njegova dobrota ili blagost odsijeva u plodu slave. Što se tiče prvog dijela, uživamo jedinog Boga i vjerujemo u njega, trojedinog, stvarno različitog u osobama. Svaka od njih je Bog i sve su tri jedan Bog i jedna mu je bit, bez ikakve složenosti, najjednostavnija i nepriopćiva, koja niti rađa niti je rođena. Otac koji hoće i može rodio je sina, premda nije prethodila volja
15 niti je silila priroda - sina suvječnog. I jedan i drugi zajedno proizvode ljubav, i to vječno kao dar, vremenito kao žrtvu, poslanu i vidljivo i nevidljivo. I oni su jedna ljubav, kojom nas vole, i to baš nas, jednaki po vječnosti, veličini, moći i po ostalim atributima, u istovjetnosti stvari i naravi. Ima
20 vrlo mnogo toga što se tako govori o Bogu i o osobnosti koja brojem odgovara i jednom i drugom. Iz toga proizlazi da ništa ne priječi da se dopuste brojčana imena kod božanstava, iako (kako kažu) svojom ulogom *Iy* izriče supstanciju sa svojstvom osobnosti, a ta se imenuje
25 različitim nazivom, neosobnim terminom. Osim toga, Bog i kao počelo stoji u relaciji prema stvorenjima. Jedini je nerođena mudrost i ima isto svojstvo kao i osoba. On unaprijed znade budućnost; u njemu je znanje sve, ipak ne u znanju onoga koji je Bog u svemu - svojom prisutnošću,
30 moću i biti. To njegovo znanje uzrok je svih stvari i ne uvećava stvari Božje, nego naše znanje; njime je na sličan način od vječnosti neke predodredio, a neke odbacio u savršenom predznanju o njihovoj konačnici. Svemoćan je,

facere potest quam fecit, quo ad ipsam additionem. Eius voluntas differt ab essentia, ratione non re: quae placens in omnibus impletur, tam in nobis, quam de nobis: cui voluntatem nostram conformare tenemur, in ratione volendi
5 ex charitate. Quod vero secundam concernit partem, In principio creavit Deus coelum et terram ex nihilo, simulque cum coelo empyreo et materia angelos: quorum alii difformes et personaliter distincti in essentia, ex quibus maior cecidit Lucifer, qui cum suis sociis voluntate obstinata
10 malefecit: alii perfecti et beati post conversionem, gratia cooperante donati, proprio corpore carentes, distributi in tres hierarchias, et novem ordines, ad ministerium Dei, et custodiam hominum delegati. Itaque ipsa materia informi a principio creata, lux tandem facta est, firmamentum in
15 medio aquarum: et post omnia homo, in quem sicut in angelum, imaginem et similitudinem suam posuit Deus, eumque praefecit paradiso terrestri: ubi de costa Adae Evam formavit, mortalem quodammodo et immortalem factum: cuius procreatio fuisset in statu innocentiae, sine
20 corruptione et pruritu. quem videns diabolus per obedientiae humilitatem posse eo ascendere, unde ille per superbiam corruerat: in specie serpentis, ex superbia et invidia tentare humanam naturam, in ea parte ubi debilior videbatur, Dei permissione aggressus est. Hinc peccans Eva,
25 principali peccato inobedientiae, libero tandem arbitrio, spontaneo appetitu declinavit. Gaudet autem homo non libertate sola, sed gratia quoque operante et cooperante, mediante qua virtus in homine, solo Deo operatur. Hinc de virtute liberi arbitrii Pelagi opinio heretica est: et parentes
30 nostri ideo gratia et virtutibus eguerunt, quoniam eisdem spoliati erant. Quo fit, ut peccatum primi hominis in omnes, quoad culpam et poenam, transierit, non quidem secundum animam quae infusa est, sed quoad corpus, proveniens ex

neodređene moći ili (kako kažu) bezgranične, kojom može činiti i bolje nego što je učinio, s obzirom na dodavanje. Njegova se volja razlikuje od biti pojmom, a ne stvarno. Ona kao dobrohotna ispunjava se u svemu, kako u nama, tako i o nama. S njom smo prisiljeni usklađivati svoju volju, 5 jer volja mora proizlaziti iz ljubavi. Što se tiče drugog dijela, u početku je Bog stvorio nebo i zemlju iz ničega i zajedno s nebom empirejskim i materijom stvorio je anđele. Od njih su jedni raznooblični i osobno se razlikuju u biti. Među njima je pao najveći Lucifer, koji je učinio zlo sa svojim drugovima zbog tvrdoglave volje. Drugi koji su ostali savršeni i blaženi nakon obraćenja, nagrađeni su sudjelatnom milošću, bez vlastita tijela, raspoređeni su u tri hijerarhije i devet redova i određeni za služenje Bogu i čuvanje ljudi. Dakle, nakon što je u početku stvorena sama bezoblična materija, napokon je stvorena svjetlost i nebeski svod u sredini voda. Nakon svega stvoren je čovjek u kojeg je Bog, kao u anđela, postavio svoju sliku i sličnost i učinio ga nadstojnikom nebeskog raja. Kad je iz rebra Adamova načinio Evu, postao je Adam nekako i smrtan i besmrtan. Njegovo stvaranje bilo je u stanju neviniosti, bez propadanja i požude. Đavao, videći da se Adam može preko poniznosti pokoravanja uzdignuti onamo odakle je on zbog oholosti pao, krenuo je s Božjim dopuštenjem, u obliku zmije, iz oholosti i zavisti, iskušavati ljudsku prirodu, s one strane gdje se činila slabijom. Tako je 25 Eva, griješeći prvotnim grijehom neposlušnosti, slobodnom napokon voljom i spontanom težnjom podlegla. A čovjek ne uživa samo slobodu nego i djelatnu i sudjelatnu milost, čijim posredovanjem u čovjeku djeluje vrlina od samoga Boga. Stoga je Pelagijevo mnijenje o vrlini slobodne volje heretično: "I naši oci, dakle, ostali su bez milosti i vrlina, jer su njih lišeni." Iz toga proizlazi da je grijeh prvog čovjeka prešao na sve s obzirom na krivnju i kaznu, i to ne po duši

814-14-14

traduce, a quo purgat baptismus, et in originali decedentium status decernitur poenalis: quoniam origo mali est natura bona. (de hac materia Eulogus plura continet.) Hinc multiplex peccatum Deus mutuo, scilicet unum per aliud, 5 iuste punit, ipse enim est auctor omnium bonorum, quod ex fine bono manifestum est: perinde ac ex fine malo iudicatur omnis actus exterior, inordinatus, malus, licet non idem de bono. Quare infidelium non est in omni actu peccatum. Peccant enim homines voluntate et operatione, 10 tanquam uno peccato, ex quibus spiritus blasphemiae sceleratissimum peccati genus est. hacque potentia, vel alia peccandi, utitur homo quam habet a se, vel a diabolo. Tertia pars Theologiae in his continetur. Cum advenisset tempus plenitudinis gratiae, assumpsit filius (non pater, nec spiritus sanctus) totam humanitatem, carnem et animam in matre 15 purgata omnino in sua conceptione, de spiritu sancto, non humanam personam, sed humanam naturam, factus Deus homo, una persona in duabus naturis: cuius caro adoranda pari cultu cum verbo est, non tamen nuda: qui secundum, 20 quod homo est, nec persona, nec aliquid est, in quantum deinde Christus non simpliciter creatus, nec possibilis peccare: qui plenus gratia et sapientia, ut caput, in quo omnium habitualis fuit scientia, in eo quoque poenales defectus, secundum animam et corpus convenientes 25 fuerunt: imo secundum eos et mortalis extitit⁷⁶, (hinc est quod non pro se, sed sua sensualitate oraverit) per quam nobis meruit redemptionem a diabolo, a peccato, a poena, et regni reserationem, sibi autem impassibilitatis atque immortalitatis gloriam: per hanc inquam alligavit sathanam, 30 vicitque, nos liberando, non potentia, sed iustitia. Mortuus vero est Christus per separationem duntaxat animae a carne, et non animae a deitate. unde potest aliquo modo excusari

⁷⁶ K: mortales

koja je ulivena, nego s obzirom na tijelo koje nastaje prenošenjem. A od grijeha čisti krštenje. U istočnom grijehu razabire se kazneno stanje otpalih: jer je podrijetlo zla dobra priroda (o ovoj stvari više toga sadrži *Eulog*). Stoga Bog pravedno kažnjava mnogostruk grijeh, izmjenično: jedan 5 pomoću drugog. Naime, on sam stvaratelj je sveg dobrog, što je vidljivo iz dobrog ishoda. Kao što se na temelju lošeg ishoda prosuđuje svako vanjsko djelovanje kao neuređeno, loše; no nije tako u vezi s dobrim ishodom. Stoga nije u svakom djelovanju nevjernika grijeh. Naime, ljudi griješe 10 voljom i djelovanjem, kao pojedinačnim grijehom, od kojih je najstrašnija vrsta grijeha bogohula protiv Duha Svetog. Čovjek se služi ovom moći griješenja ili nekom drugom koju posjeduje od sebe ili od đavola. Treći dio teologije sastoji se u ovome: kad je došlo vrijeme punine milosti, Sin je (ne 15 Otac ni Duh Sveti) uzeo cijelu ljudskost, tijelo i dušu od majke posve očišćene Duhom Svetim prilikom začeća, ne kao ljudsku osobu, nego kao ljudsku prirodu, te je Bog postao čovjekom, jedna osoba u dvije prirode. Njegovo tijelo treba obožavati, jednakim poštovanjem kao i riječ, ali ne 20 golo. On, po tome što je čovjek, nije osoba niti nešto, jer Krist nije jednostavno stvoren niti je sposoban griješiti. On je pun mudrosti i milosti, kao glava u kojoj je bila urođena znanost o svemu. I u njemu bijahu kaznene slabosti s obzirom na dušu i tijelo. Dapače, po njima je smrtnan postao 25 (odatle proizlazi da nije molio za sebe nego za svoju osjetilnost); time je stekao za nas otkupljenje od đavola, od grijeha, od kazne i otvaranje kraljevstva, a sebi pak slavu netrpnosti i besmrtnosti; time je, kažem, svezao sotonu i pobijedio, oslobodivši nas ne silom, nego pravednošću. A

sententia Lombardi, etiam citra offensionem modernae sententiae. Praeterea cum eum plenitudinem gratiae fateamur, utique et virtutum: quare et fidei, qua formata homo bonus atque iustus est: et spei, quae visione nulla constat, aeternorum futurorumque bonorum: et charitas, dilectio nempe 5 Dei et proximi, eadem, sed ordine. Primo siquidem Deus propter se diligitur: proximus vero ad modum sui ipsius. ad cuius proportionem simul inimicos atque amicos diligere, maius meritum est, quam unicum tantum. Quae 10 quidem dilectio, quemadmodum perfecta manet in viatore: sic incipiens amitti potest, continens in se reliquas virtutes et dona spiritus sancti, quae a virtutibus non differunt, solo respectu a se invicem distantes. Ideo quisquis unam habet virtutem, omnes gratuitas sibi connexas habet. Porro 15 quoniam omnia praecepta et mandata Dei, duo principalia sunt: ex quibus Decalogi praecepta pendent, quorum tria ad cognitionem et dilectionem Trinitatis prima tabula, reliqua septem secunda continet, ad dilectionem proximi pertinentia. Quarta et ultima pars versatur circa sacramentum, quod est signum et invisibilis forma gratiae Dei, 20 numero perfectionis inclusum, quoad signaculorum figuram, tubarum, stellarum, panum, oculorum, lucernarum, lotionum Naaman: virtutum nempe fidei, spei, charitatis, iustitiae, perseverantiae, (quae est fortitudinis complementum) prudentiae, temperantiae. Sed revera, sacramenta sunt tantum tria⁷⁷. Intellexit haec? PHIL. Utique. EPIST. Itaque diligenter cave, mi Philomuse, ne quid praeter veram Redemptoris nostri unici Domini IESU CHRISTI, doctrinam, aut agas, aut cogites. Melius enim 25 esset, te viam veritatis nunquam cognovisse. Quippe, ut 6. ad Heb.[reos] continetur, impossibile est eos qui semel sunt illuminati, gustaveruntque donum coeleste, et participes

⁷⁷ Od riječi: -sed revera- do -tantum tria.- ispušteno u K:

Krist je umro samo odvajanjem duše od tijela, a ne duše od božanstva. Stoga se može na neki način opravdati Lombardijeva misao, čak i bez osporavanja modernog mišljenja. Osim toga, kad priznajemo da je on ispunjenje 5 milosti, onda je i ispunjenje vrlina, pa tako i vjere (kad je ona probuđena, čovjek je pravedan i dobar) i nade koja se ne sastoji ni u kakvoj predodžbi vječnih i budućih dobara. Karitas, naime, ljubav prema Bogu i bližnjem, ista je ali u redosljedu. Prvo se Bog ljubi zbog njega samog, a bližnji na način kako se voli sebe sama; razmjerno tome veća je zasluga 10 jednako voljeti neprijatelje i prijatelje nego samo jednog. Ova ljubav, doduše, kao što ostaje savršena u putniku, tako se u začetku može izgubiti; ona sadrži u sebi ostale vrline i darove Duha Svetog koji se ne razlikuju od vrlina, udaljeni su samo s obzirom na međusobne odnose. Stoga, tko god 15 ima jednu vrlinu, ima i sve, bez naknade povezane. Nadalje, budući da su sve naredbe i zapovijedi Božje sadržane u dvije glavne, o njima ovise zapovijedi Dekaloga, od kojih prva ploča sadrži tri zapovijedi o spoznaji i ljubljenju Trojstva, druga sadrži ostalih sedam koje se odnose na ljubav prema bližnjem. 20

Četvrti i posljednji dio odnosi se na sakrament koji je znak i nevidljiva forma milosti Božje, uključen u broj savršenstva po liku znakova: trublja, zvijezda kruhova, očiju, svjetiljki, pranja Naamanova; to su vrline, vjere, nade, 25 ljubavi, pravednosti, ustrajnosti (koja je dopuna hrabrosti), razboritosti, umjerenosti. Ali uistinu postoje samo tri sakramenta. Jesi li shvatio ovo? Filomuz: Svakako.

Epistemon: Dakle, pažljivo se čuvaj, moj Filomuze, da ne učiniš ili ne pomisliš nešto što je protiv učenja našeg 30 jedinoga Gospodina Isusa Krista. Naime, bolje bi bilo da

facti sunt spiritus sancti: gustaverunt autem nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque saeculi venturi, et prolapsi sunt: rursus renovari ad poenitentiam. Quam quidem quaestionem quam Eulogus abunde tractet, nunc praetereo: ac
5 hortor summopere, ne iam illuminatus labaris. quod fiet, cum primum verum sensum Scripturae inique et perperam scrutari perrexeris. tum enim, iuxta Ezech.[iel] 33. iustus a iusticia recedes, faciesque iniquitates, et morieris in eis. Quoniam, ut Ioan.[nes] 2. epist.[ola] inquit, Omnis qui
10 recedit, et non permanet in doctrina Christi, Deum non habet, sine quo nulla veri operatio consistere potest. Quapropter cavendi sunt, mi Philomuse, fastus, pompa, et inanes actiones, praeter institutum Christi: quae cum
15 primum irrepserunt in ecclesiam Dei, insipientia et obstinatio subsecuta est, iuxta Apostolum ad Rom.[anos] 1. Obscuratum est, enim insipiens cor eorum. dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt, non probaverunt siquidem Deum habere in notitia: ideo tradidit illos Deus in reprobum
20 sensum, ut faciant ea quae non conveniunt, repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, avaritia, nequitia, plenos invidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate: surrones, detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inventores malorum, parentibus non obedi-
25 foedere, sine misericordia. Qui cum iustitiam Dei non cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

Talia autem, o Philomuse, nec nominentur inter nos,
30 contentos sola et vera doctrina Christi, qua sola consequimur vitam aeternam, et in coelestium recipimur consortium, reddimurque cives et domestici Dei: fugientes, velut Sireneos scopulos, doctrinam Pharisaeorum et pseudopro-

nikad nisi ni spoznao put istine. Dapače, kako Heb 6 sadrži: "nemoguće je da se opet obnove pokorom oni koji su jednom bili prosvijetljeni i koji su okušali nebeski dar te postali dionici Duha Svetog - a isto tako su okusili i dobru riječ Božju i vrline vijeka koji će doći i posrnuli su". To pitanje, o
5 kojem *Eulog* obilno raspravlja, sad propuštam. No silno te bodrim da ne posrneš, kad si već prosvijetljen. A to će se dogoditi čim kreneš istinitu misao *Svetoga pisma* krivo i nepravdo istraživati. Naime, tada, po Ez 33, "Pravedan ćeš udaljiti od pravde i učinit ćeš nepravde i umrijeti u njima." 10 Jer, kako kaže Ivan u 2 Iv, "Svatko tko odstupi i ne ustraje u Kristovom nauku nema Boga", a bez njega se ne može uspostaviti nikakvo bavljenje istinom. Stoga, moj Filomuze, treba se čuvati oholosti, kićenosti, ispraznih radnji koje su mimo Kristove uredbe. Čim su se one uvukle u crkvu Božju, 15 slijedile su ludost i tvrdoglavost, po Apostolu u Rim 1. I "Zamračeno je naime ludo srce njihovo. Dok govore, naime, da su mudri, postali su ludi." Jer nisu priznali da su upoznali Boga, stoga ih je Bog predao u vlast prezrene požude, da čine ono što ne dolikuje, ispunjene svakom opačinom, 20 zloćom, bludom, pohlepom, nevaljalstvom, pune zavisti, ljudomorstva, svađe, prijevare, zloćudnosti; njih zlorijeke i ogovaratelje, Bogu mrske, svađalice, ohole, uznosite, iznalazitelje zala, neposlušne roditeljima, luđake, nesređene, bez osjećaja, saveza i bez milosrđa. A oni, jer nisu spoznali 25 Božju pravednost, nisu ni shvatili da su oni koji tako čine zaslužili smrt, i ne samo oni koji to čine nego i oni koji prista-ju uz one koji to čine. Takvo što pak, moj Filomuze, neka se ne spominje među nama, budimo zadovoljni jedinim i istinskim Kristovim naukom, pomoću kojeg jedino dobiva-
30 mo život vječni i primljeni smo u društvo nebesnika te postajemo građani i ukućani Božji, izbjegavajući kao grebene Sirena nauk farizeja i lažnih proroka, gošćenja,

phetarum, comessationes⁷⁸, ingurgitationes, et cupiditatem, radicem omnium malorum, ut Apost.[us] I. ad Tim. [otheum] 6. inquit: quam quidam appetentes, erraverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis, docentes, et non
5 acquiescentes sanis sermonibus Domini nostri IESU CHRISTI, et ei quae secundum pietatem est doctrinae: superbi, et nil scientes, languentes circa quaestiones et pugnas verborum, ex quibus oriuntur invidiae, contentiones, blasphemiae, suspiciones malae, conflictationes
10 hominum mente corruptorum, et qui veritate privati sunt, existimantium quaestum esse pietatem. Est autem quaestus magnus pietas, cum sufficientia. Nihil enim intulimus in hunc mundum: haud dubium, quod nec auferre quid possumus. Habentes autem alimenta, et quibus tegamur,
15 his contenti simus. Nam qui volunt divites fieri, incidunt in tentationem, et in laqueum diaboli, et desideria multa inutilia et nociva, quae mergunt homines in interitum et perditionem. Nos autem, o Philomuse, Apostolum imitemur: haec fugiamus: sectemur vero iustitiam, pietatem,
20 fidem, charitatem, patientiam et mansuetudinem, certemus bonum certamen fidei, apprehendamus vitam aeternam, in qua vocati sumus, et confessi bonam confessionem coram multis testibus. Quapropter praecipit nobis Apostolus coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo IESU, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessionem, ut
25 servemus mandatum sine macula irreprehensibile, usque in adventum Domini nostri IESU CHRISTI: quem suis temporibus ostendet beatus⁷⁹ et solus potens Rex regum, et Dominus dominantium: qui solus habet immortalitatem,
30 et lucem habitat inaccessibilem: quem nullus hominum vidit, sed nec honor et imperium. PHIL. Epistemon, superius

⁷⁸ K: commesationes

⁷⁹ corr. ex: bratus; K: beatus

pijančevanja i pohlepu, korijen svih zala, kako kaže Apostol u 1 Tim 6. "Neki želeći nju odlutali su od vjere i navukli na sebe mnoge žalosti." Oni poučavaju, ne smiruju se zdravim riječima našega Gospodina Isusa Krista i onim naukom koji je u skladu s pobožnošću. Oholi su i neznalice, smalaksali
5 od pitanja i bitaka riječi iz kojih nastaju zavisti, svađe, svetogrđa, zle sumnje i sukobi ljudi iskvarenih pameti; oni su lišeni istine i misle da je dobitak pobožnost. Velik dobitak i jest pobožnost, kad je upravo dovoljan. Naime, ništa nismo donijeli na ovaj svijet, nema sumnje da ne možemo ništa ni
10 odnijeti. Imajući hranu i ono čime se pokrивamo, budimo zadovoljni time. Naime, oni koji žele postati bogati, padaju u iskušenje i u đavlovu zamku i u mnoge želje, beskorisne i škodljive, koje potapaju ljude u smrt i propast. No mi Filomuze, slijedimo Apostola, a ovo izbjegavajmo! Težimo za
15 pravdom, pobožnošću, vjerom, ljubavlju, strpljivošću i blagošću! Natječimo se u dobroj utakmici vjere! Primimo vječni život u koji smo pozvani ispovjedajući dobru vjeru pred mnogim svjedocima! Zato nas Apostol, pred Bogom koji sve oživljuje i pred Kristom Isusom koji je to posvjedočio
20 pod Poncijem Pilatom, uči dobru vjeru, da čuvamo besprijeckorno i bez mrlje nalog sve do dolaska Gospodina našega Isusa Krista. Njega će pokazati u svoje vrijeme blažen i jedini moćan kralj kraljeva i gospodar gospodara, koji jedini ima besmrtnost i nastava nepristupačno svjetlo, koga ni jedan
25 čovjek nije vidio, niti može vidjeti, a pripada mu čast i kraljevstvo.

Filomuz: Epistemone, ranije sam, doduše, ukratko čuo sažetak čitave teologije. No tek sad kao da sam se probudio iz

5
10
15
20
25
30

audiui quidem breviter totius Theologiae conceptum: at nunc primum quasi a somno expergefactus, ad aeternam felicitatem iter conspicio: quod nondum ex philosophorum turba, et disharmonia opinionum potui elicere. Hoc itaque est, Epistemon doctissime, quod et me et multos alios ad contemplandum movit. Spretis siquidem omnibus facultatibus, gratia cognoscendi hunc finem, nos ad graviora studia contulimus: et quoniam sic Deo placuit, ut tandem ad devenirem, oro perge. Postquam enim docuisti, omnes scientias ancillas esse et famulas huius divinae contemplationis: non dedigneris, quaeso, praeter ea quae docuisti, breviter ostendere, quae nam sint quibus hunc finem aeternae beatitudinis consequi possumus. EPIST. Procul dubio, mi Philomuse, satis ex Apostolo audivisti, quid te atque me facere oporteat, et omnes qui cupiunt recipi in numerum sanctorum et domesticorum Dei: nempe ita circa Christi verbum esse occupatum debere, ut ne vel latum quidem digitum ab eo recedere videamur. Primo, vera fide in unum Deum, patrem omnipotentem, creatorem coeli et terrae: prout in prima et secunda parte Theologiae continetur. Secundo, fide solida et perfecta in IESUM Christum, Deum et hominem: ut in tertia parte habetur. Tertio, fide constanti in Spiritum sanctum: ut in quarta dicitur. Prima pars creationis, secunda redemptionis, tertia sanctificationis nuncupatur. Praesertim autem in hac scias, Spiritum esse Deum: eiusque officia et dona, quo regitur sola vera Christiana et Apostolica⁸⁰ Ecclesia, distincta ab hypocritica et antichristiana⁸¹, quae diabolo auctore gubernatur, continens constitutiones et ceremonias⁸² impias. In Christiana autem et vera Ecclesia, ministrorum electionem Spiritus sanctus dat, vocat, ordinat, et mittit: ideoque ceremonias

⁸⁰ K: Apostolica Romana Ecclesia

⁸¹ K: antichristiana, haeretica

⁸² K: novas et

sna, razabirem put prema vječnoj sreći, što nisam još mogao dobiti od gomile filozofa i iz nesklada mnijenja. To je, dakle, vrlo učeni Epistemone, ono što mene i mnoge druge potiče na kontemplaciju. Prezrevši sve koristi, zbog spoznaje ove svrhe posvetili smo se ozbiljnom proučavanju. I budući da se tako Bogu svidjelo da dođem napokon k tebi, molim te nastavi! Budući da si me, naime, poučio da su sve znanosti sluškinje i dvorjanke ove božanske kontemplacije, nemoj smatrati nedostojnim, molim, osim onoga što si poučio, ukratko mi pokazati što je ono čime možemo postići tu svrhu vječnoga blaženstva.

Epistemon: Nema sumnje, moj Filomuze, dovoljno si čuo od Apostola o tome što treba da ti i ja činimo i svi oni koji žele biti primljeni u red svetih i Božjih ukućana. Naime, tako moramo biti obuzeti Kristovom riječi da se ne učini da odstupamo od nje ni za širinu prsta: prvo, u istinskoj vjeri u jednoga Boga, Oca svemogućega, Stvoritelja neba i zemlje, kao što je sadržano u prvom i drugom dijelu teologije; drugo, čvrstom i savršenom vjerom u Isusa Krista, Boga i čovjeka, kako stoji u trećem dijelu; treće, postojanom vjerom u Duha Svetoga, kako se kaže u četvrtom dijelu Teologije. Prvi dio naziva se dijelom stvaranja, drugi iskupljenja, treći posvećenja. Osobito pak u tom dijelu znaj da je Duh Bog i da su dužnosti prema njemu i darovi oni kojima se upravlja jedina istinska kršćanska i apostolska¹⁷ Crkva, koja se razlikuje od licemjerne i antikršćanske¹⁸, kojom upravlja đavolska vlast, a sadrži bezbožna¹⁹ ustrojstva i obrede. A u kršćanskoj i istinskoj Crkvi Sveti Duh daje, poziva, uređuje i šalje izbor službenika i stoga priprema pobožne i korisne

¹⁷ Dodano u K: Rimski

¹⁸ Dodano u K: i heretičke

¹⁹ Dodano u K: i nova

pias et utiles praeparat, atque peccatorum remissionem tribuit: cuius signacula sunt ipsa sacramenta, quoddam eorum infantibus commune, quoddam expiatorium et gratulatorium. praeter ea aliud est, quo potestas clavium, sub
5 qua est, vera excommunicatio continetur. Huc pertinet⁸³ examen conscientiae bonae et malae, poenitentia, et eius partes, confessio quadruplex: satisfactio veteris Ecclesiae⁸⁴, regnum Christi, crux seu afflictio propter Christum, oratio, mors temporalis, resurrectio, iudicium extremum, vita aeterna.
10 Porro omnia haec sub iustitia et misericordia Dei comprehenduntur. illa siquidem continet legem divinam, peccatum, liberum arbitrium, et contritionem: haec Evangelium, fidem, iustificationem, sacramenta, media quibus talis iustitia offertur et applicatur, ecclesiam Christianam,
15 libertatem Christianam, sanctam crucem, praedestinationem, precationem, charitatem, vocationem, resurrectionem, extremum iudicium, et vitam aeternam. Huic nempe misericordiae, veritas saepissime: illi autem, utpote iustitiae, iudicium coniungitur. Sed hac de re alias loquomur. Hoc unum, ut superius memini, cave, Altum ne sapias, sed time: Initium enim sapientiae, timor Domini. Si non feceris, periculum est ne ruas, caecitateque rationis corripiaris. id quod aliis quibusdam contigit, qui dum propriis speculationibus divinam essentiam assequi non
20 possent, horribiliter lapsi sunt: veluti Basilides, qui voluit Deum esse mentem creatam voŭv, dictam aut Abraxem⁸⁵: Gnostici, ex animarum substantia naturam Dei esse pronuntiaverunt: Anthropomorphitae Deum corruptibilibus esse hominis imaginem dixerunt: Colobarsus unum verum
25 Deum statuit: cui adiunxit et alterum, utpote Saeum, et hunc
30

⁸³ Umetnuto u K: - impositio manuum Episcopialium, et sacri chrismatis inunctio, item

⁸⁴ Umetnuto u K: - extrema unctio, Matrimonium,

⁸⁵ corr. ex Abraxaen; K: Abraxem

obrede i dodjeljuje otpuštenje grijeha. Njegovi su znakovi upravo sveta otajstva, neka od njih zajednička djeci, neka za čišćenja od grijeha i neka za zahvalu. Osim ovih otajstava, još postoji i drugo u kojem je sadržana moć nad ključevima, u čijoj je vlasti istinsko izopćenje.²⁰ Ovamo pripada ispit dobre i loše savjesti, pokora i njezini dijelovi, četverostruka ispovijed, zadovoljština stare Crkve,²¹ kraljevstvo Krista, križ ili trapljenje zbog Krista, molitva, vremenita smrt, uskrsnuće, posljednji sud i život vječni. Nadalje, sve je to obuhvaćeno pravednošću i milosrđem Božjim. Pravednost sadrži božanski zakon, grijeh, slobodnu volju i skrušenost, a milosrđe sadrži evanđelje, vjeru, opravdanje, sveta otajstva, sredstva pomoću kojih se takva pravednost pokazuje i primjenjuje, kršćansku crkvu, kršćansku slobodu, sveti križ, predodređenje, molitvu, ljubav, zvanje, uskrsnuće, posljednji sud i život vječni. S onim, tj. milosrđem, najčešće se povezuje istina, a s ovom, tj. pravednošću - sud. No, o toj stvari razgovarat ćemo na drugom mjestu. Kako sam spomenuo gore, čuvaj se samo jednoga: ne nastoj spoznati Višnjeg, nego ga se boj! Naime, početak mudrosti strah je
5 Gospodnji. Ako to ne budeš činio, postoji opasnost da padneš i da te obuzme sljepilo razuma. To se dogodilo nekim drugima koji su, ne mogavši slijediti božansku bit, vlastitim spekulacijama strašno zgriješili, kao npr. Bazilid, koji je ustvrdio da je Bog stvoren duh, nazvan *nús* ili Abraksas.
10 Gnostici su javno govorili da se priroda Božja sastoji od supstancije duša. Antropomorfiti su rekli da je Bog slika propadljiva čovjeka. Kolobarsus je tvrdio da postoji jedan
15
20
25

²⁰ Dodano u K: Ovdje pripada biskupsko polaganje ruku i sveta pomazanja, isto tako

²¹ Dodano u K: posljednje pomazanje, ženidba, kraljevstvo nebesko

esse mundi creatorem. Simoniani, Deum mundi esse autorem abnegaverunt: Appellitae, unum Deum bonum esse, alterum malum, ex illo natum, censuerunt: Archontici, Deum legis et prophetarum noluerunt esse Christi patrem:
5 Sabellianis, patrem Deum ex Maria natum, crucifixum, et sepultum esse, placuit: Metangismonitae, filium esse in patre, non aliter ac vas in vase, iudicarunt. Has et similes portentosas opiniones devitandas, esse suadeo, si cupis sinceram divinae sapientiae adipisci et consequi cognitionem, et optatam cursu contingere metam. PHIL. Cupio
10 sane: imo non possum satis declarare, quantum desidero. Sed iam plene et abunde intellexi, quid me facere oporteat. Vitabo vitanda, non secus ac Scyllam et Charybdim: et quodcunque mearum partium esse animadvertero, sedulo
15 diligenterque curabo.

istinski Bog, a njemu je dodao i drugoga tj. Saeum, i njega je smatrao stvoriteljem svijeta. Simonijani su poricali da je Bog začetnik svijeta. Apeliti su smatrali da je jedan Bog dobar, a drugi, iz njega rođen, zao. Arhontici su mislili da Bog zakona i proroka nije Kristov otac. Sabelijanci su poučavali
5 da je Bog otac rođen od Marije, razapet i pokopan. Metangismoniti su sudili da je sin u ocu, kao što je posuda u posudi. Savjetujem da izbjegavaš ovakva i slična čudnovata mnijenja, ako želiš steći i dostići neiskvarenu spoznaju božanske mudrosti i trkom dotaknuti željeni cilj. 10
Filomuz: Svakako želim, pače, ne mogu dovoljno izraziti koliko to želim. No već sam obilno i iscrpno shvatio što mi je činiti. Izbjegavat ću ono što treba izbjegavati, kao Skilu i Haribdu, i što god budem uočio kao svoju dužnost, za to ću se pobrinuti marljivo i pametno. 15

(Preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović)

PAVLI PRINCIPIS DE
LA SCALA ET HVN, MARCHIONIS

VERONAE, &c. DOMINI CREVTZBVRGI, MI-
CELLANEORVM TOMVS SECVNDVS, SIVE CATHOLICI
Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam
Encyclopædiam Libri XV.

*QVIBVS VNIVERSVS ORBIS, TAM SACRARVM QVAM
propbanarum disciplinarum, omnisq; omnium Sectarum & Phi-
losophia doctrina catholicè declaratur.*

Censuræ ac iudicio multorum Catholicorum & doctissimorum virorum, Magunti-
ni, Treuirensis, Monasteriensis, Leodiensis, &c. Principum: nec non amplissimæ
ciuitatis Colonienfis, &c. exhibiti, & ab eis lecti, inquisiti, recogni-
ti, & ad Apostolicam limam reduci atque
approbati.

Eiusdem pro Rhomana Ecclesia, aduersus Neopistorum vesaniam,
Oratio: eorundem censura approbata:

Qua olim primus Dux Prussie, per annos quadraginta turbulentis erroribus intrica-
tus, se planè extricauit: quæc. vniuersa Protestantium & Confessionistarum
disciplina validissimè confutatur & profus euertitur.

*Auctoris etiam Theodori Graminæ in Esaiam & prophetiam sex
dierum Genesios Oratio.*

COLONIAE

Ex officina Theodori Graminæ.
ANNO M. D. LXXI.

Dodani tekstovi

I

/Epistola nuncupatoria:/ REVERENDISSIMIS,
 ILLUSTRISSIMIS, ET AMPLISSIMIS, SACRI RHOMANI
 IMPERII PRINCIPIBUS, D.[omino] DANIELI
 ARCHIEPISCOPO MOGUNTINO, ELECTORI, ac
 5 Germaniae Archicancellario: D.[omino] Iacobo
 Archiepiscopo Trevirensi, Electori et Galliae atque regni
 Arelatensis Archicancellario: D.[omino] Ioanni Episcopo
 Monasteriensi, Osnabrugensi, atque Paderbornensi
 Administratori, antistitibus ac praesulibus optimis,
 10 dominis suis clementissimis, Paulus princeps de la Scala et
 Hun etc. se suaque studia et officia supplex comendat.

Cum animadverterem, Reverendissimi atque Illustrissimi
 Principes, silentium et dissimulationem meam tantas mihi
 calamitates importasse, ad extremum vobis confessus sum,
 15 de universis meis aerumnis et miseriis, et tam magnis
 vulneribus innocentiae meae salutaris fuit medicina con-
 fessio. Nulla enim interposita mora mihi opem tulistis, et
 pro mea innocentia apud Caesarem gloriosissimum, Domi-
 num meum clementissimum, per literas, ea, quae decuit
 20 Principes Catholicos, et benignos erga perturbatos et fractos
 animos, clementia intercessistis. Quibus intercessionibus
 haud dubie perficietur, ut omnem conceptam de me animi
 molestiam Caesar deponat, omnemque impietatem, quam
 per iuvenilem aetatem quondam provocatus adversariorum
 25 insultibus, adversus se, et Catholicam Ecclesiam admisisse
 videbar, singulari benignitate condonet. Si igitur in hunc
 tutum ac tranquillum portum receptus fuero, et in magna
 ista tempestate atque eluvione calamitatum incolumis ab
 omni detrimento, salvusque permansero: est quod vobis, pro
 30 summa hac vestra adversus me humanitate, acceptum refe-

I

/POSVETA:/ Prepoštovanim, presjajnama i najuglednijim
prvacima Svetoga Rimskog Carstva - gospodinu Danijelu,
 nadbiskupu Mainza, izborniku i natkancelaru Njemačke,
 gospodinu Jakovu, nadbiskupu trevirskom, izborniku i
 5 natkancelaru Galije i arleskoga kraljevstva, gospodinu
 Ivanu, biskupu Münstera i Osnabrücka, upravitelju
 Padeborna, najboljim predstojnicima i pročelnicima,
 svojim najmilostivijim gospodarima, Pavao prvak Skale i
 Une itd. sebe i svoja nastojanja i usluge ponizan
 preporučuje. 10

Kad sam opazio, poštovani i presvijetli poglavari, da su mi
 moja šutnja i moje prikrivanje donijeli toliko nevolja, po-
 kazao sam vam do kraja sve svoje nedaće i jade. Tako velikim
 ranama spasonosni lijek bijaše priznanje moje nevinosti.
 Naime, ne časeći ni trenutka, odmah ste mi pomogli zauzevši
 15 se pismom kod najslavnijeg cara, mojega najmilostivijeg
 gospodara, onim milosrđem kao što dolikuje katoličkim
 poglavarima i onima koji žele dobro uzrujanim i ranjenim
 dušama. Nema sumnje kako će se tim zauzimanjem postići
 da car ukloni svu zlovolju prema meni i da mi posebnom
 20 dobrohotnošću oprosti svu bezbožnost, koju sam počinio,
 čini se, protiv njega i Katoličke crkve, izazvan, jednom u
 mladosti, nasrtajima protivnika. Dakle, ako budem bio
 primljen u ovu sigurnu i mirnu luku i ako u toj velikoj oluji
 i poplavi nedaća ostanem neozlijeđen i spašen od svake
 25 propasti, postoji nešto što vam moram uzvratiti za vaše veliko

ram, et gratias agam et habeam quantas maximas animus
meus capere potest. Quocirca ex animo precor Deum Patrem
Domini Nostri Iesu Christi, ut in vobis hanc mentem bonam
conservet, ne unquam de hoc recto vitae curriculo declinare
5 possitis, utque animos vestros ab omni libidinum et cupi-
ditatum imperio prohibeat, (quibus alias homines, tanquam
rationis expertes, ferocitate exultant, et amentes in pios
feruntur) quo sermones vestri omnes, omnesque actus recti,
sancti et cum summa fide et aequitate coniuncti perpetuo
10 esse et permanere valeant: atque consilio et providentia
summi moderatoris, et cunctarum rerum Domini natura in
vobis omnis, omnisque pulchritudo virtutum vestrarum
optime regatur conserveturque: ut nihil sit dictu tam ino-
pinatum atque mirabile, nihil a cogitatione vestra tam remo-
15 tum, et in omni memoria inauditum, quin ad Dei voluntatem
nutumque statim existat. In sola enim Dei Opt. [imi] Max. [imi]
misericordia sita est vita et salus omnium: suae proinde solius
misericordiae confidere oportet, ne peccantes veniam despe-
remus, praesertim cum nulla scelera aut maleficia tam magna
20 esse possint, quin clementia Dei infinitis partibus maior sit.
Itaque non minus rebus adversis, quam secundis, semper
vero est, cur maximas Deo gratias agamus, quando nihil nobis
evenire possit, quod non magnum afferat adiumentum et
salutem. Quo fit, ut cum fervore iuvenili agitarer, multa
25 inconsiderate, multa perperam, pleraque nimis audacter
persecutus sim: non tamen alio animo, quam ut Clerus,
abusibus renuntians, verum atque sincerum Ecclesiae Catho-
licae usum amplecteretur. Magnum sane mihi adiumentum
et salutem attulit, quod densissimis tenebris involutus,
30 durissimaeque servituti subiectus, ac inextricabilibus
Labyrinthis intricatus, fraudulentisque captionum sophi-
sticarum laqueis irretitus, per devia et deserta, amens, sine
consilio animoque latus, et fluctibus variis agitatus, unda-

dobročinstvo prema meni i biti zahvalan i zahvaljivati vam
koliko god može moj duh. Stoga zdušno molim Boga, Oca
Gospodina našeg Isusa Krista, da vam sačuva ovakvu
dobronamjernost, da nikada ne biste skrenuli s ovoga
5 ispravnog puta života, i da čuva vaše duše od svake vladavine
strasti i pohota (zbog kojih ljudi inače divljaju, kao da su bez
razuma i okreću se mahnuti protiv pobožnih), da bi sve vaše
riječi i sva vaša pravedna i sveta djela koja su povezana s
najvećom vjerom i pravednošću bila vječna i trajna zauvijek.
10 Isto tako molim i da savjetom i providnošću najvećeg
upravitelja i gospodara svih stvari cijela priroda u vama i
sva ljepota vaših vrlina bude na najbolji način vođena i
čuvana; tako da ni jedan vaš iskaz ne bude tako iznenadan i
čudnovat, da ni jedna misao u vašem mišljenju ne bude tako
15 odbačena i nezabilježena u ljudskom pamćenju da se ne bi
odmah ostvarila po Božjoj volji i odobravanju. Naime, samo
u milosrđu najvećega i najboljega Boga nalazi se život i spas
svih; prema tome, svatko se treba pouzdati jedino u njegovo
milosrđe, da zbog grijeha ne bismo izgubili nadu u milost,
20 jer ni jedno nedjelo ili zločin ne mogu biti tako veliki a da
Božja blagost ne bude beskonačno mnogo puta veća. Stoga
uvijek ima razloga zahvaljivati Bogu, u nesreći kao i u sreći,
jer ništa nam se ne može dogoditi što ne bi donosilo veliku
podršku i spas. Iz toga proizlazi da sam mnogo toga nepro-
mišljeno, mnogo toga krivo, a najviše toga odviše drsko
25 slijedio kad me obuzeo mladenački žar; ipak, to sam učinio
jedino zato da se svećenstvo odrekne zlouporaba i da prigrlji
iskrenu i istinitu praksu Katoličke crkve. Uistinu, ona mi je
donijela silnu pomoć i spas, jer sam bio uvučen u najmračniju
tamu, podložan najokrutnijem ropstvu i zapleten u
30 nerazrješive labirinte, uhvaćen u mrežu prijevarnim užetima
sofističkih varki, kroz bespuća i pustinje, mahnut, bivajući
nošen bez razuma i uma, vitlan valovima svih smjerova i

rumque et ventorum arbitrio iactatus fuerim. Nebulis
namque ab oculis meis remotis, et miseriam, et calamitatem,
in qua constitutus eram, facile perspexi, et quam nudi,
quamque omnium bonarum artium Neopisti homines, vere
5 miseri, atque deplorati, egentes sint. Propterea summa cum
fiducia ad Dei misericordiam confugi, qui me omni periculo
atque calamitate liberaret, nec sineret in tenebris errorum et
ignorantiae versari. Qualis autem, et quanta sit bonitas Dei,
nemo intelligere potest, nisi hoc pacto expertus, et qui
10 beneficia ab eius liberalitate sibi tributa diligenter attendit.
Hinc est, quod ardores iuveniles, quod spiritus mendax, quod
impostor homo, quod falsa Neopistorum doctrina, quod doli
atque corruptela adversariorum meorum, quibus non modo
in me, verum etiam in scripta nostra insultare, eaque
15 depravare non dubitarunt, mihi innotuerint: hinc, quod
universa illa iam restituerim et instauraverim, atque timorem
Dei, et reverentiam adversus Deum, et verum ipsius cultum,
et vitam legum divinarum studiosam atque amantem, hoc
EPISTEMONE CATHOLICO, contra quondam per servum
20 illum nequam corruptam et depravatam, et maiore ex parte
diaboli artibus haereticam Encyclopediam in lucem ediderim,
atque ostenderim, quid in primis Deus ab hominibus
requirat, ut nimirum mansuetudinem et lenitatem animi
colant, et quantum in ipsis est pacem cum omnibus homi-
25 nibus omnium generum habeant. Quod cum praestare
arduum atque difficillimum sit: tot causae dissidiorum et
offensionum fere semper existunt: doceo his libris, summa
et sedula primum diligentia vestigandam esse viam et
rationem, quemadmodum possimus hunc pulcherrimum et
30 dulcissimum pietatis fructum capere: deinde non minore
studio contendendum esse, ut ipsum capiamus, pacemque
quaeramus et retineamus. Sed cum omnia cogitatione, ani-
moque lustraverimus, una dumtaxat ratio inveniri potest
huiusce divini boni consequendi, si divitias, honorem, vitam,

bacan kako more i vjetrovi hoće. Kad su se oblaci razišli pred
mojim očima, lako sam uočio bijedu i nevolju u kojoj sam se
zatekao te kako su go!i novovjerci, ti istinski bijedni i
sažaljenja vrijedni, i kako oskudijevaju u svim valjanim
umijećima. Zbog toga sam s najvećim pouzdanjem pribjegao 5
Božjem milosrđu da me oslobodi od svake opasnosti i nevolje
i da ne dopusti da i dalje prebivam u tmni pogrešaka i ne-
znanja. Tko to ovako nije iskusio i tko nije pažljivo razmotrio
dobročinstva primljena od njegove darežljivosti, nikako ne
može razumjeti kakva je i kolika dobrota Božja. Time su mi 10
postali jasni mladenački zanos, lažljiv duh, čovjek varalica,
lažno učenje novovjeraca, prijevare i zavođenje mojih
protivnika, kojima nisu napadali samo mene nego i moje
spise koje se nisu skanjivali iskrivljavati. Zato sam, jer sam
sve to već popravio i uredio: i strah pred Bogom, poštovanje 15
prema Bogu, istinito štovanje Boga i život koji ljubi i nastoji
oko božanskih zakona, ovim *Katoličkim Epistemonom*
objavio *Enciklopediju*, protiv one koju je jednom davno
nevaljao sluga iskvario i iskrivio, te je zbog đavolskih trikova
20 to djelo u većem dijelu heretičko i time sam pokazao što Bog
ponajviše traži od ljudi, naime, da čuvaju blagost i mir duha
i da žive u miru sa svim ljudima svih naroda, koliko je do
njih samih. Međutim, kako je to vrlo teško i složeno ostvariti,
nađu se gotovo uvijek razlozi brojnim svađama i napadima,
poučavam u ovim knjigama da prvo treba jako marljivo i 25
razborito istražiti put i način kako da uzmognemo ubrati ovaj
najljepši i najslađi plod pobožnosti; zatim, da se treba
jednakim trudom zalagati da ga i pronađemo, da nađemo
mir i da ga zadržimo. No kad smo sve u duši i mišljenju
razmotrili, moguć je samo jedan način da dostignemo ovo 30
božansko dobro: moramo prezreti bogatstvo, čast, život i sve

et humana omnia contemnamus, nosque in servitute Deo
pie, sancteque dicemus, atque illius gratia tutelaque contenti
reliqua caeteris aequo ac libenti animo concedamus. Haec
autem ab iis effici posse aio, quibus spiritum suum Deus
5 impertiverit, ceteri neque ea exequi, neque cum Deo, neque
cum hominibus, neque secum ipsi pacem habere possunt.
Trado ergo hoc opere quicquid unquam apud universos
Theologos et Philosophos, et in universa Encyclopaedia tradi
10 potuit, et in primis donum praestantissimum Dei a Deo pe-
tendum esse, qui solus ex omnibus et pacem, et scientias et
caetera bona liberaliter munifice, prolixèque largitur: solus
homines fractos, atque afflictos calamitate et maerore, qui
misericordiam Dei suppliciter implorant, iuvat, eisque
15 libentissime opitulatur, et suscipit defendendos, quos homi-
nes deseruerunt. Siquidem vero hoc in vobis donum tam
liberale, tamque munificum appareat, vestroque hortatu
EPISTEMON veluti qui a Theologis vestris, et in primis ab
illis, qui in Societate IESU militant, viris optimis, piis et
20 candidis, bona ex parte et lectus et approbatus sit, tum etiam
Oratio pro Rhomana ecclesia huic adiecta lucem capiant:
vobis quoque Principibus liberalissimis, et omnium piorum
et doctorum virorum amantissimis hos labores meos, hunc
EPISTEMONEM, de rebus omnibus, et universis scientiis
25 disserentem, iure optimo deberi putavi. Hunc proinde vo-
bis vestro iure adscriptum accipite animo benevolo et
benigno, Principes optimi: hunc perlustrate, hincque
dispicite, non omnes qui pietatem colunt eandem vitae sequi
viam. Sunt enim, qui Rempub.[licam] capessant, seque ad
30 gerendas res magnas hominumque generi fructuosas
accomodent: sunt, qui otium praeferant, et in contempla-
tiones rerum divinarum sese totos constituent: alii ad Ius
Civile, alii ad mercaturam sese applicant, alius denique alio
aetatis degendae genere implicatur: sed quam quisque vitae
non vitiosae viam adamarit, in ea potest iustitiam, fidem,

ljudsko te se pobožno i sveto predati u ropstvo Bogu te
mirnog i radosnog duha prepustiti sve ostalo drugima,
zadovoljavajući se njegovom milošću i zaštitom. Ovo pak,
kažem, mogu postići oni kojima je Bog udijelio svoj duh, a
ostali niti to postižu, niti imaju mir s Bogom, ni s ljudima, ni
5 sa samima sobom. Dakle, prenosim ovim djelom što god su
ikad mogli prenijeti svi teolozi i filozofi i cjelokupna enci-
klopedija. Taj najizvrsniji dar Božji treba tražiti prije svega
od Boga; jer jedino on među svima ostalima širokogrudno,
darežljivo i obilato daruje mir, znanja i ostala dobra. Jedini
10 on podupire ljude koji su slomljeni i shrvani nevoljom i
tugom i koji ponizno mole milosrđe Božje. Ovima vrlo rado
pomaže i uzima u zaštitu one koje su ljudi napustili. Ako bi
se pak ovaj dar vama pokazao i kao plemenit i kao veli-
kodušan i ako vašom podrškom *Epistemon*a budu velikim
15 dijelom pročitali i odobrili vaši teolozi, ponajprije pak oni
koji vojuju u družbi Isusovoj, plemeniti, pobožni i čisti ljudi,
tada *Epistemonu* neka bude pridodan i objavljen *Govor za
rimsku Crkvu*; zaključio sam, naime, da vama, poglavari
najdarežljiviji, najveći prijatelji svih pobožnih i učenih osoba,
20 s najvećim pravom treba posvetiti ove moje napore, ovaj
Epistemon koji raspravlja o svim stvarima i svim znanostima.
Stoga ga prihvatite, plemeniti poglavari, dobrohotnim i
blagim duhom, jer vam je pripao po vašem pravu. Pregle-
dajte ga i otuda spoznajte da oni koji ljube pobožnost ne
25 slijede svi isti životni put. Naime, postoje oni koji se bave
državničkim poslovima i sebe pripremaju za velika djela
korisna ljudskom rodu. Ima i onih koji više cijene dokolicu i
potpuno se predaju motrenjima božanskih stvari. Neki se
posvećuju građanskom pravu, drugi trgovini, svatko se
30 posvećuje svojem načinu provođenja života. No kakav god

pietatem, temperantiam praestare, Deoque charissimus esse, qui publicanis, et militibus, servis et dominis, parentibus et liberis, maritis et uxoribus aptissimas leges dat: quas quisquis observaverit animus eius omnibus bonis abundabit: veluti
5 quae animos sanant, inanes timores et sollicitudines detrahunt, cupiditatum et libidinum flammam, ardoresque restinguunt: homines magnos, excelsos, et humana omnia contemnentes efficiunt: pietatem, gaudium, pacem, spem, securitatem largiuntur, et excedentibus e vita duces sunt in
10 coelum, ubi sanctis viris parata sunt praemia, quae neque oculis cerni, neque verbis explicari, neque animo comprehendere queunt, ubi praeterea coeli species spectatur undique sideribus ornata, et admirabiles astrorum ordines, ipsorumque dispaes conversiones et multiplices cursus, quae
15 omnia continenter laudes Dei praedicant, et omnes nationes cogunt esse gratas, et pietatem colere, et vim divinam admirari, eamque dominam et effectricem rerum omnium agnoscere. Quin etiam dies diei collatus, et nox cum nocte comparata, et ipsorum alterna accretio et diminutio,
20 certusque ordo, perpetuaque constantia clamant atque testantur, tantorum operum laudem fortunae ac temeritati non esse tribuendam, sed aliquem praeesse, qui haec universa ab initio constituerit, et sempiternis saeculorum aetatibus omnia moderetur atque conservet. Denique ubi Sol
25 omnium rerum, quae aspectu sentiuntur, praeclarus ac divinus, et qui homines tanta admiratione afficit, dux et gubernator siderum cunctorum, et omnium rerum caducarum salus et conservatio: qui candore suo splendidissimo tenebras fugat, rebus calorem affert, coelum, maria, terras
30 exhilarat, et insatiabili quadam laetitia et voluptate omnium animantium oculos atque animos complet, omnia terrarum opera flammis radiantibus lustrat, et mundo salutarem largitur, et maxime vitalem calorem, cunctas naturas augmentem, nutricantem, sensuque afficientem, ubi ad extremum

tko zavolio put valjana života, u njemu može ostvariti pravednost, vjeru, pobožnost, umjerenost i biti vrlo drag Bogu koji daje najprikladnije zakone državicima i vojnicima, robovima i gospodarima, roditeljima i djeci, muževima i ženama. Tko god te zakone bude čuvao, njegov
5 će duh obilovati svim dobrima, pa i onima koja ozdravljaju duše, odvlače besmislene strahove i brige, uništavaju plamenove i požare pohota i strasti, čine ljude velikima, uzvišenima, prezirateljima svega ljudskog: daruju pobožnost, radost, mir, nadu, spokoj i vođe su onima koji odlaze iz života
10 u nebo; ondje su svetim ljudima spremljene nagrade koje se ne mogu opaziti očima, niti objasniti rječima, niti obuhvatiti duhom; ondje se, osim toga, promatra lik neba na sve strane ukrašen zvijezdama i čudesni redovi zvijezda i njihova nejednaka obrtanja i mnogostruki putovi što sve neprestano
15 naviješta Božju slavu i sili sve narode da budu zahvalni i da ljube pobožnost, da se čude božanskoj sili i da je priznaju gospodaricom i tvorcem svih stvari. Dapače, dan uspoređen s danom i noć prisposobljena noći i njihovo međusobno produljenje i umanjenje, precizan red i neprestana pravilnost
20 razglašuju i svjedoče da se slava za tolika djela ne smije pridati sudbini i slučajnosti, nego da time upravlja netko tko je od početka sve to ustanovio i u vječnom protoku vremena svim upravlja i sve čuva. Ondje se, napokon, nalazi Sunce, nad svim stvarima koje se opažaju pogledom, sjajno i
25 božanstveno, koje ljude ispunja silnim divljenjem, vođa i upravitelj svih zvijezda, spas i očuvanje svih propadljivih stvari; Sunce svojim najsajnijim blještavilom tminu nagoni u bijeg, donosi toplinu stvarima, razveseljuje nebo, mora, zemlje i ispunjuje oči i duše svih živih bića nekom nezasi-
30 tnom radošću i slašću, osvjetljuje sva zemaljska djela plamtećim zrakama i svijetu daruje zdravu i životnu toplinu koja sve prirode uvećava, hrani i djeluje na osjetila. Ondje se nalaze, naposljetku, duše pobožnih, plešuci od radosti;

animi piorum laetitia exultantes, pulcherrimam divini numinis, et caeterarum omnium rerum scientiam consequuntur, et globos aethereos monumenta manuum suarum aeterna, et candorem Solis et Lunae, stellasque vagas, et inerrantes, incredibili cum voluptate mirantur. Hunc itaque EPISTEMONEM, qui per omnes liberales facultates, omnesque Philosophorum Sectas et artes incedit, et tradit opera haec mirabilia, et divina sapientiae monumenta sempiterna, atque immutabilem ordinem, pulcherrimamque descriptionem, et structuram tanquam ad regulam factam, et ad lineam respondentem, quae universos mortales ad cultum et venerationem mirabiliter accendit: has, inquam meas lucubrationes, quibus elucescit, quicquid obscurum et abditum in Mosaica disciplina admiramur, et quicquid in naturae universitate latet, ut pro primo declarandi animi mei erga vos officio et studio eo animo excipiat, quo semper piorum vota excipere soliti estis: hancque gratiam pro summa vestra in me pietate et clementia, quam vobis iure optimo et meritissimo refero, quamque semper declarastis innocentibus et egenis iuvandis, ut benigne consulatis, supplex oro. Dabo porro operam, ut quod nunc simul propter angustiam temporis praestare me oportuit, prima commoditate singulis operibus singulatim resarciatur. Interea id, quicquid est, mei erga vos candoris, officii, studii, et observantiae, vobis dedicatum, consecratum ac nominique vestro adscriptum pignus perpetuum ac sempiternum, ut aequo, et bono, optimoque animo suscipiat, obsecro atque obtestor. Faxit Deus Opt.[imus] Max.[imus] quem ardenti pietate incensis precibus rogo atque obsecro, ut omnibus vestris inceptis et conatibus adsit, ut quicquid optatis, quicquid aggredimini, vobis succedat ex sententia. Ego vero vos diligam semper toto animo, et quanta maxima potero pietatis observantia semper venerabor et colam: neque tamen pares Celsitudinibus vestris gratias agere et habere, sed ne partem quidem

one imaju prekrasnu znanost o božanskoj volji i svim ostalim stvarima i dive se, s nevjerojatnom nasladom, eterskim kuglama, vječnim spomenicima njegovih ruku i svjetlosti Sunca i Mjeseca i zvijezdama lutalicama i stajaćicama. Stoga, ovog *Epistemon*a koji daje pregled svih slobodnih umijeća, svih filozofskih sekta i vještina i prenosi ova čudesna djela, vječne spomenike božanske mudrosti i nepromjenjiv red i najljepši opis i ustroj koji je napravljen kao po koncu i ravnanu, a sve smrtnike čudesno potiče na štovanje i religioznu bojazan; dakle, ove moje noćne poslove, u kojima svijetli čemu se god mračnom i skrivenom u Mojsijevoj znanosti divimo i što god je u sveukupnosti prirode skriveno - molim da primite ponajprije kao moju dužnost i nastojanje očitovanja mojih osjećaja prema vama. Primite to s onim osjećajima s kojima ste uvijek običavali prihvaćati zavjete pobožnih; i uistinu i opravdano vam zahvaljujem za vašu krajnju obazrivost i blagost prema meni - koju ste uvijek iskazivali nevinima, potrebitima kojima treba pomoći i dobronamjernima, za koju vas i ponizno molim. Zatim ću se potruditi da ono što je trebalo da učinim sad odmah, ali nisam zbog nedostatka vremena, u prvoj prilici bude dopunjeno pojedinačno u pojedinim radovima. Dogle, molim i zaklinjem da prihvatite mirna, dobra i razborita duha ovu moju iskrenost, dužnost, nastojanje i poštovanje prema vama, ma kakvi bili, kao posvetu vama namijenjenu i posvećenu i pripisanu vašem imenu. Učinio Bog Najveći i Najbolji, kojeg molim i preklinjem u gorućoj pobožnosti vatrenim molitvama, da svim vašim željama i pokušajima bude na pomoć, da vam pospješiti po volji što god budete željeli ili poduzimali. A ja ću vas uvijek ljubiti cijelom dušom i uvijek poštivati i cijeniti najživljom mogućom djelatnošću svoje pobožnosti. Ipak, ne samo da nisam sposoban valjano zahvaliti i ostati zahvalan vašim uzvišenostima; ne mogu čak niti promisliti i duhom pojmiti

ullam vestrorum meritorum satis cogitare, atque animo
comprehendere valeo. Quapropter vestris commodis et
integritati atque puritati animi semper adhaerebo, et sem-
per liberalitatis atque pietatis vestrae, qua me extraxere
5 contenditis, ex profundis calamitatum gurgitibus, quibus
absorbeor, memor ero. Vivite iam, optimi Principes, ves-
trumque praesidium a cunctis piis auguste, sancteque colatur,
et venerabile nomen vestrum perpetua memoria celebretur.
Immortales vobis, inquam, gratias agam semper pro tantis
10 vestris erga me beneficiis, et laudes vestras etiam inter exteras
nationes praedicabo, ut omnibus piis, et universae posteritati
innotescant, vestrumque decus et gloria sit immortalis. Valete
ad multos annos quam optime et felicissime. Datum Coloniae
3. Calend.[is] Septemb.[bribus] 1571.

15 *i odvojeno prije početka samog teksta*

CATHALOGUS ET ARGUMENTA LIBRORUM EPISTEMONIS.

1. Omnium scientiarum, omnisque Philosophiae, Orphicae,
Pythagoricae, Platonicae, communis, sive Peripateticae,
20 Medicae, Iuridicae et Theologicae, deinde etiam Symbolicae
vel Hebraicae, summam et brevem descriptionem com-
plectitur. 2. De mysteriis mysticae Philosophiae et varriis
involucris, aenigmatibus, et velaminibus, Hebraeorum,
Chaldeorum, Aegyptiorum, Persarum, Arabum, Graecorum,
25 et Latinorum. 3. De anima separata eiusque passione, de
rerum Sympathia, et Antipathia, de barbarissimo, et de
Ioannis Vueri praestigiis. 4. De Iustitia aeterna, seu vera
promissione, de ipsamet absoluta idea magna potenti ac
terribili: de origine et transmigratione Philosophiae, deque
30 Symbolis et doctrina Pythagorae. 5. De vera Christi doctrina,

malen dio vaših zasluga. Zbog toga ću se uvijek čvrsto držati
vaših blagodati, vaše neiskvarenosti i čistoće duha i uvijek
ću se sjećati vaše darežljivosti i pobožnosti kojom ste me
nastojali izvući iz dubokih virova nevolja u koje sam bio
uvučen. Ostajte zdravo, najbolji poglavari, i neka vašu zaštitu 5
uzvišeno i sveto poštuju svi pobožni i neka vaše cijenjeno
ime bude slavljeno vječnim spomenom. Pružit ću vam
uvijek, ponavljam, besmrtnu zahvalnost za tolika vaša
dobročinstva prema meni i pronosit ću vašu slavu i među
strane narode, da vaš ures i slava postanu poznati svim 10
pobožnima i čitavom potomstvu i da budu besmrtni. Budite
zdravi što sretnije i bolje, na mnogo godina! Predano u Kölnu
tri dana prije rujanskih kalenda, 1571.

i odvojeno

POPIS I SADRŽAJI KNJIGA EPISTEMONA

1. Sadrži sažet i kratak opis svih znanosti i cijele filozofije,
orfičke, pitagorejske, zajedničke ili peripatetičke, liječničke,
pravne i teološke, zatim simboličke ili hebrejske.
2. O misterijima mističke filozofije i različitim umatanjima, 20
zagonetkama i velovima Hebreja, Kaldejaca, Egipćana, Perzi-
janaca, Arapa, Grka i Latina.
3. O odvojenoj duši i njezinoj trpnji, o simpatiji i antipatiji
stvari, o barbarizmu i o opsjenama Ioannesa Vuiera.
4. O vječnoj pravdi ili istinitom obećanju, o samoj i apsolutnoj 25
ideji, velikoj, moćnoj i strašnoj: o podrijetlu i seljenju filozofije
i o simbolima i nauku Pitagorinu.
5. O istinitom Kristovu nauku, opravdanju, pozivu, o isti-
nitom stanovniku ove domovine i o pohvali istinitog nezna-
nja. 30

Iustificatione, Vocatione, de patriae huius vero colono, deque ignorantiae verae encomio. 6. De coetu Antichristi, hoc est effrenata libidine et solitaria, pertinatia haereticorum atque hypocritarum, deque Therapeutarum ritu. 7. De Labyrintho
5 Rhomani Antichristi, id est, Lutheri. 8. De Missa et eius origine atque conditionibus. 9. De triginta duobus articulis Canonis Missae. 10. De novem choris Antichristi Rhomani, agminis videlicet Lutheri, omniumque haereticorum. 11. De origine illustrium, Esseorum ritu, Argonautarum spiritu,
10 Therapeutarum, Gymnosophistarum institutione, et utriusque nobilitatis initiis, eiusque statu atque regalibus, et contemptu huius saeculi. 12. De revolutione Alphabetaria, seu perfectissima, ad omne genus scientiarum methodo. 13. De dialectica contemplativa ad consequendos scientiarum
15 habitus, perquam utilis ac necessaria. 14. Conclusiones in omni scibili mille quingentae quinquaginta tres olim Bononiae propositae. 15. Encomium scientiarum.

II.

Studet ingrata, et importuna gens, mihi vitam eripere, et meum nomen ex omni hominum memoria funditus delere:
20 at tu domine Deus et pater caelestis optime, atque sanctissime, servulum tuum serva, quia in tua misericordia omnem meam spem et praesidium locavi: omniaque mea pietatis studia et officia, tibi consecravi, ut cum in nulla re opus opera
25 mea habeas, reliquum sit, quo illa constent in homines sanctos, et virtute praecellentes, qui mecum in hac vita misera, fragilique peregrinantur, quos tu iam inde ab omni aeternitate, ex infinita mortalium multitudine selegisti, quo vitam puram, et castam agentes, in terris, postea beati aevo sempiterno fruerentur in caelo. Hos ergo consilio, doctrina, exemplo, re-
30 bus denique omnibus iuvabo, et viam tutissimam, rectissimamque muniam, quae illos perducatur ad vitam beatam et

6. O zboru antikrista, tj. o mahnitoy pohoti i okorjeloy tvrdo-
glavosti heretika i hipokrita i o obredu Therapeuta.
7. O labirintu rimskog antikrista, tj. Lutheri.
8. O misi i njezinu podrijetlu i uvjetima.
9. O trideset dva članka Kanona mise. 5
10. O devet korova rimskog antikrista, tj. o krdima Lutheri i svih heretika.
11. O podrijetlu svijetlih, o obredu esena, duhu Argonauta, uredbi therapeuta i gimnosofista i o počecima obaju plemstava, o njegovu položaju i redovima i o preziru ovoga vijeka. 10
12. O alfabetskom obrtanju ili najsavršenijoj metodi za svaki rod znanosti.
13. O kontemplativnoj dijalektici nadasve korisnoj i potrebnoj da se postigne vlastitost znanosti.
14. Tisuću petsto pedeset tri konkluzije na području svega 15
što je dostupno znanju nedavno izloženih u Bonnu.
15. Pohvala znanosti.

II.

Nezahvalan i bezobziran narod želi mi oduzeti život i do temelja izbrisati moje ime iz čitavog ljudskog sjećanja. No ti, Gospodine Bože i nebeski Oče, najbolji i presveti, čuvaj svoga
20 slugu, jer sam u tvoje milosrđe položio svu svoju nadu i zaštitu. Tebi sam posvetio sva svoja pobožna nastojanja i dužnosti. Premda ti moj trud ni u čemu ne koristi, preostaje još barem da se ona moja nastojanja podudaraju sa svetim
25 ljudima koji se ističu u vrlini i koji zajedno sa mnom lutaju ovim jadnim i krhkim životom. Ti si njih već od same vječnosti izdvojio iz beskonačnog mnoštva smrtnika da, živeći čist i čestit život na Zemlji, poslije kao blaženi uživaju vijek vječni na nebu. Dakle, njih ću poduprijeti savjetom, naukom i primjerom te svim ostalim sredstvima; izgradiću
30 najsigurniji i najispravniji put da ih vodi blaženom i

immortalem, atque haec mea beneficia, et studia tibi perinde grata, et iucunda erunt, quasi tuo numini tributa forent. Hinc est, quod nondum quum excessissem annum aetatis meae vigesimum, Encyclopaediam sive orbem disciplinarum tam
5 sacrarum quam prophanarum, scripserim, quae tandem typis Ioannis Oporini in lucem prodiiit: sed malitia servi nequam a manu ensis mei, multis erroribus aspersa, imperfecta, manca, mutila, et misere dilaniata, decennium hominum in manibus versatur: id quod amplius mihi accedente
10 etiam cohortatione optimi viri Gerardi Martelli clarissimi medici silentio ferendum minime fuit, cum propter multas, tum maxime propter hanc caussam, quod optimo Caesari Ferdinando huius nominis primo, felici quondam, augusto, pio et Catholico Imperatori, dedicata fuerit, ut sub nomine
15 et praesidio, tam pii et Catholici principis, tam mendosa, corrupta, ne dicam impostura servi illius nequam magna ex parte haeretica, circumferatur. Appuli ergo animum ad illius instaurationem, eamque ita restitui, ut plane opus novum, catholicum, et longe utilissimum omnibus esse possit: quam
20 si quis se mihi obviam faceret, libenter ad unguem traderem, et omnem prorsus nodum vel tenuissimum explicarem, in re alias admodum nodosa. Sed miror, et demiror etiam, quod admodum rari sint, qui ad id animum intendant, ad quod natura quoque ipsa omnes trahimur, et ducimur, videlicet
25 ad insitam, vel potius innatam nobis cognitionis, et scientiae cupiditatem, ad congregationem, ad societatem, ad communitatemque generis humani: quorum amor in nobis tantus est, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res nullo emolumento invitati rapiamur, eiusque gratia avemus aliquid
30 videre, audire, discere: cognitionemque rerum, aut occultarum, aut admirabilium, ad bene beateque vivendum necessariam ducimus. Quocirca ingenuos homines in primis decet liberali cognitione delectari, scientia capi, et cum

besmrtnom životu, a ova moja dobročinstva i nastojanja tebi će biti draga i ugodna kao da su prinesena tvome Božanstvu. Zato sam napisao, u vrijeme kad još nisam bio navršio
dvadesetu godinu, Enciklopediju ili krug znanja, kako svetih, tako i svjetovnih koja je naposljetku objavljena tiskom Ivana
5 Oporina. No zlobom moga sluge pisara, ona je već desetljeće u optjecaju nagrđena mnogim pogreškama, nezavršena, krnja, osakaćena i žalosno raskomadana; o tome što mi se dogodilo više ne smijem šutjeti, a na to me potiče i plemenit
10 čovjek Gerard Martelli, slavni liječnik; zbog mnogih razloga, a ponajviše zbog ovoga, što bijaše posvećena plemenitom Ferdinandu, prvom koji je nosio to ime, nekoć sretnom, uzvišenom, pobožnom i katoličkom caru, tako da je kolala pod imenom i pokroviteljstvom pobožnog i katoličkog cara, a tako manjkava, iskvarena, da ne kažem, prijevarom onoga
15 bezvrijednog sluge, većim dijelom heretička. Dakle, duh sam usmjerio na obnovu Enciklopedije i tako sam je obnovio da bi mogla biti posve novo djelo, katoličko i svima nadaleko veoma korisno. Da mi se tko suprotstavi, rado bih je dotjerao do najmanjeg detalja i objasnio bih i najistančaniji čvor, u
20 stvari i inače vrlo zamršenu. No čudim se i opet čudim da su toliko rijetki oni koji obraćaju pažnju na ono prema čemu sve nas priroda vodi i vuče, prema žudnji za spoznajom i znanjem koja nam je usađena ili, bolje rečeno, urođena te prema okupljanju, društvu i zajednici ljudskog roda. U nama
25 je tolika ljubav prema tome da nitko ne može sumnjati da smo privučeni ovim stvarima radi koristoljublja; žudimo nešto vidjeti, čuti, naučiti radi samoga toga, a spoznajaju čudnovatih ili tajanstvenih stvari smatramo nužnom za plemenito i blaženo življenje. Dakle, prije svega dolikuje da
30 se talentirani ljudi raduju slobodnoj spoznaji, da ih znanost

maximis curis atque laboribus compensare eam quam discendo capiunt voluptatem: imo praeter communes doctrinas etiam Aegyptiorum, ac Hebraeorum priscam illam Theologiam percurrere, et perspicere, et eam fidem, quam
5 cupiditati suae, erga bonarum artium studia debent liberare: et in theatrum universalis Philosophiae prodire, in quo exercetur Metaphysica, Physica, ex qua Medicina, tum quae de anima pertractat, et Mathematicae quattuor, quas et doctrinales appellant, Arithmetica, Musica, Geometria, et Sphaerica (cum suis illis veluti pedissequis, Calculatoria, Geodesia, Canonica, Astrologia, Optica, et Mechanica) nascuntur. Item
10 Moralis, Oeconomica, et Politica: Rationalis tandem, unde Grammatica, Historia, Dialectica, Rhetorica, et Poetica emergerunt. Postea sacrum illud litterarum sacrarum symbolum, quod Philosophiam symbolicam appellare soleo. Haec omnia
15 cui tandem tradam, ut talenti accepti aliquando rationem reddere valeam?

III.

Quod ita patet. Ducatur Sphaera plana, sive circulus decem figurarum numeralium super centrum quod sit quinque. est
20 enim medium denarii, et in eius circumferentia particulariter denariae supputationis numeri singuli describantur, transeatque diameter a minimo ad maximum, hoc est ab uno ad novem, cuius divisio duos semicirculos efficiet: a parte siquidem dextra Sphaerae post unum, et ante novem
25 superius commemorata, ponantur duo, tria, quattuor, quinque: a parte vero sinistra post unum, et ante novem, reponantur quinque, sex, septem, octo, et trahantur lineae per centrum a duobus, ad octo, a tribus ad septem, a quattuor ad sex, a quinque ad quinque. Tum si maximo cuique tantum subtraxeris, quantum abundat supra quinque, quod est Sphaerae
30 denariae centrum, atque idem suo minimo addideris, qui a

obuzme, da najvećom pažnjom i naporima plate ono zadovoljstvo koje stječu učenjem. Štoviše, dolikuje im, osim općih nauka, pregledati i proučiti drevnu teologiju Egipćana i Hebreja, vratiti dug koji imaju prema svojoj žudnji za izučavanjem plemenitih znanosti; i stupiti na pozornicu opće
5 filozofije, u kojoj se vježba metafizika, fizika, iz koje proizlazi medicina, pa znanost koja raspravlja o duši i četiri matematike koje zovu i doktrinarnima: aritmetika, muzika, geometrija i sferika (s onim svojim tako reći sluškinjama: računanjem, zemljomjerstvom, kanonikom, astrologijom,
10 optikom i mehanikom). Tu se isto tako vježba običajna filozofija, tj. ekonomija i politika, i napokon racionalna filozofija, iz koje su potekle gramatika, povijest, dijalektika, retorika i poetika; naposljetku i onaj sveti i neizrecivi simbol svetih spisa koji obično nazivam simboličkom filozofijom.
15 Napokon, komu da prenesem sve ovo da bih jednom bio vrijedan položiti račun o primljenom talentu?

III.

A to se vidi na sljedeći način: neka se nacрта ravna sfera ili krug deset brojeva iznad centra koji je pet. On je, naime, sredina desetice i u njegovoj kružnici neka se diobeno upišu
20 pojedini brojevi zbrojene desetice. I neka prijeđe promjer od najmanjeg do najvećeg, tj. od jedan do devet; ta će podjela tvoriti dva polukruga. Neka se postave, dakle, na desnoj strani sfere, nakon jedan i prije devet, koji su gore spomenuti: dva, tri, četiri, pet. A na lijevoj strani (sfere) nakon jedan, a
25 prije devet, neka se postavi pet, šest, sedam, osam i neka se povuku crte kroz centar od dva do osam, od tri do sedam,

quinque defecit, semper ex utrisque oppositis numeris quinque et quinque adaequata surgent: quare comparatis invicem linearum punctis, quaelibet lineae descriptio numeralis, quinque et quinque obtinet. Quinarius igitur
5 numerus in circulo denariae revolutionis dicitur sphaericus, quia ut vides omnes numeri Sphaerae ad quinque rediguntur. Id autem fit per quinque lineas in Sphaera ductas quarum singulae decem continent. Eo itaque Sphaerico numero, per decem multiplicato nascentur quinquaginta sive
10 portae intelligentiae, seu anni Iobelaei, cuius proportio dupla, quae est arithmetica formalitas, in se multiplicata millesimam generationem procreabit: quod si perpetuo sic facies, apparebit, infinitudo, quae est regnum omnium saeculorum, a Symbolistis Ensoph nominatum, et est Deitas ipsa sine indumento. Reliqua enim Deus produxit, amictus lumine sicut vestimento, ut esset lumen de lumine, ac inde cum vestimenti sui lumine creavit mundum intelligibilem spirituum separatorum, et invisibilium, quod Symbolistae vocant coelum. Usque huc ascendit Moses, ut cognosceret lumen vestimenti
15 eius et sabbathum sabbathorum, et Iobelaicum superius, et millesimam generationem. quod totum nil aliud est, quam mundus superior idearum, angelorum, felicitium animarum. Siquidem ergo indumentum Dei transcendere, ac faciem eius videre nequiverit, recte dicitur ex quinquaginta portis intelligentiae una caruisse scilicet תחייה id est vivificatione seu
20 essentia Dei. Christus enim Dei vera est essentia et mundi vivificatio.

IV.

PHI. Fecisti mentionem numerationum, litterarum, semitarum, et portarum intelligentiae: quid obsecro haec sibi volunt? EPIST. Numerationes, sive attributa, vel scalae gradus
30 sunt decem, per quos ad cognitionem omnium quae sunt

od četiri do šest, od pet do pet. Tada, ako svakom najvećem oduzmeš toliko koliko ima više od pet, što je središte desetične sfere, i ako to isto dodaš njegovu najmanjem, kojemu nedostaje do pet, uvijek će iz oba nasuprotna broja proizlaziti izjednačeno pet i pet. Dakle, usporedivši međusobno točke
5 crta, brojčani opis bilo koje linije sadržava pet i pet. Stoga se broj pet, u krugu desetičnog obrtanja, naziva sferičnim, jer, kako vidiš, svi brojevi sfere svode se na pet. To pak biva preko pet linija ucrtanih u sferu, od kojih svaka pojedinačno sadrži deset. Stoga, kad se ovaj sferični broj umnoži sa deset, nastat
10 će pedeset ili vrata inteligencije ili godina Jobeleja. Broj pet pomnožen sa dva, što je aritmetička oblikovnost, množivši se sam sa sobom stvorit će tisućito stvaranje. Ako to budeš tako stalno radio, pojavit će se beskonačnost, koja je kraljevstvo svih vjekova, a koju simbolisti zovu *Ensoph*, i to je
15 Božanstvenost sama bez pokrivanja. Ostalo je, naime, proizveo Bog, ogrnut svjetlošću kao pokrivačem, da bude svjetlo od svjetla, pa je tako svjetlom svojega pokrivača stvorio inteligibilni svijet odvojenih i nevidljivih duhova, koji Simbolisti nazivaju nebom. Sve dovde popeo se Mojsije da spozna
20 svjetlo njegova pokrivača i šabat šabata, i višnji Jubilej, i tisućito stvaranje. To sve nije ništa drugo nego višnji svijet ideja, anđela i sretnih duša. Kako, dakle, nije mogao prijeći preko Božjega pokrivača i vidjeti njegovo lice, ispravno se kaže da su mu jedna od pedeset vrata inteligencije nedostajala, odnosno *Tehija*, tj. životvornost ili Božja bit. Naime, istinska Božja bit i životvornost svijeta jest Krist.

IV.

Filomuz: Spomenuo si brojenja, slova, staze i vrata inteligencije. Molim te, što to znači?

Epistemon: Brojenja ili atributa ili stupnjeva ljestvice ima deset; preko njih možemo se popeti od najnižeg sve do

57 stupnjeva
1386112

30

vere aut sensu, aut scientia, aut fide, ab imo ad summum ascendere possumus. Intellectus enim humanus quae supra sunt intelligit in sapientia, et quae infra sunt, sapit in intelligentia. Et sensus exterior statuit rem ab obiecto per species
5 oblatam, et sensus interior statuit rem super puritates, id est abstractiones specierum, quae ante fuerant diaphano, ac demum phantasiae sunt peculiare. Deinde iudicium inter phantasiae et rationem, investigat ex iisdem apparentiis, et ratio discursu vario conclusionemque probat in eis. Itaque
10 intellectus Creatorem ut causam omnium causarum primam, reponit in thronum suum, quae est ipsa mens. Unde decem numerationes quibus homini contingit rerum apprehensio referuntur ad obiectum, diaphanon, sensum exteriorem, sensum interiorem, phantasiae, iudicium
15 inferius, iudicium superius, rationem et intellectum, quae omnia non tam sunt quid, quam quo. Suprema vero mens in homine aliud quid est. Quapropter sicut Deus in mundo, ita mens in homine inter decem Sefirot, regni gerit diadema, et recte cognominatur corona. quae sola divina est,
20 et sola extrinsecus homini accedit, a cuius lumine recepto virtutes inferiores diriguntur et gubernantur. Sunt autem decem numerationes vel Sefirot a Symbolistis appellatae, atque nomina divina, quae nos mortales de Deo concipimus, vel essentialia, vel personalia, vel notionalia, vel communia,
25 scilicet Corona, sapientia, prudentia sive intelligentia, clementia seu bonitas, gravitas vel severitas, ornatus, triumphus, confessio laudis, fundamentum et regnum. Supra coronam vero ponitur infinitudo, et est abyssus. Literae sunt 22. & Aleph, nota summarum et altissimarum rerum,
30 quae primo effluxu divinae bonitatis subsistunt: ut puta angeli, qui dicuntur Haiioth hakados, id est, animalia sanctuarii, vel potius vitae absque medio subter Deum. Hi angeli (inquit Capnion) virtute Dei, proxime inferiores purgant, illuminant et perficiunt, quae communi vocabulo

najvišeg, do spoznaje svega što uistinu jest, ili osjetilima, ili znanošću ili vjerom. Ljudski razum, naime, ono što je iznad razabire u mudrosti, a ono što je niže zna u razabiranju. Vanjsko osjetilo postavlja stvar ponudenu od predmeta posredstvom vrsta. Unutrašnje osjetilo postavlja stvar iznad
5 jednostavnosti, tj. apstrakcije vrsta koje su bile prije u vidu prozirnog, a potom bivaju posebne predodžbe. Zatim, sud istražuje između predodžbe i razbora na temelju istih pojava, a razbor u njima dokazuje različitim diskursom i zaključkom. Stoga, razum postavlja Tvorca, kao prvi uzrok svih uzroka,
10 na njegov tron, koji je sam um. Time se deset brojenja, pomoću kojih čovjek shvaća stvari, odnosi na objekt, prozirnost, vanjsko osjetilo, unutarnje osjetilo, predodžbu, niži sud i viši sud, um i razum, što sve nije toliko *nešto ovo*, nego *čime*. No najviši um u čovjeku nešto je drugo. Stoga,
15 kao Bog u svijetu, tako i um u čovjeku nosi dijademu kraljevstva između deset Sefirot i ispravno je nazvan kruna. On je jedini božanski i jedini pristupa čovjeku izvana, on vlada i upravlja nižim svojstvima koja od njega primaju svjetlo. Postoji pak deset brojenja, kod simbolista nazvana
20 sephirot, i božanska imena, koja mi smrtnici poimamo o Bogu. Ona su ili bitna ili osobna ili pojmovna ili zajednička. To su: kruna, mudrost, razboritost ili inteligencija, blagost ili dobrotu, ozbiljnost ili strogost, ures, trijumf, priznanje hvale, temelj i kraljevstvo. Iznad krune postavljena je beskonačnost,
25 i to je bezdan. Slova ima dvadeset i dva: *alef*, oznaka najviših i najdubljih stvari koje samostalno opstoje prvim izlivanjem božanske dobrote: kao npr. anđeli koji se zovu *Haiioth hakados*, tj. živa bića svetišta, ili bolje rečeno, životi bez posrednika ispod Boga. Ti anđeli (kaže Capnion) Božjom
30 vrlinom neposredno čiste, osvjetljuju i dovršavaju niža bića,

dicitur influentia. 2 Beth secunda litera, secundum significat ab ipso Deo gradum angelorum, qui dicuntur Ophanim, id est, formae seu rotae ac secundo loco deveniunt a Dei virtute per intelligentiam priorem, et ipsi a Deo quoque inferioribus influunt. Dixere simul etiam sapientes, quod Beth sit nota sapientiae. 3 Gimel repraesentat ex essentiis superioribus angelos, qui dicuntur Aralim, id est, angeli magni, fortes et robusti, qui descendunt ordine tertio, a divina maiestatis bonitate, illuminanturque virtute Dei per intelligentiam secundam, et ipsi pariter inferioribus influunt. 4 Daleth symbolum est emanationis quartae apud superos, eorum qui dicuntur Hasnallim, et in virtute Dei per medium intelligentiae tertiae influuntur, et illa virtute inferioribus influunt. 5 He, litera designat entia superiora, quintae ab ipso Deo emanationis, quae sunt Seraphin, et influuntur de virtute Dei, per medium intelligentiae quartae, ac eadem virtute inferioribus influunt. 6 Vau, notat, essentiam supernorum emanationis sextae, qui dicuntur Mallachim, id est angeli, et influuntur de virtute Dei per medium intelligentiae quintae ac eadem virtute inferioribus influunt. 7 Zain, signaculum est spirituum beatorum superiorum emanationis septimae, qui nominantur Elohim, id est dii, et influuntur de Dei virtute per sexti ordinis angelos ac eadem virtute inferioribus influunt. 8 Heth, signum est superiorum emanationis octavae, et sunt angeli, qui vocantur Bne Elohim, id est filii deorum, de virtute El, per angelos septimi ordinis influxi, ac eadem Dei virtute inferioribus influentes. 9 Teth, nota est angelorum emanationis nonae, qui vocantur Cherubin, et influuntur de virtute Dei per medium intelligentiae octavi ordinis, et eadem virtute inferioribus influunt. 10 Iod, litera decima significat essentiam intelligentiarum, emanationis decimae: appellantur autem Issim nobiles et patricii, suntque omnibus Hierarchiis inferiores, et Dei virtute illustrantur per nonum chorum, eademque

a to se zajedničkim imenom zove utjecanje. *Bet*, drugo slovo, označuje od Boga drugi red anđela, koji se zovu *Ophanim*, tj. oblici ili kotači, i proizlaze sekundarno iz Božje moći preko prvotne inteligencije. Oni također po Bogu utječu na niža bića. Kaže se da su ujedno mudri jer je *bet* oznaka mudrosti. 5 *Gimel* predstavlja anđele među višim bitima koji se zovu *Aralim*, tj. veliki, jaki i čvrsti anđeli. Oni silaze treći po redu iz dobrote božanske uzvišenosti. Osvijetljeni su Božjom snagom preko druge inteligencije, a i oni isto tako utječu na niža bića. *Daleth* je simbol četvrte emanacije kod viših, onih 10 koji se zovu *Hasnallim*. Proistječu u Božjoj moći posredovanjem treće inteligencije, a pomoću te moći utječu na niža bića. Slovo *he* označuje viša bića pete emanacije od samoga Boga, koja su *Seraphin*, i proistječu iz Božje moći posredovanjem četvrte inteligencije i istom moći utječu na 15 niža bića. *Vau* označuje bit višnjih šeste emanacije, koji se zovu *Mallachim*, tj. anđeli, i proistječu iz Božje moći posredovanjem pete inteligencije i istom vrlinom utječu na niža bića. *Zain* je znak blaženih višnjih duhova sedme emanacije, koji se zovu *Elohim*, tj. bogovi. Proistječu iz Božje 20 moći preko anđela šestoga reda i utječu na niža bića istom moći. *Heth* je znak višnjih osme emanacije, a to su anđeli koji se zovu *Bne Elohim*, tj. sinovi Božji. Potaknuti iz moći samoga *El*, preko anđela sedmoga reda, istom Božjom moći utječu na niža bića. *Teth* je oznaka anđela devete emanacije, koji se 25 zovu *Herubin*, i proistječu iz Božje moći posredovanjem inteligencije osmoga reda i istom moći utječu na niže. *Iod*, deseto slovo, označuje bit inteligencija desete emanacije: one se nazivaju *Issim*, plemeniti i patriciji. Oni su najniži u čitavoj hijerarhiji i obasjani su Božjom moći preko devetoga kora i 30 istom moći ulijevaju sinovima čovječjim spoznaju i čudesnu

virtute influunt filiis hominum cognitionem, et scientiam rerum mirificamque industriam. Unde dicuntur qui tali sunt praediti facultate filii $\psi\alpha\iota$ id est, homines nobilis intelligentiae, de quibus psal.[mus] 49. Quique terrigeni et filli hominum, 5 quod proprie sic legitur, tam filii plebei, quam filli patricii, quasi diceretur, tam agrestes, quam nobiles. Eam denominationem ab hoc intelligentiarum ordine sumimus nos ipsi. Est enim in nobis intellectus agens, summa pars animae, quam Aristoteles $\nu\omicron\delta\zeta$ hoc est mentem appellat, quae nobis 10 sola de foris advenit. Inde procedunt visiones propheticae, ac omnia magna et sancta: vocatur autem $\psi\kappa\lambda\ \text{הפועל}$ quo finitur mundus angelicus. κ Caph, ea litera designat primum mobile ab ipso El Sadai, tanquam a caussa prima immediate, licet per rationalis vitae spiritum communicative motum, 15 qui est angelus Metatron, et dicitur intellectus agens mundi sensibilis, per penetrationem formarum inferioribus omnibus viam praebens, quare influit virtute divina in omne quod est mobile. γ Caph finale, significat gyrum stellarum fixarum, quae sphaera octava nominatur quantum ad nos. 20 sed quo ad superiora est orbis secundus in duodecim Zodiaci signa divisus, quae Hebraei מזלות Masloth appellant, influiturque de virtute Dei per medium intelligentiae ipsius Caph, similiterque inferioribus influit. λ Lamed, est signum primae sphaerae planetarum, et dicuntur לכת quasi 25 ambulones, quos Latini erroneos appellant, instar Graecorum qui ob id eos asserunt esse πλανήτας . Diciturque orbis septimus, Saturno attributus, quem שבתאי Sabathai nuncupant, influit et influitur. μ Mem apertum notat Spheram Iovis, qui ab Hebraeis קדש zedeck nominatur, et a virtute Dei per medium intelligentiae superioris influitur, 30 eademque virtute inferioribus influit. ν Mem clausum est symbolum sphaerae Martis, quem Hebraei appellant מאדים Madim orbis quinti, et virtute Dei creatoris influitur per

znanost o stvarima te poduzetnost. Odavde se zovu oni koji su darovani takvom sposobnošću sinovi *iš*, tj. ljudi plemenite inteligencije, o kojima govori psalam 49: "Oni su rođeni na zemlji i sinovi su ljudi", što se u pravom smislu 5 čita: kako sinovi plebejaca, tako i sinovi patricija, kao da se reklo: kako seljaci, tako i plemići. To imenovanje od toga reda inteligencija preuzimamo i mi sami. Naime, u nama postoji djelatni razum, najviši dio duše, kojeg Aristotel naziva *nús*, tj. um, koji nam jedini dolazi izvana. Odatle proizlaze 10 proročke vizije i sve veliko i sveto: naziva se pak *sehel hapoel*, čime se završava anđeoski svijet. Kaf, to slovo označuje prvo pokretljivo od samog *El Sadai*, kao ono koje je neposredno od prvog uzroka, premda je pokrenuto sudioništvom duha razumskog života. To je anđeo *Metatron* i zove se djelatni razum osjetilnoga svijeta, pružajući život 15 svim nižim bićima prodiranjem u oblike, zato jer utječe božanskom snagom na sve što je gibljivo. Kaf završni označuje krug zvijezda stajaćica, koji se s obzirom na nas zove osmom sferom, no s obzirom na višnje, to je drugi krug, podijeljen na dvanaest znakova zodijaka, koji Hebreji 20 nazivaju *Masloth*. Proistječe iz Božje moći posredovanjem inteligencije samoga Kafa i na sličan način utječe na niži svijet. Lamed je znak prve sfere planeta i zovu se lehet, tako reći šetači, koje Latini nazivaju lualice, poput Grka koji zbog toga tvrde da su *planétes*. I naziva se sedmim krugom, koji 25 je dodijeljen Saturnu, što ga nazivaju *Šabetaj*. On utječe i proistječe. Otvoreno *mem* označuje Jupiterovu sferu, a njega Hebreji nazivaju *cedek*. Proistječe iz Božje moći posredovanjem više inteligencije i istom moći utječe na niže. Zatvoreno *mem* simbol je Marsove sfere, a njega Hebreji 30 nazivaju *madim* petoga kruga. Moć Boga stvoritelja

angelum proxime superiorem, et eadem virtute inferioribus influit. נ Nun significat luminare maius, quod vocatur שמש Schemes et sol et eius sphaera dicitur orbis חמה influiturque a Deo per medium intelligentiae sextae, qua et influit in inferiora. ך Nun finale sphaeram indicat Veneris, quae ab Hebraeis vocatur נוגה Noga, et Dei virtute constat, influitque mediante intelligentia septima. ט Samech, est symbolum cancellarii, qui dicitur כוכב Cochab, et Latine Mercurius: influitur autem virtute Dei a superioribus eademque virtute inferioribus influit. ע Ain, est nota sphaerae lunae, quae dicitur ירח Iareach, et apparet quasi oculus sinister mundi: estque inter astrifera ultimus orbium, et propter albedinem quandoque nominatur לבנה Leuanach. פ Pe, significat animam intellectualem, singularem, et universalem, et dirigitur ab intelligentiis separatis, quibus infunditur a Deo, tam in sphaeris, quam in stellis, et in omnibus animatis superioribus et inferioribus sphaerarum, et elementorum. ך Phe finale denotat spiritus animales, qui diriguntur ab intelligentiis superioribus de virtute atque mandato Dei. צ Zade, symbolizat materiam tam coelorum, quae est intelligibilis, quam elementorum, quae est sensibilis, omniumque mistorum. Diriguntur autem virtute divina per intelligentias separatas, et per formas proprias. ך Zade finale monstrat elementorum formas, quae sunt ignis, aer, aqua, terra, et reguntur divina virtute per angelos, qui dicuntur אישׂים Issim et virtute coelorum, et virtute materiae primae, quae est fons et origo cunctorum elementorum. ק Kuph, est symbolum inanimatorum et mineralium, et eorum quae dicuntur elementata et mista. Diriguntur autem virtute divina per Sphaeras caelestes, et intelligentias separatas quae vocantur אישׂים, et influunt inferioribus in regione quattuor elementorum. ר Res, significat omnia vegetantia, fructus, et fruges, ac terrae nascentia, influunturque virtute Dei, a corporib.[us] coelestibus et intelligentiis separatis nomine

proistječe preko neposredno višeg anđela i istom moći utječe na niže. *Nun* označuje veće svjetlo, koje se zove *šemes*, tj. Sunce i njegova sfera zove se krug *hama* i proistječe od Boga posredovanjem šeste inteligencije kojom i utječe na ono niže. Završno *nun* označuje Venerinu sferu, Hebreji je nazivaju *Noga*; postoji po Božjoj moći, a utječe posredstvom sedme inteligencije. *Sameh* je simbol službenika koji se zove *kohav*, a latinski Merkurije. Proistječe pak božanskom moći iz viših i istom moći utječe na niže. *Ajin* je oznaka Mjesečeve sfere, koja se naziva *Jareah*, i pojavljuje se kao lijevo oko svijeta. To je posljednji od zvjezdonosnih krugova, a zbog bjeline katkad se zove *Levana*. *Pe* označuje razumsku dušu, pojedinačnu i opću, njome upravljaju odvojene inteligencije, po kojima je Bog ulijeva kako u sfere, tako u zvijezde te u sva viša i niža duševna bića sfera i elemenata. Završno *pe* označuje animalne duhove, kojima upravljaju više inteligencije po moći i zapovijedi Božjoj. *Cade* simbolizira materiju nebesa koja je inteligibilna, a i materiju elemenata koja je osjetilna, te materiju svega što je pomiješano. Time upravlja božanska moć preko odvojenih inteligencija i preko njihovih vlastitih oblika. Završno *cade* pokazuje oblike elemenata, a to su vatra, zrak, voda i zemlja; njima upravlja božanska moć preko anđela koji se zovu *išim* i po moći nebesa i po moći prve materije koja je izvor i podrijetlo svih elemenata. *Kuf* je simbol neživih bića i minerala i onoga što se naziva *proizašlim iz elemenata* i pomiješanim. Njima upravlja božanska moć preko nebeskih sfera i odvojenih inteligencija koje se zovu *išim*, a oni utječu na niže u području četiriju elemenata. *Reš* označuje sve vegetativno: plodove, usjeve i sve što se rađa iz zemlje. Proistječu božanskom moći od ne-

אִישִׁים, itemque complexionibus elementorum. **ש** Sin, designat omnia sensitiva tam reptilia terrae ac progressiva, quam aquarum pisces et aëris volucres simul, et quaecunque irrationalia vitalem motum habentia, quae virtute Dei
5 reguntur a corporib.[us] coelestibus, et intelligentiis quas vocant אִישִׁים, et complexionibus elementorum. **ת** Thau, est symbolum hominis et naturae humanae, quae est perfectio et finis omnium creaturarum, dirigiturque a Deo
10 complexionibus ac qualitatibus elementorum, iuxta influentias coelorum, et per officia peculiaria intelligentiarum separatarum אִישִׁים Issim, qui sunt angelicae conditionis. et sicut sunt finis et consummatio in mundo angelorum, ita est homo finis et perfectio creaturarum in mundo elementorum,
15 quin potius in mundo universorum: constitutus est enim ex duobus mundis, sicut scriptum est, Formavit Dominus Deus hominem de limo terrae, et spiravit in faciem eius spiraculum vitae. Breviter ita accipe, ex Rabi Iacob Cohen

beskih tijela i odvojenih inteligencija koje se zovu *išim*, a isto tako i od spojeva elemenata. *Šin* označuje sva osjetilna bića, kako gmazove i bića koja hodaju po zemlji, tako i ribe koje žive u vodama, ptice koje žive u zraku te sva nerazumska bića koja imaju vitalnu pokretljivost. Njima
5 upravlja božanska moć preko nebeskih tijela i inteligencija koje zovu *išim* i preko spojeva elemenata. *Tav* je simbol čovjeka i ljudske prirode, koja je savršenstvo i svrha svih stvorenja. Njime upravlja Bog preko spojeva i kvaliteta
10 elemenata, u skladu s utjecajima nebesa, i preko posebnih zaduženja odvojenih inteligencija *išim*, koji imaju anđeosko ustrojstvo. I kao što su oni svrha i dovršenost u svijetu anđela, tako je čovjek svrha i savršenstvo stvorenja u svijetu elemenata, štoviše, u svijetu svih stvari. Naime, čovjek je
15 uspostavljen iz dva svijeta, kao što je pisano: "Bog Gospodin oblikovao je čovjeka iz blata zemlje i udahnuo je u njegov lik dah života." Primi to ukratko od rabija Iacoba Cohena:

1.	1. א	Aleph	אויר	ac si enumerasst his verbis	Aura
2.	2. ב	Beth	חיים		Vita
3.	3. ג	Gimel	שלום		Pax
4.	4. ד	Daleth	חכמה		Sapientia
5.	5. ה	He	ראיה		Visus
6.	6. ו	Vau	שמיעה		Auditus
7.	7. ז	Zain	ריחה		Odoratus
8.	8. ח	Heth	שיחה		Locutio
9.	9. ט	Teth	לעיטה		Infusio
10.	10. י	Iod	משכב		Cubatio
20.	11. כ	Caph	עושר		Opes
30.	12. ל	Lamed	מלאכה		Negotium
40.	13. מ	Mem	מיים		Aquae
50.	14. נ	Nun	חלון		Meatus
60.	15. ס	Samech	רוח		Spiritus
70.	16. ע	Ain	שחוק		Risus
80.	17. פ	Pe	זרע		Semen
90.	18. צ	Zade	הרהור		Suspicio
100.	19. ק	Kuph	שיבה		Sopor
200.	20. ר	Res	חן		Gratia
300.	21. ש	Sin	אש		Ignis
400.	22. ת	Thau	ממשלה		Potestas

1.	1. א	Aleph	avir	ako bi nabrajao ovim riječima	para
2.	2. ב	Beth	hajim		život
3.	3. ג	Gimel	šalom		mir
4.	4. ד	Daleth	hohma		mudrost
5.	5. ה	He	rejija		vid
6.	6. ו	Vau	šemia		sluh
7.	7. ז	Zain	riha		miris
8.	8. ח	Heth	siha		govorenje
9.	9. ט	Teth	leita		ulijevanje
10.	10. י	Iod	miškav		mirovanje
20.	11. כ	Caph	ošer		bogatstvo
30.	12. ל	Lamed	melaha		trud
40.	13. מ	Mem	majim		vode
50.	14. נ	Nun	halon		kretanje
60.	15. ס	Samech	ruah		duh
70.	16. ע	Ain	sehok		smijeh
80.	17. פ	Pe	zera		sjeme
90.	18. צ	Zade	hirhur		sumnja
100.	19. ק	Kuph	šena		umor
200.	20. ר	Res	hen		milost
300.	21. ש	Sin	eš		vatra
400.	22. ת	Thau	memšala		moć

Semitae autem sunt triginta duae, a summo culmine ad ima basis tendunt, quarum prima est Intelligentia miraculosa, sive occulta, lumen dans intelligere praecedentia sine principio, nominaturque gloria prima, quoniam nulla creaturarum mera essentia ac veritati eius valet appropinquare. 5 Secunda est intelligentia sanctificans, videlicet fundamentum sapientiae aeternae, quae vocatur fides, et nominatur parens fidei, eo quod de eius virtute fides infunditur. Tertia, Intelligentia absoluta, est intentio principiorum, quae non 10 radicavit ad reducendum sibi aliqua in penetralia maiestatis suae, quae infundantur ab anteriore. Quarta, Intelligentia munda purificat numerationes Symbolicas et figurationem earum emendat, disponitque terminos, et extremitates suas, ut sint absque detruncatione aut dispersione. Quinta, 15 Intelligentia fulgida, dicitur Symbolistis gloria secunda. Sexta, Intelligentia resplendens, sedet super thronos splendoris, et illustrat fulgorem luminarium, et infundit influxum suum praefecto superficialium, et eminentiarum. Septima, Intelligentia inductiva, est ipse thronus gloriae, perficitque veritatem communicationum spiritualium. Octava, Intelligentia 20 indicata, quae conveniens unio dicitur, et est proprium ipsius prudentiae, quae infunditur a sapientia superiore. Nona, Intelligentia triumphalis vel aeterna, vocatur paradus voluptatis paratus sanctis. Decima, Intelligentia dispositiva, 25 aptat sanctis in fide apparatus, ut induantur spiritu sancto, et est illud quod vocatur Tiphereth in statu supernorum. Undecima, Intelligentia claritatis, est species ipsa magnificentiae dicta, תורה¹ quoniam ex ea oritur visio vatibus visionem videntibus. Duodecima, Intelligentia notata, 30 insignis raptus, a qua defluunt virtutes spirituales instar

Staza pak ima trideset i dvije. One se protežu od najvišega vrha prema najdubljem temelju. Prva je od njih inteligencija čudesna ili tajna, svjetlo koje daje razumijevanje onoga što prethodi bez početka i zove se prva slava, jer ni jedna puka bit stvorenja nije dovoljno snažna da se približi njenoj istini. 5 Druga je inteligencija posvećujuća, to jest temelj vječne mudrosti, koja se zove vjera i imenuje se roditeljem vjere, po tome što se vjera ulijeva po njezinoj moći. Treća, apsolutna inteligencija jest usmjerenost prema principima koja se nije učvrstila da bi svela prema sebi u unutrašnjost svoje uzvišenosti ono što se ulijeva od one prethodne. Četvrta, čista inteligencija očičuje simbolična brojenja i poboljšava njihovo oblikovanje i raspoređuje njihove pojmove i krajnosti, tako da budu bez odsijecanja ili raspršenja. Petu, sjajnu inteligenciju simbolisti zovu druga slava. Šesta, svijetla 15 inteligencija sjedi povrh trona svjetlosti i obasjava blještavilo svjetlila i ulijeva svoj dotok zapovjedniku vrhova i uzvišenosti. Sedma, induktivna inteligencija jest samo prijestolje slave i dovršava istinu duhovnih saopćenja. Osmu je korjenita inteligencija koja se prikladno naziva ujedinjenjem 20 i osebujnost je razboritosti koja proistječe iz višnje mudrosti. Deveta, trijumfalna ili vječna inteligencija, zove se raj zadovoljstva pripravljen za svete. Deseta inteligencija koja raspoređuje, daje svetima pripremu u vjeri, da se obuku svetim duhom, i to je ono što se zove *Tiphereth* u stanju 25 višnjih. Jedanaesta, inteligencija jasnoće, jest sam lik veličanstva nazvan *hzhzjt*, jer iz njega prorocima, koji imaju viđenje, nastaje vizija. Dvanaesta, obilježena inteligencija,

¹ Riječ תורה nije identificirana, ali se najvjerojatnije, prema kontekstu, radi o korijenu ה ת ה što znači gledati ili imati viziju.

infusionis unius ab altera secundum primi influentis energiam. Tredecima, Intelligentia recondita, illustrat solum potentias talfum intellectuum, qui per cogitationem fidei creditae vident. Quartadecima, Intelligentia illuminans, quae
5 est ipse Hasmal angelus Ezechielis, quasi species electri, institutor arcanorum, animalium sanctuarii, et intentionum eorum. Quintadecima, Intelligentia subtiliata, disponit ordinem, quo conceditur accessus, per gradus ascensionis. Sextadecima, Intelligentia fidelis, qua augentur virtutes
10 gratificatae iuxta vitas eorum in quibus habitant. Septimadecima, Intelligentia probatoria, est tentatio et probatio antecedens, in qua consistit donum Dei benedicti erga omnes sanctos eius. Octava decima, Intelligentia confirmans, est virtus restaruans in numerationibus symboli-
15 licis, si quid illis desit vestiendo eas de spiritu sanctitatis suae. Nonadecima, Intelligentia voluntatis providet omnibus creatis, et per eam cognoscunt Symbolistae veritatem sapientiae superioris. Vigesima, Intelligentia constituens, facit stare ipsam creationem in caligine munda. Et Symbolistae
20 dicunt, quod sit caligo, iuxta illud, Caligo in circuitu eius. Vigesima prima, Intelligentia innovans, per quam reparantur et innovantur omnia creata in hoc mundo. Vigesima secunda, Intelligentia domus largitatis, de medio infusionis illius trahuntur arcanum, et absconditum, quae habitant in um-
25 bra eius, et adhaerent eductionis studio atque diligentiae promoventis ad alta. Vigesima tertia, Intelligentia activitatum, est collectio et universitas operationum spiritualium, sic dicta propter influxum, qui congregatur in ea de fonte pelagi superioris, et gloriae excelsae. Vigesima quarta, Intelligentia
30 medians, qua colligitur influentia gratiarum, et ipsa infundit largitatem in omnia stagna seu piscinas benedictionum a se appropriatarum. Vigesima quinta, Intelligentia collectiva,

znamenit je zanos iz kojega proistječu duhovne moći poput ulijevanja jednog u drugo, u skladu s djelatnošću prvog utječućeg. Trinaesta, skrivena inteligencija, obasjava samo moći onih razuma koji vide putem spoznaje uvjerene vjere.
5 Četrnaesta, osvjetljavajuća inteligencija, jest sam *Hasmal*, anđeo Ezekijelov, sličan jantaru, utemeljitelj tajni, bića svetišta i njihovih težnji. Petnaesta, istančana inteligencija, raspoređuje red po kojem je dopušten pristup preko stupnjeva uzlaska. Šesnaesta, inteligencija ispunjena je vjerom kojom se uvećavaju moći odavanja zahvalnosti za
10 živote onih u kojima prebivaju. Sedamnaesta, inteligencija koja dokazuje, jest prethodna kušnja i dokazivanje i ona je dar blagoslovljenoga Boga svim njegovim svetima. Osamnaesta, inteligencija koja potvrđuje, jest moć obnavljanja u simboličnim brojenjima, ako bi im što nedostajalo, odijevajući
15 ih duhom svoje svetosti. Devetnaesta, inteligencija volje, providenje je svemu stvorenom i njome simbolisti spoznaju istinu višnje mudrosti. Dvadeseta, inteligencija koja utemeljuje, čini da samo stvaranje prebiva u čistoj tami. I simbolisti kažu da je to tama, prema onom: "tama u njegovu
20 okruženju". Dvadeset prva, inteligencija koja obnavlja, njome se obnavlja i popravlja sve što je stvoreno u ovom svijetu. Dvadeset druga, inteligencija kuće darivanja, iz središta njezina ulijevanja izvlači se ono tajno i skriveno što obitava u njezinoj sjeni i što pripada težnji prema njegovanju
25 i brizi za napredovanje prema uzvišenom. Dvadeset i treća, inteligencija djelatnosti, jest sabiranje i sveukupnost duhovnih djelovanja, tako nazvana zbog utjecaja koji se nagomilava u njoj iz izvora gornjeg mora i iz uzvišene slave. Dvadeset četvrta, inteligencija koja posreduje, kojom se
30 skuplja utjecaj milosti i ona sama ulijeva darežljivost u sva jezera i ribnjake blagoslova koje je prisvojila. Dvadeset peta,

qua colligunt Astrologi iudicio stellarum fatales eventus, et notitiam eorum perficiunt, sphaeris et orbibus suis. Vigesima sexta, Intelligentia adminicularis, concurrat in subsidium, ad omnes operationes planetarum, et alios influxus coelestes. Vigesima septima, Intelligentia perpetua, quotidie continuatur, per meatum Solis et Lunae, secundum conditiones eorum. Vigesima octava, Intelligentia corporalis, informat omne corpus, quod corporatur sub orbibus, itemque magnitudinem illorum. Vigesima nona, Intelligentia complacentiae quaesiti, recipit divinam infusionem, ut participet de irrigatione eius super omnia creata. Trigesima, Intelligentia concitativa sensuum, qua fiunt entia sub orbe supremo, et omnia genera mixtorum. Trigesima prima, Intelligentia imaginaria, qua variantur et alterantur omnes figurae, ac imagines creatae, iuxta superficies rerum, et natura earum. Trigesima secunda, Intelligentia naturalis, qua consummatur natura rerum materialium sub sphaera Lunae ad perfectionem suam. Portas porro quinquaginta intelligentiarum ex creatione mundi Hebraei hoc pacto eruunt, ut sit prima Deus. 2. mundus archetypus. 3. mundus visibilis. 4. inane. 5. vacuum. 6. naturalis abyssus, 7. tenebrae. 8. spiritus. 9. aqua. 10. lux. 11. Dies diei primae. 12. nox. 13. vesper. 14. mane. 15. dies una. 16. aqua supra firmamentum. 17. firmamentum. 18. aquae sub firmamento. 19. coelum visibile. 20. terra quam terimus. 21. maria quae navigamus. 22. herbae. 23 semina. 24. ligna. 25. fructus. 26. luminaria. 27. signa. 28. tempora. 29. dies quartae diei. 30. anni. 31. splendor. 32. Sol. 33. Luna. 34. Saturnus. 35. Iuppiter. 36. Mars. 37. Venus. 38. Mercurius. 39. Stellae. 40. anima vivens. 41. reptilia. 42. cete. 43. pisces. 44. volatilia. 45. aves. 46. animalia progressiva. 47.

inteligencija koja skuplja, kojom astrolozi prosudbom zvijezda sabiru sudbinske događaje i svojim sferama i krugovima usavršavaju znanje o njima. Dvadeset šesta, inteligencija koja pomaže, pritiče u pomoć nasuprot svim djelovanjima planeta i ostalim nebeskim utjecanjima. Dvadeset sedma, neprestana inteligencija, svakodnevno traje obilaskom Sunca i Mjeseca, u skladu s njihovim uvjetima. Dvadeset osma, tjelesna inteligencija, oblikuje svako tijelo koje se utjelovljuje pod krugovima, a isto tako i njihovo mnoštvo. Dvadeset deveta, inteligencija kojoj se sviđa ono što je birano, prima božanski utjecaj da postane sudionikom njegova natapanja svega stvorenog. Trideseta, inteligencija koja potiče osjetila, kojom nastaju bića ispod najvišega kruga i sve vrste miješanih bića. Trideset prva, inteligencija koja predočuje, po kojoj se variraju i mijenjaju svi oblici i stvorene slike u skladu s površinom stvari i njihovom prirodom. Trideset druga, prirodna inteligencija, kojom se priroda materijalnih stvari pod Mjesečevom sferom dovodi do savršenosti. Hebreji nadalje iz stvaranja svijeta otkrivaju pedeset vrata inteligencije na ovaj način: prva vrata su Bog, 2. arhetipski svijet, 3. vidljiv svijet, 4. pustoš, 5. praznina, 6. prirodni bezdan, 7. mrak, 8. duh, 9. voda, 10. svjetlo, 11. dan prvoga dana, 12. noć, 13. večer, 14. jutro, 15. jedan dan, 16. voda nad nebeskim svodom, 17. nebeski svod, 18. vode pod nebeskim svodom, 19. vidljivo nebo, 20. zemlja po kojoj gazimo, 21. mora po kojima plovimo, 22. trave, 23. sjemenje, 24. drveće, 25. plodovi, 26. svjetlila, 27. nebeski znakovi, 28. vremena, 29. dan četvrtoga dana, 30. godine, 31. sjaj, 32. Sunce, 33. Mjesec, 34. Saturn, 35. Jupiter, 36. Mars, 37. Venera, 38. Merkur, 39. zvijezde, 40. duša živa, 41. gmazovi, 42. kitovi, 43. ribe, 44. leteća stvorenja, 45. ptice, 46. životinje koje hodaju, 47. životinje koje pužu po zemlji, 48. stoka, 49. zvijeri, 50. Adam. Ovo je ono što je valjalo ukratko ispričati u vezi sa

reptile terrestre. 48. iumentum. 49. bestiae. 50. Adam. Haec sunt quae tibi paucis erant de Symbolica Philosophia narranda, intellexit? PHIL. Intellexi probe, et usque adeo me haec institutio tua oblectavit, ut parum minus abfuerit, 5 quin in ecstasin raptus, vix ad me redire queam: utinam mihi perpetuo liceat istiusmodi hospitibus convivari, nil mihi vel gratius vel antiquius contingere posse omnino arbitrarer. Quocirca penes te et vitae meae, et fortunarum omnium ius. Ego iam mihi videor esse non in Elyseis campis, sed in ipso 10 Paradiso, de quo Augustinus ad Orosium sic scribit, Paradisus in Oriente situs est, interiecto Oceano, et a nostro orbe longe remotus, in altissimo loco constitutus, pertingens usque ad Lunarem circulum, unde illuc aqua diluvii minime pervenisse dicitur. hic locus a primi hominis reatu interclusus est, 15 nec ulli animantium datur in eum aditus. In hoc igitur Paradiso puto me iam versari et refici ambrosia ac nectare. EPIST. Siquidem haec ea attentione audiveris, et complexus sis, non dubito, te nostro consortio utilem, tibi que nostra studia haud ingrata fore: qua de re plura secundo libro 20 intelliges. Nunc tibi breviter nostrum dogma narrabo. Universa divina philosophia in quattuor distribuitur partes.

simboličkom filozofijom. Jesi li shvatio?
Filomuz: Shvatio sam ispravno. Ova tvoja poduka tako me obradovala, da je malo nedostajalo da se ne mognem, povučen u ekstazu, više vratiti k sebi. Kamo sreće da mi je stalno moguće zajedno živjeti s takvim domaćinima! Zaista, 5 pomislio bih da mi se ne može dogoditi ništa draže ni dobrim starim navadama bliže. Stoga slobodno raspoložim svojim životom i svim imetkom. Čini mi se da nisam više na Elizejskim poljanama, nego u samom raju, o kojem Augustin Oroziju ovako piše: "Raj je smješten na istoku, između leži 10 Ocean, od našega kruga jako je udaljen, postavljen je na najviše mjesto, doseže sve do Mjesečeva kruga, stoga se priča da voda potopa onamo uopće nije dospjela. To je mjesto odvojeno od grijeha prvoga čovjeka i ni jednom osjetilnom biću nije dopušten pristup u njega." Dakle, u tom sam se raju, 15 mislim, našao, okrijepljen ambrozijom i nektarom. EPISTEMON: Budući da si to s takvom pažnjom slušao i shvatio, ne sumnjam da ćeš biti koristan našem društvu i da će ti naša nastojanja biti draga; o tome ćeš više razabrati u drugoj knjizi. Sada ću ti ukratko ispričati naš nauk. Cijela 20 božanska filozofija dijeli se na četiri dijela.

(Preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović)

AD SACRATISSIMUM ET POTENTISSIMUM ROMANORVM IMPERATOREM CASAREM, HUNG. BOEM. &c. REGEM, DIUVM FERDINANDVM, &c. Pauli Scalichij de Li-ka, &c. in Encyclopaedia Epistemonona Prooemium.

Vandoquidem natura omnes trahimur & ducimur, sapientissimè Imperator, ad insitam, uel potius innatam nobis cognitionis & scientiæ cupiditatem, ad congregationem, ad societatem, ad cõmunitatemq; generis humani: quorum amor in nobis tantus est, ut nemo dubitare possit, quin ad eas res nullo emolumento inuitati rapiamur: utiq; eius gratia auemus aliquid uidere, audire, discere, cognitionemq; rerum aut occultarum aut admirabilium, ad hęc beatęq; uiuendum necessariam ducimus: ob id, Rex inclyte, ego ingenuis studijs atq; artibus ita delector, ut etiã ualetudinis posthabita ratione, ipsa cognitione & scientia captus, omnia perpeti cupiã, & cum maximis curis atque laboribus cõpensare eam quam discendo capio uoluptatem: adeo ut nõ contentus, præter communes doctrinas, ipsam etiam Aegyptiorum ac Hebræorum priscam Theologiam & occultarum rerum harmoniam, in nullius uerba iuratus, uentilare contendam: & quocunque fert tempestas, deferar hospes: non ut in me ostendam magnũ quid, aut singulare, (docti enim

a 2 nomen

Komentar

str. 35.

r. 1. *Enciklopedije* – kako se vidi, naslov ne glasi *Enciklopedija*, nego *Epistemon enciklopedije*. To je u stvari naslov prvoga teksta u zbirci. Samo ponekad Skalić rabi naslov *Enciklopedija* kao naslov cijele zbirke.

str. 37.

r. 1. *Zoilu* - *Zoilus* je bio sofistički retor i gramatičar u Aleksandriji (4. st. pr. n. e.). Zbog sitničave kritike Homera postao je sinonim za zlonamjerna kritičara.

str. 39.

r. 2. *Ferdinand I.* (1503. – 1564.), sveti rimski car od 1558. do 1564., i kralj Češke i Mađarske od 1526. Augsburškim mirom (1555.) zaključio je eru vjerskih borbi.

r. 3. *Epistemon* - vidi: Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*, ovdje str. 15-16

r. 20. *kamo god nosi oluja* - usp. Horacije *Epist.* 1, 1, 15.

str. 41.

r. 7-8. *ugodnost izučavanja* - usp. Plinije, *Naturalis Historiae*, Praefatio 14.

r. 10. *o čitavoj Enciklopediji* - Na ovom mjestu rabi Skalić skraćeni naslov: *Enciklopedija*, kao i u "Posveti" objavljenoj u kölnskom izdanju, v. ovdje, str. 277. r. 18

od r. 11. do r. 22. izlaže Skalić okvirni popis disciplina.

r. 24. *Enciklopedija* – ovdje Skalić rabi naslov *Enciklopedija*, umjesto *Epistemon enciklopedije*, i to izričito za prvi tekst u zbirci, jer u baselskom izdanju nisu svi tekstovi pisani u obliku dijaloga.

r. 25. *Filomuz* – vidi ovdje: Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*, str. 15-16.

str. 43.

r. 4. *Merkurije* - egipatski bog Thot, grčki Hermes, zvan Trismegist; pripisivala su mu se djela nastala najvjerojatnije od sredine 1. st. sve do kraja 3. stoljeća. Spisi se obično dijele na tzv. popularne, u kojima je iznesena astrologija i ostale okultne znanosti, i na tzv. učene, u kojima je obrađena filozofija i teologija.

r. 8. *Ptolemej* – Skalić tu najvjerojatnije ne misli na Klaudija Ptolemeja, matematičara i astronoma, nego na grčku dinastiju egipatskih vladara, vjerojatno na Ptolemeja II. Filadelfa, koji je Aleksandriju učinio najznačajnijim središtem heleničke kulture. Spominje ga, naime, zajedno s Julijem Cezarom, rimskim vojskovođom, vladarem i piscem, te uspoređuje s carem Ferdinandom I. kojega hvali kao zaštitnika filozofije.

r. 31. *Empedoklo* – *Empedoklo* (oko 490. - 430. pr. n. e.) grčki filozof, državnik i pjesnik, držao je da se svijet sastoji iz četiri elemenata koje naizmjenično skupljaju i rasipaju ljubav i mržnja.

r. 31. - r. 1. *Parmenid iz Eleje* – Parmenid (rođen oko 515. pr. n. e.) grčki filozof, svoje učenje izložio je u djelu *O prirodi* koje je sačuvano u fragmentima. Osnovna mu je filozofska teza: "Bitak jest, a nebitak nije" i "mišljenje i bitak jesu isto".

str. 45.

r. 1. *Ksenofan* – Ksenofan (oko 560. - oko 478. pr. n. e.) grčki filozof, pjesnik, rapsod i religijski mislilac, prethodnik je elejske filozofske škole, učitelj Parmenidov, ismijavao je učenje o seljenju duša i o besmrtnosti bogova.

r. 1 - 2. *Heraklid Pontski* – (oko 390. - poslije 320. pr. n. e.) grčki filozof i astronom koji je prvi pretpostavio da se Zemlja okreće, učenik Platonov, pripadnik starije Akademije, držao je da se svijet sastoji od malih djelića mase koji su međusobno odvojeni praznim prostorom. Čini se da ga Skalić ovdje želi

prikazati kao eklektika. Skalić ga spominje na četiri mjesta u *Epistemonu*, na jednom mjestu kao Heraklida, bez dodatka Pontski, na kojem ga mjestu navodi kao autora teksta o supstanciji sličnoga Policijanovu *Panepistemonu* (v. komentar uz str. 87).

r. 2. *Speusip* – Speusip (umro oko 339. pr. n. e.) došao je na čelo Platonove akademije nakon njegove smrti, nećak i učenik Platonov, pratio ga je na njegovu putu na Siciliju.

r. 4. *Metrodora iz Hija* – Metrodor iz Hija bio je učenik Demokritov, skeptik, a sačuvan je početak njegova spisa "O prirodi". Nije jasno na koga točno Skalić misli, odnosno koga je uistinu slušao. Skalić u Beču studira od 1545. do 1549., odnosno 1551. Između 1551. i 1553. studira u Bologni i 1553. postaje doktor teologije. Skalićev *Epistemon* objavljen je 1559. g. Navodeći "gotovo tri godine" kao razdoblje u kojem sluša Metrodora iz Hija (ako to navođenje smijemo shvatiti kao autobiografsko), Skalić aludira vjerojatno na vrijeme studija u Bologni, misleći na nekoga tko je u Bologni u vrijeme njegova studija zastupao atomizam, odnosno skepticizam.

r. 6. *terapeuta* – Terapeuti, "iscjeljitelji, njegovatelji", židovska sekta bliska esenima. Vjerovalo se kako je smještena na obali jezera Mareotisa u blizini Aleksandrije, oko 1. st. Jedini originalni iskaz o toj zajednici nalazi se u djelu "O kontemplativnom životu" (*De vita contemplativa*) pripisanom Filonu iz Aleksandrije. Sekta je bila neobično stroge discipline i načina života. Provodili su vrijeme u molitvi i čitali Sveto pismo, vjerujući da su riječi literarnoga teksta simboli nečega skrivenog.

r. 24. *u orfičkoj školi* – orfici su mlađi od Homera i Hesioda, ali danas se smatra da njihova teogonija i kozmogonija pripada pretfilozofskom razdoblju. Skalić ih naprotiv sagledava u horizontu novoplatonizma, u kontinuitetu jedne vječne filozofije.

str. 47.

r. 13. *Filon* – Filon iz Aleksandrije (r. oko 15. pr. n. e. - oko 50. posl. n. e.), židovski filozof, pisao je na grčkom, najvažniji je predstavnik helenističkog judaizma. Kršćani su ga smatrali začetnikom kršćanske teologije.

r. 23. do str. 49. r. 8. *Filozofijski misteriji* - Skalić tu govori o odnosu filozofske istine i Objave. Iako uvažava tu distinkciju, o filozofiji govori kao o misteriju. Filozofski put prikazuje Skalić kao put poopćavanja ili formiranja pojmova iz osjetilnih predodžbi. Razlika filozofije u odnosu na spoznaju koja se ulijeva ili objavljuje jest iterativnost zapravo postupnost, diskurzivnost i ponovljivost filozofske spoznaje. Filozofija s jedne strane, uvijek ponavljanim spoznajama čini čovjeka spremnijim da primi božansku istinu, a s druge, počela razumske spoznaje i sama su božanska i ne nastaju na temelju ponavljane apstrakcije.

str. 49.

r. 26 *ljestve mudrosti* – ova slika vjerojatno je biblijskoga podrijetla (Post 28, 12), no i inače je česta u novoplatoničkim spisima i izražava stupnjevitost - kako bića, tako i spoznaje. Ljestve su univerzalni simbol povezanosti osjetilnoga i umskoga svijeta.

r. 29. *palo u zaborav* – Filomuz na više mjesta podsjeća da je mnogo toga što je učio zaboravio. To je vjerojatno aluzija na nestabilnost i prolaznost školskoga znanja.

str. 51.

r. 2. *Do sad sam* - Tu Skalić daje iscrpniju informaciju o literaturi na kojoj je odgojen Filomuz. To je prvo grčka filozofija: Aristotel, Platon, pitagorejska učenja, matematička učenja Eudoksa i Kalipa, Klaudije Ptolemej. Osim toga perzijska i arapska učenja. Epistemon tu literaturu dijeli na dvije kategorije: na filozofiju koja proizlazi iz orfičke filozofije i na

opći način filozofiranja koji se odnosi na Aristotela i Platona, ali čini se da uključuje i Klaudija Ptolemeja, Eudoksa, Kalipa i Heraklida Pontskog. Čini se da Skalić u orfičku tradiciju uključuje i Parmenida i Empedokla, perzijsku i arapsku filozofiju. Popisu literature kasnije su dodani Hipokrat i Galen.

r. 6. *Eudoksa* – Eudokso (4. st. pr. n. e.), grčki astronom, matematičar i filozof, bio je učenik Platonov. Napisao je opis konstelacija s kalendarskim bilješkama izlaska i zalaska, što ga je kasnije pjesnički adaptirao Arat. Smatrao je da su stvari mješavine s idejama.

r. 6. *Kalipa* – Kalip (oko 330. pr. n. e.), astronom, slušao je Aristotela u Ateni. Dopunio je Eudoksovu teoriju koncentričnih krugova.

r. 7. *Ptolemejeva* – Klaudije Ptolemej (2. st. n. e.), grčki astronom, autoritet u astronomiji sve do pobjede kopernikanskog sustava.

r. 15. *Hipokratova* – Hipokrat (469. – 399. pr. n. e.), suvremenik Sokratov, najpoznatiji liječnik antike. Pripisana su mu mnoga djela koja nije napisao. Spominje ga Platon u dijalogu *Fedar*.

r. 15. *Galenova* – Galen iz Pergamona (129. – 199.), liječnik cara Marka Aurelija. Kao filozof i liječnik bio je eklektički dogmatist. Skupio je podatke iz anatomije i fiziologije ranijih učenjaka i k tome dodao još mnogo činjenica, posljednji je veliki antički liječnik.

r. 21. *počni od orfičke kontemplacije* – Filomuz je zaboravio filozofiju koju je učio i zato je treba ponoviti. Svrsi blaženoga života pridonosi spoznaja božanskih stvari i spoznaja moći koje tu spoznaju omogućuju: uma, diskursa, mnjenja, uobrazilje, osjetila – Skalić ih zove počelima orfičke filozofije. Neprijeporno je da ti pojmovi proizlaze iz filozofije Platona i Aristotela. Činjenica da ih Skalić navodi kao principe orfičke filozofije predstavlja temelj i pretpostavku Skalićeva sinkretizma. U tome ima presudnu ulogu dvoje: prvo je Skalićevo peripatetičko i teološko obrazovanje, drugo je njegovo uve-

renje (koje dijeli s većinom renesansnih mislilaca) da je istina jedna; od samih početaka pa sve do Skalića samoga jedna, vječna filozofija nastavlja se i izriče uvijek jednu te istu istinu. Razlicitost je ili neistina ili je prividna razlicitost koja se nakon točnoga razmatranja pokazuje kao istost. Skalićevo dokazivanje prividne razlicitosti, a stvarne istosti, međutim, često se svodi na proizvoljno tumačenje pojmova jedne filozofije pojmovima koji pripadaju nekoj drugoj filozofiji, kako se vidi na Skalićevu izvođenju silogizma iz orfičkih počela.

r. 33. *Kod Amonija* – Amonije sin Hermijev – novoplatonički filozof iz 5. st., učenik Proklov, skolarh aleksandrijske škole, poznat po komentarima Aristotela.

str. 53.

r. 8. *silogizmom* – Skalić izvodi svoju tezu da se silogizam temelji na počelima orfičke filozofije iz djela Amonija, sina Hermijeva. Amonije je, međutim, novoplatonički filozof iz 5. st. koji je pisao komentare Aristotelovim djelima. To je Skalić morao znati, bez obzira na to što je o Amonijevu učenju vjerojatno znao iz sekundarnih izvora.

str. 55.

r. 15-16. *ne postoji znanost o principima* – Za Skalića se znanost sastoji u tome da se pokaže kako nešto slijedi iz nečeg drugoga na nužan način. Prvi principi, međutim, od kojih polazi svako izvođenje ne mogu i sami biti izvedeni za to što su prvi. Stoga i nema znanosti o onom prvom.

str. 55. r. 22. – str. 57. r. 21. *Um, po Filoponu* – Ivan Filopon (5./6. st. n. e.), komentator Aristotelovih djela, pripadnik je aleksandrijske škole. S Filoponom aleksandrijska je škola postala kršćanska. Drži um prvim počelom, a njegove pojmove misaonim i božanskim formama. Temistije, međutim, grčki filozof i retoričar iz 4. st. n. e., Aristotelovu je filozofiju tumačio pragmatično i realistično. Napisao je mnoge

parafraze Aristotelovih djela. Drži um također prvim počelom, ali pojmovi tog uma nisu božanske forme, nego subjekt i predikat. Stoga o Filoponovu umu nema znanosti, dok je o Temistijevu svakako ima (naravno logika). Suprotnost je, međutim, prividna, proizlazi iz sinonimne upotrebe pojma "um". Proturječnost je tako reći pseudoproturječnost, "pseudo-problem", Filopon govori o božanskom umu, Temistije o ljudskom. Jedna od strategija kojom se Skalić služi u harmoniziranju proturječnosti jest svodenje proturječnosti na neadekvatnu definiciju pojmova.

str. 57.

r. 29. *šutnju* – Usp. Diels-Kranz, *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Zürich-Berlin 1964., Pythagor. D 6.; Pythag. 8a

str. 59.

r. 6. *beskonačno, jedno i broj* – Usp. Diels-Kranz, Pythagor. B 1a.

r. 14. *sama mogućnost* – Usp. Diels-Kranz, Phil. B 11.

r. 15. *"jer sve* – Usp. Diels-Kranz Anaxag. B 1.

r. 16. *"sve je bilo* – Usp. Diels-Kranz, Demokr. B 5, 2.

r. 17. *nedjeljiva bit*. – Skalić vjerojatno misli na *μονάς*. Usp. Diels-Kranz, Pythagor. B 1a.

r. 17-18. *tetractys* – niz od četiri prva broja čiji je zbroj deset, ima simboličko značenje svega stvorenog. Pitagorejci su se zaklinjali u tetractys.

r. 22. *broj počelo svih stvari* – Usp. Diels-Kranz, Pythagor. B 1a.

r. 28. *označava samo Trojstvo* – Usp. ovdje str. 253. r. 21 i dalje i komentar uz str. 253. r. 24.

str. 61.

r. 8. *Jupitera, Junonu i zakon* – Čini se da je Skalić Demetru preimenovao u Junonu. Usp. Diels-Kranz, Orph. A 6.

r. 15. *Ovi tajni simboli* – To je primjer Skalićeva sinkretističkoga proslijeda. 1. Orfičko se učenje prikazuje kao učenje o božanstvu koje zakonom obuhvaća i drži svijet. 2. To se učenje identificira i kao učenje platonizma (Sokrat, Platon), 3. zatim se to učenje ocjenjuje boljim od Aristotelova dokaza za prvoga nepokretnog pokretača i konačno 4. identificira se s Pitagorinim učenjem.

r. 22. *beskonačno, jedno i dva* – Usp. Pythagor. B 8 i B 15

str. 65.

r. 4. *Olimpski dvori* – Usp. J. Reuchlin, *De arte Cabbalistica* I. 2, str. 787. Reuchlin se poziva na Homerovu frazu: θεοὶ Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες – i tumači da su olimpski dvori nebeske sfere, nebesa. Skalićev tekst koji slijedi ovisi o Reuchlinu, ali nije doslovno preuzet od njega, nego je ekscerpiran i pritom se čini da Skalić dodaje i druge asocijacije.

r. 16. *Alkinoj* – predstavnik srednjega platonizma. Dugo je bio poistovječan s Albinom, platoničarem iz 2. st. Sačuvano je njegovo djelo: *Διδασκαλικός τῶν Πλάτωνος* u kojem je prikazana platonička filozofija drugoga stoljeća. Inače se ne zna ništa o njegovu životu.

r. 30. *kod orfika* – Ovdje Skalić razgraničuje orfički pojam spasa od kršćanskoga i tumači ga u smislu trajanja, nepropadanja. Usp. Diels - Kranz, Orph. B 23 i A 3.

r. 33. *kod Herodota* – Usp. Herodot, I 32.

str. 67.

r. 6. *Elizejskim poljima* – u grčkoj mitologiji na Elizejskim poljima obećan je vječni boravak herojima i neporočnim ljudima.

r. 7. *u Tartaru* – U grčkoj mitologiji Tartar je dio podzemnoga svijeta u kojem borave kažnjeni za zla djela.

r. 20-29. *Naime, što drugo* – Skalić tu svoje dosadašnje izlaganje uspoređuje s tematikom Aristotelove *Metafizike*. Skalić drži da se Aristotel ograničuje na spoznaju osjetilnoga

svijeta iz njegovih principa i ne dopire do inteligibilnoga i arhetipskoga svijeta.

r. 30. *seljenje duša* – Skalić poriče da su Pitagora i orfici tvrdili kako se duše sele u druga tijela, osobito ljudske duše u životinjska tijela.

str. 69.

r. 7 - 8. *Kao zavidni napadači Timon, Kratin Hermip* – Timon (oko 320. – 230. pr. n. e.), grčki filozof, pjesnik, sljedbenik Pirona, ironizirao je druge filozofe; Hermip, vjerojatno Hermip iz Smirne, grčki gramatičar iz 3. st. pr. n. e. Pisao je životopise značajnih ljudi (npr. i *Život Pitagorin*), koji su sadržavali mnogo materijala iz komedija i izmišljotina. Utjecao je na kasniju biografsku literaturu; Kratin, vjerojatno umro kratko nakon 423. pr. n. e., predstavnik Stare komedije, spis Πανόπται uperen je protiv filozofa.

r. 13 - 14. *Nije, dakle dopušteno* – usp. Diels-Kranz I, Pythagor. C 4 i C 6

r. 18 - 21. *Hermes Trismegist* – grčko ime za egipatskoga boga Thotha kojemu se pripisuju tzv. "hermetički spisi" (zapravo nastali u doba helenizma). Skalić navodi iz spisa *Asklepije I (biblos hiera ili logos teleios)*.

r. 23 - 24. *Mnogi su do sada* - To se učenje pripisuje renesansnim aristotelovcima, nastavljačima Aristotelova komentatora Aleksandra iz Afrodizije.

str. 71.

r. 12. *Capnion* – Johannes Reuchlin (1455. – 1522.), njemački humanist, grecizirano Capnion, u Njemačku je uveo studij hebrejskog, napisao je knjige *De arte Cabbalistica* (1517.) i *De verbo mirifico* (1494.).

r. 17. *Euforb* – Dardanac kojeg je ranio Patroklo i ubio Menelaj. usp. Diels-Kranz, I, Pythag. 8.

str. 71. r. 28. – str. 75. r. 3. – Skalić se strogo drži Pitagorina razlikovanja brojeva kao počela od brojeva kojima se bave aritmetičari i služe trgovci. *Tetractys* je mistička ideja svega stvorenog i uzeta je slikovito. Tekst ovisi o Reuchlinu, *De arte Cabbalistica*.

str. 73.

r. 28. *Zaratas* – (Zaratustra, Zoroaster), usp. Diels-Kranz I Pythag. 11.

r. 30. *Plutarh* – Plutarh iz Heroneje (kratko nakon 45. n. e. – poslije 120. n. e.), popularni filozof. Osim što je pisao popularna djela, komentirao je i Platona. Napisao je spis o nastanku duše u *Timeju*.

str. 75.

r. 1. *25. kanon* – Usp. "Cathalogus et argumenta librorum Epistemonis" iz kölnskog izdanja, ovdje str. 285 r. 20-23; tekst kanona prisutan je na neki način i u baselskom izdanju *Epistemona*.

r. 16. *horus* – vjerojatno od grčkoga χορός, prostor, mjesto, mjesto gdje borave duše.

r. 17. *Jovijalne je prirode* – to vjerojatno znači da ima Jupiterova, odnosno božanska svojstva.

r. 20. *salijci* – plešuci svećenici boga Marsa dijelili su se na dva društva: palatinski u službi Marsa i kolinski u službi Kvirina.

r. 20. *Mars Gradiv* – kada bjesni (kada se ratuje), Marsa se naziva Gradiv, a kada miruje (kad nema rata), onda se zove Kvirin.

r. 21. *Olimp* – Za pitagorejske spekulacije o Olimpu usp. Diels-Kranz I, Philol. A 16.

str. 77.

r. 5 - 6. *vječno su nasmiješeni* – usp. npr. Homer, *Ilijada* A, 599

str. 77. r. 19 – str. 79. r. 3. – Skalić tu daje prikaz Pitagorina učenja o eteru. Ne vidi se iz kojega ga izvora Skalić prenosi. Teza o oblicima elemenata – netočna je (str. 77. r. 29-31). Usp. Diels-Kranz I, *Philol.* A 15., a i druge su teze dvojbene.

str. 79. r. 5 – str. 85. r. 12. *opći rod filozofiranja* – Skalić tu prelazi na izlaganje metafizike. Iako je izlaže uglavnom prema tekstu Aristotelove *Metafizike*, ističe da je riječ o *općem rodu* filozofiranja, odnosno to za njega znači - o filozofiji Platona i Aristotela koji se slažu u temeljnim metafizičkim tezama. Osim naslova, *Metafizika*, kojim se služi bez rezerve, Skalić navodi da Aristotel rabi naslove *prva filozofija* (str. 79. r. 7) i *mudrost* (str. 79. r. 11).

str. 81 r. 31 – str. 83. r. 18. *Zar rušiš ideje* – U izlaganju metafizike po Aristotelu postaje očita disharmonija između Platona i Aristotela. Skalić protuslovlje rješava tako da protuslovne teze veže uz različite stupnjeve zbilje, različite svjetove.

str. 83.

r. 8. *broj inteligencija* – To je aluzija na 55 Aristotelovih nepokretnih i vječnih pokretačkih supstancija. Usp. Aristotel, *Met.* 1074 a 10-12

str. 83. r. 33 – str. 87. r. 28. Nakon prikaza *Metafizike* Skalić daje pregled cijele filozofije prema Aristotelu. Dioba je provedena prema različitim pojmovima bića i različitim pojmovima supstancija.

str. 85. r. 19. do str. 87. r. 8.

Tekst je preuzet iz Policijanova *Panepistemona*, str. 3 (Tekst *Panepistemona* koji je konzultiran objavljen je u inkunabuli:

Politianus, Angelus, *Omnia opera et alia quaedam lectu digna*, Venetiis, Aldus Romanus, jul. 1498. koji se nalazi u Nacionalnoj sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Kako je riječ o inkunabuli, u knjizi nema paginacije. Paginacija koja se ovdje rabi provedena je tako da je stranica na kojoj počinje *Panepistemon* označena sa 1, a sljedeće stranice dalje sa 2, 3, 4 do 17, koliko stranica sadrži *Panepistemon*.) s manjim izmjenama, od kojih se najvažnija sastoji u tome da je Skalić prvu riječ u r. 25. promijenio iz *Naturalis* u *Communis* (iz *Prirodna* u *Opća*).

str. 87.

r. 17. *koje sam jednom* – To je jedna od Skalićevih strategija kojom želi svoje preuzimanje tuđih tekstova učiniti prihvatljivim. Skalić je tekst preuzeo od Policijana, ali to nije ništa neobično jer je i sam Policijan isti tekst preuzeo od Heraklida.

r. 18. *kod Heraklida* – nije utvrđen autor i tekst o kojem govori Skalić.

r. 29. *razmišljanje o smrti* – Usp. Platon, *Fedon*, IX.

str. 89.

r. 6. *Platon u Alkibijadu, a Aristotel u Fizici* – Usp. Aristotel, *Fizika* 184 a 16-21. i Platon, *Alkibijad* (121 c 6 – 135 d 6). Aristotel u *Fizici* na navedenom mjestu zaista uvodi put *od onoga što je nama spoznatljivije do onoga što je po prirodi spoznatljivije* i razlikuje ono što je *spoznatljivije za nas* i ono što je *spoznatljivo naprosto*. Usporediti to shvaćanje s Platonovim čini se neobičnim, jer je ta Aristotelova teza zapravo kritika stava da bi ideje bile pretpostavke svake spoznaje. Riječ je očito o pokušaju usklađivanja Aristotela i Platona. Tekst na koji se Skalić poziva u *Alkibijadu* – teže je naći. Ako je riječ o *Alkibijadu I*, onda je to možda razlika između obražovanja perzijskih vladara koji bivaju poučavani od najboljih

znalaca i Sokratove preporuke Alkibijadu da se znanje i sposobnost vladanja treba temeljiti na samospoznaji. Konstatacijom da prosljedi spoznavanja od prvoga za nas do prvoga po prirodi stvari zastupaju i Platon i Aristotel uvodi Skalić slaganje Platona i Aristotela, kako u metafizici, tako u fizici razlikujući unutarnje i vanjske uzroke. Bog je prvi početak i princip svega (vanjski uzrok), a Aristotelova počela materija, forma i lišenost unutarnji su uzroci zašto stvari jesu.

str. 89. r. 32 – str.93. r. 9. *sudbina* – Sila stvaranja prirode onaj je pojam sudbine koji Skalić određuje kao kršćanski prihvatljiv jer ovisi o Božjoj providnosti. Mogle bi se očekivati, s obzirom na različitu konfesionalnu pripadnost, bitne razlike između B: i K: izdanja s obzirom na određenje pojma *fatum* (sudbina). Tih razlika gotovo da i nema, osim što je u K: (dakle u kölnskom, katoličkom periodu) dodana rečenica u kojoj se govori da, ako se sudbina shvati kao Božja riječ - kao u simboličkoj filozofiji, onda sve o njoj ovisi.

str. 91.

r. 17. *Jamblih* – iz Halkide, novoplatoničar iz 4. st., bio je učenik Porfirija, kasnije polemizira s Porfirijem; radikalnije nego njegovi preteče uključuje okultno u svoju filozofiju. Uz pomoć slugu demona želi se popeti do filozofske spoznaje. U povezivanju filozofije i okultnog oslanja se na Pitagoru i novopitagorejstvo.

r. 18. *Apulej* – iz Madaure, platoničar i sofist (2. st. n. e.), transponira platonizam u "tajno učenje".

r. 23. *Grgur iz Nise* – Grgur (poslije 330. – 394.), biskup od Nise. Imao je bitan utjecaj na koncilu u Konstantinopolu; polemizirao je s arijanacima i apolinaristima; najznačajniji filozofsko-kršćanski mislilatelj poslije Origena; alegorijski tumači Sveto pismo; utjecao je na razvoj mističke teologije.

r. 28. *najmanje stvari* – Možda se odnosi na 1 Sam 30.19.

r. 31. *Platon* – usp. *Timej* 41 d – 42 e.

str. 93

bilj. 8. *A ako pak* – U dodatku kölnskoga izdanja izvodi Skalić riječ *fatum* od *fari* – *reći*; u tom smislu *fatum*, sudbina, jest ono što je Božjom riječju rečeno.

str. 95.

r. 3. *Tulije* – vjerojatno Marko Tulije Ciceron, rimski govornik, državnik i filozof; popularizirao je grčku filozofiju u Rimu, eklektik.

r. 3. *Seneka* – Lucije Anej Seneka, rimski filozof i pisac, zastupnik stoičke filozofije.

r. 6. *Aleksandar* – Aleksandar iz Afrodizije (kraj 2. i početak 3. st.), peripatetičar, jedan od najpoznatijih i najutjecajnijih komentatora Aristotela, napisao je spis o sudbini (Περὶ εἰμαρμένης).

r. 13. *Plutarh* – iz Heroneje (oko 50. – oko 125.), grčki historičar i filozof, predavao filozofiju u Rimu, napisao *Moralia* i *Paralelni životopisi filozofa*.

r. 13. *Laktancije* – Laktancije je bio podrijetlom Afrikanac, učenik Arnobija; godine 303. pozvao ga je Dioklecijan da bude učiteljem retorike u Nikomediji. Glavno djelo su mu *Institutiones*, u kojima učenim rimskim poganima želi prikazati kršćanstvo kao *sapiens religio* i *religiosa sapientia*.

r. 19-22. Usp. Aristotel, *Fizika* 196 b 21 – 197 a 14

str. 97

r. 7. *po prirodi* – Usp. Aristotel, *Fizika* 193 b 3-5

r. 8.- 9. Usp. Aristotel, *Fizika* 199 a 13-15 i Usp. *Nikomalova etika*, cap. IV

str. 97. r. 20 – str. 99. r. 9. Usp. Aristotel, *Fizika* cap. V i VI

str. 99.

r. 21-22. Usp. Aristotel, *Fizika*, 196 b 7-8

str. 103.

r. 7- 8. *Simplicije* – novoplatoničar, učenik Amonija sina Hermijeva, nakon zatvaranja filozofskih škola odlazi u Perziju, ali se potom vraća u Rimsko Carstvo. Pisao je komentare uz Aristotelova djela. Mnogo toga što znademo o pred-sokratovcima zahvaljujemo Simpliciju. Držao je da svi filozofi objavljuju jednu, uvijek sebi istu, nepromjenjivu istinu.

r. 8. *Georgius Gemisto* – Georgije Gemisto Plethon (1355. – 1450./52.), grčki filozof koji je potaknuo obnovu platoničke i novoplatoničke filozofije na Zapadu. Platoničku filozofiju tumačio je u duhu Plotina, Prokla i Porfirija.

r. 9. *ne vidim razlog neslaganju* – Čini se da Skalić želi reći kako i Platon i Aristotel zastupaju učenje da je Bog sve stvorio, pa tako i materiju – iz ničega. Simplicije i Plethon (Georgije Gemisto) zastupaju, međutim, drugo mišljenje, svaki iz svojega razloga, naime mišljenje da Aristotel nije poznao pojam "stvaranja iz ničega", odnosno da su materija (prva), svijet, kretanje itd. po Aristotelu vječni. Usp. W. Wieland, *Die Ewigkeit der Welt. Der Streit zwischen Joannes Philoponus und Simplicius, Die Gegenwart der Griechen im neueren Denken* (Gadamer-Festschrift), Tübingen 1960., str. 291-316., i L. Mahler, *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsman*, Paderborn 1923. – 1927., sv. 2, str. 337.

r. 22. *da kretanje ponajmanje* – Ta teza može proizaći iz shvaćanja da je Aristotelov dokaz za prvoga *nepokretnog*, a ne kako se danas tumači *nepokrenutog*, pokretača dokaz za egzistenciju Božju. Usp. Aristotel, *Met.* 1074 a 36-37.

r. 31. *koje Bogu* – Skalić tu vjerojatno misli na Aristotelovo shvaćanje vječnosti kružnoga kretanja. Usp. Arist, *De caelo*, I. I e. 2. i I. II. e. 1.

str. 105.

r. 6 – 19. *beskonačnost* – Skalić navodi različite Aristotelove pojmove beskonačnog: 1. pojam kontinuirane, beskonačno djeljive veličine, 2. pojam kontinuiranog vremena, 3. pojam stalnog rađanja i Platonov pojam velikog i malog, tj. neodređenog dvojstva koji izjednačuje s Aristotelovim pojmom kontinuiteta. Usp. Platon, *Timej* 14c.

r. 22. *i odvaja* – Od beskonačnoga koje je svojstvo kvantitete i broja razlikuje Skalić "istinsku" beskonačnost kao svojstvo ideje i prvoga pokretača.

r. 26. *Ferekida Sirca* – Ferekid iz Sira, mitograf i kozmolog. Preko Ferekida uvodi Skalić treću beskonačnost - aktualnu beskonačnost biti.

str. 107.

r. 3. *beskonačnim* – U B: i u K: stoji finitum; prevedeno prema smislu.

r. 18. Usp. Aristotel, *Fizika* 209 b 10-11.

r. 20. Usp. Platon, *Timej* 31 b – 32 c.

r. 24. Usp. Platon, *Timej* 35 b – 36 c (prazni prostor)

r. 25 - 26. Usp. Platon, *Timej* 38 b – 38 d.

r. 31. Usp. Platon, *Timej* 38 b – 38 c.

str. 107 r. 33 - str. 109 r. 1 Usp. Aristotel, *Fizika* VIII.

str. 109.

r. 9. Usp. Platon, *Timej* 40 b.

r. 10. *Grgur Nazijanski* – Grgur Nazijanski (329./30. – 390./91.), pisao je govore, pisma i pjesme.

r. 10. *Bazilije* – vjerojatno Bazilije Veliki, crkveni učitelj (329./331. – 379.).

r. 27. *Mojsije* – Usp. Post I, 1.1

str. 111.

r. 3. *empirej* – empirej je vatreno ili svijetleće nebo u kojem borave blaženi.

- r. 11. *Proklu* – Usp. Proklo, *in Ti* 1.6.21 – 1.6.24, (TLG)
 r. 12. *Simpliciju* – Usp. Simplicije, *In Aristotelis physicorum libros commentaria* 9.7.2 – 9.7.34, (TLG).
 r. 23. *cjelokupne materije* – Usp. Platon, *Timej* 32 c 5 – 33 a 6.
 r. 27. *okruglog oblika* – Usp. Platon, *Timej* 33 b 2 – c 1.
 r. 30. *živo biće* – Usp. Platon, *Timej* 30 d 2 – 31 a 1.
 r. 31. *sila cjelokupnoga kretanja* – Usp. Platon, *Timej* 34 a 1.

str. 113.

- r. 3 - 4. u 12. knjizi *Metafizike* – Usp. Aristotel, *Metafizika* Λ, VIII.
 r. 7. *Proklo* – Usp. Proklo *in Ti* 1.7.1 – 1.7.17.
 r. 7. *Simplicije* – In Aristotelis quattuor libros de caelo commentaria 7.80.15 i 7. 78. 25 (TLG).
 r. 7. *Plutarh* – Usp. Pseudoplutarh, *Placita philosophorum* 881.5-7, (TLG).
 r. 9. *razlivena* – Usp. Platon, *Timej* 36 d 8 – e 2.
 r. 10 - 11. *Demokritov i Epikurov nauk* – Usp. Pseudoplutarh, *Placita* 881. D. 11, (TLG).
 r. 17 - 18 *na kristalno, empireji i nebeski svod* – Usp. Aristotel, *De caelo*, I, IX, 6.
 r. 28. *antiperistasin* – Usp. Arist. *Fizika* 215 a 15; 267 a 16; 267 a 18; *Meteorologica* 348 b 2; 349 a 8. U hrvatskom prijevodu *Fizike* T. Ladan prevodi s uzajamno premještanje, a u bilješci kao protuotpor.
 r. 31 *da je nebo različite naravi* – Usp. Aristotel, *De caelo* 269 a 30.

str. 115

- r. 13. *Aristarh sa Sama* – živio je između 310. i 230., bio je učenik Stratona iz Lampsaka, slavan je po tezi heliocentričnog sustava, Kopernik ga navodi kao svjedoka, ali je taj pasus

izbrisao prije tiska. U tvrdnji heliocentričnog sistema Aristarh ima preteču u pitagorejcu Filolaju i Heraklidu Pontskom.
 r. 14. *Niketa* – krivo pisanje, ispravno je Hiketas (Ἱκέτας) iz Sirakuze, pitagorejac. Spominje ga Ciceron, Luc. 123 (kao Hiketas), pozivajući se na Teofrasta. Oblik Niketas, odnosno Niketus, donosi Kopernik u predgovoru *De revolutionibus*.
 r. 14. Filolaj iz Krotona, sredina 5. st. pr. n. e. pitagorejac. Skalić misli na Filolajevo učenje o centralnoj vatri oko koje se vrte Zemlja i Protuzemlja.

str. 119.

r. 14. *Cynosurae* – Cynosura je grčko ime za zvijezde Maloga medvjeda. Ime je nastalo vjerojatno prema nekom geografskom predjelu.

str. 121.

r. 30. *slova χ* – Usp. Platon, *Timej* 36 b 8
 r. 30. *Arhimed* – (287. – 212.), grčki matematičar i fizičar, sagradio je planetarij koji je pokretala potisna sila vode.

str. 127.

str. 127. r. 11 – str. 131. r. 8. – *Filomuz*: - to je najdulja Filomuzova replika u dijalogu. U početku i na kraju izlaganja naveden je Arhimed. Kako je replika stavljena u usta Filomuzu, dakle ne onomu koji poučava, nego onomu koji uči, stječe se dojam da Skalić - za njega se, naime, može pretpostaviti da govori kroz Epistemona - želi reći kako nije osobito verziran u matematici.

str. 129.

r. 5. *ime*; to je igra riječi (pučka etimologija?) - *sol* = sunce; *solus* = sam, jedini.

str. 131.

r. 7 - 8. *Arhimedove riječi* – Arhimed (oko 287. pr. n. e. – 212 pr. n. e.), grčki matematičar, konstruirao je aparate koji su u ono doba bili čudo tehnike.

r. 10. *Alberta* – vjerojatno je riječ o Albertu Velikom (1206. – 1280.), teologu, filozofu i znanstveniku zvanom *doctor universalis* koji je bio osumnjičen da se bavi magijom.

str. 131. r. 4 – 133. r. 2. preuzeo je Skalić iz Policijanova *Panepistemona* (str. 7 – vidi).

str. 133.

r. 4. *Papo aleksandrijski* – (2. polovica III. st.), grčki matematičar, autor matematičkoga zbornika *Synagogé (Collectiones)* koji predstavlja pregled grčke matematike s komentiranim izvodima iz najvažnijih djela. Izvor je za poznavanje helenističke matematike.

r. 7. *Platon*; Usp. Platon, *Timej* 48 e 2 – 52 d 1.

r. 12. *Taj vatreni zrak* – Usp. Platon, *Timej* 54 d 6 – 56 b 7.

str. 135.

r. 17. *Plinije* – Plinije Stariji – (23./4. – 79. pr. n. e), rimski enciklopedist i prirodoslovac, poginuo je pri erupciji Vezuva.

r. 30. *Aleksandru* – autor nije pouzdano utvrđen.

str. 137.

r. 27 – 32. To je u stvari Skalićevo opravdavanje onoga što se danas naziva plagijatom. Budući da se i "originalni rad" shvaća kao kompilacija – skupljanje iz različitih izvora, doslovno preuzimanje nije stvar koju treba osuditi, nego govor o istoj stvari, istim (tj. istinitim) riječima.

r. 32. *Speuzipa* – Speuzip je bio Platonov nećak i njegov nasljednik u vođenju Akademije.

r. 32. *Pontikom* – riječ je o Heraklidu Pontskom (4. st. pr. n. e), Aristotelovu učeniku, poznavao pitagorejske filozofije, poznatom po tezi o geoheliocentričnom sustavu.

str. 139.

r. 6. *Platon* – usp. Platon, *Timej* 59 a 9 – b 1.

r. 7. *Aristotel* – Usp. Aristotel, *Meteorologica* I 1. c. 4.

str. 141.

r. 2. *Agrikola* – Georg Bauer (1494. – 1555.), poznatiji kao Georgius Agricola, smatra se utemeljiteljem geologije. Najpoznatije djelo. *De re metallica*, bilo je u više navrata objavljeno i imalo je velik utjecaj.

r. 6. *Aristotel* – Usp. Aristotel, *Meteorologica* lib. III, c. 7 r. 11 – 12. *Aristotelu* – usp. *De animalibus historiae* lib. VIII, c 1. Aristotel zapravo kaže da se čini kako su biljke, ako se usporede sa životinjama, bez duše, a ako se usporede s drugim tijelima, da imaju dušu.

r. 15. *Platona* – Usp. Platon, *Timej* 27 b 3 – 7.

str. 143.

r. 6. *u Timeju* – Usp. Platon, *Timej* 39 e 8 – 40 a 2.

r. 11. *O rađanju životinja* i *Povijesti životinja* – riječ je o Aristotelovu mišljenju, jer su to naslovi Aristotelovih knjiga: *De generatione animalium* i *De animalibus historiae*.

r. 16. *Marciona* – Marcion, 2. st. n. e. Crkva ga je osporila kao heretika, zastupao je dualizam, modificirano gnostičko učenje.

r. 16. *Cerdona* – Cerdon (2. st. n. e.); bio je sirijski gnostik.

r. 17. *manihejci* – pristaše učenja Manija ili Manesa, koji je naučavao radikalni dualizam i borbu svjetla i tame.

str. 145.

r. 6. *O simpatiji i antipatiji* – Koliko mi je poznato, Skalić nije objavio spis *O simpatiji i antipatiji cijeloga svijeta*, ali kölnsko izdanje *Euloga: De anima separata eiusque passione* ima i proširenje naslova ili nastavak: *de rerum Sympatia et Antipathia, de barbarismo et de Ioannis Vuieri praestigiis*.

- r. 17. u *Timeju* – Usp. Platon, *Timej* 92 b 1 – c 1.
 r. 22. *O disanju*, Usp. Aristotel, *O disanju* c 10.
 r. 24. u *Timeju* – Usp. Platon, *Timej* 92 b 4 – 6.
 r. 27 – 29. *Galen* – zanimljivo je da se Skalić poziva na Galena, navodeći kitove kao ribe koje dišu. Aristotel, naime, navodi (*De respiratione*, c. XII) da kitovi imaju pluća.

str. 147.

- r. 10. (*prema Policijanu*) – tekst od r. 3 – 20 preuzet je iz Policijanova *Panepistemona* (str. 4 – vidi bilj. za str. 85. r. 19). Napomena (*prema Policijanu*) Skalićev je dodatak.
 r. 21. *Eulog*. Usp. ovdje kazalo na str. 35.
 r. 25. *uzimaš na zub* – U baselskom izdanju *Euloga* (1559.) čini se da Skalić nikoga poimence ne uzima "na zub". U dijalogu, doduše, sudjeluje osoba imenom *Aeschyntilus*, tj. *Sramotitelj*, i on je protivnik *Euloga* koji izlaže Skalićevo učenje. *Eulog*, naravno, *Aeschyntilus*u dokazuje da nema pravo i obara njegove teze. Usp. P. Skalić, *Eulogus* (1559.). Onovremenom čitatelju bilo je vjerojatno odmah jasno o kome je riječ; danas će to tek trebati istražiti. U kölnskom izdanju *Euloga* (1571.), međutim, Skalić je dodao kritiku učenja Johanna Vuiera, kojega spominje imenom i prezimenom. Na komentiranom mjestu *Epistemona* (1559.) fraza *uzimaš na zub* može se odnositi samo na isto izdanje *Euloga* u Baselu 1559., odnosno na Skalićevo osporavanje *Eshyntilove* teze da je trpnja moguća samo na temelju kontakta (*Eulog* 1559., str. 158.).
 r. 27. *bit duše* – Usp. Platon, *Timej* 36 e 5 – 37 a 3.
 r. 34. *entelékheian* – Usp. Aristotel, *O duši*, I, II, c. 1., 412a.

str. 149.

- r. 17. *O filozofiji* – Koliko mi je poznato, Skalić nije objavio spis pod tim naslovom.
 r. 22. *dušu svijeta* – Usp. Platon, *Timej* 34 b 10 – 36 b 6.

r. 24. *slaže i Aristotel* – nije jasno zašto Skalić za tvrdnju da se Aristotel slaže s Platonom u tome da postoji duša svijeta navodi činjenicu da po Aristotelu svako živo biće ima jednu dušu.

r. 30. *pojedine duše* – Usp. Platon, *Timej* 41 d 8 – e 3.

str. 151.

r. 6. *O simpatiji i antipatiji* – Spis *O simpatiji i antipatiji* nije identificiran među Skalićevim spisima. Kölnsko izdanje (1571.) *Euloga* ima dodatak u naslovu "*de rerum Sympathia et antipathia*". Taj je spis prerađen i proširen u odnosu na baselsko izdanje 1559., u njemu se pojavljuje pojam *antipathia* kao sinonim riječi *passio* (str. 207). Tekst nije dovoljno istražen da bi se moglo odgovoriti je li tu Skalić održao obećanje i pokazao slaganje učenja o duši u filozofiji Platona i Aristotela.

r. 8 – 9. *vječna kao i Bog* – usp. Platon, *Timej* 34 b i c.

r. 9 – 11. *ono mišljeno ideje* – Tu vjerojatno Skalić tvrdi da je istinit i u filozofiji potreban i Platonov pojam ideje i Aristotelov pojam forme. Kad je riječ o ljudskoj duši, adekvatniji je Aristotelov pojam forme, jer se ona kao forma tijela nalazi u bitku predmeta. Kad bi, naime, duša bila Platonova ideja, odn. ono mišljeno koje nije u bitku predmeta, nego je njegova paradigma, onda bi duša bila vječna kao i Bog, što je s kršćanskog gledišta neprihvatljivo.

r. 15. *određenom broju* – Usp. Platon, *Država* 611 a 4 – 8.

r. 19. *Apolinarije* – vjerojatno Apolinarije (310. – 392.) iz Laodiceje, osporio je savršenost ljudske prirode u Kristu. Učenje mu je službeno osuđeno.

r. 18 – 19. *iz prijenosa*; Kada bi duša nastajala *iz prijenosa*, nastajala bi duša od duše kao što tijelo nastaje iz tijela; no duša je uvijek od Boga.

r. 27. *u već citiranoj knjizi* – " citirana knjiga" (*O simpatiji i antipatiji*) ili nije objavljena ili, ako jest, onda kao dio no-

voobjavljenog *Euloga*. Problem vječnosti duše i iz toga derivirani problem proizlaženja duše iz duše Skalić, čini se, želi riješiti razlikovanjem Platonovih (transcendentnih) ideja i Aristotelovih (imanentnih) formi. Duša kao imanentna forma bila bi, prema tome, od Boga, a ne iz prijenosa; kao transcendentna ideja duša bi, suprotno tome, trebala biti iz prijenosa (da li možda kao duša svijeta?).

r. 30. *Amonije* – vjerojatno Amonije sin Hermijev, platoničar aleksandrijske škole, djelovao je oko 550. g., utjecao je na Simplicija i Filopona.

str. 153.

r. 6. *u Timeju* - Usp. Platon, *Timej* 44 d 3 – 47 e 2 i *Država*.

r. 9. *Kalcidije* - Kalcidije (oko 400. pr. n. e.) preveo je Platonova *Timeja* na latinski i komentirao ga je. Poznao je i prednovoplatoničke filozofe, ali je bio pod snažnim utjecajem Porfirija.

r. 8 - 9. Usp. Platon, *Timej* 69c 5 - 72d 4.

r. 27. Usp. Platon, *Timej* 47b 8 – e.

r. 30 - 31. Usp. Platon, *Timej* 57b 8 – e i Aristotel, *Metafizika* 980a 23 – 24.

r. 33. *πάθος* - Skalić grčki termin *πάθος* ne prevodi kao *affectus*, što bi bio odgovarajući izraz s obzirom na to kako definira *πάθος*, a ni kao *passio*, ne prevodi ga uopće. Zašto to čini, nije sasvim jasno – možda zato da bi tom pojmu dao pozitivnije značenje od onoga koje je imao pojam *affectus*.

str. 155.

r. 5 - 6. *Ugoda pak* – Usp. Platon, *Timej* 64c 9 – 65b 3.

r. 12. *Eustratije* – Eustratije (oko 1060. – 1120.), nikejski metropolit, slavan po komentarima Aristotela, optužen za herezu, osuđen i suspendiran.

r. 20. *pripisuje srcu* – Usp. Aristotel, *De somno et vigilia*, cap. II.

r. 21. *Galen* – Usp. *De anatomicis administrationibus* liber IX. V. 2 p. 714, l. 5, TLG (*Thesaurus linguae graecae*, University of California, Irvin, 2000.).

str. 157.

r. 2 - 3. *po Platonu* – Usp. Platon, *Timej* 79b – e 10.

r. 12. *izdisaj* – Usp. Galen, *In Platonis Timaeum commentarii fragmenta* (TLG). Galenovi su termini: εισπνοή, εκπνοή, αναπνοή. Skalićev mi se prikaz terminološki ne čini u redu. Trebalo bi stajati: ... qui duobus officiis, nempe inspirationi et expirationi, tertium, utpote respirationem adiunxit. ...

r. 34. *u mozgu* – Usp. Platon, *Timej* 69c 5 – 6.

str. 159.

r. 3. *Mt 6* – Usp. Mt 6,21.

r. 4. *Iz srca* – Usp. Mudr 2. 2 i Ez 11,6 te Mt 15,19

r. 5. *Ne uspinje se* – Usp. 1 Kor 2,9.

r. 11. *po Platonovu mišljenju* – karakteristično je da se Skalić poziva na Platona, ali učenje koje izlaže čini se da je peripatetičke provenijencije: to je 1. predmet razumske spoznaje određen kao (neodređeno) biće i 2. opis puta spoznavanja počinje uobraziljom koja se temelji na osjetima, zajedničkom osjetilu i pamćenju, a dograđuje se suđenjem, razlikovanjem, zaključkom i indukcijom. Taj je postupak jedna od strategija sinkretizma.

str. 159. r. 23- str. 161. r. 11. *po Aristotelu* – Skalić tu brani Aristotelovu distinkciju potencijalnoga i aktualnoga (trpnoga i djelatnoga) razuma protiv objekcija da je duša nedjeljiva. Prigovor dolazi iz kršćanskoga shvaćanja duše i Skalić je osporava teološki: i Bog je jedan, ali ipak uključuje različitost osoba; zatim to razlikovanje potencijalnoga i aktualnoga razuma usklađuje s Platonom: djelatni je razum onaj koji Platon naziva besmrtnim, trpni onaj koji naziva smrtnim. Djelatni je razum sposobnost spoznavanja odvojenih sup-

stancija, trpni razum prihvaća slike, dakle, osjetilne, vidljive oblike.

str. 161.

r. 12 - 19. *Nadalje volja* – Treba istaknuti da je taj tekst u oba izdanja identičan. I u baselskom i u kölnskom izdanju Skalić tvrdi da *delectum actionum* nije moguće i da je počelo djelovanja slobodno.

r. 25. *opće spoznaje* – to je ovdje Skalićev termin za ideje, naziva ih i *urođene misli*.

r. 28. u *Menonu* – Usp. Platon, *Menon* 85c 8 - 9.

r. 31. i dalje; *Aristotel ne dopušta* – Skalić sinkretistički usklađuje učenje Platona i Aristotela o idejama. Njihova su učenja samo prividno suprotna, ona se zapravo slažu - kako međusobno, tako i s učenjima "filozofa našega doba", tj. Skalićeva doba. Usp. također bilješku uz str. 81 r. 31 – str. 83. r. 18.

str. 163.

r. 18. *Teofil* – vjerojatno Theophilus Protospatharius Medicus; napisao je djela: *De urinis, De excrementis, De pulsibus, De corporis humani fabrica*. Usp. *De corporis humani fabrica* Book 1, section 2, line 18-21 (TLG)

r. 20 - 21. *physiologikon* – dio koji se odnosi na istraživanje prirode; *aitiologikon* – dio koji se tiče istraživanja uzroka; *semeiotikon* – dio koji se odnosi na promatranje simptoma.
str. 163. r. 17 - str. 165. r. 6 s minimalnim je razlikama preuzet od Policijana, *Panepistemon* (str. 3).

str. 163. r. 17 - str. 183. r. 22. obuhvaćaju izlaganje medicine. *Margarita philosophica* Gregora Reischa, koja su spomenuta u vezi s imenom sugovornika "Filomuz" u *Epistemonu*, iako su opsegom, sadržajem i preciznošću mnogo veća, iscrpnija i informativnija, ne sadrže medicinska znanja ni u onom opsegu u kojem se nalaze u Skalićevu *Epistemonu*

Enciklopedije. Neka poglavlja iz medicine uključena su u *Margarita philosophica* u veću cjelinu: "De origine rerum naturalium", dakle kao dio *Fizike*.

r. 25. *prokatartiké* – dio koji istražuje prvi uzrok; *proegouméne* – dio koji istražuje ono što je bitno; *synektiké* – dio koji sadrži različite stvari.

r. 29. *hygieinón* – koji održava zdravlje.

r. 30. *therapeutikón* – koji pruža njegu.

r. 31. *diaitetikón* – koji propisuje režim (prehrane).

r. 31 - 32. *pharmakeutikón* – koji se bavi primjenom lijekova.

r. 32. *kheirurgikón* – kirurška vještina.

r. 33. *gerokomikón* – koji vodi brigu o starim osobama.

r. 34. *analeptikón* – koji obnavlja snagu.

str. 165.

r. 1. *prophylaktikón* – koji preduhitruje bolest.

r. 2. *hippiatrús* – ἵππιατροί, veterinari.

str. 169.

r. 7. u *prvoj Knjizi Postanka* – nejasno, možda Post 20,17, ali to je druga knjiga Knjige Postanka.

r. 7 - 8. *Isus Sirah* – Usp. Sir 38,2.

r. 10. *Apolon* – grčki bog liječništva.

r. 10. *Eskulap* – grč. Asklepije, sin Apolona i Koronide, bog liječništva.

r. 17. *Mahaon* – stari tesalski bog liječništva, sin Asklepijev, borio se pod Trojom, liječio je Menelaja, ranio ga je Paris; *Podalerije*, brat Mahaonov, u *Ilijadi* se spominje samo na dva mjesta; Mahaon se kvalificira kao kirurg, Podalerije kao dijagnostičar.

r. 15. *Hiron* – izvorno bog liječništva, sin nimfe Filire i Krona koji joj je prišao u liku konja. Pogodila ga je otrovna Heraklova strelica pa on prepušta besmrtnost Prometeju i odlazi u Had.

r. 18. *Hipokrat* – Hipokrat (460. – otprilike 370. pr. n. e.), rodom s Kosa, najslavniji grčki liječnik.

r. 25. *Liječničkog umijeća* – ovdje se termin *umijeće* (*ars*) očito uzima analogno sa *scientia*, jer se dijeli na teorijsko, djelatno i tvorno umijeće, a dodano mu je (prema Galenu) *ktetike*, umijeće kojim se stječu ostala umijeća. Liječničko umijeće klasificirano je kao tvorno – poietičko, s dodatnom distinkcijom poietičkog umijeća koje *stvora* novo djelo od onoga koje *uspostavlja narušeni sklad* u već otprije stvorenom djelu. Ovom drugom poietičkom umijeću pripada i liječničko umijeće.

str. 171.

r. 2 - 12. *pet dijelova liječničkog umijeća* – tu se ponavlja izlaganje sa str. 163. r. 17 - 32, s tim da su osim imena dodani i opisi tih disciplina.

str. 183.

r. 31. *Prva od disciplina* – Tekst o aritmetici doslovno je preuzet iz Policijanova *Panepistemon*a. Prenoseći Policijanov tekst, Skalić je učinio veliku pogrešku koja bitno utječe na prijevod Skalićeva teksta i uopće čini Skalićev tekst besmislenim. Rečenice od: *Imapar, aut ... do ... aut inaequalis*. glase u Policijana: *Impar aut primus et compositus, aut secundus et compositus, aut per se secundus et compositus [,] ad alium [,] primus et incompositus, ad alium relatus, aut aequalis, aut inaequalis*. Prijevod: *Neparan broj je ili prvi i složen, ili drugi i složen, ili po sebi drugi i složen, a prema drugome prvi i nesložen; u odnosu prema drugome ili je jednak ili nejednak* (Angelo Poliziano, *Panepistemon*, str. 4). I u Policijanovu tekstu treba dodati, odnosno brisati, zarez, ali je tekst tada dobro razumljiv. Treba, međutim, napomenuti da je Policijanov tekst o aritmetici jednako kratak i shematičan kao i Skalićev, odnosno Skalić ga je u cijelosti

prenio. U Gregor Reisch, *Margarita philosophica*, knjizi koja je spomenuta u svezi s imenom *Philomusus* (i koju Skalić nigdje nije citirao), odgovarajući tekst o aritmetici neusporedivo je informativniji, širi i precizniji. U *Margarita philosophica* točno je određeno i na primjerima pokazano koji je broj parno paran, koji parno neparan i definirane su i sve ostale kategorije, navedene u Policijana i Skalića, osim *prologa* i *hipologa*. S tim u vezi zanimljivo je spomenuti da postoji jedno izdanje *Margarita philosophica* pod naslovom: *Margarita philosophica nova* iz 1508. u kojem su uz *Margarita philosophica* objavljeni i neki drugi tekstovi, među kojima i Policijanov *Panepistemon*.

str. 185. r. 20 – 189. r. 6. Tekst o muzici je preuzet iz Policijanova *Panepistemon*a (str. 4-6) s promijenjenim redoslijedom i s djelomičnim ispuštanjem teksta. Skalić, doduše, ne prešućuje svoj izvor, ali umecima: "(po Policijanu)" ili "Ovako kaže Policijan" postiže dojam da je riječ o njegovu vlastitom tekstu u koji je preuzeo neke Policijanove teze, dok je zapravo riječ o preuzimanju velikih dijelova teksta.

str. 189.

r. 7 - 19. Tekst o geometriji preuzet je iz Policijanova *Panepistemon*a (str. 6 - 7).

r. 24 - 25. *o četvrtoj od disciplina* – četvrta je disciplina astronomija. Odgovarajući tekst nije preuzet od Policijana. Skalić se poziva na svoju prethodnu "raspravu o nebu". Usp str. 113. r. 16 - str. 133. r. 1. Dio tog teksta preuzet je iz Policijanova *Panepistemon*a.

str. 191.

r. 2 - 10. Preuzeto iz Policijanova *Panepistemon*a (str. 8). Prethodni tekstovi o kalkulatoriji imaju vjerojatno također uporište u Policijanu, ali su znatno promijenjeni, skraćeni, odnosno prošireni drugim tekstom.

r. 11 - 17. Preuzeto iz Policijanova *Panepistemona*.

r. 11. *gnomonika* – izvedeno iz grčke riječi γνώμων. *Gnomon* je naprava – štap okomito postavljen na vodoravnu plohu – kojom se određivao solsticij, ekvinocij, godišnja doba, podne i sati u danu.

r. 12. *Vitruvije* – Vitruvije, Polio, 1. st., napisao je slavno djelo *De architectura* I. X.

r. 15. *Dioptika* – I kölnsko i baselsko izdanje donose oblik “dioptika”, što je pogrešno. Ispravno treba biti “dioptrika” (grč. διοπτρικός) od “dioptra” – aparat za mjerenje distancija udaljenih objekata.

r. 17. *astrolaba* – astrolab je aparat za mjerenje ekliptičkih koordinata nebeskih tijela i različitih udaljenosti sunca i mjeseca.

r. 31. *Sinezije* – Synesios (oko 370. – 413.), biskup kirenski.
r. 17 - 20. *Također* - Astrologija se u to doba nazivala i *astronomija*, *apotelesmatika* (od grč. ἀποτελεσματικός - koji proizvodi učinak, djelotvoran), *genethliologija* (od grč. γενελιακός - koji se tiče dana rođenja, lat. nativitas) ili jednostavno *matematika*.

r. 19. *kaldejcima* – Kaldeja je dio Babilonije, stanovnici su se grčki nazivali Kaldejci. Podrijetlo i etimologija imena je nepoznata. Kaldejci su bili izvorno jedno pleme semitskih Aramejaca. Kasnije ime kaldejac pripisuje se babilonskim svećenicima koji su se razumjeli u magiju, proricanje, astrologiju i astronomiju.

r. 24. *katoptika* – I baselsko i kölnsko izdanje pogrešno donose oblik “katoptika”. Ispravno je *katoptrika* od grč. κατοπτρικός (onaj koji se odnosi na zrcalo), na što upućuje i riječ ἀνακλάσεις (r. 6 – 7) – refleksija svjetla. Tekst na str. 191. r. 20 - 33. preuzet je iz Policijanova *Panepistemona* (str. 9), gdje se nalazi ispravan termin “Catoptrice”.

str. 191. r. 33 - str. 193. r. 9. Tekst je očito napisan na temelju Policijanova *Panepistemona* (9 - 10), ali je u odnosu

na njega jako skraćen. Policijan daje kratak opis navedenih disciplina; tako je npr. *manganaria* vještina kojom se veliki tetretii najmanjom silom dižu uvis – od grč. μάγγανον – katapult; *mehanopoetika* od μηχανοποιός – koji proizvodi ratne sprave; *organopoetika* od ὄργανοποιός – vještina kojom se grade bojne sprave, *thaumaturgika* od θαυματουργός – vještina izrađivanja čudesnih naprava i uopće kojom se izvodi nešto začuđujuće; *kentrobariku* i *scheroipoieu* ne određuje pobliže ni Policijan. *Kentrobarica* – κεντροβαρικά – zove se Arhimedova rasprava o težištu, pa vjerojatno i vještina koja se na tom znanju temelji. *Scheroipoieu* dovodi Policijan u vezu s Arhimedom, ali je ne definira. Grčki σχερός znači čvrsta zemlja, pa je možda na neki način posrijedi Arhimedova izreka: Daj mi kamo da stanem i pomaknut ću nebo i zemlju. U tom slučaju scheroipoiea bi značila pronalaženje “čvrste točke”.

str. 193.

r. 1. *Heron* – Heron iz Aleksandrije, grčki matematičar i inženjer. Živio je nakon Arhimeda i prije Papa.

r. 1. *Papo* – Papo iz Aleksandrije, posljednji značajni grčki matematičar; vjerojatno je živio u doba Dioklecijana i Konstantina I. Bio je učitelj matematike u Aleksandriji.

r. 7. *Klaudijan* – Klaudijan (oko 400. n. e.) iz Aleksandrije, zadnji značajni pjesnik poganskoga Rima – pohvala Arhimeda u literaturi ne navodi se kao njegovo djelo.

str. 193. r. 22 - str. 195. r. 1. s malim izmjenama preuzeto od Policijana

r. 25. *Epiktetovim* – Epiktet iz Hierapolisa u Frigiji (oko 55. – oko 135.), stoički filozof.

str. 195.

r. 13. *Mariju* – Marije je rođen oko 158./7. pr. n. e., u više navrata bio je konzul, pobijedio je 101. g. Cimbre kod Vercele. Bio je čašćen kao treći utemeljitelj Rima.

r. 13. *Katulu* – Kvint Lutacije Katul (Quintus Lutatius Catulus) – Postoje dvije osobe toga imena, otac i sin. Vjerojatno se navod odnosi na oca (150. – 87. pr. n. e.) koji je s Marijem sudjelovao u pobjedi nad Cimbrima. Dobio je trijumf kao i Marije.

r. 18. *Simonidu* – Simonid s Keosa (oko 556./56. – 468./67.) grčki pjesnik, djelovao je na Keosu i Lasosu, u Ateni i posljednjih godina života na Siciliji. Smatra se pretečom sofista, jer se bavio pjesništvom kao zanatom.

r. 21. *euergás* grč. εὐεργάς – od supstativnoga pridjeva εὐεργής, εὐεργές – dobro učinjeno, dobročinstvo. Od. 22, 319 – mislim da bi trebalo stajati εὐεργά – iako u oba izdanja stoji εὐεργάς.

r. 28. *3. knjiga Politike* – usp. Aristotel, *Politika* 1286a 6 – 1286b 22.

str. 197,

r. 4. *Institucijama* – Institucije su uvodni spisi npr. u retorici i teologiji, a osobito u pravu. Najpoznatije i najutjecajnije pravne Institucije potječu od antičkoga pravnika poznatog pod imenom Gaius (2. st. n. e.).

r. 8. *Platon državu dijeli* – usp. Platon, *Država* 435 b i d. str. 197. r. 5. – str. 199, r. 19. preuzet od Policijana (v. Policijan, *Panepistemon* str. 10-11). Uspuť rečeno: karakteristično je za Skalićevo "preuzimanje teksta" da on ne prešućuje svoj izvor. Skalić, naime, prije teksta koji preuzima kaže (na primjer): "što čini i Policijan", ali tako da pritom čitalac nije svjestan da je riječ o citatu ili o neurednom citatu. Moglo bi se čak pomisliti da je to neki način citiranja, kad Skalić ne bi poznao i citate u pravom smislu. Takvi, pravi, citati često su (ali ne uvijek) citati iz *Svetog pisma* i tada Skalić pobliže određuje mjesto i, budući da ne poznaje navodnike, citat započinje velikim slovom nakon zareza. Na primjer: cui et Anaxagoras assentitur, inquiring, Quoniam erant omnia

simul: et Democritus, Erant (inquit) omnia potentia simul in ipso esse. (usp. Epistemon, ovdje str. 59. r. 15 – 17.).

r. 17. u *Pandektama*: Pandekte su zbirka zakonskih propisa sastavljena na nalog cara Justinijana.

str. 197. r. 18 – str. 201. r. 4. kompilirano je također iz Policijana (*Panepistemon* str. 11 – 14), ali skraćeno, kako i sam Skalić navodi na str. 201. r. 8 – 9.

str. 201.

r. 9. *Kornelije* – ime jedne od najpoznatijih rimskih patricijskih obitelji i teško je utvrditi na kojega se Kornelija odnosi ovaj navod. Možda na Kornelija Severa, epskoga pjesnika i Ovidijeva prijatelja.

r. 9. *drevni Katalani* – i ovaj navod teško je protumačiti. Catalanus znači vjerojatno: podrijetlom iz Katalonije. U literaturi je poznato više "katalonskih" autora, npr. Catalanus, Arnaldus 13. st.; Catalanus, Ferrarius 13. st.; Catalanus, Jacobus 15. st., i Raymondus Lullus bio je iz Katalonije, ali nitko iz Kornelijeva doba.

r. 19. *pravednosti* – Skalić se tu ponovno vraća etičkoj problematici (u vezi s politikom i ekonomikom: usp. str. 201. r. 24)

r. 25. *Magistrati* – javne službe, u Njemačkoj i Austriji magistrati su gradska uprava.

r. 29. *edilstva* – edili su izvorno služba rimskoga puka s neodređeno postavljenim zadacima. Za tekst od str. 201. r. 25 – str. 203. r. 11. – nejasno je u kojoj je mjeri prepisan od nekoga rimskog autora, a u kojoj mjeri odslikava javne službe Skalićeva doba.

str. 203.

r. 12. *Nadalje, sreća* – prikaz učenja o sreći pod utjecajem je peripatetizma.

r. 13. *jedna je djelatna* – Usp. Aristotel, *Nikomahova etika* X, c. VII.

r. 19 - 20. *epikurejci* – Skalić Muhamedovo učenje identificira kao epikurejstvo, odnosno kao učenje da se sreća sastoji u nasladi.

r. 20 - 21. *Kontemplativna sreća* – usp. Aristotel, *Nikomahova etika X*, c. VIII.

r. 23. *onoga koji spava* – usp. Aristotel, *Nikomahova etika I*, cap. VIII.

r. 26 - 27. *izvanjskih dobara* – usp. Aristotel, *Nikomahova etika I*, cap. VIII.

str. 205.

r. 1. *premda Aristotel* – usp. Aristotel, *Nikomahova etika X*, cap. VIII.

r. 2. *Solon* – Skalić tu vjerojatno misli na Solonovo shvaćanje da za sreću nije nužno veliko bogatstvo. Usp. Aristotel, *Nikomahova etika X*, cap. VIII.

r. 3. *predmetna sreća* – *Felicitas subiectiva* je sreća koja se sastoji u posjedovanju dobara, zato je prevedeno kao *predmetna sreća*. Tu je termin *subiectiva* upotrijebljen u danas neuobičajenom, ali etimološki izvornom, smislu.

r. 4. sreća koja je svrha – *Felicitas finalis* sreća je koja se sastoji u ispunjenju svrhe čovjeka.

r. 10. *racionalna filozofija* – tekst do r. 11 preuzet od Policijana, *Panepistemon*, str. 2 - 3. Kod Policijana slijedi nakon toga izlaganje o prirodnoj filozofiji, kod Skalića o gramatici.

r. 13. *Gramatika* – tekst također preuzet od Policijana, ali ne slijedi kod Policijana iza prethodnoga, nego se nastavlja na njegovoj str. 14 - 15 iza nabiranja vještina. Skalićev je redoslijed logičniji. Iza gramatike i kod Policijana i kod Skalića slijedi povijest (str. 205. r. 27.), a potom dijalektika (str. 207. r. 6). U izlaganju dijalektike Skalić znatno odstupa od Policijana, odnosno njegov je tekst mnogo opširniji. Čini se da Skalić tekst o dijalektici – a pod dijalektikom u stvari

razumijeva logiku – piše na temelju vlastita studija Aristotelove logike.

r. 16. *Varon* – Marko Terencije Varon (116. pr. n. e. – 27 pr. n. e.) rimski državni službenik i polihistor.

r. 27. *Povijest* – pod poviješću tu Skalić razumijeva zapravo neku priču ili fabulu, pa stoga dijeli povijest na fabulativnu, odnosno fiktivnu, i vjernu. Pod vjernom poviješću ne razumijeva Skalić samo "povijest ljudskih djela i zbivanja" u suvremenom smislu nego u povijest na peripatetički način uključuje i geografiju, povijest životinja i biljaka. To je u renesansi uobičajen pristup. Usp. također: Frane Petrić, *Deset dijaloga o povijesti* (prvo izdanje Venecija 1560.), reprint i prijevod Pula-Rijeka 1980., osobito prvi dijalog "Gigante", str. 1 - 6.

str. 207.

r. 8. *po Aristotelu* – usp. Aristotel, *Retorika I*, c. 1. U prvoj knjizi *Retorike* spominje se, doduše, dijalektika, ali ipak se čini da je tu riječ o krivom navođenju i da Skalić zapravo želi citirati prvu knjigu *Topike*, gdje je dijalektika tematizirana mnogo šire. To se može pretpostaviti zato što iza određenja dijalektike Skalić izlaže tematiku logike. Tekst je sročten prema Policijanu (*Panepistemon*, str. 14 - 15) ali je znatno prerađen. U Policijana nema navođenja Aristotelove *Retorike* i Skalićeva obradba logičke tematike mnogo je opsežnija i detaljnija od Policijanove. Nije neobično što Skalić rabi ime "dijalektika" za logiku (jer je to u to doba bilo uobičajeno), no neobično je što pritom dijalektiku definira kao zaključivanje o vjerojatnom i pritom citira iz *Retorike*, a ne iz *Topike*.

r. 13-16. *Što se tiče* – usp. Aristotel, *Kategorije* c. 20.

r. 16. *Ono što se izriče* – usp. Aristotel, *De interpretatione* c. 2.

r. 17. *Imenica* – usp. Aristotel, *De interpretatione* c. 2.

r. 20. *Glagol* – usp. Aristotel, *De interpretatione* c. 3.

r. 23. *Postoji deset* – usp. Aristotel, *Kategorije* c. 2.

str. 207. r. 30 - str. 209. r. 2. *Svi ti pojmovi* – riječ je o kategorijama ili univerzalnim pojmovima kojima je svojstveno da se govore o mnogome.

str. 209.

r. 2. *Supstancija* – početno izlaganje o supstanciji više podsjeća na Aristotelovu *Metafiziku* nego na *Kategorije*. Usp. npr. Met. 1003 a 33 i dalje.

str. 209. r. 15– str. 211 r. 4; O ostalim kategorijama Skalić navodi samo najšturiji oblik definicije prema Aristotelovim *Kategorijama*.

str. 211.

r. 5: *definicija* – usp. npr. Aristotel, *Topika* c. 4.

r. 5. *čjelina* – usp. Aristotel, *Retorika* I c. XIII.

r. 5. *dio* – Usp. npr. Met. 1023 b 12 – 25.

r. 5. *razdioba* – usp. Aristotel, *Analitica priora* I, c. XXXI; također *Analitica posteriora* II c. V

r. 6 - 7; *raznoznačne, jednoznačne, višeznačne* – Usp. Aristotel, *Kategorije* c. I., pod pretpostavkom da Skalićeva "plurivoca verba" odgovaraju Aristotelovu pojmu *paronyma* (παρώνυμα).

r. 7 - 9; – katalog pojmova: "svojstveno", "tude", "suprotno", "istovremeno", "prije" i "kretanje" treba također potražiti u Aristotelovim *Kategorijama*.

r. 9. *prije i kretanje* – I B; i K: donosi ... *prije kretanja* (*prius motus*), korigirano u *prije i kretanje* (*prius, motus*), jer tekst očito upućuje na Aristotelove *Kategorije*. Usp. Aristotel, *Kategorije*, osobito c. XII i XIV.

r. 9 - 13. Usp. Aristotel, *De interpretatione* i Aristotel, *Kategorijec* I-VI.

r. 15. *Govor* – usp. Aristotel, *De Interpretatione* c. IV.

r. 17. *Iskazni govor* – usp. Aristotel, *De Interpretatione*, c. IV.

r. 20. *kategoričkim* – usp. Aristotel, *Kategorije* c. V – nedvojbeno se logika koju izlaže Skalić temelji na Aristotelovim logičkim spisima. No čini se da nije izravan izvor iz kojeg je Skalić crpio. Tekst ima mnogo sličnosti s *Margarita philosophica* Gregora Reischa, ali nije o njemu ovisan, kao što se inače na nekim mjestima *Epistemon Enciklopedije* oslanja na Policijanovu *Panepistemonu*. Možda je Skalić u sastavljanju teksta o logici rabio bilješke s predavanja koja je slušao?

r. 19 - 23; *Od ovih* – usp. Gregor Reisch, *Margarita philosophica* (Düsseldorf. 1973) I. II. Trac. III. cap. III.

str. 211 r. 23 – str. 215 r. 17. I ovaj tekst upućuje na Aristotelov spis *De interpretatione*, ali je formalizirano prema tadašnjem programu nastave logike. Usp. Gregor Reisch, *Margarita philosophica*, I. II, Tract. III. De propositione.

str. 213.

r. 29 - 30. Ovaj distih je mnemotehničko sredstvo za pravila konverzije.

Riječ je o sljedećem: kad se konvertira univerzalno negativni i partikularno afirmativni sud (Feci), konverzija je jednostavna, tj. kvantitet suda se ne mijenja. Univerzalno negativni i univerzalno afirmativni sud (Aeva) konvertiraju se akcidentalno, a univerzalno afirmativni i partikularno negativni sud (Asto) konvertiraju se po kontrapoziciji.

str. 215.

r. 4. To je mnemotehnički stih za pravilo neposrednoga zaključka po ekvipolenciji. Njime se određuje položaj negacije u odnosu na subjekt. Negacija može doći prije (Prae) subjekta ili poslije (post) subjekta, a može doći i prije i poslije (prae postque) subjekta. Premisa i konkluzija imaju isti kvantitet, ali različiti kvalitet. Sud po ekvipolenciji ima isti subjekt kao prva premisa, a predikat mu je negacija predikata prve premise. Po ekvipolenciji, iz univerzalno afirmativnoga suda

dobivamo univerzalno negativni, iz partikularno afirmativnoga, partikularno negativni, iz univerzalno negativnoga, univerzalno afirmativni, iz partikularno negativnoga, partikularno afirmativni sud. Mnemotehnički se stihovi praktički ne mogu prevesti, jer prijevodom prestaju biti mnemotehnička pomagala. U stihu: *Prae contradic, post contra, prae, postque, subalter*, kako stoji i u baselskom i u kölnskom izdanju, treba brisati zarez između *prae* i *postque* (*prae postque*).

r. 6. Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, I. II, tract. III, c. X.

r. 10 - 17. Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, I. II, tract. III, c. XIII.

r. 18. *vjerojatnom zaključivanju* – usp. G. Reisch, *Margarita philosophica* I. II, tract. V, c. I

r. 19 - 20. *demonstrativnom* – usp. G. Reisch, *Margarita philosophica* I. II, tract. VI, c. I.

r. 20. *retoričkom zaključivanju* – Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica* I. III, tract. I, c. III.

r. 23 - 25. *šest je vrsta zaključaka* – četiri vrste: silogizam, entimem, indukciju i primjer navodi Gregor Reisch, *Margarita philosophica* (I. II, tract. III, c. I.).

r. 24. *sorit* – Neobična je Skalićeva definicija da je sorit inverzni silogizam. Sorit je, naime, u logici određen kao složeni silogizam.

r. 25. *dilema* – usp. str. 219. r. 7.

r. 25. *Silogizam* – Usp. Aristotel, *Topika* I. I, c. 1.

r. 28 - 30. Usp. Aristotel: *Analitica priora*, I. I, c. XXV.

r. 30. *A hipotetički silogizam* – čini se da Skalić pod hipotetičkim silogizmom razumijeva i disjunktivni i konjunktivni silogizam.

str. 215 r. 34 – str. 219 r. 31. Tu Skalić izlaže temeljna učenja o silogizmu. To su, naravno, teze iz Aristotelovih *Analitika*, izložene u skraćenom obliku i s osloncem na tadašnju

nastavu logike. Skalićevo izlaganje slično je Reischovu u *Margarita philosophica*, ali je mnogo kraće.

str. 217.

r. 14. *oblik svih triju figura* – Skalić pod "oblikom svih triju figura S^1P^2 " vjerojatno razumijeva da se svaki silogizam sastoji od tri pojma (S, P, M), dvije premise i jedne konkluzije. Sličan crtež ne nalazi se u Reischa.

r. 15 - 16. *Prva figura* – Skalić navodi tri figure prema Aristotelu, *Analitica priora*, I. I, c. XXIII. Moduse četvrte figure navodi kao nesavršene moduse prve figure, a Reisch kao indirektne moduse prve figure. Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, I. II. tract. III, c. V.

r. 20 - 27. *Redukcija* – usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, I. II, tract. III, c. XV. Za svođenje modusa druge i treće figure na moduse prve figure konverzijom, zamjenom mjesta premise i svođenjem na nemoguće Skalić daje mnemotehnički distih. U tom distihu nisu sadržana sva pravila konverzije, nego samo pravilo svođenja na nemoguće. Pri svođenju na nemoguće uzima se teza kontradiktorna konkluziji i jedna od premise (u drugoj figuri veća, u trećoj figuri manja). Time se kao konkluzija dobiva (nemoguća) suprotnost druge premise u savršenom modusu. Primjer: Modus Cesare druge figure svođenjem na nemoguće prelazi u modus Celarent prve figure: 1. Ništa savršeno nije čovjekovo djelo, 2. Svaka znanost je čovjekovo djelo; Konkluzija: Ni jedna znanost nije savršena - svođenjem na nemoguće prelazi u modus prve figure: 1. Ništa savršeno nije čovjekovo djelo, 2. Sve znanosti su savršene, Konkluzija: Ni jedna znanost nije čovjekovo djelo.

r. 30. *entimem* – Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica* I. II, tract. III, c. XXV.

r. 33. *indukcija* – Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica* I. II, tract. III, c. XXIII.

str. 219.

r. 1. *primjer* – Usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, tract. III, c. XXVIII.

r. 7. *dilema* – Pod dilemom Skalić ovdje očito razumijeva složeni silogizam u kojem se pokazuje da su nedopuštena oba člana disjunkcije. On se sastoji od prve premise, koja je disjunktivni sud, i dvaju hipotetičkih sudova, od kojih svaki pokazuje nedopustivost jednog od članova disjunkcije.

r. 10 - 21. *kanon* – riječ je o općim pravilima silogizma.

r. 21. *ekspozitorni silogizam* – Primjer ekspozitornoga silogizma: Petar je čovjek; Petar ima sposobnost smijeha; netko tko ima sposobnost smijeha jest čovjek.

r. 22 - 23. *tri općenita zakona* – Prva dva zakona koje Skalić navodi jesu modusi hipotetičko-kategoričkoga silogizma: 1. *ponendo ponens* i 2. *tollendo tolens*. Treći je zakon modus *ponendo tollens* disjunktivno kategoričkoga silogizma. Modus *tollendo ponens* Skalić ne spominje.

r. 28 - 29. *pronalaženje srednjega pojma* – usp. Aristotel, *Prva analitika*, c. XXVIII, XXIX i XXX., također usp. G. Reisch, *Margarita philosophica*, I, II, tract. III, c. XIII,

r. 29. *pet izraza* – Usp. u ovoj knjizi str. 207. r. 29.

r. 32. *Retorička* – tekst je rađen prema Policijanu, *Panepistemon*, str. 15 -16, ali je prerađen i proširen.

str. 223.

r. 24. *o samom proricanju* – Skalić ovdje u izlaganje ne uključuje tekst o proricanju, nego upućuje na svoj tekst: *Occulta occultorum occulta, seu mysticae philosophiae theses*, koji je pod naslovom *Theses Mysticae philosophiae* objavljen u baselskom, a pod naslovom *De mysteriis mysticae Philosophiae* u kölnskom izdanju *Epistemon*. Skalić pristupa divinaciji s neusporedivo većom naklonošću nego Policijan ili Reisch, koji joj prilaze s velikom rezervom.

str. 225.

r. 8 - 9. *simbolička spoznaja* – od str. 225 do 251 slijedi prikaz simboličke spoznaje. Pod simboličkom spoznajom ili simboličkom filozofijom Skalić razumijeva zapravo kabalistička učenja i alegorijsko tumačenje Sv. pisma. Od djela s kojima smo usporedili Skalićeva *Epistemon* *enciklopedije*, ni Policijanov *Panepistemon* ni Reischova *Margarita philosophica* ne sadrže izlaganje kabalističkih učenja, odnosno simboličke spoznaje. No i taj je dio kompilatorskoga karaktera. Autori na koje se Skalić u tekstu poziva jesu npr. Onkel, tj. aramejski prijevod Petoknjižja, rabin Saadija, Mojsije iz Gerone, odnosno Ramban, David Kimhi i drugi. Filona iz Aleksandrije Skalić ne spominje u ovom dijelu teksta, nego samo na četiri mjesta na početku (str. 45 i 47) *Epistemon*. Stvarni mu je predložak, međutim, Reuchlinov tekst *De arte Cabbalistica* (konzultirani tekst objavljen je u *Opera omnia Ioannis Pici Mirandulae*, Basileae 1572 (reprint Torino 1971.) i iz njega navodim paginaciju). Teško bi, međutim, bilo uputiti na sva preuzeta mjesta, jer Skalić je od Reuchlina preuzete tekstove na nov način povezivao i uopće više je ekscerpirao, bar što se tiče baselskog izdanja, nego što je doslovno preuzimao.

r. 26. *devet čimbenika* – riječ "čimbenik" (*opificium*) doima se ovdje kao ključni kabalistički pojam, ali nije preuzet od Reuchlina.

r. 20. *Neka* – usp. Post 1,24.

r. 23. *Adonaj* – Božje ime: Gospodin. Židovi ne izgovaraju Tetragramaton, nego umjesto njega izgovaraju "Adonai" – Gospodin.

r. 23. *Jošua* – usp. Jš 1,3,10.

r. 27. – str. 227. r. 11. *ljestvicu ili uzlaz* – ljestve su gotovo univerzalan simbol povezanosti zemlje i neba, uspinjanja. Čovjek sadrži u sebi tu ljestvicu ili povezanost s nebom ili jest ta povezanost materijalnoga, duševnoga i duhovnoga.

Tekst je ekscerpiran iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 739 – 740.

str. 227.

r. 5. *Ja sam rekao* – usp. Ps 82 (81).

r. 11. *deset stupnjeva* – deveterostruka ljestvica koju je izložio na str. 225. r. 26. – str. 227. r. 11 sadrži filozofske pojmove: prozirnost, osjetilo, sud, razbor i dr., ljestvica sa deset stupnjeva jest kabalističko učenje iz *Knjige Jecira*. Tekst je ekscerpiran iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*.

r. 14. u *Knjizi Jecira* – Autorstvo ili preuzimanje *Knjige Jecira* pripisuje se Abrahamu. Danas se smatra da ju je napisao nepoznati autor u 6. st. n. e. Naslov *Knjiga Jecira* treba prevesti kao *Knjiga Oblikovanja*, a ne kao *Knjiga Stvaranja*, kako se često prevodi. U njoj je prikazano oblikovanje nadosjetilnih formi (a ne osjetilnih stvari) svijeta na temelju principa deset brojeva i dvadeset dva slova hebrejske abecede.

r. 14 - 18: *deset brojenja* – usp. *Knjiga Jecira* I. 4.

r. 21. *deset Sefirota* – na ovom mjestu Skalić prvi put u *Epistemonu* spominje kabalistički pojam *Sefira*, *Sefirot*. Karakteristično je za sinkretizam povezivanje pojma Sefira Kruna (Kether) s Aristotelovim pojmom νοῦς (On je jedini božanski i jedini dolazi čovjeku izvana. r. 20 - 21). Tekst je ekscerpiran iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 740 - 741.

r. 25. *U svjetlosti* – usp. PS 36 (35). 10.

str. 229.

r. 7. *Eleazar* – vjerojatno Eleazar zvan Avaran (2 Mak 2,2 - 5, 2 Mak 8,22 - 24, 1 Mak 6,17 - 46), identičan s Ezrom.

r. 13 - 14. *pripovijeda Knjiga Jecira* – toga teksta u *Knjizi Jecira* nema. Riječ je o komentaru uz *Knjigu Jecira*, kako se vidi iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, odakle je tekst ekscerpiran.

r. 16. *Razijel* – Razijel je anđeo tajnih predjela, personifikacija božanskog znanja, autor *Knjige arhandela Razijela* koju je dao Adamu.

r. 20. *drugog Adama, naime nebeskog* – Po kabali, to je Adam Kadmon, simbol živoga Boga u čovjeku.

r. 21. *Adam bijaše* – usp. Post 3,22.

r. 28. *prije svega stvaranja* – Skalić identificira nebeskog Adama s Kristom.

r. 29. *Onkelus* – Onkelus je aramejski prijevod *Petoknjžja*, bez osnove pripisan Onkelosu Prozelitu, koji se spominje u Talmudu. Ekscerpirano iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 750.

str. 231

r. 6. *JHVH* – tetragramaton, Božje ime, Skalić ga uvijek piše hebrejskim slovima.

r. 8. *Treći čimbenik spoznaje* – Riječ je zapravo o simboličkom tumačenju imena i uloge glavnih osoba u *Knjizi Postanka* i u *Knjizi Izlaska*.

r. 21. *Tubalkaina* – usp. Post 4, 22, sin Lameka i Sile, praotac onih koji kuju bakar i željezo.

r. 24. *Bog mi je* – usp. Post 4, 25.

str. 233.

r. 6 - 7. *Jer je nada u drvu* – usp. Job 14, 7.

r. 10. *blagoslovljen JHVH Šemov* – usp. Post 9, 26.

r. 12. *Mojsije iz Gerone* – lat. Moses Gerundinensis. Vjerojatno je omaška i treba glasiti: Gerundensis. Riječ je o Mojsiju Nahmanidesu, zvanom Ramban (1194 – 1270.), talmudistu, biblijskom egzegetu i jednom od utemeljitelja kabale, rođenom u Geroni u Španjolskoj, usp. također ovdje str. 237.

r. 27. i str. 243. r. 5 - 6.

r. 15. *Jofijel* – pripada arkandelima, ime mu znači: ljepota Boga, predstavlja stvaralačku snagu.

r. 17. *Zedkijel* – u literaturi se češće nalazi oblik Cadkiel. Pripada arkandelima, ime mu znači: pravednost Božja, anđeo je molitve.

r.17. *Razijel* – pripada drugom redu arkandela, ime mu znači: u Bogu nalazim svoju radost ili tajna Božja.

r. 22 - 25. *Odredit ću* – čini se da je Skalić povezoao dva odvojena citata; *Post* 17,7 proširen je dijelom rečenice iz *Post* 22,18 ili 26,4 ili 28,14.

r. 29. *Rafaela* – Rafael je jedan od najviših arkandela, ime mu znači: Bog liječi.

r. 29. *Blagoslivljati* – usp. *Post* 22,18.

r. 32. *Pelijela* – Pelijel, anđeo koji pripada redu Vrlina (Virtutes)

r. 33 - 34. *Skupite se* – usp. *Post* 49,10.

str. 235.

r. 7. *Metatron* – Metatron je princ anđela, zadatak mu je održanje ljudskoga roda, anđeo koji se borio s Jakovom (*Post* 32, 25 - 30), najviši je anđeo smrti.

r. 10. *42 slova Božjeg imena* – Kabala navodi, osim Tetragramatona, dvanaesteroslovno, četrdeset dvoslovno i sedamdeset dvoslovno ime Božje.

r. 26. *anagoškim učenjem* – od grč. ἀνάγωγος. Po Jamblihu, to je vođenje duša k Bogu.

r. 26 - 27. *kotač u kotaču* – usp. Ez 1.16

r. 27. *po rabinu Saadiji* – riječ je o Saadiji Gaonu (802. – 942.), biblijskom komentatoru i kabalistu.

r. 28. *Amunoth* – djelo rabina Saadije Gaona, *Knjiga o vjeri i mnijenjima*.

r. 29. *Forcenu* – Johannes Reuchlin (1455. – 1522.), grecizirano Capnion, Phorcensis, tj. iz Pforzheima.

str. 235 r. 25. – str. 237. r. 10. ekscerpirano iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 764 –765.

str. 237.

r. 27. *Rambanu iz Gerone* – Mojsije Nahmanides (1194-1270) Ramban, jedan od najutjecajnijih židovskih mislilaca u srednjem vijeku. Usp. komentar uz str. 233 r. 11.

str. 239.

r. 3 - 4. *Josip iz Kastilje* – u stvari Josip ben Abraham Gikatilla (1248. - 1325.), španjolski kabalist, rođen u Medinaceli u Kastilji, nastojao je pomiriti filozofiju s kabalom, bavio se mističkom transpozicijom slova i brojeva. Djela su mu: *Orahovik*, *Vrata pravde* i *Vrata svjetla*.

str. 241.

r. 1 - 2. "Svet, svet, svet" – Usp. Iz 6,3.

r. 2. *U Ponovljenom zakonu* – Usp, Pnz 10,17.

r. 6. *rabin Azarijel* – vjerojatno rabin Azariel ben Menahem, autor *Komentara deset sefirota*, učenik Izaka Slijepog i učitelj Mojsija Nahmanidesa.

r. 12. *rabin Hamai u knjizi* O motrenju – Čini se da nije posrijedi pisana knjiga, nego usmena predaja koju spominje spis *Rasprava o lijevoj emanaciji* Izaka ha-Kohaina, predstavnika predzoharske kabalističke škole.

r. 25. *Tajne* – Usp. u baselskom (1559.) izdanju *Enciklopedije* tekst pod naslovom: *Occulta occultorum occulta, seu mysticae philosophiae Theses*, a u kölnskom (1571.) izdanju tekst pod naslovom: *De Mysteriis mysticae Philosophiae et variis involucris, aenigmatibus, et velaminibus, Hebraeorum, Chaldaeorum, Aegyptiorum, Persarum, Arabum, Graecorum et Latinorum*.

r. 27. *Vrata svjetla* – vidi komentar uz str. 239 r. 3 - 4.

r. 29 - 30. *Čuvaj* – Usp. Pnz 5,12 i 5,15

r. 30. *Sjeti se* – Usp. Izl 20,8.

str. 243.

r. 5 - 6. *Mojsije iz Gerone* – riječ je o Mojsiju Nahmanidesu zvanom Ramban.

r. 8. *Svoje sam* – Usp. Ez 20,12.

r. 9. *Davida Kimhija* – David Kimhi (oko 1160. - oko 1235.), poznat kao Redak.

r. 22. *I nad Jubilej* – Usp. Jr 17,8. Tumačenje odudara od današnjega, kako je navedeno u bilješci 63 ispod latinskoga teksta (str. 208).

str. 247.

r. 2. *rabin Akiba* – autor kabalističkoga djela *Alfabet rabina Akibe* (50 - 135) u kojem svako slovo tumači kao simbol jedne ideje. *Knjiga o znaku* bila je izvorno dio te knjige.

r. 4. *Jakov Cohen* – rabin Jacob ha-Cohen i brat mu Isaac ha-Cohen bili su kabalisti u Kastilji (oko 1260. – 80.). Učenje im se određuje kao gnostička reakcija na geronsku mistiku.

r. 5. *puteljke* – Usp. *Knjiga Jecira* I, 1.

r. 6. *po Zadkielu* – Zadkiel je anđeo molitve, po predaji on je Abrahamu predao *Knjigu Jecira*, vidi bilj. uz str. 233, r. 16.

r. 8. *Belima* – hebrejski b'limah – zatvoren, zaokružen, tj. deset – dekada je zaokružena cjelina.

r. 28 - 29. *Josip ben Carnitol* – pod tim imenom malo poznat autor. Spominje se u knjizi *Traicté des chiffres ou secretes manieres d'ecrire: par Blaise de Vigenere Bourbonnois*, Paris 1586. S obzirom na naslov djela koje mu se pripisuje: *Vrata pravednosti* riječ je vjerojatno o Josephu ben Abrahamu Gikatilli de Medinaceli (1248. – 1325.).

str. 251.

r. 7. *Vičite* – Usp. 1Kr 18,27.

r. 12. *najstariji od Hebreja Mojsije Egipćanin* – ovdje je očito riječ o zabuni. Mojsije koji je napisao knjigu *Vodič zbunjenih* (More Nebukhim) o kojoj je riječ, nije najstariji od Hebreja, tj. Mojsije koji je Židove izveo iz Egipta, nego je Mojsije ben

Maimon (1135-1204), najveći srednjovjekovni židovski filozof. On se naziva Egipćaninom jer je živio u Egiptu.

r. 27. *Elizejskim poljima* – u grčkoj mitologiji na Elizejskim poljima obećan je vječni boravak herojima i neporočnim ljudima.

str. 253.

r. 24 *svojom ulogom ly* – riječ je, mislim, o sljedećem: Bog je u prethodnom tekstu označen kao Jedan i Trojan, tj. imenovan je brojevima. I to je, kaže Skalić, legitimno, iako neki kažu da osobnu supstancijalnost izriče riječ ly, tj. član kojim se supstantivira neosobni termin (npr. broj) kad treba označiti osobu.

str. 255.

r. 30. *Pelagijevo* – Pelagije (umro nakon 418.) jedan je od najradikalnijih i najkontroverznijih predstavnika zapadnoga kršćanstva na prijelazu iz četvrtoga u peto stoljeće. Učenje mu je više puta osuđivano. Suprotstavljao se manihejstvu i zlo je držao prirodnom činjenicom. Učenje o milosti i istočnom grijehu latinskoga Zapada razvijalo se u kontroverziji s Pelagijevim shvaćanjem.

str. 259.

r. 3. *Lombardijeva* – Petrus Lombardus (umro 1164.) napisao je *Sententiarum libri quattuor*, koje su bile vrlo utjecajne. Prva knjiga posvećena je Bogu, druga stvorenim bićima, treća inkarnaciji, iskupljenju i vrlinama, a četvrta je o sedam svetih stvari i o posljednjim stvarima.

str. 261.

r. 9. *Pravedan* – Usp. Ez 33,18.

r. 11. *Svatko* – Usp. 2 Iv 9.

r. 16. *po Apostolu* – Usp. Rim 1,21 – 22.

r. 33. *grebene Sirena* – Skalić misli na Scilu i Haribdu, personificirane opasnosti koje su vrebale na pomorce, pojam zamke i opasnosti.

str. 263.

r. 2. *Neki želeći* – Usp. 1 Tim 6,10

str. 265.

r. 8. *sluškinje i dvorjanke* – Tu Skalić na dosta neodređen način upućuje na usporedbu gospodarice i sluškinje za prikaz odnosa teologije i filozofije (*philosophia ancilla theologiae*). Opširnije je to proveo u tekstu: *De philosophia, an sit homini christiano necessaria* u *Miscellaneorum de rerum Causis et successibus libri septem*, Coloniae 1570., str. 57 v. – 59 v., gdje upućuje na Filonovu usporedbu odnosa između Sare i Hagare (prema Abrahamu) i teologije i filozofije. Usp. Mihaela Girardi-Karšulin: Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* XIX, 1 - 2, Zagreb 1993., str. 46 - 48

r. 12. do str. 269 r. 15., odnosno do kraja baselskoga teksta, Skalić govori o obvezama čovjeka u religioznom odnosu. U tom dijelu teksta sadržane su i razlike s obzirom na Skalićevu konfesionalnu pripadnost u protestantskom, odnosno katoličkom, razdoblju, što se jasno vidi u razlikama teksta između baselskoga i kölnskoga izdanja, koje su navedene u bilješkama pod tekстом. Na kraju je osuda heretičkih teoloških učenja.

str. 267.

r. 24. *Bazilid* – gnostik iz Sirije, živio je u prvoj polovici drugoga stoljeća. Po vlastitu tvrđenju potječe iz škole bazilidijaca, kojom počinje procvat gnosticizma. Zastupa učenje o emanaciji.

r. 25. *Abraksas* – Abraksas je božanstvo u gnostika, neizrecivo najviše biće iz kojeg istječe sve ostalo.

r. 26. *Gnostici* – mislioci koji su u počecima kršćanstva pokušali vjeru prevesti u znanje (*gnosis*). Učenje im sadrži mješavinu religijskih i filozofskih učenja. Crkva ga je odbacila.

r. 27. *antropomorfiti* – kršćanska sekta u četvrtom stoljeću u Siriji i Skitiji. Neki je zovu audijanci po osnivaču Audiju (*Audius*), koji je doslovno tumačio tekst Post 1,27 i držao da Bog ima ljudski lik.

r. 28. *Kolobarsus* – vjerojatno krivo pisanje. U literaturi se nalazi i kao *Kolorbasos* ili *Kolarbasos*. Stariji izvori misle da je bio učenik valentinca Markosa, da je bio rođenjem Egipćanin i da mu je ime egipatskog podrijetla. Noviji ga izvori smatraju povijesnom fikcijom i ime izvode iz hebrejskoga "kolarba" – sve je četiri. To je kod valentinaca bilo ime kojim su se označavala prva četiri eona.

str. 269.

r. 2. *Simonijani* – vjerojatno sljedbenici Simona maga koji je živio u 1. st. U literaturi crkvenih otaca važi Simon mag kao protoheretik, ali polemika crkvenih otaca usmjerena je više protiv simonske gnoze, nego protiv samoga Simona.

r. 3. *Apeliti* – vjerojatno sljedbenici Apellesa, učenika gnostika Marciona.

r. 4. *Arhontici* – gnostička sekta u Palestini i Armeniji sredinom četvrtog stoljeća.

r. 5. *Sabelijanci* – pristaše Sabelija (kraj 2. i početak 3. st.). Sabelije je došao u Rim iz Libije. Bio je pristaša modalističkog učenja. Učio je da je jedno božanstvo kojemu se pripisuju tri načina djelovanja.

r. 7. *Metangismoniti* – od grč. μεταγγίζω, μεταγγισμός pretakati, prelijevati.

str. 272.

r. 3 - 5. *Danieli Archiepiscopo Moguntino Electori ac Germaniae archicancellario* – Daniel Brendel von Homburg (1523. – 1582.), 18. 4. 1555. izabran je za nadbiskupa Mainza. Pozvao je isusovce i osnovao im kolegij u Mainzu, koji je 1568. priznat kao dio sveučilišta.

r. 5 - 7. *Iacobo Archiepiscopo Trevirensi Electori et Galliae atque regni Arelatensis Archicancellario* – Jakob von Eltz (1510. – 1581.), studirao je u Heidelbergu, Löwenu i Freiburgu (i. Br.) pravo i teologiju, 1567. izabran je za trierskog nadbiskupa, utjelovljivao je duh protureformacije.

r. 7 - 9. *Ioanni Episcopo Monasteriensi, Osnabrugensi atque Padebornensi Administratori* – Johannes von Hoya (od 1568. do 1574.) administrator Padeborna i münsterski nadbiskup, bio je vrlo obrazovan i govorio je sedam jezika.

str. 279.

r. 18 - 19. *Govor za rimsku Crkvu* – doslovno pod tim naslovom u zbirci: *Miscellaneorum tomus secundus, sive catholici Epistemonis, contra quondam corruptam ac depravatam Encyclopaediam libri XV*, Coloniae 1571. nije objavljen ni jedan tekst. Sadržajno se to očito odnosi na tekstove iz *Miscellanea* koji su pretežno teološkog sadržaja. Usp. str. 285 - 287, naslovi pod br. 5, 6, 7, 8, 9.

str. 289.

r. 5 - 6. *Ivana Oporina* – Ioannes Oporinus izdavač je baselskog izdanja *Epistemonia enciklopedije*.

r. 10 *Gerard Martello* – liječnik nadbiskupa (Johannes von Hoya) u Münsteru (po: Ivan Kukuljević Sakcinski, Pavao Skalić, Zagreb 1876, str. 45).

r. 16 *većim dijelom heretička* – ovdje Skalić prvo izdanje *Epistemonia enciklopedije* (kao i cijelu zbirku tekstova objavljenu pod tim naslovom) izričito proglašava heretičkim. Izvan

svake je sumnje da između baselskog i kölnskog izdanja postoje bitne teološke razlike, odnosno baselsko izdanje jasno se opredjeljuje za protestantsko, kölnsko za katoličko učenje, no filozofskih razlika gotovo da i nema.

str. 291.

r. 18 - str. 293. r. 27. *A to se vidi* – ovaj tekst o simboličkoj filozofiji nadodan u kölnskom izdanju ekscerpiran je i preuzet iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 839 – 840.

str. 293.

r. 15. *Ensoph* – Kabalistički pojam, nepojmljiva beskonačnost, temelj Sefirota, Bog.

r. 30. *Brojenja* – pod brojenjima, atributima ili stupnjevima razumijeva Skalić deset Sefirota. U baselskom izdanju Skalić je naveo samo Sefiru *Kruna* (usp. ovdje str. 227. r. 21), a u kölnskom (str. 295. r. 23 - 25) nabraja sve Sefirote u latinskoj terminologiji.

str. 295.

r. 25. *beskonačnost* – to je jedinstven izvor Sefirota, ali Skalić tu ne navodi hebrejski naziv. Navodi ga u jednom drugom dodatku u kölnskom izdanju, usp. ovdje str. 293. r. 15.

str. 295. r. 26. – str. 305. *slova* – slijedi simbolička interpretacija slova hebrejskog alfabeta. Preuzeto od Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 875-876.

r. 30. *Capnion* – grecizirani oblik imena Ioannesa Reuchlina.

str. 299.

r. 10. *sehel hapoel* – djelatni um.

r. 12. *El Šadai* – Božje ime.

str. 307.

r. 2. *Staza* – Staze su zapravo zbroj deset Sefirota i dvadeset dva slova hebrejskog alfabeta.

str. 307 – str. 311. r. 18 – ekscerpirano iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 842 - 844.

str. 311.

r. 18 – 32. – vrlo skraćeno ekscerpirano iz Reuchlina, *De arte Cabbalistica*, str. 841 - 842

str. 313.

r. 10. *Oroziju* – Orosius, Paulus, 5. st., povjesničar i apologet.

Komentare sastavila Mihaela Girardi-Karšulin

Skalićeva enciklopedija – izlaganje u dijaloškom obliku

Rasprava Pavla Skalića "*Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum quam profanarum, Epistemon*" obuhvaća pregled različitih znanosti od pitagorejaca i orfičkih spisa sve do kabale i hebrejskih misterija. U predgovoru Skalić nabraja znanosti o kojima će biti riječi u raspravi. To su doktrina orfika i pitagorejaca, metafizika, filozofija prirode, u koju su ubrojene medicina, znanost o duši, četiri matematike, aritmetika, muzika, geometrija i sferika, zatim moralna filozofija, racionalna filozofija u koju ubraja gramatiku, povijest, dijelektiku, retoriku i poetiku te na kraju, kao vrhunac svega znanja, simboličku filozofiju. Za iznošenje sadržaja toga spisa "*Encyclopaediae seu orbis.*" enciklopedije ili kruga znanja Skalić je izabrao oblik dijaloga. Kako se odlučio na takav oblik, Skalić sam kratko navodi u predgovoru: *Quae dum singula exactius mecum considero, universae Encyclopaediae Dialogum instituo, in quo particulatim Epistemon cum Philomuso de omnibus sermocinantur.*¹ Ovakav oblik izlaganja kroz razgovor – dijalog bio je u Skalićevo vrijeme vrlo raširen i popularan način iznošenja esejističko-teoretske građe. Po uzoru na antički sokratovski dijalog i Ciceronove rasprave u dijaloškoj formi mnogi renesansni mislioci iznosili su svoja stajališta i nauk u tom književnom obliku. Između mnogih djela možemo spomenuti raspravu o moralu *De avaritia* Poggia Bracciolinija ili *De vero falsoque bono* Lorenza Valle.

U književnom smislu dijalog je oblik u kojem o jednoj ili više tema u razgovoru, koji može biti u prozi ili u stihu, raspravljaju dva ili više sugovornika. Kasna antika i

¹ Skalić, P., *Epistemon*, ovdje u knjizi str. 40, r. 23 – 25.

srednjovjekovne teorije gledaju u dijalogu, uz tragediju i komediju, dramatski rod (genus dramaticum), premda već antički dijalozi nisu pisani za scensko izvođenje, nego za čitanje. Kao sugovornici mogu se pojaviti, uz autora, individualno karakterizirane stvarne ili izmišljene osobe, životinje, predmeti i personifikacije. Unutar takva određenja može se o govoriti i o specifičnoj vrsti dijaloga u kojem se raspravlja o filozofijskim pitanjima, tzv. filozofijskom dijalogu, o kojem Lj. Schiffler kaže: "Ne pripadajući tek samo i jedino književnoj povijesti, dijaloška se forma upisuje i u tradiciju filozofijske i religiozne povijesti, primjerice hermetičke gnoze, grčke majeutičke strategije, heurističke i kritičke, a onda i dijalektičke metode, protreptike i peripatetike, rimske kauzistike, retoričko-skolastičke tradicije srednjovjekovnih disputa, rasprava između učitelja i učenika, preko humanističko-renešansnog diskursa i kolokvijalno formuliranih književno-filozofskih i paideutičkih ideja prosvjetiteljstva, pa do onih sadržanih u suvremenoj književnoj i filozofskoj produkciji."²

Prema Aristotelu, prvi pisac dijaloga bio je Aleksamen iz Tea, no utemeljiteljem ovoga književnog oblika smatra se Platon, čiji je tip dijaloga, koji poklanja pažnju karakterizaciji likova i dramatskoj situaciji iz koje izrasta diskusija, ostao glavni uzor i stoljećima nakon njegova utemeljitelja. *Sokratovske* dijaloge pisali su i drugi njegovi učenici - Antisten i Aristip - no nisu dosegli Platonovo majstorstvo i genijalnost u tom žanru. Aristotel, koji je po učiteljevu uzoru u početku pisao dijaloge, od kojih su najpoznatiji *Eudem* i *O filozofiji*, te peripatetičari uveli su

u formu dijaloga i Prooimion (predgovor). Osim toga, postavili su samog autora glavnim sudionikom dijaloga čiji se zaključci na kraju prihvaćaju i čiji je nastup najdulji. Takav oblik dijaloga prihvatio je Ciceron, najutjecajniji rimski pisac dijaloga, koji će postati uzorom mnogim filozofima humanizma i renesanse, poglavito svojim najčitanim dijalogom *De oratore*. Po sadržaju Ciceronovi dijalozi tematski su bliži Platonu, što se vidi već i po istoimenim naslovima *De republica* ili *De legibus*, ali uvođenjem predgovora i lika samog autora, koji se pojavljuje kao sudionik u razgovoru, bliži su obliku dijaloga Heraklida Pontskog i peripatetičkom tipu.³

U srednjem vijeku, razvojem skolastike, filozofski dijalog ili, točnije, dijalog u kojem se iznose filozofske i teološke doktrine, poprima posve drugačiji oblik nego u antici. Budući da je skolastička metoda učenja proizašla iz potrebe da dosegne znanje međusobno različitih disciplina, ali tako da to znanje bude usuglašeno s ljudskim razumom i kršćanskom vjerom, svrha dijaloga, razgovora, nije više bio prikaz spoznajnoga procesa, kao u Platona, nego način i put kako što bolje organizirati i predstaviti međusobno različita učenja i autoritete koji ih zastupaju. Zbog takva sintetičnoga pristupa u skolastičkoj se metodi javljaju dvije glavne karakteristike: orijentiranost na tekst autoriteta (Sveto pismo, crkveni oci) i naglasak na detaljima. Kao književni žanrovi koji su iznikli iz skolastike navode se *commentarii*, *quaestio* i *summa*. Nakon 12. stoljeća sva tri oblika imala su dijaloški oblik. Katehetska literatura, u kojoj učenik (discipulus) ispituje, a učitelj (magister) opširno razlaže, započinje Alkuinom (8. st.) koji piše *Dijalog o gramatici, retorici i dijalektici*, u kojem je

² Schiffler, Lj., *Renesansno umijeće dijaloga: Miho Monaldi: Rasprava o ljepoti, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 51 - 52 (2000.), str. 151.

³ Der Neue Pauly: Enzyklopädie der Antike/ hrsg. von Hubert Cancik und Helmuth Schneider - Stuttgart: Weimar: Metzler, 1997. Bd. 3, str. 517 - 520.

Karlo Veliki u ulozi učenika, a Alkuin učitelja. Temeljne izreke kršćanstva u obliku katehizma iznio je Honorije Augustodunensis (1100.) u djelu *Elucidarium*, a filozofsko-teološke dijaloge pisali su između mnogih i Anselmo iz Canterburyja (*Cur Deus Homo*) i Pierre Abélard (Dijalog *Collationes* – u kojem raspravljaju filozof poganin, Židov i kršćanin). Zajednička značajka ovih rasprava jest dijaloški oblik predstavljanja nekoga predmeta razgovorom tipa “učenik” i “učitelj”, ali bez dublje karakterizacije i individualizacije likova i bez dodatnih opisa mjesta i vremena razgovora koji bi poslužili kao uvod, što je imao Platonov dijalog ili Ciceronov, u kojem bi se sukobila različita mišljenja. Evo kako i sam Ciceron u predgovoru *Tusculanae Disputationes* ističe karakteristiku dijaloga: “Bilo je pak tako da, kada bi onaj koji je želio slušati govorio, ono što mu se čini, tada bih ja rekao protivno. Naime, ovo je, kako već znaš, drevni Sokratov način raspravljanja protiv nečijeg mišljenja. Jer Sokrat smatraše da se tako može pronaći nešto što je najbliže istini.”⁴ Nasuprot takvoj Ciceronovoj, humanističkoj tendenciji da dijalog bude poprište sukobljavanja različitih mišljenja i kao takav put prema istinskoj spoznaji, skolastički dijalog, tj. “magister” u dijalogu, vidi svoj zadatak kao rasvjetljavanje pojedinih problema, kako kaže Honorije Augustodunensis u prologu svoga slavnog *Elucidariuma*: Stoga naslov djela, ako je zgodno, neka bude *Elucidarium*, jer se u njemu osvjetljuje zamračenost različitih stvari”.⁵ Honorije, a i mnogi drugi skolastičari, ne izmišljaju neka imena sudionika razgovora, koja bi usmjeravala i označavala određene tež-

⁴ fiebat autem ita ut, cum is qui audire vellet dixisset, quid sibi videretur, tum ego contra dicerem. haec est enim, ut scis, vetus et Socratica ratio contra

⁵ Titulus itaque operi, si placet, *Elucidarium* praefigatur, quia in eo obscuritas diversarum rerum elucidatur. Honorius Augustodunensis, *Elucidarium*, - u P.Migne, Parisiis 1854., T. 172, str. 1109

nje, sukladno nazivu (npr. kako je Skalić dao imena likovima u svojim dijalozima: *Filomuz*, *Epistemon*, *Sunce*, *Mjesec* i dr.), nego imaju samo anonimne uloge “Magister” i “Discipulus”, a ni u njih nema ni opisa vremena ili mjesta radnje.

Svrha ovakva iznošenja različite građe jednostavnim pitanjima i opširnim odgovorima jest u težnji za što boljom organizacijom predstavljanja određenih tema, a ne za slikovitim prikazom određenoga procesa spoznaje, kako je to u Platonovim dijalozima kojima je cilj pronalaženje istine razgovorom. No treba istaknuti da u srednjem vijeku Platonovi dijalozi nisu ni bili poznati, izuzev *Timeja*, i to u latinskom prijevodu.

U renesansi dijaloška je forma, pod utjecajem Ciceronovih dijaloga, ponovo doživjela preobrazbu. Po uzoru na Platona, Lukijana i Cicerona, dijalog je vrlo brzo postao raširena književna vrsta, koju su mnogi autori prilagođivali svojim potrebama. “Od “očeva” učenih razgovora, riječi, diskursa, tumačenja (logosa), refleksivne dijalektičke forme Sokratovih i Platonovih dijaloga, ishodišta i modela cjelokupne povijesti zapadnoeuropskoga mišljenja, “razgovora po kojima je Sokrat postao europskim događajem”, (...), u filijacijskom nizu od Hermesta Trismegista, Plutarha, preko Cicerona, Lullusa, do Petrarke, Bruna, Tassa, Galileja, Bodina, Diderota, Lessinga, uz niz drugih, u europskim razmjerima, a u domaćim od Hermana Dalmatina, Nikole Modruškog do Nikole V. Gučetića, (...). Oblikovani su modeli filozofske refleksije i spekulacije razvedene morfološke dinamike, reljefnosti, plastičnosti i sceničnosti.”⁶

⁶ Schiffler, Lj., *Renesansno umijeće dijaloga: Miho Monaldi: Rasprava o ljepoti, Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 51 - 52 (2000.), str. 151.

Premda se Skalićev dijalog "Encyclopaediae seu ..." uvodi malim dramatskim događajem (Filomuzov ulazak u vrt, kucanje, uvodni razgovor), ipak je dijalog u cjelini strukturiran po uzoru na srednjovjekovne katehetske i teološko-filozofske rasprave u kojima se očituje odnos učitelj - učenik, a ne po uzorima na Platonov tip majeu-tičkoga dijaloga. Učenik, u Skalićevu slučaju Filomuz, postavlja jednostavna pitanja, a učitelj, ovdje Epistemon, za kojega sam Filomoz kaže da je profesor (universarum rerum esse professorem),⁷ odgovara opširno i autoritativno, što znači da sve što kaže nikako ne može biti pobijeno od drugoga sugovornika. Možemo navesti još nekoliko elemenata koji su karakteristični za stil skolastičke literature, a većina ih je primjetljiva i u Skalićevu dijalogu "Epistemon". Prije svega to je predstavljanje znanja s mnogih područja, objašnjavanje i komentar određenih dijelova iz antičkih pisaca i Biblije te težnja za jedinstvom teorija u kojoj *magister*, tj. Epistemon, usklađuje sve suprotnosti različitih i međusobno oprečnih teza. Temeljne instancije za razrješavanje pitanja jesu *ratio* i *auctoritas*.⁸ No dijalog "Epistemon" ipak nosi i neke karakteristike dijaloškoga stila odnegovanog na Ciceronovim dijalozima, kao što su: uvažavanje i respektiranje sugovornika⁹ (koji ipak dobiva određen prostor za vlastito izlaganje, međutim kod Skalića taj prostor služi samo kao uvod u učiteljev dio izlaganja ili njegovu potvrdu, a ne za iznošenje vlastita

⁷ Skalić, P., *Epistemon*, ovdje u knjizi str. 45, r. 14.

⁸ Encyclopedia of the Middle Ages, edited by Andre Vaucnez; in conjunction with barrie Dobson and Michael Lapidge; English translation by Adrian Walfor, Paris: Editions du Cerf; Cambridge: James Clarke & Co.; Rome: Citta Nuova, 2000., 2. sv., str. 1316

⁹ Scio enim, Philonem neminem hortari ad hoc genus vitae, nisi eruditum. Skalić, P., *Epistemon*, ovdje str. 47, r. 16 - 17

mišljenja), zatim određen dramatski elemenat, iznošenje duševnih stanja,¹⁰ razvijeni oblik pitanja¹¹ itd. Dakle, s formalne strane mogli bismo promatrati Skalićev dijalog "Epistemon" kao humanistički dijalog između dva ravnopravna sugovornika koja iznose svoja stajališta, ali sadržajno on se oslanja na stariju upotrebu dijaloške forme u školske svrhe, u kojoj se oblikuje razgovor između dva lika koja se u svemu slažu i koja se neprestano dive jedan drugomu zbog znanja i učenosti, premda Epistemonova riječ uvijek ostaje konačna, pa je tako čest odgovor Filomuz Epistemonu da pristaje, pokorova se Epistemonovu mišljenju zato što se to upravo Epistemonu čini ispravnim (*Quod si tibi videtur, libenter pareo.*)¹²

U Skalićevoj raspravi lik *Epistemon* (grč. znalac), pripadnik terapeutaškoga reda, tumači redom svom kolegi *Filomuzu* (grč. onaj koji ljubi znanost, umjetnost), koji dolazi iz orfičke škole, obilježja i glavne teze u krugu različitih znanosti. Pri izradbi pozadinske scene, na kojoj se odigrava čitav razgovor, Skaliću je ovdje poslužio kao uzor izvještaj Filona iz Aleksandrije (1. st.) o terapeutima. Naime, Filonova rasprava *De vita contemplativa*¹³ opisuje zagonetni asketski red terapeuta koji žive odvojeno u samostanskom režimu nedaleko od Aleksandrije. Oni su napustili sve svjetovne navike života i prepustili se kontemplaciji, Bogu i filozofiji. Glavne zadaće za pripadnike te zajednice, po Filonu, jesu izučavanje Svetoga pisma, koje oni pokušavaju

¹⁰ Rapuisti me Epistemon, in tertium quasi coelum: nec scio ubi sim, prae nimia ecstasi. Skalić, P., *Epistemon*, ovdje str. 57, r. 22 - 23.

¹¹ De principiatis, o Epistemon, disseruisti acute et breviter, dum et quid, et ubi sint ostendis quidque in quovis (...). Hoc unum tamen adhuc subsubobscurum remansit, an animarum sit transitus, necne. Skalić, P., *Epistemon*, ovdje str. 61, r. 5.

¹² Quod si tibi videtur, libenter pareo. Skalić, *Epistemon*, ovdje str. 61, r. 5.

¹³ Philo, De vita contemplativa 2, 2 - u CD-ROM- Thesaurus linguae Graecae (TLG) - University of California, Irvin.

simbolički interpretirati. U tu sredinu Skalić smješta radnju svoga dijaloga. Štoviše, kako je navedeno u tekstu, i sam Filomuz dolazi na poticaj Filona iz *Aleksandrije*.¹⁴ Skalić ističe, kroz Filomuzova usta, kako je Epistemonova mudrost raširena posvuda po grčko-rimskom svijetu, u Ateni i Laciju (*tuam famam in Latia atque Athenis celebrari summopere*). Dakako, ova imena mjesta upućuju i označuju prije svega izvorišta i autoritete, što ih čine rimski i grčki pisci, na čija će se djela oslanjati tijekom izlaganja.

U baselskom izdanju *Enciklopedije* Skalić je napisao još dvije rasprave u obliku dijaloga: raspravu o trpnji duše – *Eulogus*¹⁵ i protupapistički *Dialogus de Missa*, dok su ostale u prozno-esejističkom obliku. *Dialogus de Missa* također sadrži razgovor dvaju likova, ali personificirana, Sunca i Mjeseca. Kao i u prvoj raspravi "*Encyclopaediae seu orbis...Epistemon*", i u ovom dijalogu magister, u ovom slučaju Sunce (Sol), poučava i ispravlja učenika Mjeseca (Luna) o ulozi i značenju obreda mise. U ovom dijalogu mogu se iščitati i skolastički elementi rasprave: pitanje,¹⁶ određenje,¹⁷ protuargument i pozivanje na auctorias¹⁸ itd.

¹⁴ forte mihi hoc institutum Philo vestri observantissimum narravit. Skalić, P., *Epistemon*, ovdje str. 47, r. 10 - 11.

¹⁵ Jedan ulomak toga dijaloga preveden na hrvatski u knjizi: Banić-Pajnić, E., Girardi-Karšulin, M., Josipović, M. (koautorstvo), *Magnum miraculum homo – Veliko čudo čovjek*, Zagreb 1995.

¹⁶ Itaque primo omnium edissere, quid nam sit Canon Missae Papisticae? (Stoga najprije objasni, naime što je kanon papinske mise?), Skalić, P., *Dialogus de Missa, Encyclopaediae (...)* *Epistemon*, Basel, 1559. str. 635.

¹⁷ Nihil aliud est, quam oblatio non consecrata pro vivis et defunctis. Atque hic est duplex: Minor, id est, oblatio non consecrata: et Maior, id est, oblatio consecrata. (Ništa drugo, nego neposvećeno prinošenje za žive i mrtve, a ovdje je (kanon) dvostruki: manji, tj. prinošenje koje nije posvećeno: i veći, tj. posvećeno prinošenje.), Skalić, P., *Dialogus de Missa, Encyclopaediae (...)* *Epistemon*, Basel 1559., str. 635.

¹⁸ Quod ut verum et manifestum sit, audias Apostolum 7. ad Hebr. sic dicentem. (Da je to jasno i istinito, poslušaj Apostola kako govori u 7. poslanici Hebrejima), Skalić, P., *Dialogus de Missa, Encyclopaediae (...)* *Epistemon*, Basel 1559., str. 637 - 638.

Premda se i u *Dialogus de Missa*, kao i u prvoj raspravi *Encyclopaediae*, razgovor ne svodi isključivo na pitanje i odgovor, kao u strogoj skolastičkoj metodi, ipak sve digresije i malo duži nastupi lika koji je u ulozi slušača i primatelja njemu novog znanja služe isključivo kao potvrda mišljenju ili tezama glavnoga pripovjedača u razgovoru, u prvom slučaju personificirana lika Sunca, a u drugom već spomenutog Epistemona. U kölnskom izdanju, koje je izašlo kasnije, Skalić je sve rasprave preuredio u oblik dijaloga. U raspravi pod nazivom *De vera Christi doctrina* pojavljuje se, osim likova Filomuza i Epistemona, još i Michaelis Scrinus. U dijalogu *Dialogus de Missa* u kölnskom izdanju temu o kojoj su u baselskom izdanju raspravljali samo Sunce i Mjesec Skalić proširuje dodajući likove Epistemona i Filomuza.

Skalićeva sklonost dijalogu pokazuje da je on u dijalogu prepoznao oblik u kojem bi se stajališta koja je on zastupao mogla bolje braniti upravo uvođenjem likova koji takva stajališta preispituju, a ujedno i potvrđuju. Međutim, odsutnost elemenata koji bi razgovor činili živopisnim i prirodnim - i tako ostavili na čitatelja snažniji i uvjerljiviji dojam, kao što je to u dijalogima već spomenutoga Cicerona ili Erazma Roterdamskog - upućuje na Skalićevu sklonost starijim načinima iznošenja znanstvene građe, koji su nastali i razvili se u okrilju skolastičke metode.

Ivan Kapec

ENCYCLOPÆ-
diæ, seu Orbis disciplina-
rum, tam sacrarum quàm pro-
phanarum, Epistemon:

PAULI SCALICHII DE LIKA,

COMITIS HUNNORVM, ET BARO-
NIS ZKRADINI, S. T. DOCT.

EIVSDEM,

THESES Mysticæ Philosophiæ.
Eulogus, seu de anima separata, eiusq; passione.
De iusticia æterna, seu uera promissione, Gradatio.
Exilium, seu de uera Christi doctrina, & de sola fide iustificante,
Ephesia disputatio.
De chorea Monachorum, seu cætu Antichristi.
De Labiryntho Romani Antichristi,
De Illustrium origine.
Reuolutio alphabetaria, seu perfectissima ad omne genus sci-
entiarum Methodus.
Dialectica contemplatiua, ad consequendos scientiarum habi-
tus perquam utilis ac necessaria.
Conclusiones, in omni genere scientiarum, mille quingentæ
quinquaginta tres, olim Bononiæ primùm, deinde Romæ
propositæ, De mundo archetypo, Intellectuali, Cœlesti,
Elementali, Minore, & Infernali.
Dialogus de Missa.
Glossa in trigintaduos articulos Canonis Missæ, ex Apostolo.
Epistola ad Romanum Antichristum.
Encomium Scientiarum.

BASILEAE, PER IOAN-
NEM Oporinum.

Naslovna strana i sadržaj baselskog izdanja *Epistemonæ enci-
klopedije*

Bibliografija

Djela Pavla Skalića

A: latinska djela

- Ad inclytum Regiomontanum Gymnasium Stoianum
in vaporem scholia.
Regimonti Borussiae, Impr. J. Daubmannus, 1562.
8° 39 f.
Szabó, III, 1, br. 494.
- Ad invictissimum et augustissimum principem et
dominum Ferdinandum ...Genealogia seu de
antiquissima Scalichiarum sive a Scala... origine ab
anno Salutis LXXX usque ad annum MDLXI. Sermo.
Argentorati, Ex officina Christiani Müller, 1561.//8°
/54/ pag.
NSBZ R II F-8°- 311 BN Paris M. 6039
- Ad invictissimum et augustissimum
principem...Ferdinandum...Genealogia, seu de
antiquissima Scalihiorum sive de Scala...origine ab
anno...LXXX usque ad annum MDLXI.
Sermo...emendatus et auctus.
/Regiomonti, Johannes Daubman, 1563./ 8° 128
pag.
BML 9917. aaa. 4. BN Paris M. 6039 Szabó, III, str.
152, br. 510.
- Apologia Pauli Scaligeri...ad Zoilum...regis
Polonorum et ...ducis Prussiae publicae securitates..
/S.1. et a./ 8° 79 pag.
BN Paris K. 9407 /3/ Estreicher, XXVII, str. 172.

- Censura brevissima de potissimis hujus seculi sectis de moribus Antichristi, de extremo judicio et certissima via ac methodus de dignoscendis spiritibus an ex Deo sint.
Mediolani, 1568. 4° 40f.
Szabó, III, 1. str. 168-169 br. 574.
- Certissima methodus, qua homines palantes et erroribus turbulentis impliciti ad viam veritatis revocandi et ... promovendi veniant. Contra centurias evangelicae veritatis Joh. Nasi Minoritae.
Coloniae, 1570. 4°
Kukuljević, P. Skalić, str. 58, br. 14.
- Conclusiones in omni genere scientiarum, divinas, angelicas, coelestes, elementares...et infernales.
Bononiae, 1553.
Romae, /post 1553/. Kukuljević. P. Skalić, str. 55. br. 1.
- Dialogi contra Vergerium.
Regiomonti, 1563.
Estreicher, XXVII. str. 173.
- Dialogus de Lyra.
Coloniae, 1570.
Kukuljević, P. Skalić, str. 58, br. 15.
- Dialogus P. Scalichii de Lika ...de missa.
Tubingae, 1558. 8° /15/ f.
BML 3906. a. 43. Szabo III, 1, str. 137-138, br. 461.
Kuczyński, str. 211, br. 2365.
- Encyclopaediae seu orbis disciplinarum tam sacrarum quam profanarum epistemon Pauli Scalichii de Lika.
Basilae, Per Ioannem Oporinum, //1559//. 8° 755 + / 61/ pag.
NSBZ R II F-8°-616
- Epistola ad serenissimum et potentissimum regem Polonorum..., in qua articuli quidam commissionis regiae...atque sententia definitiva ducis Prussiae adversus Albertum Truchsium a Weizhausen recitantur.
/S.1. et a./ 4° 9 f. + 136 pag.
Estreicher, XXVII, str. 173.
- Genealogia praecipuorum Europae regum et principum...a Gothis deducta per utrumque sexum.
Regiomonti Borussiae, 1563. 8°
Szinyei, s.v. Szabó, III, 1 str. 152, br. 509.
- ...Glossa... in triginta duos articulos canonis missae ex Apostolo.
Romae /in Germania!/, apud Jodocum Cortesanum, 1558. 8° /12/ f.
BML 3906. a. 53. Szabó, II, str. 136, br. 456
Kuczyński, str. 211, br. 2366.
- Judicium de praecipuis sectis nostrae aetatis, de proprietatibus Antichristi, de extremo judicio.
Coloniae, Apud T. Gramineum, 1569. 8°
Kukuljević, P. Skalić str. 57

- Loci communes theologici sive Adversus vesaniam nepistorum pro ecclesia Romana ejusque autoritate oratio.
Coloniae, 1571. 4°
Czvittinger, 333
Kukuljević. P. Skalić, str. 58, br. 17.
- Miscellaneorum de rerum caussis et successibus...libri.
Coloniae, Ex officina typographica Theodori Graminaei, 1570-1571.8°
/T.1./ De rerum caussis et successibus et de secretionem quadam methodo qua eversiones omnium regnorum universi orbis et futurorum series erui possint. – 1570. /8/ + 275 +/4/ f.
- /T.2./ Catholici epistemonis contra quondam corruptam ac depravatam encyclopaediam libri XV. – 1571. /12/ + 820 pag.
NSBZ R II F-8°-300 K JAZU 40.051
- ...Primi tomi Miscellaneorum de rerum causis et successibus... Coloniae Agripinae, Ex officina typographica Theodori Graminaei, 1570. 8° /12/ + 152 pag.
NSBZ R II 8° -128
- Occulta occultorum occulta ...Esdrae. Perfectis quaedam palam facies, quaedam sapientibus absconse trades.

/Viennae/, Ecudebat Michael Zimmermannus, 1556. 4° 98 pag.
Szabó, III, 1, br. 433. Szinnyei, s.v.

- Pro ecclesia Rhomana eiusque autoritate atque religione adversus vesaniam neopistorum...oratio.
Coloniae, T. Graminaeis, 1571. 8°
NSBZ R II F-8° - 300 Privez 1.
- Querela ad serenissimum regem Polonorum...super calumnia...per quosdam sceleratissimos sycophantas apud suam regiam majestatem...intentata.
In Pathmo, /s.a./. 12° 38 pag.
BN Paris K. 9407 /2/ Szabó , III, 1, br. 566.
- Responsa jurisconsultorum, iudicum et juratorum qui habentur in universa Europa...de origine, gente ac nomine Pauli Scaligeri...in formam manifesti redacta.
Coloniae, Apud N. Grapheum, 1567. 8° /3/ + 7f. + 136 pag.
BN Paris K. 9407 /1/
-Satirae philosophicae sive Miscellaneorum tomus primus. Acc. Genealogia praecipuorum Europae regum et principum...authore Heilricho Zeelio. Regimonti Borussorum, In officina Ioannis Daubmann, 1563. 16° /4/ + 672 + /16/ +128+ /40/ pag.
NSBZ R II F-16°-40
- Vaticiniorum aut imaginum Joachimi, abbatis Florentis et Anselmi, episcopi Marsichani super

statum summorum pontificum Romanae ecclesiae
contra falsam...Theophrasti Paracelsi
...pseudomagicam expositionem indubitata
explanatio.

Coloniae, 1570. 4°

Czvittinger, str. 333 Kukuljević. P. Skalić, str. 58, br.
16*

B: njemački tekstovi

- Auff königlicher Majestat zu Poln etc. unsers
allergenedigsten Herrn etc. An fürstl.
Durchleuchtigkeit in Preussen, unsern genedigsten
Herrn genediges ansuchen, wirdt hie inn offnem
Druck an Tag gegeben ein klarer und wolgegründter
Gegenbericht Herrn Pauli Scalichii Heergraffen in
Hun, Marggrafen zu Verona etc. Herrn und Erben zu
Creuzburg inn Preußen. Auff die vermeinten
Fürbringen, Schein und Schrifften, so Albrecht
Truchseß von Wetzhausen, wider Herrn Scalichium
an fürstlichem Hofe zu Preußen eingelegt. Sambt
Albrechten Truchsessen Schein und Berichten, auch

* Popis latinskih djela Pavla Skalića preuzet je iz bibliografije: *Iugoslaviae
scriptores latini recentioris aetatis* Šime Jurića, Pars I., Tomus I., Zagreb 1968.

Popis literature iz koje citira Š. Jurić:

1. Czvittinger – D. Czvittinger. Specimen Hungariae literatae. Francofurti et
Lipsiae, 1711.
2. Kuczynski. – A. Kuczynski. Verzeichniss seiner Sammlung von nahezu 3000
Flugschriften Luthers und seiner Zeitgenossen. Nieuwkoop, 1960.
- Szabo – Szabo K. Regi magyar könyvtár. Budapest, 1891 – 1909. K. 1 – 3.
- Szinnyei – J. Szinnyei. Magyar írók. Budapest 1891 – 1909. K. 1 – 13
- Estreicher – K. Estreicher. Bibliografija polska. Kraków. 1870 – T. 1 – 33.
- Kukuljević – I. Kukuljević-Sakcinski. Pavao Skalić, Zagreb 1875.

kratice knjižnica:

NSBZ - Nacionalna i sveučilišna biblioteka u Zagrebu;

BN Paris - Bibliothèque nationale - Paris

BM L - British museum library - London

was in solcher Handlung für Consilia und
dergleichen unterhandlung bißhero fürgelauffen.
Im monat Junio anno 1565. Königsperg.

- Klag an den Khoenig zu Polen In Pathmo
1567.
- Urtheil der Fürtrefflichsten Stetten etc. Zu Cöln bey
Nicolaus Schreiber, 1567.
- Besetzung der furnembsten Secten Cölln
1570.*

* Popis njemačkih tekstova preuzet iz: Krabbel, Gerta, *Paul Skalic. Ein
Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915.

Sekundarna literatura

Acta Borussica Ecclesiastica, Civilia, Literaria oder Sorgfältige Sammlung allerhand zur Geschichte des Landes Preußen gehöriger Nachrichten, Uhrkunden, Schriften und Dokumenten. Königsberg und Leipzig Anno 1730 bei Christoph Gottfried Eckart, 3. Stück: Skalichiana, das ist merkwürdige Umstände von Pauli Skalichii Leben und Händeln. 5. Stück Leben und Tod Marggraf Albrechts, letzten Hochmeisters und ersten Herzogs in Preußen. – Petri Sickii Apologia pro Marchione Alberto contra criminationem Scalichii.

Adam, M., *Vitae Germanorum Theologorum, qui superiori saeculo ecclesiam Christi voce scripturisque propagarunt et propugnarunt*. Heidelbergae 1620.

Aschbach, J., *Geschichte der Wiener Universität*. 3. Bd. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten. 1520 bis 1565. Wien 1888.

Avicinius, J., *Chronologia Evangelica*, Ingolstadt 1570.

Baczko, L. v., *Geschichte Preußens*, Königsberg 1795., 4. Band.

Banić-Pajnić, E., Pavao Skalić i tradicija "Aeternae sapientiae". *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* br. 1-2, Zagreb 1983, 111-122. Banić-Pajnić, E., *Smisao i značenje Hermesove objave*, Zagreb 1989. Banić-Pajnić, E., Prilog istraživanju renesansnog mišljenja - "Magia naturalis" kao "Sapientia" i "Scientia naturalis", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* br. 15 - 16 (1982), str. 161 - 168.

Banić-Pajnić, E., Girardi-Karšulin, M., Josipović, M. (koautorstvo), *Veliko čudo čovjek - Magnum miraculum homo*, Zagreb 1995.

Binz, K., *Doktor Johann Weyer ein rheinischer Arzt, der erste Bekämpfer des Hexenwahns*. Ein Beitrag zur deutschen Kulturgeschichte des 16. Jahrh. 2. Aufl. Berlin 1896.

Bock, F., *Leben und Taten des Herzogs Albrecht von Preußen*, Königsberg 1795.

Bogišić, R., Humanizam u sjevernoj Hrvatskoj, *Radovi Zavoda za znanstveni rad JAZU*, knj. 2, Varaždin 1988., 421 - 422.

Böhl, E., *Beiträge zur Geschichte der Reformation in Oesterreich*, Jena 1912.

Braunsberger, O.: *Petri Canisii Epistulae et Acta*. Bd. I. II. III. Friburgi Brisgoviae 1896 ff.

v. Bucholtz, F. B., *Geschichte der Regierung Ferdinands I*. 8. Bde. Wien 1831 - 38.

Bučar, F., *Povijest hrvatske protestantske književnosti*, Zagreb 1910., str. 135 - 141.

Bujić, B., "Dialogus de lyra" Pavla Skalića - pokušaj rješenja jedne bibliografske zagonetke. *Zvuk* 4., Sarajevo 1976. Bujić, B., Još o Skaliću kao teoretičaru muzike. *Arti Musices* 10/1. Zagreb 1979.

Burckhardt, J., *Die Kultur der Renaissance in Italien*, 2 Bd. 10. Aufl. Leipzig 1908.

Buschbell, G., *Reformation und Inquisition in Italien um die Mitte des 16. Jahrhunderts*. Paderborn 1910.

Quellen und Forschungen aus dem Gebiete der Geschichte, herausg. Von der Görres-Gesellschaft. 13. Bd.

Carriere, M., *Die philosophische Weltanschauung der Reformationszeit*, Stuttgart und Tübingen 1847.

Christlieb, *Geschichte der christlichen Predigt*, u R. E. sv. 15.

Corpus Reformatorum, Edidit C. G. Bretschneider. Halis Saxonum. 1834 sqq.

Dadić, Ž., *Hrvati i egzaktne znanosti u osvit novovjekovlja*, Zagreb 1994., str. 89-93.

Denis, M., *Wiens Buchdruckergeschichte bis 1560*, Wien 1872.

Dimitz, A., *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813*, Laibach 1875. 2. Bd.

Dreydorff, G., *Das System des Johannes Pico, Grafen von Mirandula und Concordia. Eine philosophisch-historische Untersuchung*, Marburg 1858.

v. Druffel-Goetz, *Briefe und Akten zur Geschichte des 16. Jahrhunderts*, 5. Band. 1898. Beiträge zur

Geschichte Herzogs Albrecht V. Und des Landsberger Bundes. 1556 - 1598.

Duhr, B., *Geschichte der Jesuiten in den Ländern deutscher Zunge im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1907.

Egli, E., *Heinrich Bullingers Diarium der Jahre 1504 bis 1574*. Quellen der Schweizerischen Reformationsgeschichte. 2. Bd., Basel 1909.

Ehrenberg, H., *Italienische Beiträge zur Geschichte der Provinz Ostpreußen*, Königsberg 1895.

Ellinger, G., *Philipp Melanchthon. Ein Lebensbild*, Berlin 1902.

Eichhorn, A., *Der ermländ. Bischof und Kardinal Stanislaus Hosius*, 2 Bde. Mainz 1854 - 55.

Elze, Th., Paul Skalich. *Algemeine deutsche Biographie*, 34. Bd. Leipzig 1892. Elze, Th., *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*. Geschichtliche Darstellungen und Quellen, Heft 1, herausgegeben von L. Schmitz-Kallenberg, Münster 1915.

Elze, Th., *Die Universität Tübingen und die Studenten aus Krain*, Festschrift zur 4. Säkularfeier der Eberhard-Karls Universität. Tübingen 1887.

Ernst, V., *Briefwechsel des Herzogs Christoph von Württemberg*, 4. Bd. 1556 - 59. Stuttgart 1907.

Faber, K., *Preuß. Archiv*, 2. Bd. Königsberg 1810.

Firnhaber, Fr., *Der Hofstaat König Ferdinands I. 1554*, Archiv für österreichische Geschichte. 26. Bd. 1861.

Flacius Illyricus, *Catalogus testium veritatis, qui ante nostram aetatem reclamarunt Papae*, Basileae 1556.

Freytag, G., *Adparatus Litterarius, ubi Libri partim antiqui partim rari recensentur*, Lipsiae 1755.

Friedländer, E. Und Malagola, C., *Acta nationis Germanicae universitatis Bononiae*, Berolini 1887.

Fuestlin, J. L., *Epistulae ab Ecclesiae Helveticae Reformatoribus vel ad eos scriptae. Centuria prima*, Tiguri 1742.

Gindely, v. A., Quellen zur Geschichte der Böhmischen Brüder, vornehmlich ihren Zusammenhang mit Deutschland betreffend, Wien 1859. *Fontes rerum Austriacarum*, 2. Abt. 19. Bd.

Girardi-Karšulin, M., Skalićeva kontemplativna dijalektika, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 47 - 48 (1998.), str. 59 - 77. Girardi-Karšulin, M., Pavao Skalić. Čovjek na razmeđu znanosti, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, 37 - 38 (1993.), str. 31-51.

Girardi-Karšulin, M., Temeljni pojmovi Skalićeve rasprave Revolutio alphabetaria, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb 22 (1996.), 1-2; 195-210.

Girardi-Karšulin, M., Pavao Skalić: filozofija između sinkretizma i paradoksa, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb 20 (1994.), ½ (39/40); str. 117 - 130.

Glesinger, Lavoslav, Zagrepčanin Pavao Skalić (1534 - 1575) i njegove veze s medicinom i liječnicima, *Liječnički vijesnik* 1948., 70 (2-3), str.114 - 122.

Gostl, I., Krugovi, znanosti i umjetnosti, *Republika XLIV*, br. 11 - 12, Zagreb 1988., 201.

Gothein, E., *Ignatius von Loyola und die Gegenreformation*, Halle 1895.

Hahn, C. N., *Geschichte der Ketzer im Mittelalter, besonders im 11., 12. und 13. Jahrhundert*, 3. Bd. Stuttgart 1850.

Hassencamp, R., Neue Urkunden über den Aufenthalt des Alessandro Guagnini und seiner Familie in Polen. *Zeitschrift der histor. Gesellschaft für die Provinz Posen*, 4. Jahrgang, Posen 1889 S. 282 ff.

Hansen, J., *Rheinische Akten zur Geschichte des Jesuitenordens*, Publ. der Gesellsch. für Rheinische Geschichtskunde XVI., Bonn 1896.

Hartknoch, M. Ch., *Preuß. Kirchenhistorie von Einführung der christlichen Religion bis an diese Zeiten*, Frankfurt und Leipzig 1686.

Hase, C. A., *Herzog Albrecht und sein Hofprediger*, Leipzig 1879.

Haupt, C., *Melanchthons und seiner Lehre Einfluß auf Maximilian II. von Oesterreich*, Programm des Melanchthon-Gymnasiums in Wittenberg 1897.

Helfferich, *Raymundus Lullus und die Anfänge der katalonischen Literatur*, Berlin 1858.

Heppe-Solda, *Geschichte der Hexenprozesse*, 2. Bd. 2. Aufl. München 1911.

Hermelink, H., *Die Matrikeln der Universität Tübingen*, Bd. 1. (1477-1600). Stuttgart-Berlin 1906.

Herzog, J. J., *Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche*, 3. Aufl. Herausgegeben von Hauck. 22 Bde. 2 Ergänzungsbände. Leipzig 1896 - 1913 (R. E.).

Holtzmann, R., *Kaiser Maximilian II. bis zu seiner Thronbesteigung*, Berlin 1903.

Hopfen, H., *Kaiser Maximilian II. und der Kompromißkatholizismus*, München 1895.

Horawitz, A., *Beiträge zu den Sammlungen von Briefen Philipp Melanchthons*, Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 1874.

Horn, C., *Johannes Sylvan und die Anfänge des Heidelberger Antitrinitarismus*, Neue Heidelberger Jahrbücher. XVII. Bd. Heft 2. 1913.

Hosius, St., *Opera omnia*, Coloniae 1577.

Hubert, F., *Vergerio's publizistische Tätigkeit nebst einer bibliographischen Übersicht*, Göttingen 1893.

Janssen-Pastor, *Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgang des Mittelalters*, 4. Bd. 15. und 16. Aufl. Freiburg 1896.

Jembrih, A., Tragom Pavla Skalića. *Gordogan*, br. 29-30 (1990.), str.

Jembrih, A., Pavao Skalić u službi reformacije, *Družbena in kulturna podoba slovenske reformacije*, SAZU, Ljubljana 1986., str. 130-139.

Jembrih, A., O proučavanjima Pavla Skalića i njegova djela u 20. stoljeću, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine*, Zagreb 1994., 1/2 (39/40), str.131 – 136.

Jembrih, A., *Hrvatski filološki aspekti*, (Pavao Skalić i njegov udio u protestantskom krugu Ivana Ungnada, Primoža Trubara, Stipana Konzula i Antuna Dalmate), Čakovec 1990.

Jembrih, A., *Hrvatski filološki zapisi*, Mala knjižnica Matice hrvatske, Novi niz, kolo VI., knj. 36., Zagreb 1997., str. 97, 101, 128 - 136.

Jöcher, Ch. G., *Allgemeines Gelehrtenlexikon*. T. 4. Cartas de San Ignacio de Loyola. 4. Bd., Madrid 1887.

Die Kabbala, ihre Hauptlehren und ihr Verhältnis zum Christentum, (bez imena autora). Innsbruck 1888.

Kapec, I.: O sadržaju i jezično stilskim osobitostima u Skalićevoj raspravi "De magia naturali", *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 26 (51-52), Zagreb 2000. str. 165-186.

Kausler und Schott, *Briefwechsel zwischen Herzog Christoph von Württemberg und Vergerius*, Publ. des literar. Vereins Stuttgart Nr. 124. Tübingen 1875.

Keicher, O., *Raymundus Lullus und seine Stellung zur arabischen Philosophie*, Beiträge zur Geschichte der Philosophie. Herausgeb. von Bäumker, v. Hertling und Baumgartner. Bd. VII, Heft 4. 5. Münster 1909.

Kerler, H. F., *Geschichte der Grafen von Helfenstein*, Ulm 1840.

Kleinerezt, Eberhard K.B., *Die Politik der Landstände im Herzogtum Preussen 1562-1568*, Bonn 1972

Knetsch, K., Ein Hesse in Königsberg im 16. Jahrhundert. *Zeitschrift Hessenland* 1901.

Knod, G. C., *Deutsche Studenten in Bologna*, Berlin 1899.

Koch, M., *Quellen zur Geschichte Kaisers Maximilian II.*, 2 Bände. Leipzig 1857 und 1861.

Köhler, W., *Bibliographia Brentiana*, Berlin 1904.

Kostrencic, S., *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559-65*, Wien 1874.

Krabbel, Gerta, *Aus Paul Skalich Leben*, Münster i. W. 1914.

Krabbel, Gerta, *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915

Kreutzfeld, J. G., Skalichius, ein Abenteurer und Premierminister in Preußen, *Biesters Berlinsche Monatsschrift*. 18. Bd. Berlin 1791.

Kugler, B., *Christoph Herzog zu Württemberg*, 2 Bände. Stuttgart 1868., 1872.

Kukuljević-Sakcinski, Ivan, *Pavao Skalić*, Zagreb 1875.

Le Bret, J. F., *Magazin zum Gebrauch der Staaten- und Kirchengeschichte*, 9. Bd. Ulm 1785.

Lohmeyer, C.: *Herzog Albrecht von Preußen. Eine biographische Skizze*, Danzig 1890.
isti, *Kaspars von Nostihz Haushaltungsbuch des Fürstentums Preußen 1578*, Leipzig 1893.

Loserth, J., *Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterreichischen Ländern im 16. Jahrhundert*, Stuttgart 1898.

Lullus, R., *Opera omnia*, Moguntiae 1721 - 41.

Luschin von Ebengreuth, A., Vorläufige Mitteilungen über die Geschichte deutscher Rechtshörer in Italien. *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien*, 127. Bd. Wien 1892.

Maczowski, K. A., Der Abenteurer Paul Skalich und seine Besitzungen in Preußen speziell in Masuren. *Mitteilungen der literarischen Gesellschaft Masovia*, 7. Jahrg. Lötzen 1901.

Mailátz, G., *Geschichte des österreich. Kaiserstaates*, 2. Bde. Hamburg 1837.

Maurenbrecher, W., Kaiser Maximilian II. und die deutsche Reformation. *Hist. Zeitschrift*, VII. Bd. 1862.

Meyer, Ch., Der vertrauliche Briefwechsel des Markgrafen Johann von Brandenburg mit Max. II. *Zeitschrift für preuß. Geschichte und Landeskunde*, XV. Band. 1878.

Monumenta historica Societatis Jesu edita a patribus eiusdem soc. Matrity 1894 sqq.

Vita Ignatii Loiolae et rerum societatis Jesu Historia auctore Johanne Alphonso de Polanco. T. IV. (1554) Matrity 1896.

Epistulae mixtae ex variis Europae locis ab anno 1537 ad 56 scriptae a patribus Soc. Jesu in lucem editae. T. III. (1553) Matrity 1900.

Monumenta Ignatiana. Series prima: Epistulae et instructiones. T. VI. Et VII. Matrity 1907., 1908.

Nas, Johannes, *Secunda Centuria das ist das andere Hundert der Evang. Wahrheit*, an welchem als bey den

Früchten der Baum unserer Widersacher irige Lehr, betrug und thorheit meniglich entdeckt wirdt, den so spricht der Herr Math. 7. An iren Früchten solt ir sie erkennen etc. Anno 1568.

Niemöller, H., Flacius und Flacianismus. *Zeitschrift für katholische Theologie*, 12. Bd. Innsbruck 1888.

Nitzsch, F. A. B., *Lehrbuch der evangelischen Dogmatik*, 3. Aufl. Tübingen 1912.

Pastor, L. v., *Geschichte der Päpste seit dem Ausgang des Mittelalters*, 6. Bd. Freiburg 1912.

Pastor, L., Quellenberichte über den Reformator Albrecht von Brandenburg. *Der Katholik*, 56. Jahrgang. 1876.

Paulus, N., *Hexenwahn und Hexenprozeß vornehmlich im 16. Jahrhundert*, Freiburg 1910.

Pfleger, L., Martin Eisengrein 1535-78. Erl. und Erg. zu Janssens, *Geschichte des deutschen Volkes*, 6. Bd. 2. und 3. Heft. Freiburg 1908.

Picus von Mirandola, *Opera* ed. Hieronymus Emser. (Straßburg 1504.)

Pieper, A., *Die päpstlichen Legaten und Nuntien in Deutschland, Frankreich und Spanien seit der Mitte des 16. Jahrhunderts*, Münster 1896.

Pisanski, G. Th., Entwurf der preußischen Literärgeschichte. Königsberg 1791.

Preger, W., *Mathias Flacius Illyricus und seine Zeit*, 2. Bände. Erlangen 1859.

Pressel, Th., *Anecdota Brentiana. Ungedruckte Briefe und Bedenken von Johannes Brenz*, Tübingen 1868.

Putanec, V., Dva priloga za našu "Skalicistiku", *Encyclopaedia moderna* XVII, br. 47, 1997. str. 63 - 67.

Räss, A., *Die Konvertiten seit der Reformation nach ihrem Leben und ihren Schriften dargestellt*, Freiburg 1866-80.

Ranke, Leopold von, *Die römischen Päpste in den letzten vier Jahrhunderten*, 6. Auflage, Leipzig, Duncker und Humboldt 1878.

Ranke, Leopold von, Zur deutschen Geschichte. Vom Relligionsfrieden bis zum dreißigjährigen Kriege, *Sämtliche Werke*, 7. Bd., 2. Aufl. Leipzig, Duncker und Humboldt 1874.

Raupach, Bernhard, *Evangelisches Oesterreich, das ist 3 Historische Nachricht von den vornehmsten Schicksahlen der evangelisch- lutherischen Kirchen in dem Ertzherzogtum Oesterreich*, Hamburg 1732.

Reimann, E., Die religiöse Entwicklung Maximilians II. in den Jahren 1554-1564. *Historische Zeitschrift*, 15. Bd. München 1866.

Reusch, F., *Der Index der verbotenen Bücher. Ein Beitrag zur Kirchen- und Literaturgeschichte*, 2 Bde. Bonn 1883.

Reusch, F., *Die Indices librorum prohibitorum*, Publikation des literar. Vereins Stuttgart Nr. 126. Tübingen 1886.

Reuter, H., *Geschichte der religiösen Aufklärung im Mittelalter vom Ende des achten Jahrhunderts bis zum Anfang des vierzehnten*, 2 Bde. Berlin 1875, 1877.

Ritter, M., *Deutsche Geschichte im Zeitalter der Gegenreformation und des dreißigjährigen Krieges (1555 bis 1648)*, 1. Bd. (1555-1586). Stuttgart 1889.

Rotar, J., *Trubar in južni Slovani*, Ljubljana 1988.

Rott, H., Briefe des Heidelberger Theologen Zacharias Ursinus aus Heidelberg, *Neue Heidelberger Jahrbücher* XIV. Bd. 1909., str. 39 - 172.

Sacchini, Fr., *Historiae Societatis Jesu ab anno 1556-1590*, pars II-IV. Antwerpiae 1626. Romae 1649. Jnsulis 1661.

Salig, A., *Vollständige Historie der Augsbургischen Konfession und derselben zugetanen Kirchen*, 3. Bde. Halle 1730., 1735.

Schiffler, Lj., *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Zagreb 1989.

Schiffler, Lj., "Encyclopaediae, seu Orbis disciplinarum.." Pavla Skalića u kontekstu filozofijskog mišljenja renesanse, *Zbornik radova u povodu 50. obljetnice Leksikografskog zavoda*, Zagreb, Leksikografski zavod, u tisku.

Schieß, Traugott, *Bullingers Korrespondenz mit den Graubündnern*, Quellen zur Schweizer Geschichte, Basel 1904–1906.

Schnurrer Christian Friedrich von, *Slavischer Bücherdruck in Württemberg im 16. Jahrhundert*, Tübingen 1799.

Sohrauf, K., *Die Matrikel der Ungarischen Nation an der Wiener Universität 1493-1630*, Wien 1902.

Sickel, Th., *Zur Geschichte des Konzils von Trient. Aktenstücke aus österreich. Archiven*, Wien 1870.

Silbernagl, Isidor, *Johannes Trithemius*, Landshut 1868.

Sixt, Ch. H., *Petrus Paulus Vergerius, päpstl. Nuntius, kath. Bischof und Vorkämpfer des Evangeliums*, Braunschweig 1855.

Steinherz, Samuel, *Die Fakultäten eines päpstlichen Nuntius im 16. Jahrh.* Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichte Bd. 19. 1898. str. 327.
isti, *Nuntiaturreportagen aus Deutschland*. II. Abteilung, 1. Bd. 1560-72. Wien 1897.

Steinhuber, Andreas, *Geschichte des Collegium Germanicum-Hungaricum*. 2 Bde. Freiburg 1906.

Steinmetz, E., *De Alberti senioris Borussiae ducis ad eccles. doctrinam reditu*, Programm des Gymnasiums zu Gleiwitz 1871.

Steuchus, Augustinus, *Opera omnia*, Parisiis 1577.

Strobel, G. Th., *Beiträge zur Literatur, bes. des 16. Jahrhunderts*, 2 Bde. Nürnberg und Altdorf 1784., 1786.

Strodtmann, J. C., *Des neuen gelehrten Europa sechster und siebenter Teil*, Wolfenbüttel 1755.

Theiner, A., *Herzog Albrechts erfolgte und Friedrich I. versuchte Rückkehr zur kath. Kirche*, Augsburg 1846.

Thuanus, J. A., *Historiarum sui temporis pars secunda*, Francofurti 1614.

Toepke, G., *Die Matrikel der Universität Heidelberg*, 2. Bd. Heidelberg 1886.

Töppen, M., *Zur Geschichte der ständischen Verhältnisse in Preußen*, *Raumers Taschenbuch* VIII. Bd. 1847.

Tuksar, S., Pavao Skalić (...) kao glazbeni pisac i njegov Discursus harmonicus (1559.), *Arti Musices. Hrvatski muzikološki zbornik*, 8/2, Zagreb 1977.

Tuksar, S., Pavao Skalić: Harmonija i glazba sfera u, *Hrvatski renesansni teoretičari glazbe*, JAZU. Zagreb 1978.

Tuksar, S., Još o Skaliću kao teoretičaru glazbe (II). *Arti Musices* 10/1, Zagreb 1979.

Turba, G., *Venetianische Depeschen vom Kaiserhofe*, (Dispacci di Germania). 3. Bd. Wien 1895.

(Veesenmeyer, Georg), *Prodromus uberioris de Pauli Scalichii vita, scriptis et placitis praesertim philosophicis Comentariorum, sistens recensum Scriptorum Scalichianorum*, Ulmae 1803.

Voigt, Johannes, Paul Skalich, der falsche Markgraf von Verona, *Berliner Kalender*, Berlin 1848.

Isti, Briefwechsel zwischen Hans Ungnad, Freiherrn von Sonneck mit dem Herzog Albrecht von Preußen, *Archiv zur Kunde österreichischer Geschichtsquellen*, 20. Bd. Wien 1859.

Isti, *Sendschreiben an Augustin Theiner, Priester des Oratoriums inbetreff des von ihm behaupteten Übertritts des Herzogs Albrecht von Preußen zur katholischen Kirche*, Königsberg 1846.

Vulpus, Christian August (Hrsg), *Kuriositäten der physisch, literarisch, artistisch, historischen Vor- und Mitwelt zur angenehmen Unterhaltung für gebildete Leser*, 10. Bd. Weimar 1823.

Wetzer und Welte's *Kirchenlexikon oder Enzyklopädie der katholischen Theologie und ihrer Hilfswissenschaften*, 2. Auflage von Hergenröther und Kaulen. 12 Bde. Freiburg 1882-1903.

Wiedemann, Th., *Geschichte zur Reformation und Gegenreformation im Lande unter der Enns*, 3 Bde. Prag 1879-84.

Wieri, Joh.: Liber apologeticus, in Wieri: *De Praestigiis daemonum (...) libri VI.*, Basiliae 1577.

Wotschke, Th.: Der Briefwechsel der Schweizer mit den Polen. *Archiv für Reformationsgeschichte*, Ergänzungsband 3., Berlin 1908.

isti, Vergerius zweite Reise nach Preußen und Lithauen, *Altpreußische Monatsschrift*, 48. Band.

Zedler: *Universal-Lexikon*. 74. Bd. 1742.

Županović, L, *Stoljeća hrvatske glazbe*, Zagreb 1980.*

* Bibliografiju sastavio Ivan Kapec na temelju bibliografija objavljenih u knjigama: Krabbel, G., *Paul Skalich. Ein Lebensbild aus dem 16. Jahrhundert*, Münster i. W. 1915. i Jembrih, A., *Hrvatski filološki aspekti*, Čakovec 1990.